

VALODA: NOZĪME UN FORMA

8

Valodas gramatiskās
un leksiskās sistēmas
variācīvs

LANGUAGE: MEANING AND FORM

8

Grammatical and Lexical
Variance in Language System

Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

VALODA: NOZĪME UN FORMA
8

**Valodas gramatiskās
un leksiskās sistēmas
variatīvums**

Andra Kalnača, Ilze Lokmane
(krājuma sastādītājas un redaktors)

LANGUAGE: MEANING AND FORM
8

**Grammatical and Lexical
Variance in Language System**

Andra Kalnača, Ilze Lokmane
(editors)

Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvuums = Language: Meaning and Form 8. Grammatical and lexical variance in language system: LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums; krājuma sastādītājas un redaktore Andra Kalnača, Ilze Lokmane. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2017., 264 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvuums* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Domes 2017. gada 3. aprīļa lēmumu, protokola Nr. HZF-V12.2/74.

LETONIKA

VALSTS PĒTĪJUMU PROGRAMMA

Valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” projekta Nr. 3 „Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā” apakšprojekts „Latviešu valodas gramatika / Latvian Grammar”

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Redaktore vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Ilze Auziņa, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts

Ina Druviete, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte,

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Daiki Horiguchi, Iwate University

Magdalene Huelmann, Westfälische Wilhelms-Universität Münster

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Svetlana Polkovņikova, Daugavpils Universitāte

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti anonīmi / All articles are double-blind peer-reviewed

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *MLA International Bibliography, EBSCO, ERIH PLUS, CEEOL, Index Copernicus International*
DOI: dx.doi.org/10.22364/VNF

Maketu un vāka noformējumu veidojusi **Andra Liepiņa**

© Latvijas Universitāte, 2017

© I. Auziņa, L. Balode O. Bušs, D. Deksnē, V. Ernštreits, I. Fībīga, D. Horiguči, G. Judžentytė, A. Kalnača, K. Kibermane, B. Klaas-Lang, G. Kļava, S. Kļaviņa, M. Leinonen, K. Levāne-Petrova, I. Lokmane, K. Pajusalu, R. Pajusalu, B. Reidzāne, I. Rūmniece, B. Saulīte, I. Tālberga, R. Treija, J. Vaskelienē, N. Vaverová, M. Vīksna, E. Zilgalve, 2017

ISSN 2255-925

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-18-270-9

DOI: 10.22364/VNF.8

Saturs

PRIEKŠVĀRDI	5
1. EDĪTE HAUZENBERGA-ŠTURMA – DZĪVES GĀJUMS UN ZINĀTNISKĀ DARBĪBA	9
Sarma Kļaviņa Edīte Hauzenberga-Šturma – erudītākā 20. gadsimta latviešu valodniece Latvijā un trimdā <i>Edīte Hauzenberga-Šturma – the most erudite Latvian linguist of the 20th century in the native country and exile</i>	11
Beatrise Reidzāne, Rita Treija, Māra Vīksna Edīte Hauzenberga-Šturma folkloristikā <i>Edīte Hauzenberga-Šturma in folkloristics</i>	30
2. VALODAS GRAMATISKĀ UN LEKSISKĀ SISTĒMA, TĀS VARIATĪVUMS	57
Daiga Deksnē Internacionālismi, to sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes priedēkļi <i>International verbs, their synonyms and prefixes of a native and a foreign origin</i>	59
Daiki Horigučī Laika akuzatīva un lokatīva opozīcija un aspekts latviešu valodā <i>Opposition of temporal accusative and locative and aspect in Latvian</i>	70
Andra Kalnača Uzruna, vokatīvs, nominatīvs un akuzatīvs <i>Form of address, vocative, nominative and accusative</i>	79
Ilze Lokmane Partitīva konstrukciju sintaktiskās īpatnības latviešu valodā <i>Syntactic features of partitive constructions in Latvian</i>	91
Jolanta Vaskelienē Derivational neologisms as synonyms of regular derivatives <i>Derivatīvie neoloģismi kā sistēmisko atvasinājumu sinonīmi</i>	101
Evelīna Zilgalve Partikulas <i>pat</i> un <i>tikai</i> : elementa vieta grupā un gaidu skala <i>Particles pat ‘even’ and tikai ‘only’: the place of element in the group and the scale of expectations</i>	112

3. VIETAS NOZĪMJU IZPAUSME VALODĀ	127
<i>Ilze Auziņa, Kristīne Levāne-Petrova, Baiba Saulīte</i> Local meaning in the two-year-old and three-year-old children's speech <i>Vietas nozīme divgadīgu un trīsgadīgu bērnu runā</i>	129
<i>Ojārs Bušs, Laimute Balode</i> Place names and places in Latvia <i>Vietvārdi un vietas Latvijā</i>	140
<i>Valts Ernštreits, Kertu Kibermane, Gunta Kļava</i> Atrašanās vietas un darbības virziena izteikšana latviešu, lībiešu un igauņu valodā <i>Encoding of location and direction of motion in Latvian, Livonian and Estonian</i>	152
<i>Ieva Fībiga, Ilze Rūmniece</i> Vertikālā virzība <i>ἀνά</i> 'augšup' un <i>κατά</i> 'lejup' – prefiksi salikتهnos ar grieķu verbu <i>λαμβάνω</i> 'ņemt' <i>The vertical direction ἀνά 'up' and κατά 'down': the case of the prefixed Greek verb λαμβάνω 'take'</i>	167
<i>Gintarė Judžentytė</i> Spatial deixis in Lithuanian: demonstrative pronouns <i>Telpiskās attieksmes lietuviešu valodā: norādāmie vietniekvārdi</i>	173
<i>Marja Leinonen</i> Kur tev sāp? – Where does it hurt? Location and impersonal predicates referring to body parts in Finnish and Latvian <i>Kur tev sāp? – Ķermeņa daļas, vieta un bezpersonas predikāti somu un latviešu valodā</i>	194
<i>Renate Pajusalu, Birute Klaas-Lang, Karl Pajusalu, Andra Kalnača, Ilze Lokmane</i> Requests, questions and space: evidence from Estonian, Latvian, Lithuanian, Finnish and Russian <i>Lūgumi, jautājumi un vietas nozīme igauņu, latviešu, lietuviešu, somu un krievu valodā</i>	212
<i>Ilze Tālberga</i> Estonian equivalents of the Latvian verb prefix <i>aiz-</i> <i>Latviešu darbības vārda priedēkļa aiz- atbilsme igauņu valodā</i>	232
<i>Nad'a Vaverová</i> On expressions for the otherworld in Baltic languages <i>Par viņsaules nosaukumiem baltu valodās</i>	244
VALODA: NOZĪME UN FORMA IZDOŠANAS PRINCIPI	258
LANGUAGE: MEANING AND FORM PUBLISHING PRINCIPLES	261

Priekšvārdi

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums” ir divu zinātnisku konferenču materiālu apkopojums 17 rakstu veidolā.

2016. gada 17.–18. martā notika Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras un Baltu valodniecības katedras rīkotā 52. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums”. 2016. gada konference tika veltīta valodnieces Edītes Hauzenbergas-Šturmas (1901–1983) 115 gadu jubilejai. Konferences tematika bija saistīta ar Edītes Hauzenbergas-Šturmas zinātniskās darbības virzieniem: gramatiku, dialektoloģiju un leksikogrāfiju. Konferencē bija pieteikti 50 referāti no dažādām Latvijas, Lietuvas, Japānas, Somijas, Rumānijas augstskolām un pētnieciskajām institūcijām. Referātos tika aplūkota gan valodnieces Edītes Hauzenbergas-Šturmas akadēmiskā darbība un zinātniskās idejas, gan dažādi gramatikas, dialektoloģijas, leksikas, leksikogrāfijas u. c. jautājumi. Rakstu krājumā „Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums” izvēlēti 5 raksti, kas tapuši uz minētās Artura Ozola konferences referātu bāzes, to autori – Sarma Kļaviņa (Latvijas Universitāte), Beatrise Reidzāne, Rita Treija, Māra Vīksna (LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts), Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi*, Ivates Universitāte, Japāna), Jolanta Vaskeliene (*Jolanta Vaskelienė*, Šauļu Universitāte, Lietuva) un Daiga Deksnē (LU Humanitāro zinātņu fakultāte / sabiedrība „Tilde”).

2016. gada 20.–21. jūnijā Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra rīkoja starptautisku zinātnisku konferenci „Baltu dienas un baltās naktis. Vietas nozīmes valodā / Baltic Languages and White Nights. Local Meanings in Language”. Konference tika veltīta vietas nozīmju izteikšanai, to tipoloģijai un atbilstēm baltu, somugru, ģermāņu u. c. valodās tipoloģiskā, kognitīvā, sastatāmā u. c. aspektā. Konference idejiski turpināja 2008. gada jūnijā Sanktpēterburgas Valsts universitātē aizsākto konferenču „Baltu dienas un baltās naktis” („Baltic Languages and White Nights”) tradīciju; konferences ik otro gadu risinājušās arī Oslo, Stokholmas, Helsinku un Tartu Universitātē. 2016. gada konferences programmā bija 26 referāti, kuru autori pārstāvēja dažādas Latvijas, Igaunijas, Lietuvas, Vācijas, Somijas, Polijas, Čehijas un Ķīnas augstskolas un pētnieciskās iestādes. Visus referātus idejiski vienoja vietas nozīmju izziņāšana valodā, taču aplūkotais valodas materiāls un izmantotā metodoloģija balstījās referātu autoru pētnieciskajā ievirzē. Krājumā „Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums” ietverti 9 raksti, kuru pamats bijis konferencē nolasītais referāts; rakstu autori – Renāte Pajusalu (*Renate Pajusalu*), Birute Klāsa-Langa (*Birute Klaas-Lang*), Karls Pajusalu (*Karl Pajusalu*), Ilze Tālberga, Valts Ernštreits (visi – Tartu Universitāte, Igaunija), Marja Leinonen (*Marja Leinonen*, Helsinku Universitāte, Somija), Gintare Judžentīte (*Gintarė Judžentytė*, Viļņas Universitāte, Lietuva), Nadja Vaverova (*Nad'a Vaverová*, Prāgas Kārļa universitāte, Čehija), Gunta Kļava,

Kertu Kibermane (*Kerttu Kibbermann*, LU Humanitāro zinātņu fakultāte) (abas – Latviešu valodas aģentūra), Ilze Rūmniece, Ilze Lokmane, Andra Kalnača (visas – LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Ieva Fībiga (Rīgas Stradiņa universitāte), Ilze Auziņa, Kristīne Levāne-Petrova, Baiba Saulīte (visas – LU Matemātikas un informātikas institūts). LU Latviešu valodas institūtu pārstāv Ojārs Bušs un Laimute Balode (arī – LU Humanitāro zinātņu fakultāte / Helsinku Universitāte, Somija).

Īpašs paldies Laimutei Balodei, kas uzņēmās sagatavot publicēšanai Ojāra Buša (1944–2017) konferencē nolasīto referātu „Latvian place names having the component *vieta* ‘place’”, apvienojot to kopīgā divu autoru publikācijā „Place names and places in Latvia”.

Rakstu krājumu „Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums” atbilstoši rakstu saturiskajai ievirzei veido trīs nodaļas – „Edīte Hauzenberga-Šturma – dzīves gājums un zinātniskā darbība”, „Valodas gramatiskā un leksiskā sistēma, tās variatīvums”, „Vietas nozīmju izpausme valodā”. Otrajā nodaļā ietilpināti arī trīs atsevišķi tapuši pētījumi par valodas gramatiskās sistēmas variatīvu, to autores – Ilze Lokmane, Evelīna Zilgalve un Andra Kalnača (visas – LU Humanitāro zinātņu fakultāte).

Patiess prieks, ka rakstu krājuma pirmajā nodaļā divi apjomīgi un rūpīgi pētījumi (autores – Sarma Kļaviņa un Beatrsise Reidzāne, Rīta Treija, Māra Vīksna) veltīti vienai no izcilākajām latviešu valodniecēm – Edītei Hauzenbergai-Šturmai, kuras statusu Eiropas 20. gs. valodniecībā apliecina arī aicinājums piedalīties „The Societas Linguistica Europaea” dibināšanā 1966. gada 27. februārī Ķīlē, Vācijā. Pati E. Hauzenberga-Šturma par to raksta:

„... šodien, ja būtu gribējusi, es varētu būt Ķīlē un dibināt „Societas linguistica” – Eiropas kopējo valodnieku organizāciju. Ielūgumu un visas informācijas un statūtu projektus esmu dabūjusi, esmu arī paziņojusi, ka iestāšos, bet nu dibināšanas sapulcei liekos sev par mazu.”¹

„The Societas Linguistica Europaea” darbojas joprojām, tā pārstāv ne tikai Eiropas, bet arī citu kontinentu valodniekus un mūsdienās ir viena no plašākajām un ietekmīgākajām valodniecības organizācijām pasaulē, tās ikgadējās zinātniski un metodoloģiski augstvērtīgās konferences vienmēr pulcē ļoti plašu visdažādāko uzskatu un skolu valodniekus. Noteikti būtu pētāma arī E. Hauzenbergas-Šturmas darbība saistībā ar šo organizāciju – vai un kādās konferencēs viņa piedalījies, kādi bijuši referātu tematī, vai tiem sekojušas kādas publikācijas.

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studijuursos.

Krājuma sastādītājas pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, redkolēģijas un pieaicinātiem recenzentiem un konsultantiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Rakstu krājums sagatavots Valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” projekta

¹ *Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstules Jānim Rudzītīm. 1946–1970. Sakārtojusi Ofēlija Sprōgere, redaktors Jānis Krēsliņš. ASV: Ramave, 1991, 382. lpp.*

Nr. 3 „Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā” apakšprojektā „Latviešu valodas gramatika / Latvian Grammar”. Pateicība pienākas arī Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātei un Latvistikas un baltistikas nodaļai, kā arī LU Akadēmiskajam apgādam.

Andra Kalnača, Ilze Lokmane,
krājuma „Valoda: nozīme un forma 8.
Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums”
sastādītājas un redaktore

1.

**Edīte Hauzenberga-Šturma –
dzīves gājums un zinātniskā darbība**

Edīte Hauzenberga-Šturma – erudītākā 20. gadsimta latviešu valodniece Latvijā un trimdā

Edīte Hauzenberga-Šturma – the most erudite Latvian linguist of the 20th century in the native country and exile

Sarma Kļaviņa

E-pasts: sarmak@latnet.lv

Edītei Hauzenbergai-Šturmai (1901–1983) ir izcili nozīmīga un īpaša loma ne tikai latviešu valodniecībā, bet arī citās humanitārajās zinātnēs un kultūrā – kā Latvijā, tā trimdā Vācijā. Diemžēl okupētajā dzimtenē pusgadsimtu viņa tika noklusēta un piemirsta.

E. Hauzenberga-Šturma bija Jāņa Endzelīna darba biedre divdesmit trīs gadus. Šajā sadarbībā milzīgs ir viņas veikums K. Mīlenbaha sāktās „Latviešu valodas vārdnīcas” radīšanā, nozīmīgs ir ieguldījums Latviešu valodas krātuves dibināšanā un vadīšanā, kā arī citos kopdarbos. Dzimtenē viņas interešu lokā galvenokārt bija gan vārdu krājums tā dažādos aspektos (semantika, etimoloģija un lietojums kā literārajā valodā, tā dialektos), gan tā apakšsistēmas (apvidvārdi, vietvārdi, termini, jaunvārdi).

Ar spožu intelektu un intuīciju apveltītā zinātniece 20. gs. 30. un 40. gados sāka darbu jaunā pētnieciskā ievirzē – semantikā: Latviešu valodas krātuvē veidoja plašu latviešu sinonīmu vārdnīcu, Universitātē studentiem docēja semantiku un sinonīmiku.

Trimdā, pēc Otrā pasaules kara Baltijas universitātē Pinebergā pie Hamburgas un Bonnas universitātē, E. Hauzenbergas-Šturmas intereses un zināšanas ievērojami paplašinājās un padziļinājās. Viņas rakstus par baltu valodām publicēja prestiži starptautiski zinātniski izdevumi. E. Hauzenberga-Šturma bija kļuvusi par 20. gadsimta erudītāko latviešu valodniecei, par cienījamu J. Endzelīna pēcteci. Ne velti K. Vintera grāmatu apgāds Heidelbergā 1967. gadā noslēdza ar viņu līgumu par jaunas latviešu valodas zinātniskās gramatikas izstrādi. Diemžēl gramatikas manuskripts netika pabeigts. Taču E. Hauzenberga-Šturma paveica divus citus milzīgus darbus: rediģēja „Latviešu tautas dziesmu” Kopenhāgenas izdevuma (1952–1956) vienpadsmit sējumus, kā arī sastādīja un rediģēja krājumu „In honorem Endzelini” (Čikāga, 1960).

Atslēgvārdi: Latviešu valodas vārdnīca (ME+EH); sinonīmu vārdnīca; semantika; Latviešu valodas krātuve; latviešu valodas zinātniskā gramatika; Jānis Endzelīns.

*Man ir bijusi laime būt izcilu skolotāju skolniekam. Ar cieņu un pateicību šē
minu tikai Jāni Endzelīnu un Edīti Hauzenbergu-Šturmu.*

Benjamiņš Jēgers, ASV 1961

*Ar Hauzenbergu-Šturmu latvieši ir zaudējuši tās paaudzes viszinīgāko
latviešu valodas pētnieci.*

Velta Rūķe-Draviņa, Zviedrijā 1983

1. Dzīves gājums: no Svētciema muižas līdz Bonnas universitātei¹

1.2. Ģimenē un skolās

Edīte Magdalēna Hauzenberga piedzima 1901. gada 24. novembrī Svētciema muižkungu mājā muižas rakstveža Jāņa Hauzenberga (1858–1915) ģimenē.

Par savām saknēm viņa pati 1977. gadā ir rakstījusi novadniekam un arī valodniekam Eduardam Putniņam:² „Man pašam laikam ir tādi maisīti asiņi. Es atmin, ka es bi pavisam mas, 4–5 gad, man mamms reiz paņēm mani līdz ciemos pie sev radim – Dresler pap un Dresler mamm. Viņi dzīvoj viena no tiem peleki mājim aiz vece biedrips māj, tur pie upsmut (viena nuo tiem mājim man mamms bi dzims). Dresler paps bi gars, tievs, sirms vīrs. Un viņi runājas vāciski, es sēdej uz krēsļ un klausijas, es vēl vāciski nemācej. Mammic man teic, ka viņi ir lībeši un latviski nemāk. Vēļak, es atmin, mammam radnec Dresler Zelm, tas jau bi latvec.

Man paps bi no Arakst pagast, tas māj, kur viņ vecaki bi bīš kalpi, soucas Dārzneki un karte ir uz paš igouņ ruobež. Paps runaj igouniski. [...] Papam brāļi bi aizgāš uz igouņim.” (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601929, 2., 3. lp.).

Edīte un divas viņas māsas auga Svētciema muižā, kas piederēja baronu fon Fēgezaku dzimtai. Edītes krustmātes bija baronese Augusta fon Fēgezaka un Zelma Bērziņa, bet krusttēvs – skolotājs Roberts Bērziņš (LVVA, 235. f., 14. apr., 525. l.). Edīte runāja vāciski no sestā mūža gada, bet no astotā mācījās Rīgas pilsētas (vācu) meiteņu skolā. Droši vien tāpēc vienā sabiedrības daļā radās uzskats, ka izcilā valodniece ir dzimusi baltvācu ģimenē (Bērziņa-Felsberga 1989, 88).

Kad Edītei bija trīspadsmit gadu, nomira tēvs, ģimenes galva un „Priecumu” saimnieks, kurš arī, būdams kādas zviedru firmas pārstāvis, apgādāja pagasta saimniekus un muižas ar lauksaimniecības mašīnām un mākslīgiem mēsliem (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601935, 1. lp.). Viņš tika apbedīts Kuiķules kapos Svētupes krastā blakus dzīvesbiedres Šarlotes Kristīnes tēvam Frīdriham Ozoliņam.

Jau citētajā vēstulē E. Putniņam par toreizējo situāciju E. Hauzenberga-Šturma ir rakstījusi: „[...] kar laik, ka paps mir un mammam nebi nemaz noud, un man māsi bi pa skuolotajim Krievija, ta es Krievija gāj skuola [...]” (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601929, 3. lp.): privātģimnāzijā Ivanovovožnesenskā (1915–1917) un uz Rībinsku evakuētajā Ventpils sieviešu ģimnāzijā, ko beidza 1918. gadā (LVVA, 7427. f., 13. apr., 1732. l., 11. lp.). Krievijā Edīte apguva arī krievu un franču valodu.

1.2. Studijās un zinātnē

Pēc atgriešanās Latvijā E. Hauzenberga 1919. gadā iestājās tikko nodibinātās Latvijas Augstskolas (vēlākās Latvijas Universitātes) Filozofijas nodaļā. Atmiņās E. Hauzenberga ir rakstījusi: „1919. g. augusta mēneša otrā pusē es ar kravas motorlaivu, kas tolaik pārvadāja arī pasažierus, braucu no Salacgrīvas uz Rīgu

¹ Sk. arī : Rūķe-Draviņa 1962, 414–418; Krēsliņš 1999, 20–24; Jēgers 2003, 125–140; Kļaviņa 2008, 205–215; Kļaviņa 2012, 117–127.

² Vēstule no Bonnas rakstīta E. Hauzenbergas-Šturmas dzimtajā Svētciema izloksnē.

studēt. Man bija 17 gadu un 700 rubļu, ko biju nopelnījusi, strādājot par skrīveļa palīdzi Sveiciema (vēlāk Svētcieņa) pagasta valdē. Rīgā es ar savu lauku kurpnieka šūto ādas čemodānu devos uz Ģertrūdes ielu 3. Tur sētas namā dzīvoja manas māšas bijusī skolabiedre Marija Adlere, 8 gadus vecāka par mani. Viņa arī iestājās augstskolā, un viņai tika Latvijas Universitātes 1. matrikulas numurs.” (LU AB R, E. Hauzenberga-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 2.–3. lp.).

Ģertrūdes ielas 3. namā E. Hauzenberga ģimenes istabu kādā ebreju ģimenē un dzīvoja tur piecus gadus. Šajā namā 1920. gada vasarā, atgriezies no Harkovas, apmetās arī profesors Jānis Endzelīns ar ģimeni.

Kad 1921. gadā Augstskolā sāka darbu Baltu filoloģijas nodaļa, E. Hauzenberga pārgāja uz to. Mācībspēki bija pārsteigti par daiļās jaunietes zināšanām un aso prātu. Prof. J. Endzelīns drīz izraudzījās E. Hauzenbergu savai „Lettische Grammatik” (Endzelin 1922) par korektori, kā arī iesaistīja darbā ar Kārļa Mīlenbaha sāktās vārdnīcas materiāliem un Latvijas vietvārdu vākšanā, apkopošanā un publicēšanā (Endzelīns 1925).

Paralēli studijām E. Hauzenberga strādāja par LU Baltu filoloģijas katedras subasistenti (1922–1924), par brīva līguma darbinieci un vēlāk jaunāko arhivāri Latviešu folkloras krātuvē (1927–1935) (LVVA, 7427.f., 13. apr., 1732. l., 11. lp.). Folkloras krātuvē viņa pārzināja izlokšņu materiālu vākšanu un pēc somu dialektologu parauga uzsāka apvidvārdu vārdnīcu veidošanu apmēram 20 pagastiem. 1931. gadā E. Hauzenberga pabeidza baltu filoloģijas studijas ar kandidāta darbu „Vietvārdu studijas” un ieguva filoloģijas kandidāta grādu (ar LU Padomes 1939. gada 1. jūnija lēmumu kandidāta grāds tika pārdēvēts par maģistra grādu). Šo Latvijas zinātnisko grādu viņa ar lepnumu paturēja visu mūžu. Kad pēckara gados Vācijā bija iespēja to samērā viegli izmainīt pret Vācijas Dr. grādu un kad viens otrs kolēģis tā arī izdarīja, Hauzenberga-Šturma šādu domu noraidīja (Rūķe-Draviņa 1983, 1). Kaut viņa savam uzvārdam, kad tas bija nepieciešams, arvien pievienoja Mag. phil., kolēģi, studenti, izdevēji, latviešu sabiedrība Vācijā erudīto, spējīgo un cienjamo zinātnieci dēvēja gan par doktori, gan profesori.

1931. gadā E. Hauzenberga tika atstāta Baltu filoloģijas katedrā gatavoties akadēmiskajam darbam. Tā paša gada rudenī viņa kļuva par Edīti Šturmu, jo salaulājās ar Eduardu Šturmu (1895–1959), vēstures doktoru, izcilu arheologu un akmens laikmeta pētnieku, Pieminekļu valdes darbinieku. Taču savus zinātniskos darbus viņa turpmāk publicēja ar dubultuzvārdu, t. i., Hauzenberga-Šturma.

1.3. Latviešu valodas krātuvē

Kad 1935. gada beigās tika nodibināta Latviešu valodas krātuve, E. Šturma vecākās arhivāres amatā tur uzsāka plašas latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas izstrādi, kas bija Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa ierosināta (Hauzenberga-Šturma 1938, 609). Pēc krātuves pārziņa Alvila Augstkalna pašnāvības *Baigajā gadā* (1940. gada 1. novembrī) E. Šturmai vajadzēja līdz 25. novembrim uzņemties krātuves pagaidu pārziņi pienākumus. Pēc tam LPSR Izglītības tautas komisariāts par pārzini apstiprināja iepriekšējā gadā baltu filoloģijas studijas ar maģistra grādu beigušo, divdesmittrīsgadīgo Veltu Tatjanu Rūķi (LVVA, 7427. f., 13. apr., 1519. l., 9., 10. lp.). Vācu laikā (no 1941. gada 1. jūlija līdz aizbraukšanai no dzimtenes 1944. gada septembrī) krātuvī atkal vadīja E. Šturma. Gan padomju,

gan vācu laikā viņa turpināja iesāktos darbus: gatavoja sinonīmu vārdnīcu un kopā ar J. Endzelīnu – papildinājumus un labojumus Latviešu valodas vārdnīcai, t. s. Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcai.

Nozīmīgs krātuves veikums ir 20. gs. 40. gadu sākumā sagatavotā un 1942. gadā izdotā Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca. E. Šturma darbojās tās redakcijas komisijā kopā ar J. Endzelīnu, Annu Ābeli, Ernestu Blesī, Heronīmu Tihovski un Veltu Rūķi. Vārdnīca trimdā piedzīvoja vairāk nekā desmit atkārtotus izdevumus un palīdzēja saglabāt latviešu rakstības normu ievērošanu.

20. gs. 40. gadu sākumā E. Šturma kopā ar J. Endzelīnu rediģēja arī vērienīgi iecerēto tautsaimniecības terminu vārdnīcu (Dunsdorfs 1943, 1944), ko gatavoja apmēram 40 savu nozaru lietpratēji un 3 redaktori.

Paralēli darbam krātuvē E. Šturma no 1941. gada jūlija bija arī Universitātes privātdocente baltu filoloģijā, vadīja semināru baltu valodās, docēja semantiku, sinonīmiku un latviešu valodas zinātnisko gramatiku (LVVA, 7427. f., 13. apr., 1732. l., 10. lp.). Viņas lekcijas bija baltu filoloģijas studentu ļoti iecienītas docentes plašo zināšanu, emocionālās un svaigās pieejas dēļ. Atšķirībā no prof. J. Endzelīna, kurš galveno uzmanību veltīja valodu skaņām un formām, E. Šturma pievērsās nozīmei. Docente labi pazina un lekcijās analīzei izmantoja tālaika dzejas un prozas tekstus.

J. Endzelīns cienīja erudīto, patstāvīgo un atklāto kolēģi. Profesors ik dienas plkst. 10 no rīta, garāmejot uz universitāti vai Valsts bibliotēku, iegriezās Latviešu valodas krātuvē Skolas ielā 11, lai pārrunātu dažādus jautājumus. „Tā tas gāja, kamēr kādā rītā 1944. gada septembrī mēs turpat Valodas krātuvē atvadījāmies. Mums abiem bija asaras acīs,” atmiņās ir rakstījusi E. Šturma (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 13.–14. lp.).

1944. gada septembrī, kad Sarkanā armija tuvojās Rīgai, E. Šturma kopā ar dzīvesbiedru devās bēgļu straumē uz Vāciju. Dzimtenē palika viņas lielais veikums „Latviešu valodas vārdnīca” (ME+EH), arī darbi leksikoloģijā, dialektoloģijā, etimoloģijā un semantikā. Diemžēl plašā sinonīmu vārdnīca palika nepabeigta. (Plašāk par šo darbu tapšanu lasiet raksta turpinājumā).

1.4. Bēgļu gaitās un Baltijas universitātē

Pēc kara, 1945. gada beigās, bēgļu un bijušo karavīru nometnēs Rietumvācijā un Austrijā atradās ap 199 tūkstoši baltiešu, no tiem 120 tūkstoši latviešu (Zalkalns 2014, 61, 65). Baltiešu mācībspēkiem, apmēram pusgadu neatlaidīgi un prasmīgi darbojoties, 1946. gada janvārī kara sagrautajā Hamburgā izdevās nodibināt Baltijas universitāti. Tā uzsāka darbu ar 8 fakultātēm un 1025 studentiem, un tās mērķis bija izraut Igaunijas, Latvijas un Lietuvas jaunus cilvēkus no kara bēgļu nometņu bezcerības.

Šī unikālā augstskola pastāvēja trīsarpus gadus, nepārtraukti cīnoties par eksistenci un spītējot pēckara grūtībām. Pēc diviem semestriem Baltijas universitāte pārcēlās no Hamburgas uz netālo Pinebergu un darbojās tur līdz 1949. gadam. E. Šturma bija ārkārtas profesore baltu valodās, bet Eduards Šturms – vēstures profesors, Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns un arī pēdējais Baltijas universitātes prezidents. Karš bija pārtraucis viņu un citu mācībspēku darbu dzimtenē pašā radošo spēku briedumā, kad viņi būtu varējuši savās nozarēs

sasniegt kalngalus. Šis vardarbīgi pārrautais garīgās enerģijas plūdums lauzās uz āru un radīja Baltijas universitātē īpašu gaisotni.

Baltijas universitātes diskusiju klubā 1948. gadā E. Šturmai bija referāts „Rakstnieks un valodnieks kā valodas veidotājs”, tajā pašā gadā tas tika publicēts Virzburgā izdevumā „Ceļš: gara dzīves mēnešraksts”. Šajā rakstā izcilā valodniece jo spilgti parādās kā mākslu labi saprotoša personība un ļoti labi raksturo atšķirību valodnieka un rakstnieka valodas jaunradē, kā arī abu vēlamo sadarbību. (Plašāk par rakstā paustajām un vērā ņemamajām atziņām sk. Kļaviņa 2012, 121–122).

Interesants vēstījums par Baltijas universitātes darbību ir toreizējā studenta Arnolda Grāmatiņa sastādītais rakstu un fotogrāfiju krājums (Grāmatiņš 1989), bet ar Filozofijas un filoloģijas fakultātes mācībspēkiem iepazīstina tajā ievietotais ārkārtas profesores Lūcijas Bērziņas-Felsbergas raksts (Bērziņa-Felsberga 1989, 87–91). Izsekot šiem un vēl turpmākiem gadiem E. Šturmas un citu trimdas latviešu dzīvē mums ļauj viens ļoti vērtīgs un saistošs izdevums – E. Šturmas vēstules citam trimdiniekam, literatūrzinātniekam un kritiķim Jānim Rudzītim Zviedrijā no 1947. gada rudens līdz 1970. gada pavasarim (Krēsliņš 1991). Viņa pati droši vien būtu iebildusi pret vēstuļu publicēšanu, bet varbūt tomēr piedotu izdevējiem viņu labo nodomu dēļ.

1.5. Bonnas universitātē un trimdas latviešu dzīvē

Pēc Baltijas universitātes slēgšanas 1950. gadā abi Šturmi dzīvoja un strādāja Bonnā, ”tai divainajā (Rietumvācijas – S. K.) galvaspilsētā”, kur bija drupas, universitāte izdegusi un tika pakāpeniski atjaunota, kur nebija viegli atrast istabu un samaksāt par to. Tikai pēc desmit gadiem Šturmiem bija sava vannasistaba un virtuve. E. Šturma vēstulē Jānim Rudzītim ir pieminējusi sešpadsmit jurgus, ko nācies piedzīvot līdz 1959. gadam, līdz dzīvesbiedra aiziešanai mūžībā (Krēsliņš 1991, 123, 228). Tomēr arī šajos apstākļos Šturmu laulātais pāris aktīvi darbojās katrs savā zinātnes nozarē.

Kad 1950. gada beigās Edīte Šturma pirmoreiz ieradās Bonnas universitātes Salīdzināmās valodniecības seminārā un nosauca savu uzvārdu, viņai par lielu pārsteigumu profesors atjautāja: „Sind Sie vielleicht Hausenberg?” (Varbūt Jūs esat Hauzenberga? – S. K.) (Krēsliņš 1991, 51). Tātad viņas vārds jau bija pazīstams. Vācu zinātnieki ar patiesu cieņu pieņēma Edīti Šturmu savā saimē trīs gadu desmitus, līdz pat viņas dzīves noslēgumam.

20. gs. 50. gadu sākumu E. Šturma ar skumju ironiju sauc par „dižās vaļas laiku”. Par spīti tam, ka nebija pastāvīga darba un ienākumu, tikai neziņa par nākotni, viņa kāri papildināja savas zināšanas valodniecībā no grāmatām, kas bija dabūjamas universitātes Valodniecības institūtā un Salīdzināmās valodniecības semināra bibliotēkā. Katru gadu E. Šturma kā brīvklauštāja piedalījās vispārīgās valodniecības un valodas filozofijas semināros, kurus kopā ar kādu filozofijas profesoru vadīja ķeltologs, profesors Leo Veisgerbers (*Leo Weisgerber*) un kuros tika iztirzāti Edmunda Huserla (*Edmund Husserl*), Ernsta Kasirera (*Ernst Cassirer*), Martina Heidegera (*Martin Heidegger*), Karla Jaspersa (*Karl Jaspers*) un paša Leo Veisgerbera uzskati par valodu. Profesora Veisgerbera dažus darbus viņa pazina jau sen un ļoti cienīja, tāpēc tagad ar interesi klausījās profesora kursu par gramatikas teoriju. Lai šai „dižās vaļas laikā” iegūtu arī ko „taustāmu”, E. Šturma

kā brīvklausītāja universitātē apguva itāliešu valodu, bet, lai nezaudētu intelektuālo spriegumu, klausījās arī kursu par Vilhelma Humbolta (*Wilhelm Humboldt*) valodas filozofiju (Krēsliņš 1991, 56, 63).

1951. gadā E. Šturma ir rakstījusi, ka „gribējās arī kaut ko tīri latvisku darīt” (Krēsliņš 1991, 62). Tāpēc Eiropā mītošo trimdas latviešu kopienā viņa darbojās pašreizējā un intensīvi – lasīja lekcijas Vācijā un Zviedrijā, rakstīja trimdas preses izdevumiem, gatavoja zinātnieku bibliogrāfiju, sarakstījās ar pasaulē izkļiedētajām latviešu kultūras un zinātnes personībām, arī ar okupētajā dzimtenē palikušo J. Endzelīnu, kā arī meklēja un sūtīja viņam medikamentus. „Latvju enciklopēdijā”, kas Arveda Švābes redakcijā iznāca Stokholmā no 1950. līdz 1955. gadam, divdesmit rakstus par latviešu valodu un valodniecību ir uzrakstījusi E. Šturma (Jēgers 2003, 144–145).

Taču lielākais un nozīmīgākais no latviskajiem darbiem, kam E. Šturma veltīja četrus gadus un paveica to ar viņai raksturīgo pamatīgumu, bija uzdevums rediģēt „Latviešu tautas dziesmu” t. s. Kopenhāgenas izdevumu 12 sējumos (Švābe et al. 1952–1956). Darbs bija „piņķerīgs” – katru rindu salīdzināt ar K. Barona izdevumu un pirmām kārtām pārbaudīt vecās ortogrāfijas pārlikšanu jaunajā. E. Šturma tika piesaistīta, kad darbs jau bija sākts, kad mašīnrakstītājam bija radušās grūtības, par kurām redaktori Arveds Švābe un Kārlis Straubergs nebija iedomājušies. E. Šturma uzskatīja, ka vajadzēja ņemt tikai pamatdziesmas no K. Barona un Folkloras krātuves. „Kad es atļāvos aizrādīt, ka izraudzītie varianti būtu numurējami pēc Barona resp. Šmita oriģināla, lai izdevums būtu lietojams arī zinātniekiem, man Reitmanis (apgāda ”Imanta” īpašnieks – S. K.) atbildēja, ka tas neesot zinātniekiem domāts!!!” viņa satraukta vēstulē žēlojās literatūrzinātniekam Jānim Rudzītīm (Krēsliņš 1991, 383). Šī izdevuma XI sējumā E. Šturma publicēja rakstu „Tautasdziesmu valodas jautājumi” (Hauzenberga-Šturma 1956, 614–625), kurā spilgti atklājas gan viņas erudīcija, gan mūzikā daba.

1.6. Bonnas universitātes mācībspēku saimē un ar jauniem izaicinājumiem

No 1956. gada līdz 1972. gadam E. Šturma Bonnas universitātē bija docētāja, sākumā ārštata, vēlāk štata lektore.

Pieņemot Salīdzināmās valodniecības institūta direktora prof. Gerharda Dētera (*Gerhard Deeter*) piedāvājumu, viņa 1956. gada rudens semestrī sāka docēt kursu „Lettische Lektüre mit sprachgeschichtlichen Erläuterungen” („Latviešu teksti ar valodas vēstures komentāriem” – S. K.), kurā ar interesi piedalījās ne tikai studenti, bet arī kolēģi.

1958. gada pavasarī nāca jauns izaicinājums: Čikāgā nodibinātā Baltu filologu kopa, kas bija izdevusi Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcas faksimilizdevumu (1953–1956), ierosināja par godu J. Endzelīna 85 gadu jubilejai sagatavot un izdot veltījumskrājumu „In honorem Endzelini”. To sakopot un rediģēt viņi uzticēja Edītei Šturmai. Divus gadus viņa nodevās šim darbam ar sirdi un dvēseli. Tas nebija vienkāršs projekts – 16 izcili autori trijos kontinentos rakstīja par latviešu valodu, folkloru un vēsturi: no Eiropas Ernests Blese, Alfrēds Gāters, Velta Rūķe-Draviņa, Kārlis Draviņš, Haralds Biezais, Jānis Rudzītis, Kārlis Straubergs, Eduards Šturms,

Arveds Švābe, no Amerikas Anna Ābele un Benjamiņš Jēgers, no Austrālijas Edgars Dunsdorfs. Pati E. Šturma analizēja vārda „līgava, ļaudava” etimoloģiju (Hauzenberga-Šturma 1960). 1958. gada novembrī krājuma manuskripts bija gatavs un tika nodots iespiešanai Kopenhāgenā, bet pēc dažādiem sarežģījumiem galu galā 1960. gadā tika iespiests Getingenē (Hauzenberga-Šturma (ed.) 1960). Krājums bija J. Endzelīna cienīgs, un viņš to vēl paspēja saņemt.

Bet tad 1959. gada 21. janvārī nāca arī likteņa trieciens – nomira E. Šturmas dzīvesbiedrs Eduards. Dzīve kļuva smagāka, pasliktinājās veselība. Līdzjutīgie leišu baltisti piedāvāja Edītei Šturmai iespēju pārcelties uz ASV, bet viņa to nepavisam nevēlējās. Toties Bonnas universitātes kolēģu piedāvājumu docēt baltu valodniecības priekšmetus trijos – Salīdzināmās valodniecības, Vispārīgās valodniecības un Slāvistikas – institūtos viņa pieņēma. Sākumā E. Šturma bija ārštata docētāja, taču ar augstāko atalgojumu, kāds vien bija iespējams. No 1962. gada viņa kā štata lektore ne tikai mācīja visas trīs baltu valodas (latviešu, leišu un senprūšu), bet arī docēja baltu valodu salīdzināmo fonētiku, vārddarināšanu, morfoloģiju, latviešu dialektoloģiju, sinonīmu, latviešu tautasdziesmu valodu un senos leišu tekstus.

Bonnas universitātē prata novērtēt vienreizīgo iespēju izmantot E. Šturmas plašās un dziļās zināšanas, viņas darbaprieku. Kad lektore sasniedza sešdesmit piecus gadus, rektors pagarināja viņas darba līgumu arī turpmākajiem gadiem. Tādējādi E. Šturma pedagoģisko darbu aktīvi veica līdz 1972. gadam, piedāvādama arvien jaunus baltistikas kursus. Par tiem bija interese ne tikai studentiem, doktorantiem, docentiem, bet arī Valodniecības institūta direktoram profesoram Johanam Knobloham (*Johann Knobloch*).

Blakus pedagoģiskajam darbam, kā pati atzinusi, bija „bezgalīgas lasīšanas, pa starpām rakstīšanas un mācīšanās”, t. i., kongresi, konferences, vieslekcijas, akadēmiskās runas, raksti un recenzijas. Piem., 1969. gada 27. un 28. septembrī Ņelē trimdas latviešu visu akadēmisko biedrību rīkotajās LU 50 gadu dibināšanas atceres svinībās akadēmisko runu teica E. Šturma (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Radošā darba materiāli, inv. nr. 4138).

Taču lielākais un atbildīgākais darbs sākās 1961. gada vasarā. Prestižais Karla Vintera grāmatu apgāds (*Carl Winter Universitätsverlag*) no Heidelbergas 9. jūnija vēstulē aicināja E. Šturmu izstrādāt jaunu latviešu valodas zinātnisko gramatiku sērijai „Indogermanische Bibliothek” J. Endzelīna pilnībā izpirtās „Lettische Grammatik” vietā (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 1. lp.). Ar lielu atbildību E. Šturma pārdomāja piedāvājumu, kā arī paškritiski vērtēja savas zināšanas indoeuropeistikā. Pēc sēru ziņas par J. Endzelīna nāvi 1961. gada 1. jūlijā, juzdama pienākumu pret mūžībā aizgājušo Skolotāju un darba biedru, E. Šturma uzņēmas lielo darbu (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 4. lp.).

Apzinādamās savu gauso darba tempu un pamatīgumu, viņa jau 1963. gadā raizējās „kaut tik nu tā mūža pietiktu”. Vintera apgāds 1967. gadā noslēgtajā līgumā paredzēja, ka manuskripts nododams līdz 1970. gada beigām. Diemžēl tas neizdevās, kaut E. Šturma strādāja intensīvi. (Plašāk par darba procesu un rezultātiem lasiet raksta turpinājumā.)

1.7. Pensijā un darbu turpinājumā

Pēc pensionēšanās 1972. gadā E. Šturmai Bonnas universitātes Valodniecības institūtā joprojām bija sava darba vieta – rakstāmgalds, atslēgas, plašā bibliotēka. Viņa tur strādāja no pirmdienas līdz ceturtdienai, no pl. 11 līdz 17 (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601934, 3. lp.), un galvenokārt nodarbojās ar latviešu gramatiku. Piem., tur tapa plašs apcerējums par sarežģītu tematu – latviešu valodas darbības veidiem (aspektu) – žurnālam „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” (Hauzenberga-Šturma 1979).

E. Šturma joprojām bija arī pieprasīta lektore. Piem., 1979. gada rudens semestrī Bonnas universitātes dažādu fakultāšu studentiem 100 cilvēku auditorijā notika viņas lekcija par baltiem un baltu valodām (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Radošā darba materiāli, inv. nr. 4138; RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601932, 1. lp.).

Pensionētā lektore varēja vairāk laika veltīt latviešu gramatikai, valodai, literatūrai, kultūrai un zinātnei. Viņa turpināja vērtīgi sekot zinātnes un kultūras notikumiem trimdā un Latvijā, sarakstījās ar Benjamiņu Jēgeru ASV, Kārli un / Veltu Draviņiem Zviedrijā, Konstantīnu Karuli un Dainu Zemzari Latvijā (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste, inv. nr. 4133), ar Eduardu Putniņu (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601929) un citiem. Viņa asredzīgi novērtēja valodnieku darbu ne tikai latviešu diasporas mītnes zemēs, bet arī Latvijā, Lietuvā, Eiropā, skaidri un asi pauda savu patstāvīgo, allaž pamatoto viedokli. 1980. gadā, kad Rīgā notika 4. Baltistu konference, E. Šturma pēc tēžu grāmatiņas un programmas izstudēšanas ir rakstījusi: „Referāti visai dažādas kvalitātes. Un ka rīdzinieki visvājākie caurmērā, arī nav ko brīnīties.” (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601935, 1. lp.). „Lietuvā daudz kas ir citādi. To jau var manīt no viņu valodnieku darbiem arī. [...] Ka Endzelīna raksti iznāk lēnām, ar atlantu nesokas u. c. – vai arī nav tā, ka šis un tas sagrābts vienās un ne visai veiklās rokās?” (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601934, 1. lp. o. p.).

Bonnas universitātes Valodniecības institūts 1981. gada novembrī sarīkoja ļoti skaistas E. Šturmas 80 gadu jubilejas svinības. „[...] man brīnums bija izjust, cik lielā mērā es ar savu pieticīgo stāvokli esmu bijusi svarīgs elements tai sabiedrībā,” pēc svinībām rakstīja aizkustinātā jubilāre (RMM, E. Putniņa f., Sarakste, inv. nr. 601938, 4. lp.). Vācijā un ASV bija publicēti pieci raksti par E. Šturmas dzīves gadiem (Jēgers 2003, 148–149). Taču jubilāri visvairāk iepriecināja tas, ka arī dzimtenē atradās iespēja viņu pieminēt (Karulis 1981, 196–197).

Diemžēl kopš 1982. gada oktobra E. Šturmai sākās nopietnas veselības problēmas. 1983. gada 28. martā viņa aizgāja mūžībā un tika apbedīta Bonnā līdzās dzīvesbiedram.

Edītes Šturmas zinātnieces dzīve bija vidū „pušu lauzta”: ar dižu, nezūdošu veikumu leksikoloģijā, leksikogrāfijā un dialektoloģijā līdz 1944. gadam, pēc tam trimdā – ar darbiem gramatikā un etimoloģijā. Viņas bibliogrāfijā, ko Amerikas Savienotajās Valstīs sastādījis B. Jēgers, ir 112 nosaukumi latviešu, vācu, itāliešu, somu un japāņu valodā – grāmatas, raksti un recenzijas (Jēgers 2003, 141–149). Lielākā darbu daļa publicēta ārzemju izdevumos: *Studi Baltici*, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, *Zeitschrift für slavische Philologie*, *Kratylos*, *Orbis*, *Ceļa Zīmes*, *Ceļi*, *Jaunā Gaita* u.c. E. Šturma bija arī vairāku starptautisku

profesionālo organizāciju, piem., *Societas linguistica Europaea*, *Indogermanische Gesellschaft*, biedre.

Latvijā E. Šturmas izcilo personību un zinātnisko mantojumu pamazām iepazīstam tikai kopš neatkarības atgūšanas. Tas rosina un iedvesmo.

2. Vārdu krājuma izpēte un aprakstīšana

Dzimtenē E. Hauzenbergas-Šturmas uzmanības centrā bija latviešu valodas vārdu krājums – kopums, tā daļas un atsevišķi vārdi, to nozīme un forma. Jāpiebilst, ka viņu galvenokārt interesēja nozīme: „Es uzsvēru, ka galvenais ir saturs un ātra un precīza saprotamība, bet viņš (Endzelīns – S. K.) allaž atbildēja: „Galvenais ir pareiza forma.”” (Krēšlīņš 1991, 28)

2.1. Latviešu valodas vārdnīcas (ME+EH) radīšana³

Jau 1922. gadā J. Endzelīns iesaistīja LU baltu filoloģijas studenti E. Hauzenbergu darbā pie K. Mīlenbaha sāktās vārdnīcas. Viņas biogrāfiskajos materiālos, kas 2003. gadā no Bonnas universitātes pārvesti un nodoti Misiņa bibliotēkā, lasām: „Reiz, pēc lekcijas, viņš man jautāja, vai es vāciski protot. Teicu, ka jā. Viņš nupat esot uzrakstījis priekšvārdus Mīlenbaha vārdnīcas 1. burtnīcai, vai es, lūdzu, nepārtulkotu – pats esot patlaban nevaļīgs. Izturēju šo pārbaudījumu, un tad drīz vien sāku strādāt vārdnīcas darbu par Kultūras Fonda atalgojumu 2 stundas dienā (kas gan bieži dubultojās un trīskāršojās, ļgai paliekot tai pašai par 2 stundām, līdz pat pamata vārdnīcas beigām). Profesors atzina par pareizāku, ja es sākumā strādātu tās 2 stundas viņa dzīvoklī (kas man, tai pašā namā dzīvojot, nesagādāja nekādas laika šķiešanas). Vienkārt – varēju viņam pēc vajadzības ko jautāt, otrkārt – turpat plauktā varēju pēc vajadzības ieskatīties Baronā, Glikā, Manceļa Postillā, Bīlenšteina „Holzbauten”. Sākumā tikai izdarīju Mīlenbaha manuskriptā tehniskos grozījumus (sk. vārdnīcas priekšvārdos I, 3) un uzrakstīju iestarpinājumus, kad Endzelīnam bija gadījušies jauni materiāli. Īsti manuskriptu sāku rakstīt pazudušo Mīlenbaha burtnīcu vietā (sk. ME I, 3). Man ar pateicību jāuzsver, ka šā darba gaitā profesors izrādīja brīnum smalku pedagoga izpratni.” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 1.–3. lp.).

Vēlāk, kad E. Hauzenberga vairs nedzīvoja Ģertrūdes ielas 3. namā, ik trešdienu, gadiem ilgi, vienā un tai pašā laikā (liekas, pulksten 4 pēcpusdienā) viņa gāja pie profesora, lai nodotu nedēļas laikā sarakstīto vārdnīcas manuskriptu un lai apmainītos korektūrām (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Biogrāfiski materiāli, inv. nr. 4128, 12. lp.).

E. Hauzenberga sarakstīja gandrīz visu vārdnīcas turpinājumu aiz vārda „patumšs” un kopā ar J. Endzelīnu visā manuskriptā iestrādāja vajadzīgos labojumus un papildinājumus. Šī milzīgā kopdarba tapšanu spilgti atspoguļo vārdnīcas manuskripta daļas, kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas A. Apīņa Reto grāmatu un rokrakstu lasītavā un Rakstniecības un mūzikas muzejā Raiņa kolekcijā. Šķirkļus parasti ar violetu zīmuli vai tinti ir rakstījusi E. Hauzenberga, J. Endzelīns pievienojis papildinājumus un labojumus, kā arī vārdu etimoloģijas norādes ar

³ Plašāk par vārdnīcas tapšanu sk.: Kļaviņa 2016, 9–28.

pelēku zīmuli. K. Mīlenbaha, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas rokraksti un katram ierasto rakstāmrīku lietojums uzskatāmi liecina par viņu devumu vārdnīcas izstrādē (Kļaviņa 2011, 4–12).

J. Endzelīns gala vārdos ME vārdnīcas IV sējumā 1932. gadā ir rakstījis: „Tūliņ pēc viņa (K. Mīlenbaha – S. K.) man godam jāmin sava uzticamā un sapratīgā palīdzde un bijusī klausītāja Ēdīte (sic! – S. K.) Hauzenberga-Šturma, [...] Viņas vārds, ja vien viņa pati to vēlētos, būtu minams uz šā darba titullapas blakus manējam.” (Mīlenbahs et al. 1932, 858). Bet E. Hauzenberga-Šturma to nevēlējās.

„Varam droši apgalvot, ka, E. Hauzenbergai nepiedaloties Endzelīna-Mīlenbacha vārdnīcas veidošanas darbā, šī vārdnīca diezin vai maz būtu tapusi, katrā ziņā – ne tik ātri (no 1922. g. beigām līdz 1932. g.). [...] Uz saviem lielajiem nopelniem šā darba tapšanā nekur un nekad viņa nav pat aizrādījusi.” Tā 1951. gadā E. Hauzenbergas-Šturmas lomu vārdnīcas tapšanā novērtēja prof. Ernests Blese (Blese 1951).

Iemeslu un vielas vārdnīcas papildinājumiem un labojumiem netrūka. Iemeslus labi apzinājās un izprata arī E. Hauzenberga-Šturma. Varbūt 1933. gadā nesen kandidāta grādu ieguvusī valodniece tas bija intuitīvi, bet 1961. gadā pieredzējusi lingviste tos analītiski iztīrījusi vārdnīcai veltītā rakstā Amerikas Latviešu apvienības Kultūras biroja biļetenā (Hauzenberga-Šturma 1961, 84–85).

Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs apspriestos papildinājumus un labojumus publicēšanai burtnīcās sagatavoja E. Hauzenberga-Šturma J. Endzelīna virsvadībā. No 1934. līdz 1938. gadam iznākušās burtnīcas tika apvienotas papildinājumu un labojumu (EH) I sējumā (vārdi ar sākumburtiem no A līdz M) (Endzelīns, Hauzenberga 1934–1938). Turpmākās papildinājumu un labojumu burtnīcas tika sagatavotas līdz 1944. gadam, pēdējā burtnīca nonāca spiestuvē 1944. gada augustā, bet septembrī E. Šturma kopā ar dzīvesbiedru, izcilo arheologu Eduardu Šturmu devās bēgļu gaitās. Papildinājumu un labojumu II sējums iznāca no spiestuves tikai 1946. gadā ar īsiem J. Endzelīna pēcvārdiem (Endzelīns, Hauzenberga 1946).

2.2. Vietvārdu un apvidvārdu studijas

Strādādama par subasistenti J. Endzelīna vadītajā LU Baltu filoloģijas katedrā (1922–1924), E. Hauzenberga piedalījās Kurzemes un Latgales vietvārdu vākšanā un J. Endzelīna „Latvijas vietu vārdi. 2. daļa. Kurzemes un Latgales vārdi” sagatavošanā izdošanai 1925. gadā (Endzelīns 1925). Šos vietvārdus, arī Latviešu folkloras krātuves 1929. gadā rīkotajā lauku un provinces pilsētu skolēnu aptaujā iegūtos, kā arī pašas agrāk savāktos izlokšņu materiālus (piem., Hauzenberga 1925; Hauzenberga 1928) E. Hauzenberga analizēja savā kandidāta darbā „Vietvārdu studijas”, 1931. gadā Baltu filoloģijas nodaļu absolvējot. Savukārt fonētiskās pārmaiņas vietvārdos viņa aplūkoja rakstā „Ko vietu vārdi dod latviešu valodas fonētikai?” (Hauzenberga-Šturma 1932).

Kad E. Hauzenberga-Šturma strādāja Latviešu folkloras krātuvē (1929–1935), viņa pārzināja izlokšņu materiālu vākšanu. Pēc iepazīšanās Helsinkos ar somu dialektologu metodēm viņas vadībā tika uzsākta apvidvārdu vārdnīcu veidošana apmēram 20 pagastiem. Bagātākajās, piem., Ģeru, Svētciema un Džūkstes pagastu, vārdnīcās bija vairāk nekā 20 tūkstoši šķirkļu (Rūķe-Draviņa 1961, 414).

2.3. Sinonīmu vārdnīcas veidošana

Pēc Latviešu valodas krātuves nodibināšanas E. Hauzenberga-Šturma 1936. gada janvārī sāka darbu tajā. Viņa arī vadīja krātuvi 1940. gada novembrī pēc tās vadītāja Alvila Augstkalna pašnāvības, kā arī no 1941. gada jūlija līdz 1944. gada septembrim, kad devās trimdā.

Valodas krātuvē E. Hauzenberga-Šturma nodarbojās ar plašas latviešu valodas sinonīmu vārdnīcas izstrādi. Šo uzdevumu, dibinot krātuvi, bija ierosinājis Valsts Prezidents Kārlis Ulmanis.

Sinonīmu vārdnīcas izstrādes pamatus un izraudzītos darba principus E. Hauzenberga-Šturma ir izklāstījusi rakstā „Latviešu sinonīmu vārdnīca” (Hauzenberga-Šturma 1938). Par paraugu viņa izvēlējās tās ciltautu sinonīmu vārdnīcas, kas uz nacionālās literatūras un sarunvalodas tradīciju pamata iztīrā un nosaka nozīmes un lietojuma starpību starp sinonīmiem, piem., Pētera Frīdriha Ludviga Hofmana (*Peter Friedrich Ludwig Hoffmann*) vācu valodas sinonīmu vārdnīcu (Hoffmann 1929), nevis tās, kas dod tikai kailus vārdu sarakstus bez iztīrājuma. Paraugu izvēli noteica vēlme nopietni veicināt latviešu valodas kultūru uz apzinātības un mērķtiecīguma pamata (Hauzenberga-Šturma 1938, 609), kā arī palīdzēt tiem, kas grib kuplīnāt savu vārdu krājumu un izkopt pareizu izteiksmi. „[...] vairākiem vārdiem var gan būt kopīga pamata nozīme, bet tos nebūt nevar ikreiz lietot vienu otra vietā, ja tos šķir kāda nozīmes nianse vai piederība dažādiem izteiksmes stiliem – cildenai valodai, ikdienas valodai, slengam,” tā gatavojamās sinonīmu vārdnīcas ievirzi pamatoja E. Hauzenberga-Šturma (Hauzenberga-Šturma 1938, 611). Par sinonīmu vārdnīcas bāzi tika izmantots galvenokārt tas materiāls, ko dod ME un tās Papildinājumi. Studenti, kas Latvijas Universitātē klausījās E. Hauzenbergas-Šturmas docētos semantikas un sinonīmikas kursus, labprāt piedalījās vārdnīcas materiālu vākšanā un apstrādē. Diemžēl plašā sinonīmu vārdnīca palika nepabeigta.

Kā atceras Latviešu valodas krātuves, vēlāk LPSR ZA Valodas un literatūras institūta darbinieks Pēteris Kļaviņš: „Materiāli (kādas četras 30 × 40 × 50 cm kastes) līdz ar visiem pārējiem Latviešu valodas krātuves materiāliem 1944. gadā, kara darbībai tuvojoties Rīgai, tika novietoti bankas seifos Doma laukumā. Ar prof. J. Endzelīna (pie viņa bija seifu atslēgas) un Latvijas Universitātes (tā pēc prof. J. Endzelīna ierosinājuma pārņēma Latviešu valodas krātuvi savā pārziņā) gādību izdevās visus seifos novietotos materiālus atgūt un nogādāt Latviešu valodas krātuvē (Skolas ielā 11). Kad Latviešu valodas krātuvi iekļāva ZA Valodas un literatūras institūtā, visus Latviešu valodas krātuves materiālus (arī sinonīmu vārdnīcas materiālus) pārveda uz institūta telpām Hanzas ielā. Tur šie sinonīmu vārdnīcas materiāli bija vēl 1950. gada novembrī.” (Kļaviņš 2003, 25)

Vairākus desmitus izstrādāto sinonīmu rindu E. Hauzenberga-Šturma paņēma līdz, atstājot Latviju 1944. gadā. Pēc iepazīšanās ar tām prof. Arveds Švābe 1948. gadā vēstulē no Zviedrijas vārdnīcas veidotājam rakstīja: „Man personīgi vistuvāk sirdij ir Jūsu sinonīmu vārdnīca, kuras laipni sniegtie izraksti patiesi ielīgsmo sirdi. Ja ar Jūsu gādību šo lietu būtu iespējams kaut daļēji uz līdzņemto izrakstu pamata novest līdz praktiskam galam, ceru, nebūtu grūtību atrast izdevēju.” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste, inv. nr. 4133). Diemžēl publicēta ir tikai kāda daļa sinonīmu laika apstākļu raksturošanai: 1963. gadā Čikāgas Baltu filologu kopas izdevumā „Rājums” E. Hauzenberga-Šturma iztīrāja sinonīmus,

kas saistīti ar sauli, vēju, lietu, mitrumu, mākoņiem, miglu un puteni (Hauzenberga-Šturma 1963). Šī publikācija dod ieskatu viņas gatavotajā vārdnīcā.

Pēdējā vēstulē prof. Benjamiņam Jēgeram ASV 1983. gada 7. februārī pati E. Šturma ir rakstījusi, ka ar labu Minsteres paziņu, kas bieži brauc uz Rīgu, ir nosūtījusi Valodas un literatūras institūtam savu pusapstrādāto sinonīmu krājumu (Jēgers 2003, 139). Kā vēlāk izrādījās, šis paziņa bija latviešu valodas docētājs Minsteres universitātē Ojārs G. Rozītis. Žurnāls „Jaunā Gaita” 1999. gadā publicēja viņa vēstuli par šī pusapstrādātā sinonīmu krājuma nodošanu Rīgā (Rozītis 1999, 64). Sinonīmu vārdnīcas materiālu tālākais liktenis un atrašanās vieta nav zināma.

2.4. Vārdu etimoloģijas skaidrošana

ME+EH vārdnīcai veltītajos gadudesmitos E. Hauzenbergai-Šturmai radās arī profesionāla interese par vārdu etimoloģiju, un viņa pievērsās cilmes skaidrojumu meklēšanai. Ir publicētas viņas etimoloģijas vārdiem: *deroklis*, *durēt*, *izklāpšus*, *kaps*, *zuņģis* (Hauzenberga-Šturma 1939), *tau(k)š(k)ēt*, *pestīt(ies)*, *vingrs*, *ķekatas*, *Laima* (Hauzenberga-Šturma 1940), *līgava*, *ļaudava* (Hauzenberga-Šturma 1960), latviešu *valoda* un lietuviešu *valandā* (Hauzenberga-Šturma 1967). Tās spilgti rāda valodnieces erudīciju, pamatoto argumentāciju un rūpīgo analīzi. Protams, ne visas kolēģi vienprātīgi pieņēma.

No Bonnas pārvestajā E. Hauzenbergas-Šturmas arhīvā ir arī plaša sarakste par personvārdu etimoloģiju ar vācu valodnieku, personvārdu pētnieku Vilfrīdu Zeibiki (*Wilfried Seibicke*), grāmatas „Kā mēs saucam savu bērnu?” (*Wie nennen wir unser Kind?*) autoru (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste, inv. nr. 4130). Piecpadsmit gadus Dr. V. Zeibike ir saņēmis E. Hauzenbergas-Šturmas vēstulēs profesionālas zinātniskas konsultācijas par ļoti daudziem viņu interesējošiem, ar Baltijas tautām saistītiem priekšvārdiem. Daļa šo vēstuļu kopiju ir saglabājusies, un būtu lietderīgi tās publicēt.

2.5. Darbs ar terminiem

E. Hauzenbergai-Šturmai gan Latvijā, gan trimdā nācās risināt arī terminoloģijas jautājumus. 20. gs. 40. gadu sākumā viņa kopā ar J. Endzelīnu bija valodas redaktore vērienīgi iecerētajam Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes izdevumam – tautsaimniecības terminu vārdnīcai. Tās galvenais redaktors bija prof. Edgars Dunsdorfs, to gatavoja apmēram 40 lietpratēji un 3 redaktori. Diemžēl publicētas ir tikai četras daļas, kopumā 576 lappuses: 1943. gadā – I. A-Av, 1944. gadā – II. Av-Da, III. Da-Fa, IV. Fa-Hi (Dunsdorfs 1943; 1944).

Īpaši aktuāli latviskas terminoloģijas jautājumi bija trimdas latviešu saziņā kā rakstos, tā runā. Baltijas universitātē, kurā akadēmisko darbu pašai dziedīgi turpināja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas augstskolu mācītspēki, 1948. gada janvārī tika nodibināta arī Latviešu humanitāro zinātņu asociācija, un valodniecības sekciju tajā vadīja E. Hauzenberga-Šturma. Ar apbrīnojamu dedzību un atbildību, dzīvodami bēgļu nometnēs, zinātnieki rīkoja konferences, gatavoja rakstu krājumus, izdeva biļetenus un žurnālus. Šajās norisēs svarīgi bija vienoties par rakstu valodas normām un terminoloģiju.

Uzskatu dažādība izpaudās pat baltu tautu nosaukumos: leiši, lietuvji vai lietuvieši. To interesanti atklāj E. Hauzenbergas-Šturmas un Zviedrijā, Lundā,

dzīvojošās baltu valodnieces Veltas Rūķes-Draviņas domu apmaiņa vēstulēs 1950. gada rudenī un ziemā. Šo vēstuļu fragmentu publikācija 1991. gadā (Hauzenberga-Šturma 1991) ir nozīmīga un noderīga arī 21. gadsimta latviešiem. Ir vērts iepazīties ar abu valodnieču pieredzi un atziņām par šo tautības nosaukumu lietošanu. E. Hauzenberga-Šturma atceras, „ka starp Lībekas leišu un latviešu noietnēm un komitejām „leiša” dēļ, kas figurējis kādos rakstos, izcēlušies tik smagi diplomātiski sarežģītjumi, ka igauņiem bijis jāiet par starpniekiem un jānodibina miers!” (Hauzenberga-Šturma 1991, 52) Baltijas universitātē mācīdama latviešu valodu lituānistiem, profesore jau pašā sākumā pūlējusies izskaidrot, ka „leitīs” nav lamu vārds, un mācījusi, ka ir tikai „leišu valoda” un, rēķinoties ar aizspriedumiem, tai blakus ”lietuvji”, bet ka „lietuvieši” ir Lietuvas iedzīvotāji (Hauzenberga-Šturma 1991, 53). Viņa arī atzīst, ka nožēlojamais aizspriedums pret nevainīgu vārdu, kas, viņasprāt, domājams, radies pierobežā, ir jārespektē. „Lietuvieši” man nu tiešām liekas tādi „латвийцы”. Protams, laikam Endzelīna ietekmē. Bet, vismaz DP dzīvē mēs būtu bijuši laimīgi, ja būtu varējuši visiem atšķirt tautību no pavalstniecības” (Hauzenberga-Šturma 1991, 54). Ka vārdu „leitīs” var uztvert par lamu vārdu, E. Hauzenberga-Šturma pirmoreiz uzzinājusi tikai 1940./41. gadā.

Citāda pieredze ar šo vārdu ir bijusi V. Rūķei-Draviņai: „Tikai universitātē, Endzelīna lekcijās, man tā īsti vajadzēja iemācīties, ka leišu vārdam latviešu valodā nav nekādas pejoratīvas nozīmes – un ne jau tikai man vien, arī daudziem citiem mūsu paaudzes Rīgas ģimnāziju absolventiem. Domāju, ka tā ir ne vien rīdzinieku valodas, bet arī paaudžu starpība – Endzelīna bērībā un jaunībā laikam tā nebija [...]” (Hauzenberga-Šturma 1991, 54) Par tautas nosaukuma darināšanu V. Rūķei-Draviņai arī bija citāda nostāja: „Pret pašiem „lietuviešiem” no valodas viedokļa pēc manām domām taču nebūtu nekā ko iebilst: Latvijas austrumu daļā tādus sastop gan vietu vārdos, gan uzvārdos; arī -ieši paši par sevi nav sveši tautu apzīmējumos, kaut vai „vāciešu”, „itāliešu” utt. vārdos. Un tautību no pavalstniecības citos gadījumos nemēdzam izšķirt ar kādu piedēkļu variantu.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 55)

2.6. Attieksme pret jaunvārdiem

E. Šturma 1948. gadā rakstā „Rakstnieks un valodnieks kā valodas veidotājs”, apspriežot jautājumu, kuram – rakstniekam vai valodniekam – ir nozīmīgāka loma valodas veidošanā, atzina, ka „būtiski svarīgākais rakstu valodas veidotājs ir rakstnieks”. Valodnieka loma ir samērā liela tur, kur nacionālā rakstu valoda ir dažus gadu desmitus jauna, nav vēl izveidota un tas, kas ir izveidots, vēl nav sabiedrības apgūts. Tādēļ valodnieka svars ir liels un tam jābūt lielam krietnu laiku nākotnē. Citādi ir ar vecajām, lielo kultūrtautu valodām ar gadsimtiem ilgām tradīcijām. Tur valodnieka roka ir kļuvusi gandrīz nemanāma, tur rakstu valodas tālāko attīstību veido rakstnieks.

„Valodnieks strādā ar kritisku prātu un ar erudīciju. Valodnieka erudīcijai jāiet divi virzienos: tālā dziļumā un tuvā plašumā. Tas nozīmē, ka valodniekam, no vienas puses, jāpazīst valodas vēsture, jāpārzina valodas formu cilme, jāizprot valodas formālo elementu nozīme. [...] No otras puses, latviešu valodniekam, kas grib pielikt roku rakstu valodas veidošanā, jāpazīst visa latviešu valoda, jāpārzina caurmērā visas izloksnes, vismaz visi dialekti.” (Hauzenberga-Šturma 1948, 34)

Valodnieks „ar savu erudīciju, pirmkārt, bagātina valodu ar jaunvārdiem. Sadarbojamies ar citu zinātņu pārstāvjiem, rada zinātnisko terminoloģiju.” Viņa loma ir it kā sekundāra, bet svarīga – būt par padomdevēju ar veto tiesībām. Otrkārt, valodnieka uzdevums ir t. s. valodas tīrīšana – sargāt rakstu valodu no vēlu aizgūtiem un nevajadzīgiem svešiem elementiem. Treškārt, valodnieks ar savām zināšanām var iet talkā rakstniekam tur, kur rakstnieks parādās kā valodas veidotājs: leksikā un stilistikā.” (Hauzenberga-Šturma 1948, 35)

Arī rakstnieks kuplina valodu jaunvārdiem. Bet viņam nav to eksakto zināšanu, kas ir valodniekam. „Rakstniekam totiesu ir intuīcija, kas dažkārt iet ne mazāk drošu ceļu kā erudīcija. [...] Un jānozēlo, ka intuīcija ar erudīciju palaikam neiet solī – cik daudz krāšņāks un patiesīgāks tad būtu mūsu jauno vārdu krājums! Cik daudz lielāks, piem., būtu mūsu guvums no ģeniālā jaunvārdu darinātāja Kronvalda, ja tas būtu bijis ne tikai cilvēks ar stipru intuīciju, bet arī tāds, kas ieguvis krietnu erudīciju.” (Turpat)

E. Hauzenberga-Šturma ir pārliecināta: „ja dzejnieks nemeklē atskaņu, ja rakstnieks nemeklē oriģinalitātes, ja viņš ir viscauri dabisks un izteic tikai sevi, tad tiešām viņam vārdu nevar pietrūkt.” Bet rakstnieks bieži ir arī tulkotājs un dzejnieks, vēl biežāk ir arī atdzejojotājs. Un te nu ir īstā druva, kur rakstnieka radošā intuīcija var dot svētīgu ražu rakstu valodas vārdu krājumam. „[...] mēs laikam nealosimies sprieždami, ka Raiņa loma latviešu leksikas attīstībā būtu bijusi daudz mazāk ievērojama, ja Rainis nebūtu bijis tulkotājs.” (Hauzenberga-Šturma 1948, 35)

„Rakstnieka intuitīvais vārdu krājuma veidošanas darbs parādās arī vēl citur – vārdu krājuma izvēlē [...]” Te E. Hauzenberga-Šturma piem. min smalko dzejnieci Elzu Stērsti, kuras dzejoļos šad tad pavīd pa piebaldzēnu provinciālismam, tā rakstu valodā ienesot apvidvārdus, kas to izraibina. E. Hauzenberga-Šturma ir secinājusi, ka „tie rakstnieki, kas lielā mērā manieres pēc piebārstījuši savu valodu provinciālismiem – kā, piem., Janševskis, – ir svaru kausos atrasti viegli [...], bet tie, kas apvidus vārdus ienesuši iekšējas vajadzības dzīti, ir ņemti vērā, – un šie apvidus vārdi dažreiz likti lietā ļoti īpatnēji, valodas skaidrumam un izteiksmīgumam par labu.” (Hauzenberga-Šturma 1948, 35)

E. Hauzenbergai-Šturmai bija gan erudīcija, gan intuīcija, un viņa vārdus ne vien pētīja, bet arī radīja. Viņas darinātie vārdi *cilme*, *īstenot*, *kopvaloda*, *laikmets*, *vērtē* ir ieauguši latviešu vārdu krājumā un kļuvuši neaizstājami, bet izcilās zinātnieces darbam latviešu valodas vārdu krājuma pētīšanā un aprakstīšanā ir neizdoša vērtība.

3. Jaunas zinātniskās gramatikas izstrāde

3.1. Vintera apgāda uzaicinājums

Prestīžais Karla Vintera grāmatu apgāds (*Carl Winter Universitätsverlag*) Heidelbergā 1961. gada jūnijā griezās pie E. Šturmas sakarā ar nodomu izdot jaunu latviešu valodas zinātnisko gramatiku: „J. Endzelīna „Lettische Grammatik” jau sen ir pilnībā izpirkta, un mēs no dažādām pusēm arvien no jauna tiekam aicināti grāmatu atkal izdot.” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 1. lp.) Pēc apgāda domām bija iespējami divi risinājumi.

Pirmais – J. Endzelīna gramatikas jauns atkārtots, pārstrādāts un saīsināts izdevums, par ko viņi maijā jau esot profesoram rakstījuši, bet atbildi neesot saņēmuši. Otrais – sagatavot un izdot jaunu, modernu latviešu valodas gramatiku, tāpēc jautāja E. Šturmai, vai viņa būtu gatava rakstīt jaunu gramatiku, jo vairāki pazīstami valodnieki esot viņas kandidatūru ieteikuši. Kā rāda E. Šturmas 20. jūnija vēstule apgāda pārstāvim Dr. Lotāram Štīmam (*Lothar Stiehm*), viņa uzskatīja piedāvājumu par lielu godu, taču bažījās par savām zināšanām indoeiropēistikā un tomēr lūdza skaidrot jēdzienu „moderna gramatika” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 2. lp.). Uz ko Dr. L. Štīms 30. jūnijā atbildēja, ka izpratne par modernu gramatiku ir paša zinātnieka atbildīga izšķiršanās, savukārt apgāds vēlas, lai gramatika pilnvērtīgi iekļautos sērijā „Indogermanische Bibliothek”, t. i., lai latviešu valodas attīstība un struktūra būtu aprakstīta no indoeiropēistikas skatu punkta. Tālab apgāds ieteica E. Šturmai padomāt par iespējamu sadarbību ar kādu indoeiropēistu (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 3. lp.).

1961. gada 1. jūlijā J. Endzelīns aizgāja mūžībā. Šo sēru ziņu 8. jūlijā vēstīja Rietumvācijas latviešu nedēļas avīze „Latvija”. Tad arī E. Šturma nolēma uzņemties lielo pienākumu pret mūžībā aizgājušo Skolotāju un darba biedru (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 4. lp.) un jau 9. novembra vēstulē apgādam izklāstīja savus nodomus un pamatprincipus (turpat, 6. lp.). Galvenie no tiem: 1) šķirt morfoloģiju un sintaksi, 2) fonētiski formālajam skatījumam vārddarināšanas un vēl citu tēmu aprakstā pievienot arī semantisko aspektu; 3) par pamatu gramatikai ņemt mūsdienu latviešu rakstu valodu, resp. arī piemērus no tās; 4) pārskatu par dialektiem un to būtiskajām pazīmēm, kas ir indoeiropēistikai svarīgas, dot kopā ar lingvistisko karti; 5) izmantot tos folkloras valodas faktus, kas izgaismo atsevišķu formu un konstrukciju vēsturisko attīstību. E. Šturma arī atzina, ka vismaz 400 lappuses izklāstam būs nepieciešamas. Šajā vēstulē viņa arī paziņoja, ka par sadarbību ir vienojusies ar Dr. Karlu Horstu Šmitu (*Karl Horst Schmidt*), indoeiropēšu salīdzināmās valodniecības privātdocentu Bonnas universitātē. K. H. Šmits šo vienošanos apgādam apstiprināja savā vēstulē 1962. gada 20. janvārī (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 8. lp.). Savukārt apgāds pilnībā akceptēja E. Šturmas izklāstītos pamatprincipus, priecājās par gaidāmo sadarbību un arī nosauca eventuālo honorāra lielumu (10% no katra pārdotā grāmatas eksemplāra cenas) (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 7. lp.).

3.2. Priekšdarbi un saistošā vienošanās (*Vereinbarung*) ar apgādu

1962. gadā līdzās lektores darbam universitātē E. Šturma sāka pūlēties topošās gramatikas labā: vienu dienu nedēļā piedalījās indoeiropēistikas kolokvijā, krāja kartotēku, urbās pēdējo divu gadu desmitu speciālajā literatūrā, kuras dabūšanā apgāds palīdzēja. 1963. gadā, kad pusotru gadu bija strādāts „skudras darbs”, E. Šturma izstrādāja gramatikas plānu, kas diezgan stipri atšķīrās no Endzelīna „Lettische Grammatik” struktūras. Šis plāns palīdzēja novērtēt, kuras nodaļas un temati prasa lielāku iedziļināšanos un ar kuriem jāsāk. Par tādiem E. Šturma atzina vārddarināšanu un ar verbu saistīto jautājumu kompleksu, īpaši jautājumu par verbu aspektu jeb darbības veidu (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 11., 13. lp.). Šo jautājumu izpētei E. Šturma veltīja

ļoti daudz laika. 1963. gadā viņa studēja jauniznākušo Volfganga Šmita (*Wolfgang Schmid*) grāmatu „Studien zum baltischen und indogermanischen Verbum”, 1964. gadā pusotru mēnesi veltīja vārddarināšanai sengrieķu valodā, lai iegūtu skaidrību, kā iekārtot attiecīgo nodaļu savā darbā. Topošās gramatikas labā bija arī E. Šturmas darbs 1965. gada vasarā, gatavojot studentiem lekciju „Historische Formenlehre des baltischen Nomens”. Līdzīgi vērtējama arī 1966. gadā iznākušās Kristiāna Stanga (*Christian Stang*) darba „Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen” recenzēšana 1967. gada pavasarī, kā arī 1969. gadā tapušais manuskripts „Baltische Wortbildungstendenzen” (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Radošā darba materiāli, inv. nr. 4138).

Katru gadu E. Šturma rakstīja ziņojumu apgādam par darīto un padarīto.

1966. gadā beidzot Vintera apgāds izlaida Alfrēda Zenna (*Alfred Senn*) „Handbuch der litauischen Sprache” 1. daļu „Grammatik”. E. Šturma jutās vilusies, saņemot tīri deskriptīvu, nevis indoeiropēistisku gramatiku, kādu apgāds gribēja redzēt viņas darbu (Krēsliņš 1991, 395). Turklāt A. Zenns savu gramatiku bija rakstījis vairāk nekā desmit gadu. Tas atkal lika E. Šturmai bažīties, „kā godam nobeigt darbu un mūžu un „mūžadarbu”” (Krēsliņš 1991, 408).

3.3. Oficiālais līgums ar apgādu (*Verlagsvertrag*)

1967. gada 8. jūnijā apgāda direktors Dr. Oto Šite (*Otto Schütte*) rakstīja E. Šturmai, ka apgāds arvien saņem pieprasījumus pēc J. Endzelīna „Lettische Grammatik” un ka *Mouton* apgāds ir nodomājis gatavot tās fotomehānisku atkārtotu iespaidumu (*Nachdruck*) (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. nr. 4129a, 24. lp.). Šajā sakarā Dr. O. Šite *Mouton* apgādam esot norādījis, ka viņa vadītajā apgādā jau top jauna zinātniska latviešu valodas gramatika. Protams, šajā situācijā Vintera apgāda vadību ļoti interesēja, kādā stadijā ir E. Šturmas darbs, kad manuskripts būtu gatavs, kā arī viņas domas par *Mouton* apgāda projektu. E. Šturma plašā vēstulē atbildēja uz šiem jautājumiem, raksturojot savu veikumu un atzīstot, ka darba pabeigšanai vēl vismaz trīs gadi būs nepieciešami. *Mouton* projektu viņa analizēja vispusīgi un atzina, ka ideāls risinājums konkrētajā gadījumā būtu J. Endzelīna „Lettische Grammatik” 2. izdevuma tulkošana angļu valodā (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. 4129a, 25. lp.). Vēstules nobeigumā E. Šturma atgādināja, ka jau piecus gadus viņu ar apgādu saista vienošanās, kas ir prasījusi ne vien ziedot citas savas intereses, bet arī uzkrāvusī krietnu finansiālu slogu.

Šai E. Šturmas vēstulei sekoja apgāda piedāvājums slēgt oficiālu līgumu (*Verlagsvertrag*), uz ko autore atbildēja, ka ir gatava to slēgt, jo viņas vēlme un stingra griba ir grāmatu pabeigt. Tika saskaņoti atsevišķi līguma formulējumi, un 1967. gada 7. jūlijā tas Heidelbergā no apgāda puses ir parakstīts. E. Šturma to parakstīja 20. jūlijā. No līguma 12 paragrāfiem svarīgākais ir formulēts šādi: ”Die Verfasserin wird sich bemühen, das druckfertige Manuskript bis zum Ende 1970 an den Verlag abzuliefern” (Autore pūlēsies iespiešanai gatavu manuskriptu iesniegt apgādam līdz 1970. gada beigām. – S. K.) (LU AB R, E. Hauzenbergas-Šturmas f., Sarakste ar Vintera apgādu, inv. 4129a, 28. lp.).

Taču noteiktajā termiņā manuskripts netika iesniegts. E. Šturma darbu turpināja, kamēr spēja. Viss manuskripts diemžēl uzrakstīts netika, bet publicēti ir

vairāki saturā bagāti raksti: „Par sinapsi un dekompozīciju latviešu valodā” (1969), „Ergänzende Bemerkungen zum baltischen -sta- Präsens” (1970), „Zur Frage des Verbalaspekts im Lettischen” (1979).

Viena raksta ietvaros bijis iespējams tikai sniegt pārskatu par galvenajām E. Hauzenbergas-Šturmas daudzpusīgās darbības jomām.

Saīsinājumi

apr. – apraksts (arhīvā)

DP – pārvietotā persona (bēglis), no angļu *displaced person*

Dr. – zinātņu doktors

EH – J. Endzelīna un E. Hauzenbergas sagatavotie *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I – II sējums. Rīga: 1934–1946.

f. – fonds

inv. nr. – inventāra numurs

l. – lieta (arhīvā)

lp. – lapa

LPSR – Latvijas Padomju sociālistiskā republika, t. i., Padomju Latvija

LU AB R – Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LZA – Latvijas Zinātņu akadēmija

ME – Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcas pamatdaļa (4 sējumi), Rīga: 1923–1932.

ME+EH – K. Mīlenbaha sāktā, J. Endzelīna un E. Hauzenbergas-Šturmas turpinātā un pabeigtā „Latviešu valodas vārdnīca” 6 sējumos (1923–1946)

o. p. – lapas otra puse

red. – redaktors/e

RMM – Rakstniecības un mūzikas muzejs

sast. – sastādītājs/a

Literatūra

1. Bērziņa-Felsberga, Lūcija. 1989. Filozofijas un filoloģijas fakultāte. Mācībspēki. *Baltijas universitāte. 1946–1949*. Grāmatiņš, Arnolds (sast.). Minstere: Latvija, 87–91.
2. Blese, Ernests. 1951. Valodnieces jubileja. *Latvija*. 75, 1. decembrī.
3. Dunsdorfs, Edgars (red.). 1943, 1944. *Tautsaimniecības vārdnīca*. Rīga: Saimniecības literatūras apgāds.
4. Endzelin, Janis. 1922. *Lettische Grammatik*. Rīga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
5. Endzelīns, Jānis. 1925. *Latvijas vietu vārdi*. 2. daļa. *Kurzemes un Latgales vārdi*. Piedaloties A. Ābelei, Ž. Graudam, E. Hauzenbergai, F. Jākobsonam, L. Paulei, J. Plāķim, B. Spūlim, J. Turkupulim, savācis, rediģējis un ar Kultūras fonda līdzekļiem izdevis J. Endzelīns. Rīga: Kultūras fonds.
6. Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. 1934–1938. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I. Rīga: Kultūras fonds.
7. Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. 1946. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. II. Rīga: VAPP.

8. Grāmatiņš, Arnolds (sast.). 1989. *Baltijas universitāte. 1946–1949*. Minstere: Latvija.
9. Hauzenberga, Edīte. 1925. Par Vecgulbenes izloksni. *Filologu biedrības raksti*. 5. Rīga, 142–158.
10. Hauzenberga, Edīte. 1928. Liepupes draudzes izloksnes. *Filologu biedrības raksti*. 8. Rīga, 54–77.
11. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1932. Ko vietu vārdi dod latviešu valodas fonētikai? *Filologu biedrības raksti*. 12. Rīga, 115–148.
12. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1938. Latviešu sinonīmu vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 11, 609–611.
13. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1939. Atlasas. *Filologu biedrības raksti*. 19. Rīga, 213–215.
14. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1940. Atlasas 2. *Filologu biedrības raksti*. 20. Rīga, 129–133.
15. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1948. Rakstnieks un valodnieks kā valodas veidotājs. *Ceļš: gara dzīves mēnešraksts*. Würzburg, 28(1), 34–36.
16. Hauzenberga-Šturma, Edīte (red.). 1960. *In honorem Endzelini*. Chicago: Čikāgas Baltu filologu kopa.
17. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1960. Lett. *līgava, ļaudava* '(künftige) junge Ehefrau > Verlobte, Braut'. *In honorem Endzelini*. Chicago: Čikāgas Baltu filologu kopa, 52–63.
18. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1961. Latviešu valodas vārdnīca. *ALA Kultūras biroja biļetens* [Amerikas Latviešu apvienības Kultūras biroja izdevums latviska gara kopšanai]. 5.
19. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1963. Papildinājumi sinonīmiem laika apstākļu raksturošanai Rājuma 1. burtnīcā. *Rājums*, 3. Chicago, 68–71.
20. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1967. Liet. *valandà* un latv. *valuoda*. *Ceļi*. 13. Lund, 24–28.
21. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1979. Zur Frage des Verbalaspekts im Lettischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. 93 (2), 279–316.
22. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1991. Par leišiem, lietuvjiem un lietuviešiem. *Ceļi*. 19. Stockholm, 52–55.
23. Hoffmann, Peter Friedrich Ludwig. 1929. *Volkstümliches Wörterbuch der deutschen Synonyme. Erklärung der in der deutschen Sprache gebräuchlichsten sinnerwandten Wörter*. 9. Auslag. Leipzig: Friedrich Brandstetter.
24. Jēgers, Benjamiņš. 2003. Editi Hauzenbergu-Šturmu (1901–1983) pieminot. *Baltu filoloģija*. XII (2). Rīga: Latvijas Universitāte, 125–140.
25. Jēgers, Benjamiņš. 2003 (sast.). Bibliogrāfiskas ziņas par Editi Hauzenbergu-Šturmu. *Baltu filoloģija*. XII (2). Rīga: Latvijas Universitāte, 141–149.
26. Karulis, Konstantīns 1981. Valodnieces jubileja. *Karogs*. 11, 196–197.
27. Kļaviņa, Sarma. 2008. *Latviešu valodas pētnieki. No klaušu laikiem līdz savai valstij*. Rīga: RaKa.
28. Kļaviņa, Sarma. 2011. Par Kārļa Mīlenbaha zinātnisko mantojumu. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*. 65, 1/2, 4–16.
29. Kļaviņa, Sarma. 2012. Edīte Hauzenberga-Šturma Latvijā un trimdā. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls*. 2(23), 117–127.

30. Kļaviņa, Sarma. 2016. Latviešu valodas vārdnīcas (ME+EH) tapšana pēc arhīvu dokumentiem un citām liecībām. *Valsts valodas komisijas raksti*. 8. Rīga: Zinātne, 9–28.
31. Kļaviņš, Pēteris. 2003. Kamēr vien būs interese par latviešu valodu. *Latvijas Vēstnesis*, 14. novembrī, 25.
32. Krēšliņš, Jānis, vecākais (red.). 1991. *Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstules Jānim Rudzītim. 1946–1970*. Sast. Ofēlija Sproģere. North Hollywood: Ramave.
33. Krēšliņš, Jānis, vecākais, 1999. Valodniece Edīte Hauzenberga-Šturma. *Jaunā Gaita*, Toronto, 216, 20–24.
34. Mīlenbahs, Kārlis et al. 1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, nobeidzis J. Endzelīns. IV. Rīga: Kultūras fonds, 1932.
35. Rozītis, Ojārs G. 1999. Lasītāja vēstule. *Jaunā Gaita*. 218, 64.
36. Rūķe-Draviņa, Velta. 1962. E. Hauzenberga-Šturma. *Orbis*. Bulletin international de documentation linguistique. XI, 414–418.
37. Rūķe-Draviņa, Velta. 1983. Latviešu valodas pētniece aizsaulē. *Latvija*, Nr. 2030 (7), 25. aprīlī, 1 un 6.
38. Seibicke, Wilfried Oskar. 1962. *Wie nennen wir unser Kind? Ein Vornamenbuch*. Lüneburg: Gesellschaft für deutsche Sprache.
39. Švābe, Arveds et al. 1952–1956. *Latviešu tautas dziesmas*. I–XII. Kopenhāgena: Imanta.
40. Zalkans, Lilīta. 2014. *Back to the Motherland. Repatriation and Latvian Émigrés 1955–1958*. Stockholm: Stockholm University [Stockholm Studies in Baltic Languages. Nr. 8].

Summary

Edīte Hauzenberga-Šturma (1901–1983) had a significant role in Latvian and Baltic linguistics and in various aspects of Latvian culture in Latvia and, after the Second World War, in the Latvian exile communities in the Western world. In the occupied Latvia for half a century she was ignored.

For 23 years Edīte Hauzenberga-Šturma was the co-worker of the leading Latvian and Baltic linguist Jānis Endzelīns. During this collaboration her work at the six-volume „Dictionary of the Latvian language”, begun by Kārlis Mīlenbachs, was immense.

Edīte Hauzenberga-Šturma compiled a Dictionary of Latvian synonyms at the Archives of the Latvian language and was lecturing at the University of Latvia.

In linguistics her interests were in semantics, etymology, literary language and dialects.

In exile, after the Second World war at the Baltic University in Pinneberg near Hamburg and at the University of Bonn the interests of Edīte Hauzenberga-Šturma expanded and deepened. Her articles on Baltic languages were published in prominent international publications.

In 1967 Winters publishing house in Heidelberg signed a contract with her to write a scientific grammar of the Latvian language. The manuscript was not finished before her death. Edīte Hauzenberga-Šturma edited the 11 volume publication of „The Latvian folk songs” (Copenhagen, 1952–1956) and compiled and edited the Festschrift „In honorem Endzelini” (Chicago, 1960).

Edīte Hauzenberga-Šturma folkloristikā *Edīte Hauzenberga-Šturma in folkloristics*

Beatrise Reidzāne, Rita Treija, Māra Viksna

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta

Latviešu folkloras krātuve

Mūkusalas ielā 3, Rīgā, LV-1423

E-pasts: beatrise.reidzane@lulfmi.lv, rita.treija@lulfmi.lv,

mar.viksna@lulfmi.lv

Baltu filoloģe Edīte Hauzenberga-Šturma (1901–1983) strādājusi kā valodniecībā, tā folkloristikā. Latvijas Universitātes studiju laikā viņa iesaistījies darbā Latviešu folkloras krātuvē, kur no 1927. līdz 1936. gadam vadījusi apvidvārdu un vietvārdu krāšanu. Edītes Hauzenbergas-Šturmas folkloras vākumā LFK [714] ir Kroņvirca, Liezēre, Mēdzūle, Rīga un Aulejā pierakstītas pavisam 478 folkloras vienības. Daļa materiālu ir fonētiskajā transkripcijā.

Pēc Otrā pasaules kara Edīte Hauzenberga-Šturma dzīvo Vācijā. Sabiedrībā labi zināmā zinātniskā pieredze gan valodniecības, gan folkloristikas jomā ievirzīja viņu jaunā latviešu kultūrai nozīmīga darba cēlienā. Viņa saņēma piedāvājumu iesaistīties jaunā 12 sējumu izdevuma „Latviešu tautas dziesmas” (Kopenhāgena: Imanta, 1952–1956) sagatavošanā. Viņa ir sējumu valodas – arī izlokšņu valodas – redaktore. Sarežģītais izdevums prasīja četrus intensīva darba gadus, toties sagādāja trimdas latviešiem iespēju vieglāk iepazīt un ērtāk izmantot pētniecībā vērā ņemamu daļu no kopējās dziesmu bagātības.

Trimdā Edīte Hauzenberga-Šturma nodevās pedagoģiskajam darbam ar augstskolu studentiem. Līdzās baltu valodām viņa pasniedza latviešu tautasdziesmu stilistikā – vispirms Baltijas Universitatē Hamburgā un Pinebergā (1946–1949), vēlāk Bonnas Universitatē. Viņa izstrādājusi arī vairākus tautasdziesmu valodas pētījumus.

Atslēgvārdi: Edīte Hauzenberga-Šturma; Latviešu folkloras krātuve; apvidvārdi; vietvārdi; tautasdziesmas; „Latviešu tautas dziesmas”.

Ievērojamā baltoloģe Edīte Hauzenberga-Šturma (1901–1983) pieder pie latviešu filologu paaudzes, kas, ieguvuši izglītību Latvijas Universitatē starptaru periodā, vienlīdz labi spēja darboties vairākās filoloģijas nozarēs. Līdzās pamatīgajam darbam valodniecībā izceļams Edītes Hauzenbergas-Šturmas devums latviešu folkloristikā – viņa lietpratīgi vākusi, kārtojusi, sagatavojusi publicēšanai, pētījusi un mācījusi latviešu folkloru.

1. Edīte Hauzenberga-Šturma un Latviešu folkloras krātuve

Erudītajai latviešu valodniecei Edītei Hauzenbergai-Šturmai vairākus gadus bijušas ciešas darba attiecības ar Latviešu folkloras krātuvē (LFK). Tā kā biogrāfiskos apcerējumos par viņu šis sadarbības laiks norādīts dažādi, vēlams to

precizēt, pārļaujot LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmatu¹, kas atspoguļo daudzus notikumus Krātuves dzīvē pirmajā desmitgadē un parāda arī virzību uz Latviešu valodas krātuves (LVK) izveidi. LFK kolēģijas priekšsēdētājs bija valodnieks prof. Jānis Endzelīns, tās dibinātāja un pirmā pārzine – Rīgas 2. vidusskolas skolotāja Anna Bērzkalne, pirmā un vienīgā algotā darbiniece 1925. gadā bija Alma Medne, kas 3. septembrī uzsāka iesūtīto folkloras materiālu reģistrēšanu. Šo datumu uzskata par Krātuves faktisko dzimšanas dienu.² Cītu darbinieku pieņemšana aizsākās tikai 1926. gada janvāra beigās³, jo iestādes budžeta līdzekļi vienmēr bija ļoti ierobežoti.

LFK pirmie uzdevumi bez iesūtīto materiālu apstrādes bija dažādu rādītāju veidošana⁴. Kultūras fonds atbalstīja jau Krišjāņa Barona iecerētās „Latvju dainu” (LD) vārdnīcas izstrādei nepieciešamos darbus. LFK PG ierakstīja: „Lietu vārdu rādītājam Latvju dainām pieaicināmi darbinieki no baltu filoloģijas vecākiem studentiem. Darbinieku izvēli atstājot kolēģijas priekšsēdētājam un Krātuves pārzinei.” (23.08.1927.)⁵ Nākamajā LFK kolēģijas sēdē ziņoja: „Latvju Dainu vārdnīcas sastādīšanai, sākot ar 16. septembri, pieaicināti baltu nodaļas studenti Alvilis Augstkalns un Ģertrūde Dubulte ar Ls. 80 – algas mēnesī.” (22.09.1927.)⁶ Pēc diviem mēnešiem: „Uz prof. J. Endzelīna priekšlikumu nolejm protokolēt iepriekšējā sēdē apspriestos vēlamos grozījumus Krātuves noteikumos. [...] pirmā punkta beigās uzskaitītiem tautas tradīciju veidiem pievienot „apvidu vārdus.” [...] Paredzot, ka nākošā 1928./29. g. budžetā Krātuvei tiks atvēlēti līdzekļi apvidu vārdu krāšanai, iesākti priekšdarbi krājēju instruēšanai, kuras vadīšanai pieaicināta no 1. novembra ar Ls. 60 – algas mēnesī baltu nodaļas studente Edīte Hauzenberga jkdze, kas strādā ar trim studentu grupām 1–2 stundas nedēļā.” (16.11.1927.)⁷ Redzams, ka viņas kvalifikācija augstu vērtēta. LFK bija izveidota ziņojuma lapa ar tekstu: „LFK pagodinās Jums ziņot, ka prof. Jānis Endzelīna kgs eksaminēs fonētiskajā transkripcijā apvidu vārdu krāšanas kandidātus sestdien, 24. martā, 1928. Līdzī jāņem papīrs un zīmulis.”⁸

Jau rudenī kolēģijas sēdē atzīmē: „Nolemj turpināt E. Hauzenberga jkdzes vadībā sagatavošanas kursus apvidu vārdu krājējiem un somu izlokšņu vārdnīcas vadītāja palīgu maģistru Lauri Hakulinenu, kas šovasar studiju nolūkā uzturas Tērbatā, lūgt atbraukt uz dažām dienām uz Rīgu informēt sīkāk par vārdu krāšanas tehniskiem paņēmieniem Somijā. Ceļa, dzīvokļa un uztura izdevumi L. Hakulinenam sedzami no Krātuves puses. [...] Tāpat arī Latvju Dainu vārdnīcas sastādīšanai pieņemams jauns palīgs⁹ A. Augstkalna vietā, kas ar 1. jūniju strādā

¹ LFK PG – LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmatā – ieraksti no 41 sēdes (19.05.1925.–12.05.1934.), tajā aizpildītas 42 lappuses.

² LFK oficiālais dibināšanas datums ir 1924. gada 2. decembris.

³ 28.01.26. LFK darbā pieņēma Veltu Rezovsku (Teikmani).

⁴ Ernests Brastiņš 1926. gadā izveidoja „Mitoloģisko rādītāju Kr. Barona „Latvju dainām””.

⁵ LFK PG 19.

⁶ LFK PG 20.

⁷ LFK PG 22–23.

⁸ LVVA 1630, 1, 195, 269.

⁹ Osvalds Līdeks vadīja un pabeidza substantīvu rādītāja sagatavošanu, iegūdam pamatīgas zināšanas darbā ar LD.

kā apvidu vārdu krāšanas instruktors.” (6.09.1928.)¹⁰ Somu valodnieka viesošanās bija auglīga un rosināja LFK uzņemties vēl vienu atbildīgu valodniecisku darbu (Vīksna 2014, 132–134) – 1929. gada sākumā protokolēja: „Somu izlokšņu vārdnīcas vadītāja palīgs maģ. L. Hakulinens 20. un 21. sept. 1928. g. iepazīties ar mūsu apvidu vārdu krāšanu un devis daudz svarīgu aizrādījumu darba tehnikā. [...] Nolemj ar skolēnu palīdzību krāt neapdzīvoto vietu vārdus, izsūtot pamatskolu vecākām klasēm un lauku vidusskolām īpašās jautājumu lapas līdz ar aploksnēm atpakaļsūtīšanai.” (6.02.1929.)¹¹ Edīte Hauzenberga 1929. gadā gribēja pabeigt studijas Latvijas Universitātē, daļu viņas pienākumu uzticēja Augstkalnam. Par viņas nodomiem liecināja ieraksts protokolā: „Apvidu vārdu krāšanas vadītāja Edīte Hauzenberga lūgusi viņu atvaļināt bez algas no š. g. 1. marta līdz rudenim, valsts eksāmenu sagatavošanai. Apvidu vārdu krājēju instruktoram Alvilam Augstkalnam, kas tagad vada fonētiskās transkripcijas semināru nolemj paaugstināt algu, sākot ar 1. janvāri 1929. g. no Ls. 100.- līdz Ls.140.-” (19.03.1929.)¹²

1929. gada aprīlī politisku intrigu rezultātā, iesaistoties gadījuma personai Pieminekļu valdes vadībā, neliels konflikts izraisīja Annas Bērzkalnes atbrīvošanu no LFK pārzines pienākumiem (Vīksna 2014, 134–137). 16. aprīlī visi viņas kolēģi un padotie izveidoja krāšņu piemiņas albumu ar saviem novēlējumiem (visbiežāk ar tautasdziesmām) un cerībām, ka pārpratums varētu atrisināties. Alvilis Augstkalns rakstīja: „Jūsu labvēlībai man jāpateicas par pirmo patstāvīgo stāvokli dzīvē, un kā jau liekas – visu dzīves virzienu. Ko nu tagad varam sacīt, kad šī labvēlība zaudē savu spēku? Arī mēs zaudējam savu stāvokli. Nezinu ne – kā var likvidēt apvidu vārdu krāšanu, ne – kā viņu var turpināt bez lietpratīga folkloras krātuves vadītāja.”¹³ Edītes Hauzenbergas ieraksta albumā nebija, viņa atradās mācību atvaļinājumā, taču viņai bija visdziļākā cieņa pret Bērzkalni un varbūt pat līdzīgi uzskati daudzos jautājumos. No 1. maija Krātuves vadītājs bija profesors Kārlis Straubergs, kas steigās atsaukt savu darbinieci no atvaļinājuma, par ko liecina kolēģijas sēdes lēmums: „Apvidu vārdnīcas darba ievadīšanai nolemj komandēt uz Helsinkiem E. Hauzenbergu iepazīties ar somu sasniegumiem un paņēmienu šajā nozarē; nolemj griezties pie ministrijas komandējumu izlūdzot un izmaksāt Hauzenbergai 200 Ls ceļa izdevumiem no Kultūras fonda vārdnīcai atvēlētām summām. Lūdz A. Bērzkalna jkdzi noorganizēt šajā vasarā apvidus vārdu krājēju kontroles braucienus.” (3.05.1929.)¹⁴ Nav liecību, ka Bērzkalne būtu to vēl darījusi pēc atbrīvošanas no darba LFK. Igaunijas folkloras krātuves vadītājs Oskars Loritss, paziņojot par savu ierašanos Rīgā, pieminēja, ka „saticis fraulen Hauzenbergu Helsinkos”.¹⁵

Apvidvārdu vākšana 1929. gadā jau veicās labāk, jo darītāji bija iestrādājušies. 1930. gadā no LFK aizgāja Augstkalns un 29. augustā pēdējo reizi kā kolēģijas priekšsēdētājs protokolu parakstīja prof. Endzelīns. Visu valodniecisko darbu uzraudzība palika Hauzenbergas ziņā. LFK protokolos atrodams arī ziņas par

¹⁰ LFK PG 25.

¹¹ LFK PG 27.

¹² LFK PG 29.

¹³ LU AB R A. Bērzkalnes f. 20.

¹⁴ LFK PG 31.

¹⁵ LVVA 1630, 1, 191, 319.

augstskolas nobeigšanu, jo: „Nolemj E. Hauzenbergai no š. g. 1. maija maksāt mēnesī Ls. 200.” (12.05.1931.)¹⁶ 30. gadu krīzes laikā LFK palīgdarbos nodarbināja inteligēntos bezdarbniekus, kam nelielas stipendijas maksāja Izglītības ministrija un Tautas labklājības ministrija. Vairākkārtīgi tika samazināts LFK budžets. Lai nebūtu jāatļaiž pamatdarbinieki, vasarās lūdza ņemt neierobežotus bezalgas atvaļinājumus. „[Edīte] Šturma un [Milda] Rolmane [pieprasīja] 3 mēn[ēšus], [Alma] Medne 1 mēn., Velta Rezovska 2 mēn., [...], kas kopā dod izdevumu samazinājumu par Ls. 2685.” (12.05.1932.)¹⁷ Visi strādājošie LFK bija brīva līguma darbinieki. Tikai 1935. gadā ieviesa kategorijas, kas noteica samaksu par darbu. Edīte Hauzenberga-Šturma LFK bija jaunākā arhivāre ar X amata kategoriju, arhivāru palīgiem bija XII kategorija, bet mašīnrakstītājiem XV.

Krātuves vadītājs (25.11.1935.) ziņoja izglītības ministram: „Pēc Ministru prezidenta ierosinājuma prof. Endzelīnam uzticēja veidot Latviešu sinonīmu vārdnīcu, līdzekļi no Kultūras fonda. Endzelīns izvēlējies par savu tuvāko līdzstrādnieci E. Šturmu arī šai jaunajai vārdnīcai, lūdzu līdz turpmākam viņu piekļūvēt Kultūras fondam bez atlīdzības no LFK puses, skaitot no 1. decembra 1935. gadā.”¹⁸ Pēc neilga laika (4.12.1935.) lūdza iespēju no 1. decembra jaunākā arhivāra vietu atdot Osvaldam Līdekam,¹⁹ par kura cilvēciskajām īpašībām Hauzenberga-Šturma izteicās ne pārāk glaimojoši (Hauzenberga-Šturma 1991, 17). Kad izglītības ministrs (25.01.1936.) deva rīkojumu²⁰ par Valodas Krātuves izveidi ar galveno uzdevumu – sinonīmu un vācu-latviešu vārdnīcas veidošanu, nekavējoties iecēla Hauzenbergu-Šturmu par LVK vecāko arhivāri uz brīva līguma ar algu pēc IX amatu kategorijas.²¹ Par LVK vadītāju iecēla Alvilu Augstkalnu, kurš lūdza (18.02.1936.) pārcelt no LFK uz LVK „apviduvārdnīcu” (sic!), lai darbs nebūtu jāpārtrauc.²²

2. Darbs ar vietvārdiem

Biežāk tiek apcerēta LFK aizsāktā apvidvārdu vākšana, bet ne mazāk atbildīga un sarežģīta bija vietvārdu pierakstīšana. To veica skolēni, un daudz bija atkarīgs no skolotāja ieinteresētības un sagatavotības, jo bez pieauguša cilvēka padoma pareizi un precīzi aizpildīt jautājumu lapas bija pagrūti. Latvijas Valsts vēstures arhīvā pie LFK dokumentiem glabājas ap simt vēstuļu kopiju, kas izsūtītas skolotājiem par neskaidrajiem jautājumiem. Tās visas ir mašīnrakstā uz laba papīra un bez paraksta. Iespējams, ka tās parakstīja LFK pārzinis. Pirmās piecas rakstītas Vecmuižas un Bērzmuižas skolām 1929. gada martā²³ ar lūgumu izskaidrot un papildināt savus sūtījumus. Zinot, ka šajā periodā Hauzenberga izmantoja mācību

¹⁶ LFK PG 35.

¹⁷ LFK PG 37.

¹⁸ LVVA 1630, 1, 197, 596.

¹⁹ LVVA 1630, 1, 197, 599.

²⁰ LVVA 1632, 2, 971, 15.

²¹ LVVA 1630, 1, 191, 611.

²² LVVA 1632, 2, 971, 36.

²³ LVVA 1630, 1, 196, 92–96.

atvaļinājumu, to autors varēja būt Augstkalns vai pat Bērzkalne, jo viņa ļoti daudz korespondēja ar LFK līdzstrādniekiem.²⁴

Jau 1929. gada nogalē šo vēstuļu rakstītāja acīmredzami bija Hauzenberga, uz ko norāda lietpratīgie jautājumi par vietvārdiem viņas dzimtajā pusē. Kā rakstījis Jānis Krēsliņš – viņam imponējis „viņas izteiktais ziemeļvidzemnieciskums ar jauko tāmniecisko zemslāni” (Krēsliņš 1999, 20). „Salacgrīvā nav norādīti pagasti, kuros vietas atrodas. *Oļku* līcis vai *Oļķu* līcis; zvejas vieta *Tursa*, *Tursis*, *Turss* – kā ir pareizi; *Akmens zirgs* – kur? Kurā pagastā *Brīdagsils*, arī *Brīdags*, *Brīdagu sils*?” (20.12.1929.)²⁵ Pāles skolai aizrādīja, ka rakstīts literārajā valodā. „V. Tilcēns uzrakstījis *Primmas* ezeru un *Priecuma* kapkalnu, bet, cik zināms, tas ir Sveiciema pagastā. Lūdzu izlabot uz atsevišķas lapas!”²⁶ Personīgi pazīstamajam skolotājam H. Delles kgam Liezēres pamatskolā tika jautāts: „Vai *Gavardkalns* / E. Brauers 5.kl. no Atpūtām / ir tā pareizi uzrakstīts? Vai nav izskaidrojums? Vai *Ziedu gravas* / A. Balode no Grāveriem/ vārds nav nesen ielikts pēc P. Gruzņas ludziņas?” (11.01.1930.)²⁷ Jautājumi bieži bija ar folkloristisku ievirzi, piem., I. Kļaviņas ģimnāzijai Bauskā: „Kurā upē ir sala *Ķirbaka*? Kā radies *Medspoda* ceļš? Islīcē *Cienmātes* pļava – kādēļ? Skaistkalnē – mārks *Kritene* un sala pie *Franču būdas* – lūdzu tuvākas ziņas.”²⁸

Rēzeknes skolotāju institūtam vēstule ar jautājumiem uz astoņām lapām, jo audzēkņi jaukuši dialektu ar literāro valodu.²⁹ Kosas pamatskolas pārzinim tika ziņots, ka sevišķa pateicība 6. klases skolniekam Arturam Plaudim³⁰, bet jāpārbauda triju skolnieču rakstītais, „jo nevaram tādā veidā lietot: kalns – *Briedis*, piekalne *Kumeļš*, ezers *Vilks*. Kā izrunā *Vēru* dūkstis /K. Ezergaile 6. kl. no Apteku mājām/ kā *vērsis* vai kā *vēss*?” (02.02.31.)³¹ Apes skolotājiem lūdza precizēt par *Melīšu* ezeru, mājas ir *Melliši*. *Meļezers* vai nav *Meļezers*? „Vairāki rakstītāji arvien vēl lieto veco nepareizo kancelejās radīto „Opekalnu”. Izloksnē taču laikiem ir tikai *Opukolls*, kas rakstu valodā skanētu Apukalns.” (19.01.32.)³² Vēstules bija sagatavotas un izsūtītas skolām Bārtā, Nītaurē, Kursīšos, Pampāļos, Matkulē, Skaistkalnē, Mazirbē, Dundagā, Upesgrīvā, Puzē, Viesītē, Subatā, Skaistā, Liepnā, Zasā, Gaigalavā, Palsmanē, Malnavā, Gaujienā, Sarkaņos, Krāslavā, Kārzdabā, Jaunlaicenē, Drustos, Saikavā u.c.; ģimnāzijām Cesvainē, Ludzā, Valkā, Lubānā, Rēzeknē, Aizputē, Tukumā; vēl komercskolām, lauksaimniecības un arodskolām³³. Pēdējā atrodamā vēstules kopija bija sūtīta uz skolu Dagdā (16.09.1932.).³⁴

²⁴ Annas Bērzkalnes spēja sagatavot pat 15 vēstuļu vienā dienā.

²⁵ LVVA 1630, 1, 196, 402.

²⁶ LVVA 1630, 1, 196, 409.

²⁷ LVVA 1630, 1, 196, 445.

²⁸ LVVA 1630, 1, 196, 812.

²⁹ LVVA 1630, 1, 197, 70.

³⁰ Arturs Plaudis (1915–2004) – latviešu folkloras vācējs, skolotājs, rakstnieks Austrālijā.

³¹ LVVA 1630, 1, 197, 81.

³² LVVA 1630, 1, 197, 224.

³³ LVVA 1630, 1, 196 un 197.

³⁴ LVVA 1630, 1, 197, 284.

3. Folkloras vākums LFK [714]

Nekas tik ļoti nesasaista ar folkloristiku un folkloru kā tās uzklaustīšana, vākšana un krāšana. Edīte Hauzenberga 1928. gada 2. maijā iesniedza LFK savu pirmo pierakstīto folkloras vienību – buramvārdus „Riku, riku, ķīselīti/ kā āža mugura, – / ar cirvi cērtams, / ar nazi griežams, / ar kalnu kumeļu / pa virsu braucams.”³⁵ To Kroņvircavē skaitījuši, ķīseli vārot. Jaunais vākums ieguva numuru [714].³⁶ Tajā materiāli nav sakārtoti hronoloģiski, jo dažus viņa nodeva daudz vēlāk par ieguves laiku.

Nākamie pieraksti no Liezēres pagasta, kurš varbūt ieinteresēja jauno valodnieci tāda fakta dēļ, ka tur 1882. gadā latviešu valodā ieklausījies Adalberts Becenbergers, kuram viņa bija rakstījusi nekrologu 1922. gadā (Hauzenberg 1922). Šo materiālu viņa iesniedza tikai 1933. gadā, kad tapa apcerējums „Liezēriešu izloksne”. „Materiālus šim aprakstam esmu savākusi 1928. gada vasarā, nodzīvodama Liezērē kādu mēnesi. Atzīmētos valodas faktus esmu ņēmusi tikai no sarunām ar vecākiem (pāri par 60 g. veciem) pagasta ļaudīm, kuņus sameklēt man laipni palīdzēja skolotājs H. Delles kungs un Dr. T. Vankina kungs. Visvairāk izmantotās teicējas toreiz 79 g. vecā Sīmaņu Mada Liezēres muižā un 88 g. vecā Viļumsona māte, kas uzaugusi un lielu mūža daļu nodzīvojusi ozoliešu Ruļmurēnos. [...] Pa Lubejas pagastu esmu nostaigājusi tikai 2 dienas, apmeklējama nespējnieku patversmi un dažas man iepriekš ieteiktas vecas saimnieku mātes. Tāpat mēdzūliešu un gulbēriešu runu noklausījos, pāris reizes apciemodama nespējniekus, un pa starpām izprašāju vienu, otru formu. Ziņas par šiem novadiem tā tad man ir trūcīgas un savā nejausībā varbūt arī nedrošas.” (Hauzenberga-Šturma 1934, 172) Interesanti, ka izloksnes aprakstā izmantotas tikai tautasdziesmas, protams, fonētiskajā transkripcijā, bet rokrakstu krājumā tā vairs nav atrodama. Vienīgi tautasdziesmu jaunās rindas viņa nekad nesāka ar lielo burtu. Diemžēl, arī ilgstoši satiekoties ar teicējām, nebija doti plašāki biogrāfiskie dati, tikai vieta un vecums. Tā Liezērē bija divas Viļumsones – viena 88 g. veca, otra Zvejnieku mājās 77 g. veca, abas bez vārdiem. Sīmaņu Mada Lubējā savu Jāņu dziesmu virkni uzsāka ar dziesmu, kurai teicējas dots paskaidrojums: „Kas tur nāca no Liezēra? / visi meži šķurstījās. / Jānīts nāca no Liezēra, / sev vārdiņa dabūdams. („Šitā dziedāja, kad no baznīcas nāca” – pēc kristībām.)”³⁷

Mēdzūlas nespējnieku namā Edīte izjautāja divas teicējas, kuru pasaules skatījums bija atšķirīgs. Mēdzūliete dziedāja vienīgi bērnu dziesmas, kamēr gulbēriete drastiskas kāzu dziemas par vedeklu un vīra māti.

1932. gada 18. aprīlī Edīte Hauzenberga-Šturma Rīgā pierakstīja Emila Melngaiļa teicēju Māru Balgalvi, kuru viņš jau bija saticis 1930. gadā Andrupenes Pīrāgu ciemā pie Ješus ezera. Teicējas uzvārda rakstība ļoti dažāda – *Mora Bangulis*, *Bauguls*. No viņas arī pasaka par vīru un sievu, kas gaļu vāra.³⁸ Nākamā teicēja bija palandniece Ukseļu Mariņķe, kas arī dziedāja Rīgā tajā pašā laikā. Abu teicēju pierakstos stingri izmantota fonētiskā transkripcija. Par iespēju satikt

³⁵ LFK 714, 1.

³⁶ Krājums tiešsaistē pieejams LFK digitālajā arhīvā *garamantas.lv*: <http://garamantas.lv/lv/collection/1368/Edites-Hauzenbergas-Sturmas-folkloras-vakums>.

³⁷ LFK 714, 88.

³⁸ LFK 714, 51.

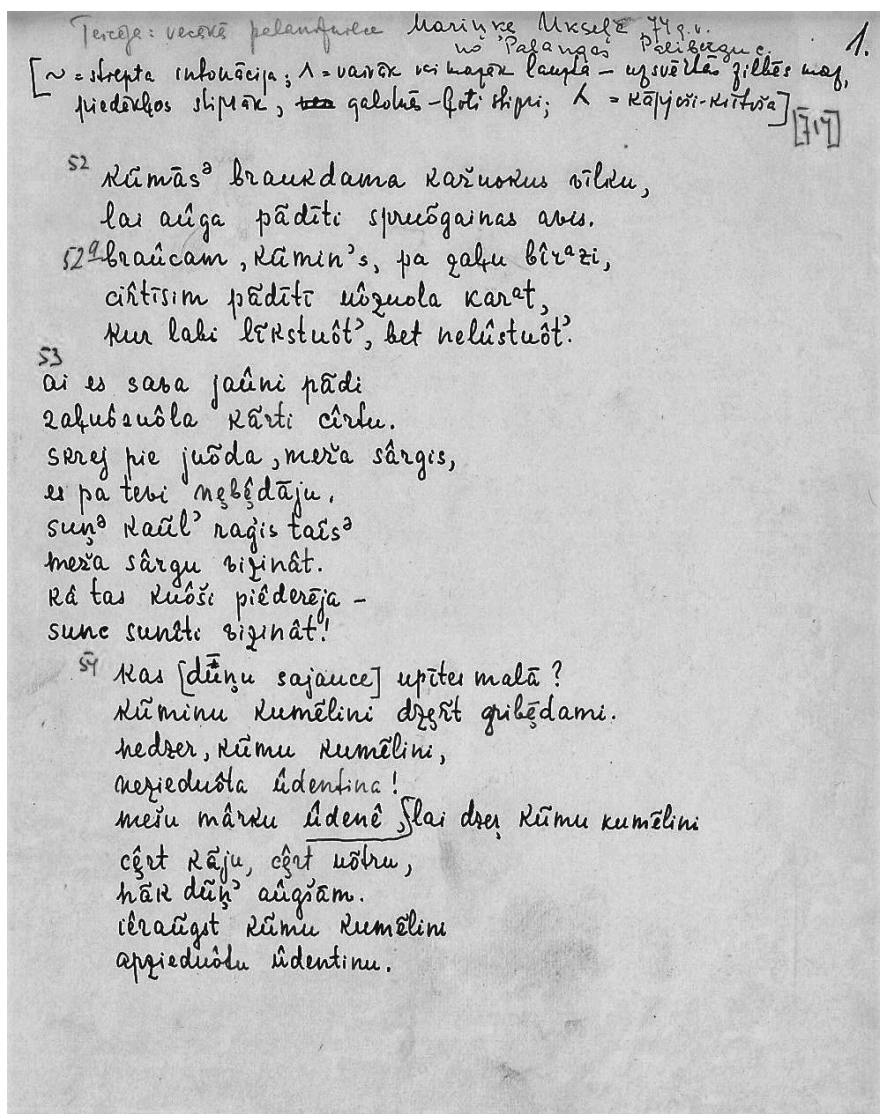
galvaspilsētā 1932. gadā tādas teicējas no tālienes un pat no ārzemēm stāsta kāda fotogrāfija, kas bija publicēta laikrakstā „Jaunākās Ziņas” (13.04.1932.).

1. attēls. Priekšā no kreisās – mūzikas folklorists Emīlis Melngailis, teicēji Petronele Buļa, Marģieta Pipare, Mariņķe Uksele, Late Ulmane, Dārta Meklenburga, Nikolajs Heņķis un Latviešu folkloras krātuves vadītājs Kārlis Straubergs. Aizmugurē krātuves darbinieki, centrā – Edīte Hauzenberga-Šturma. Rīgā 1932. gadā. LFK 2159, 87.

Fotogrāfija folkloristiem bija labi pazīstama, bet konteksts aizmirsies. 2005. gadā ekspedīcijā Sventājā no Ukseļu Mariņķes māsas meitas Piparu Marģietas mazmeitas Lilijas Šķirpstienes noskaidrots, ka 1932. gadā no 10. līdz 17. aprīlim Rīgā notika „Tautas izglītības nedēļa bez tautību un ticību izšķirības” ar daudziem interesantiem pasākumiem, referātiem, koncertiem un brīvizrādēm. Teicēji piedalījušies vairākos Emīļa Melngaiļa vadītos etnogrāfiskos koncertos „Dziesmu senatne” Konservatorijā, kā arī Valsts vēsturiskajā muzeja papildinājuši tā direktora Matīsa Siliņa lekciju par tautas mūzikas instrumentiem, par kokļu spēli (Vīksna 2007, 155–158). Tad nu kopā iesākumā nofotografējušies teicēji ar LFK darbiniekiem, kuru skaits inteligēnto bezdarbnieku dēļ bija ļoti kupls. Attēlā nav Moras Balgalves, kas varbūt ieradās kādu dienu vēlāk. LFK darbinieces steidzās pierakstīt folkloru no lieliskajām Melngaiļa teicējām, sevišķi no Lietuvas iebraukušajām. Alma Medne pierakstīja no Piparu Mārgietas 375 folkloras vienības.³⁹

³⁹ LFK 450, 1852–2226.

2. attēls. Edītes Hauzenbergas-Šturmas folkloras vākums. LFK 714, 52–54.

No Ukseļu Mariņķes Edīte Hauzenberga-Šturma pierakstīja 12 kūmību, 18 kāzu dziesmu un vienu pantu leišu valodā⁴⁰, Milda Rolmane vēl 134 dziesmas⁴¹, Emma Miķelsone piecas dziesmas un daudz mīklu⁴².

Edītes Hauzenbergas-Šturmas krājumā vēl divas zilas burtnīcas, kas pilnas ar tautasdziesmām no Aulejas.⁴³ Šoreiz gan pieraksti vairs nav fonētiskajā

⁴⁰ LFK 714, 52–82.

⁴¹ LFK 133, 176–309.

⁴² LFK 196, 902–958.

⁴³ LFK 714, 185–478.

transkripcijā. Viņa Aulejas Kalna Podniekos 1933. gada jūnijā pierakstīja piecas sievietes ar uzvārdu Podniece. Vislabākā bija 32 g. vecā Zuzanna Podniece, kas teikusi 165 dziesmas. Visām dziesmām norādīts, vai tās ir „pavasara”, „lapu”, „vasaras”, „talku”, „siena pļaujas”, „ogu”, „rudens” dziesmas. Kāzu dziesmās pieminēts katrs brīdis, kurā dziesma dziedama. Pie četrām Jāņu dziesmām teicēja Zuzanna norādīja: „Kāda sieviete Aulejas Braslavas sādžā stāstīja, ka tai apvidū priekš kaŗa nekāda līgošana un apkārtstaigāšana dziedot neesot notikusi; tas esot pasākts tikai pēc Latvijas nodibināšanas.”⁴⁴ Šis krājums ir zelta ādere Latgales puses dziedātājiem, folkloristiem, valodniekiem, jo pierakstītājas prasmei sadzirdēt var uzticēties pilnībā.

Vilma Greble, kas ar Hauzenbergu-Šturmu vienlaicīgi uzsāka folkloras vācējas gaitas, jo viņas krājums atrodams blakus ar numuru [717], 1953. gadā atlasīja tautasdziesmas topošai izlasei (Latviešu tautasdziesmas 1955–1957). No 478 Edītes Hauzenbergas-Šturmas vākuma vienībām viņa izvēlējās kā visnoderīgākās 377. Pārējās 100 dziesmas pārrakstīja un iekļāva katalogā 1961. gadā, tās visas vēlāk publicētas akadēmiskajā latviešu tautasdziesmu izdevumā.

4. „Latviešu tautas dziesmas” – kārtošana un publicēšana

Sabiedrībā labi zināmā Edītes Hauzenbergas-Šturmas zinātniskā pieredze gan folkloristikas, gan lingvistikas jomās ievirza viņu jaunā latviešu kultūrai nozīmīga darba cēlienā. Viņa saņem piedāvājumu iesaistīties jauna daudzsējumu tautasdziesmu izdevuma sagatavošanā kā valodas – īpaši izlokšņu valodas – redaktore.

Trimdas sabiedrība bija spiesta atstāt okupētajā Latvijā ne tikai materiālo mantību, bet arī turpat vai 100 gadus krātās un daudzos sējumos publicētās, un vairākkārt pārpublicētās tautasdziesmu grāmatas. Tomēr, kā to uzsver Arveds Švābe apcerējumā „Tautas dziesmu likteņi”: „Daudzie tautas dziesmu izdevumi liecina, ka mūsu tautā ir tik liela pietāte pret šo senču mantojumu, ka var runāt par tautas dziesmu kultu. Tāpēc kopīgiem mērķiem labvēlīgu noskaņojumu, ko bieži nespēj panākt pat gudrs politiķis, samērā viegli panāk koŗa dziesma, kuŗā klausoties katrs latvietis, neatkarīgi no ticības, politiskās pārliecības un sabiedriskā stāvokļa, jūt, ka gadsimtiem ilgā likteņa kopība saista viņu ar cilvēkiem, kas dzied un klausās šīs dziesmas.” (Švābe 1952, XXV) Vēlēšanās uzturēt dzīvu šo izjūtu liek trimdas tautiešiem apvienoties, ziedot līdzekļus – subskribentu sarakstā pārstāvēti latvieši, kas 50. gadu sākumā dzīvo Austrālijā, ASV, Kanādā, Anglijā, arī Zviedrijā un Vācijā, pa kādam subskribentam arī no Jaunzēlandes, Argentīnas, Itālijas, Šveices, Francijas, Īrijas, Norvēģijas un Dānijas (LTDz I, 425–431; LTDz II, 4) – lai trimdas sabiedrība atgūtu šo garīgo balstu, plašu tautas dziesmu izdevumu Arveda Švābes, Kārļa Strauberga un Edītes Hauzenbergas-Šturmas redakcijā. Tā 1952. gadā iznāk I sējums un 1956. gadā pēdējais no sagatavotajiem 12 sējumiem.

Sējumu skaita ziņā izdevums līdzinās 30. gadu lielizdevumam „Latvju tautas daiņas” (1928–1932), ko sakārtojis Roberts Klaustiņš un rediģējis Jānis Endzelīns, un turpina arī tradīciju katra sējuma tematisko nodaļu dziesmu saturu paplašināt, ievietojot dažādu jomu speciālistu apcerējumus par dainu satura un formas jautājumiem. Tā „Latviešu tautas dziesmu” sējumus kā aplocē ietver visu

⁴⁴ LFK 714, 310.

trīs redaktoru apcerējumi: I sējumu ievada Arveda Švābes „Tautas dziesmu likteņi” (Švābe 1952) un Kārļa Strauberga „Tautas dziesmas un to dziedāšana” (Straubergs 1952), bet XI sējumu noslēdz Edītes Hauzenbergas-Šturmas „Tautasdziesmu valodas jautājumi” (Hauzenberga-Šturma 1956a). Un – kā to īpaši uzsvēris recenzents Jānis Rudzītis: „... viens otrs raksts attiecīgajā jautājumā būs pirmais, kas vispār radies (piem., Hauzenbergas-Šturmas par tautas dziesmu valodu!” (Rudzītis 1977, 471), jo Artura Ozola fundamentālais pētījums veikts 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā (Ozols 1961).

Būtiska atšķirība ir tā, ka „Latvju tautas daiņās” izmantoti tie paši „Latvju dainu” teksti, tikai citādā izkārtojumā un citā ortogrāfijā, kamēr „Latviešu tautas dziesmās” savietoti divu lielu izdevumu materiāli: Krišjāņa Barona rediģētās „Latvju dainas” (6 sējumi 8 grāmatās, 1894–1915) un Pētera Šmita rediģētās „Tautas dziesmas” (Papildinājums Krišjāņa Barona „Latvju dainām”) (4 sējumi, 1936–1940). „Tautas dziesmu” izdevumā ietilpst LFK 20. un 30. gadu vākumi, ko sakārtojis Osvalds Līdeks. Tas ir LFK izdevums, kurā turpināta „Latvju dainu” numerācija: dainu VI sējuma pēdējā pamatdziesma ir LD 35789, „Tautas dziesmu” I sējuma pirmā pamatdziesma ir Tdz 35790.⁴⁵ „Tautas dziesmu” četros sējumos ietilpst 25290 pamatdziesmas, palielinot abu krājumu kopējo pamatdziesmu skaitu līdz 60080 vienībām.

Kādu teksta vienību tautasdziesmu pētnieki sauc par pamatdziesmu? Elga Melne, raksturojot Krišjāņa Barona izvēlēto principu apkopot vienādās un vairāk vai mazāk līdzīgās dziesmas tā saucamajos dziesmu ceros (mūsdienu terminoloģijā *dziesmu tipos*) un grupējot ap vienu izvēlētu tekstu, kas tad arī kļūst par pamatdziesmu, norāda: „Pamatdziesmas izvēle ir samērā subjektīva. Dziesmas dzīvē tāda pamatvariānta nav, katrs teksts ir bijis vienīgais un piemērotākais konkrētajam izpildījuma brīdim. Veidojot cerus, K. Barona mērķis bija visus fiksētos vienas dziesmas pierakstus parādīt kompaktā sistēmā, lai tie būtu pārredzami, vienlaikus sniedzot pēc iespējas plašāku informāciju un aizņemot pēc iespējas mazāk vietas, jo materiāls bija milzīgs.” (Melne 2015, 29) Piem., LD 29873 cerā jeb tipā apkopoti 17 dziesmu pieraksti, ko K. Barons izkārtojis šādi:

⁴⁵ Par numerāciju sk.: LTDz II, 466.

29873.

Osolš auga kalniņā
 Dreijātām lapiņām:
 Tā gribeja mans brahlītis
 Dreijāt ņawu kumeliņu. 143b.

1: kalniņāi; 3: muŃ' brahlīŃhi; 4: ņawus kume-
 liņus, 142b. — 1: kalniņā; 2: lapiņām; 4: ku-
 meliņu, 149g. — 3: muŃ'; 4: ņawas kamaninas,
 185c un d. — 3: tautu dehlš, 191e un h. — 1:
 kalniņāi, 215b. — 3: bahliŃhi; 4: ņawas kama-
 ninas, 215b. — 2: Dreijateem ņarimeem, 237c. —
 1: Kalnā auga ofolinis; 3: Tā grib manis bah-
 lelinis, 246c.

1. *MiŃ kalniņa behrŃŃhi auga
 Dreijātām lapiņām,
 Tur wareja jauni puiŃhi
 Dreijāt ņawus kumeliņus. 63d.*

1: behrŃe auga; 3: jauni wiŃri, 216b.

2. *BehrŃŃhi auga uŃ akmena
 Dreijātām lapiņām;
 Mans bahliŃhi newareja
 Dreijāt ņawu kumeliņu. 215b.*

3. *BehrŃŃhi auga uŃ akmeni
 Dreijātām lapiņām;
 Tā gribeja bundeneeki
 Dreijāt ņawus kumeliņus. 208b un c.*

3: jauni puiŃhi, 208c.

3. attēls. LD 29873, cerā apkopoti 17 pieraksti.

Tādējādi LD publicējumā 17 četrinžu vietā lasām 4 četrindes – pamatdziesmu un 3 versijas, kuras vairākās izpausmēs – gan vārdiskā, gan domas ziņā – atšķiras no pamatdziesmas, kamēr tekstiem, kur izmaiņas vērojamas tikai leksikas līmenī, uzrādīta tikai rinda ar variablu leksēmu, t.i., teksta variācijas.

29873.

Ozols auga kalniņā
 Dreijātām lapiņām:
 Tā gribeja mans brālītis
 Dreijāt savu kumeliņu. 143.

1. *Aiz kalniņa bērziņš auga
 Dreijātām lapiņām,
 Tur varēja jauni puiši
 Dreijāt savus kumeliņus. 63.*

4. attēls. LTDz 29873 – pamatdziesma un pirmais variants (versija).

Redaktori publicēšanai izvēlējušies vienu LD variantu (versiju) no četriem.

Īpaši jāatzīmē, ka Krišjāņa Barona izvēlētās 35789 pamatdziesmas bāzējas uz 217996 pierakstiem, kamēr „Tautas dziesmu” 25290 pamatdziesmas izvēlētas no 775257 pierakstiem, gandrīz četrreiz plašāka materiāla. Tāpēc „Tautas dziesmu” I sējuma priekšvārdā Pēteris Šmits skaidro šī materiāla atlasē gaitu: „Kad dziesmas jau ir sadalītas nodaļās [pēc K. Barona klasifikācijas principiem], tad tās tiek salīdzinātas ar Kr. Barona krājuma numuriem. Tās dziesmas, kas ir vai nu vienādas, vai arī ļoti līdzīgas ar Barona dziesmām, tiek apzīmētas ar attiecīgo numuru un novietotas par sevi. Tāpat atkal savrup tiek novietotas tās dziesmas, kas lielākā jeb mazākā mērā atšķiras no jau iespiestām dziesmām. Šo kārtošanas un salīdzināšanas darbu no iesākuma ir darījuši vairāk Folkloras krātuves darbinieki, bet pēdējā laikā to ir uzņēmies baltu filologs Osvalds Līdeks, kam tad arī šai darbā pieder, tā sakot, lauvas daļa.” (Tdz I, XIII) Kāpēc šis P. Šmita aprakstītais „kārtošanas un salīdzināšanas” darbs bija tik svarīgs, kāds dziesmu pierakstu daudzums bija jāiedala pie tām „kas ir vai nu vienādas, vai arī ļoti līdzīgas ar Barona dziesmām”, lai izvēlētos vienu ar pietiekami nozīmīgām leksiskām vai semantiskām atšķirībām ievietošanai topošajā „Tautas dziesmu” izdevumā? To vislabāk var redzēt, veicot LD I sējuma 1. nodaļas 1. apakšnodaļas visu tekstu, t.i., LD 1 un LD 2, kvantitatīvo analīzi un salīdzinot ar 1979. gadā aizsāktā akadēmiskā izdevuma „Latviešu tautasdziesmas” (LTdz) attiecīgo dziesmu ceriem.

1. Dzeefmas wifai Latwijai kopeja manta.

1.

Weena meita Rīgā (Zehfīs) dheed,
Otra dheed Walmeerā (Bernawā),
Abas dheed weenu dzeefmu, —
Waj tās weenas mahtes meitas?

126 a. — 3 un 4: Abas weenu dzeefmu dheed,
— waj bij weenas mahmulinas? 137 d.

2.

Weena mahja (meita) Zehfīs dheed,
Otra dheed Walmeerā;
Abām balši atffaneja
Wj tām Bruhshu robejchām.

22 g., 68 a., 335 № 34.

5. attēls. LD I nodaļas 1. apakšnodaļa.

Līdzās 5. attēlā redzamajiem pieciem pierakstiem no piecām dažādām vietām papildus LD 1 pamatdziesmas viens pieraksts atrodams I sējuma pielikumā, LD 2 – pa vienam pierakstam gan I sējuma, gan V sējuma papildinājumos, pavisam 1. apakšnodaļā apkopoti 8 pieraksti.

1. *Dziesmas visai Latvijai kopēja
manta.*

1.

Viena meita Rīgā dzied,
Otra dzied Valmierā,
Abas dzied vienu dziesmu, —
Vai tās vienas mātes meitas? 126.

2.

Viena māsa Cēsīs dzied,
Otra dzied Valmierā;
Abām balsi atskanēja
Uz tām Prūšu robežām. 22, 68, 335.

★

35790.

Dziesmas skan agri, vēlu,
Dziesmas trīc Daugasnē;
Nevar kāzu, ne kristabu
Bez dziesmām pavadīt. 358.

★

6. attēls. LTDz I nodaļas 1. apakšnodaļa.

6. attēlā vērojami LD un Tdz krājumu savietošanas principi. Te ievietotas divas LD pamatdziesmas un vienīgā Tdz pamatdziesma.

1110

Viena meita Rīgā dzied,
Otra dzied Valmierā;
Abas dzied vienu dziesmu,
Vai tās vienas mātes meitas? Z 573, 77

K≈14, Z≈15, V≈11, L≈5, N≈1

K: 1. māsa 3. vien' dziesmiņu 4. v.
m. bija 13, 1709; 1. Bārtā 2. Rucavā 3. v.

7. attēls. LTdz 1110, kopā 64 pieraksti.

1111

Viena māsa Cēsīs dzied,
Otra dzied Valmierā;
Abām balsis atskanēja
Uz tām prūšu robežām. K 1600, 5650

K ≈ 7, Z ≈ 5, V ≈ 2, N ≈ 1

K: 3. labi a. 353, 6423; 2. māsa V. 3. dziesma 527, 15735; 3. Abu dziesma 527, 17910; 2. Vidzemē 4. Manā tēvu sētiņā 1687, 389.

V: 4. Kā vienā vietīnā 17, 1981, 1; 1. meita Rīgā 3. balsi 693, 1143; 1. meita 3. Tām a. saskanēja 4. Kā vienā vietīnā 829, 392, ≈ 1; 4. Uz Ādažu ezerīna 1730, 75262.

N: 1. meita 2. O. tēvu sētiņā 684, 59.

1) Vīna meita Reigā dzīd,
Ūtra dzīd Latgalē;
Obām bolsi atskanēja
Uz tīm prūšu rūbežim. L 1950, 5399

2) Viena meita Rīgā dzied,
Otra dzied Klaipēdā;
Abām balsis saskanēja
Uz tām prūšu robežām.
Tautu dēli klausījās,
Cepurītes nojēmuši. Lt 1955, 8852

8. attēls. LTdz 1111, kopā 28 pieraksti.

7. un 8. attēlā uzskatāmi redzams, kā var mainīties teksta „dzīve”, lietojuma biežums apmēram 80 gadu laikā – no 1894. gada, kad iznāca LD I burtnīca, līdz 1979. gadam, kad iznāca akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma LTdz I sējums. Jāatzīmē, ka šai gadījumā Osvaldam Līdekam bija jāizvērtē 93 pieraksti, lai izvēlētos to vienu, kas bija pietiekami savdabīgs, lai to ievietotu papildinājumu krājumā – „Tautas dziesmu” sējumā. Kā tas redzams, tad K. Barona šīs apkšnodaļas tekstos ietvertais nojēgums „visai tautai kopēja manta” ir bijis rosinošs – pirmie divi teksti vairāk kā desmitkārsļojuši savu apjomu. Tomēr šīs dziesmas ir izņēmums, parasti LFK jauniegūto pierakstu skaits ir trīskāršojies.

Liels darbs tāpat bija jāveic, izvēloties dainu pamatdziesmām pievienojamos raksturīgākos variantus (versijas), kas pārstāvētu tos aptuveni 170 tūkstošus, kas paslēpti sīkvariantos (variācijās) un variantos (versijās). Strādājot ar topošo I sējumu, Edīte Hauzenberga-Šturma izteikusi vairākus rosinājumus par variantu izvēli (izsaktot arī viedokli, ka varētu paturēt tikai LD pamatdziesmas), arī variantu numerāciju, sākotnēji apšaubot Strauberga un Švābes izvēlēto numerācijas modeli, kas tomēr tiek saglabāts: „... paturēta Latvju Dainu pamatdziesmu numerācija (nr. 1-35789), bet izraudzīto raksturīgāko variantu numerācija ir cita, jo varianti ņemti arī no abu LD pielikumu (I un V sēj.) attiecīgām dziesmām.” (LTDz II, 466)

24923.

Ēs ar ņawu arajinu

Uf puņiti ween dņihwoju:

Pus gultinas, pus ņagņĥinas

Pus baltaja paladņina. 22b un c.

3: pus ņpilwena; 4: baltā, 73b. — 1: arejinu; 2: puņĥinu; 3—4: Pus gultina, pus ņagņĥina, Pus ņlabi' linu paladņinu, 226d Ć 2643. — 3: pus pehliņĥa; 4: Pus raņņita paladņina, 281b. — 2: Ķi puņites; 3: pus weerinas; 4: baltā, 330¹. — 2: puņcem; 3: pus ņifinu, 407b.

1. Ēs ar ņawu lihgawinu

Uf puņem ween dņihwoju:

Pus gultinas, pus ņifinu,

Pus baltā paladņina. 401.

2: puņites, 9. — 2: puņites; 3: pus ņpilwena; 4: Puņe balta, 45¹. — 2: Uf puņites ween guleju, 80e, 95b, 309a. — 2: Pus dņihwites ween dņihwoju, 91c. — 3: pus ņagņĥinas, 91g, 215a Ć 2587, 264c, 279¹b, 290f, 335 Ć 890. — 3: pus ņpilwena, 120¹a. — 2: Uf puņiti ween dņihwoju; 3: pus paladņina; 4: Pus raibās willanites, 185c. — 2: puņiti, 188°. — 2: puņiti; 3: pus palaga; 4: baltās willanites, 188°. — 2: puņemi; 4: baltaja, 190b. — 2: Weņ puņites; 3: ņifinas; 4: baltaju paladņinu, 190i Ć 2335. — 2: puņemi; 3: pus ņagņĥinas; 4: Puņe balta, 202a. — 3: gultina; ar turp. 5—6: Pus baltā paladņina, Pus miņĥā ņpilwena, 317a Ć 1472. — 2: Ķi puņites; 3: pus ņagņĥinas, 324a. — 4: balto paladņinu, 324e. — 2: puņiti; 3: pus ņagņĥinas, 360.

2. As ar sovu liġawinu

Uz puisitas vin dzivju:

Pus gultinas, pus cisiņu,

Pusa bollta palaedziņa. 85b.

3. Ķunejati, ņif gribat,

Man paņĥami fows draudņiņĥ,

Ēs ar ņawu miņin draugu

Uf puņiti ween dņihwej':

Pus gultina, pus ņagņĥina,

Pus miņĥināis ņpilweniņĥ. 219b.

4. Uf puņem, uņ puņem

Ēs ar ņawu lihgawinu:

Pus gultinas, pus palaga,

Pus baltās willanites. 23d, 131¹(M. Ēniht).

1: Uf puņiti, uņ puņiti; 3: pus ņagņĥinas; 4: baltā paladņina, 24a. — 2: lihgawinu; 3: Pus weerinas, 119¹(Q. Ansborg). — 3: pus ņifinu; 4: baltā paladņina, 379.

5. Uf puņem, uņ puņem,

Man jauna lihgawina:

Pus gultinas, pus ņifinu,

Pus baltā paladņina. 38e.

Ar turp. 5—6: Pus baltā paladņina, Pus raibās willanites, 28¹. — 1: Uf puņiti, uņ puņiti; 3: pus

ņagņĥinas, 42. — 1: Uf puņiti, uņ puņiti; 2: lihgawina; 3: Pus gultinas, pus ņagņĥinas; 4: paladņina, 49. — 3: pus ņpilwena, 137e.

6. Uf puņem, uņ puņem

Weņs, tauteti, dņihwoņim:

Pus gultinas, pus ņifinu,

Pus baltā paladņina. 101c, 379.

1: Uf puņiti, uņ puņiti; 3: ņifinas, 36b. — 2: dņihwojam, 77. — 2: Ar tauteti dņihwojam; 4: balto paladņinu, 93a. — 4: balto paladņinu, 93b, 115a. — 3: pus willanēs; 4: Pus ar balta, 131¹(M. Paleja).

7. Uf puņites es dņihwoju

Ar tauteti tehwa dehl:

Pus ņifinu, pus ņagņĥinas,

Pus baltā paladņina. 6c

1—2: Uf puņiti ween dņihwoju Ar bahro tehwa dehl; 3: Pus gultinas; 4: baltaja, 22g. — 1: ween dņihwoju; 2: Ēs ar ņawu lihgawin'; 4: balta, 41c pag. 212 Ć 22. — 1: puņem; 3: ņagņĥinu; 4: balto paladņinu, 75b. — 2: Ar to tantu neweiņli; 3: pus weerinas, 88c. — 2: Ar to ņawu arajinu; 3: pus palaga; 4: baltās willanites, 109a. — 2: Ar balto tehwa dehl; 3: pus palaga; 4: baltās willanites, 344.

8. Uf puņites, tantu dehl,

ņamehri dņihwi, dņihwoņim:

Pus weerinas, pus ņifinas,

Puņi balta paladņina. 322e.

24924.

Ēs ardamš, ezedamš

Aņĥahrt greeņĥu weleninu;

Ēs gultā guledamš

Aņĥahrt greeņĥu lihgawinu.

Aņĥahrt greeņĥu weleninu,

Selta graudus kaiņidamš;

Aņĥahrt greeņĥu lihgawinu,

Miņĥus wahrduš runadamš. 207r.

1. Ēs lautā ezedamš,

Aņĥahrt greeđu weleninu;

Ēs gultā guledamš,

Aņĥahrt greeđu lihgawinu,

Aņĥahrt greeđu lihgawinu,

Miņĥus wahrduš griededamš. 207t.

24925.

Ēs baņlina maņĥa biju,

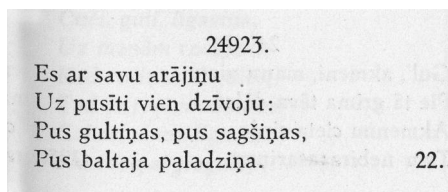
Ēs baņlina ņaņĥas aņwu;

ņaņĥu radu tautu meita,

Gul pee mana baņlenina. 111d.

9. attēls. LD 24923 un LD 24924 variantu (versiju) izvēle un apzīmēšana.

9. attēlā plašā dziesmu cera 56 pieraksti izvietoti 8 variantos (versijās), katram no tiem ir vairāk vai mazāk sīkvariantu (variāciju).

10. attēls. LTDz 24924 variantu (versiju) izvēle un apzīmēšana.

10. attēls apliecina tās grūtības, kas krājuma sastādītājiem radās gan izvēloties, gan apzīmējot versijas, un parāda arī grūtības, kas var rasties dziesmu pētniekiem, jo LD 2. versija ir Lazdonas dziesma īpašā ortogrāfijā, kamēr LTDz versija, kas apzīmēta kā otrā, ir LD 4. versija, kas rakstu valodas formā pierakstīta Nītaurē un Apē.

Otrs izdošanas procesā svarīgs darba posms, kas pilnībā tika nodots Edītes Hauzenbergas-Šturmas pārziņā, bija ortogrāfijas problēmu risināšana. Topošā krājuma manuskriptu saņēmā grāmatu apgāds „Imanta”, un, sākot I sējuma sagatavošanas darbu, izdevējs secinājis, ka korektūru vēlams lasīt valodniecības speciālistam, iesaista šajā procesā Edīti Hauzenbergu-Šturmu. Darba ar I sējumu gaitā redaktore izstrādā teorētisko pamatojumu „Paskaidrojumi par Barona dziesmu pārcēlumu jaunajā pareizrakstībā”, kas diemžēl nav atradis vietu jau I sējumā. Jānis Rudzītis savā 1953. gada recenzijā to īpaši izceļ: „... ir šai izdevumā jau paveikts arī kāds tālāks darbs, kas nozīmē svarīgu ieguldījumu nākotnei. Tā ir Barona dziesmu transkripcija modernajā ortogrāfijā, ar to precizējot garumus un izlokšņu skaņas. Atbildība par to nodota Edītei Hauzenbergai-Šturmai, un nez vai visi sapratīs, cik sarežģīts un liels pienākums uzvelts viņas pleciem. Savu nojausmu par to dod E. H.-Š. paskaidrojumi otrā sējuma beigās.” (Rudzītis 1977, 472) Šķiet, sākotnēji arī izdevēji nebija īsti novērtējuši šī darba nepieciešamību un apjomu, jo likās, ka, izdodot „Latvju tautas daiņas” Jāņa Endzelīna redakcijā, šīs problēmas ir atrisinātas. Taču LTD ievadā īsā rindkopā skarti tikai piedēkļu īsuma un garuma atspoguļošanas jautājumi: „Ja kāda daiņa uzrakstīta vecajā ortogrāfijā rakstu valodas izrunā, tās tekstā pēc rakstu valodas izrunas apzīmēti piedēkļa garumi arī dziesmās no apgabaliem, kur piedēkļa garumi saīsināti; ja dziesmas tekstā bija paturētas dažas izlokšnes īpatnības, tad arī patskaņu kvantitāte pielāgota izlokšnes izrunai.” Un no nelielās, bet ļoti sarežģītās, izlokšnes atspoguļojošo dainu daļas redaktori izvairās: „Dziesmas, kas Barona krājumā iespīestas latīņu burtiem pēc augšzemnieku izlokšņu izrunas, pēc iespējas (kur vien neradās tipografiski šķēršļi) atstātas oriģināla rakstībā.” (LTD I, V)

Savukārt Edītes Hauzenbergas-Šturmas paskaidrojumos minēti kādi 16 nosacījumi, kas jāievēro, ja teksti uzrakstīti vidusizloksnē vai izloksnē, kas atšķiras ar kādu vienu pazīmi – gan tās īpatnības, kas jāsauglabā, gan tās, kas jālabo. Veiksmīgi novērstas Latgales tekstu uztveri traucējošās transkripcijas zīmes: „*Latgaļu* dziesmās palatālizētīe līdzskaņi apzīmēti ar apostrofu aiz burta; Barona krājuma *o* ar akcenta zīmi transkribēts kā *uo*; savienojuma *ir* reflekss atstāts kā *Baronam (er; ēr) ..*”

5958.
 Krist' kristīm zalta bōrda
 Ap mōseņes vainuceņ'.
 Kur jei jēma, kas jei dēye,
 Mēs brōļeņi napērkōm. 415 pag.
 328 № 558.
 Sal. 427^ob (II pag. 76 № 11).

11. attēls. LD 5958.

5958.
 Krist' kristīm zalta buorda
 Ap muoseņes vainuceņ'.
 Kur jei jēma, kas jei d'ev'e,
 Mes bruol'eņi nap'ērkuom. 415.

12. attēls. LTDz 5958.

LTDz pārceltā teksta forma atvieglo satura uztveri, bet, protams, kas ir izlokšnes *buorda*, ir pētniekam jānoskaidro īpaši.

Ne tik veiksmīgi risinājies augšzemnieku sēlisko izlokšņu (Zemgales sēlisko izlokšņu) pārcēlums: „*Rietumu augšzemnieku* dziesmās burts *u* ar aplīti virs tā, kas apzīmē divskani *o*, transkribēts ar *uo*, bet *o* ar akcenta zīmi (no garā *ā*) atstāts kā *o* burts un pārrakstījumā tātad neatšķiras no īsā *o* (īsā *a* refleksa) .. Sēliskā pārskana norakstīta tieši pēc Barona.”

6009.
 Nerētiešu maitiņom
 Greišļu veiti vainadziņi;
 Tom atjoja precinieki
 Dolderaiņus kumeliņus. 330'.

13. attēls. LTDz 6009.

Izmantojot LTDz 6009, garā patskaņa *ā* un īsā patskaņa *a* atveide ar to pašu simbolu *o* sarežģī teksta uztveri, var maldināt pētniekus.

6216.
 Visi soka, visi soka:
 Lozduoenieta, lozduoenieta!
 Kad es biju lozduoenieta,
 Mun bij lozdu vaiņaeciņš,
 Mun bij lozdu vaiņaeciņš,
 Mun bij rikstu vāecelīta. 85.

14. attēls. LTDz 6216.

LTDz izvēlētā Vidzemes sēlisko izlokšņu pārskana patskaņa grafiskā atveide slīprakstā labi piemērota tekstu ar pārskana izpratnei, arī izmantošanai pētnieciskā darbā.

Neraugoties uz minēto nepilnību, Hauzenbergas-Šturmas precīzie paskaidrojumi par teksta rakstības jautājumiem ir izcils ieguldījums tautasdziesmu tekstu valodas daudzveidības atspoguļošanā. Par savu darbu pie LTDz Hauzenberga-Šturma stāsta vēstulē Jānim Rudzītim: „... darbs jau ir piņķerīgs – katru rindu salīdzinu ar Baronu [...] pārbaudīt vecās ortogrāfijas pārlikšanu jaunajā, sevišķi, kur ir izlokšnes forma – prasa arī speciālas zināšanas ..” (Hauzenberga-Šturma 1991, 88) Šis sarežģītais izdevums prasīja no Edītes Hauzenbergas-Šturmas četrus intensīva darba gadus, toties sniedza iespēju latviešu diasporai vieglāk iepazīt un ērtāk izmantot pētniecībā vērā ņemamu daļu no kopējās tautasdziesmu bagātības.

Kopenhāgenā izdotās „Latviešu tautas dziesmas” trimdiniekiem vairākās paaudzēs kļuva par vienu no galvenajiem latviešu folkloras avotiem. Par publicējumu rodamas vairākas recenzijas Rietumu presē. Autoru vidū ir dzejniece Astrīde Ivaska (Ivask 1960), labs Edītes Hauzenbergas-Šturmas paziņa, igauņu folklorists Oskars Lorits (*Oskar Loorits*, Loorits 1954), angļu valodnieks un „latviešu draugs”⁴⁶ Viljams Klēsmans Metjūss (*William Kleesmann Matthews* 1957). Informācijas tehnoloģiju attīstība vēlākos gados ļāva publicējumu darīt vēl plašāk pieejamu. Tas izmantots latviešu folkloras digitalizācijas sākumposmā – Bostonas un Monreālas dainu projektos, kurus īstenoja Kristīne Konrāde, Imants Freibergs un Vaira Viķe-Freiberga. 2005. gadā „Latviešu tautas dziesmas”, Marutas Lietiņas-Rejas (*Maruta Lietiņa Ray*) sagatavotas, XML versijā publicētas internetā, Virdžīnijas Universitātes bibliotēkas vietnē: <http://latviandainas.lib.virginia.edu/?lang=lav§ion=home>.

5. Pedagoģiskais darbs un latviešu tautasdziesmu izpēte trimdā

Pēc Otrā pasaules kara Edīte Hauzenberga-Šturma Vācijā nodevās pasniedzējas darbam⁴⁷ – vispirms Igaunijas, Latvijas un Lietuvas bēgļu inteliģences izveidotajā Baltijas Universitatē Hamburgā un Pinebergā (1946–1949), vēlāk Bonnas Universitatē. Baltijas Universitātes mērķis bija „izraut mūsu jauno un veco akadēmisko paaudzi no bezmērķa un bezjēgas nometņu dzīves”, kā arī „sagatavot

⁴⁶ Igaunijā dzimušais angļu lingvists un slāvu literatūras pētnieks Viljams Klēsmans Metjūss (*William Kleesmann Matthews*, 1911–1958), kuru Edīte Hauzenberga-Šturma labvēlīgi sauc par „latviešu draugu” (Hauzenberga-Šturma 1991, 133), starpkaru periodā bijis angļu valodas pasniedzējs Angļu valodas institūtā Rīgā un Latvijas Universitatē.

⁴⁷ Vēstulē Veltai Rūķei-Draviņai Edīte Hauzenberga-Šturma min, ka Vācijas dzīves posma iesākumā viņa turpinājusi „Rīgā pasākto adjektīvu un verbu rādītāju Barona dainām” (RTMM 804710). Par šo aizsākto darbu trūkst tuvāku ziņu. Iespējams, Hauzenberga-Šturma bija iecerējusi paplašinātu versiju reģistram, kas Krišjāņa Ancīša sastādījumā publicēts Jāņa Endzelīna rediģēto „Latvju tautas dainu” 12. sējumā (sk. Ancītis 1932). Latviešu folkloras krātuve jau 1926. gadā bija pieņēmusi lēmumu pakāpeniski sastādīt rādītājus visām vārdsķirām Krišjāņa Barona „Latvju dainās”, sākot ar lietu, īpašības un darbības vārdiem (Arājs 1994, [I]), taču Hauzenbergas-Šturmas darba pienākumos nebija to sastādīšana.

mūsu jaunatni eksistences un konkurences cīņai, tālākām studijām un produktīvam garīgam darbam” (Šturms 1959 [1949], 31). Edīte Hauzenberga-Šturma sevišķi vēlējās bēgļu vidū saglabāt un attīstīt izpratni par latviešu valodu un kultūru, un viņu apbēdināja fakts, ka interese par „nacionālajiem priekšmetiem” mazinājās.⁴⁸

Edīte Hauzenberga-Šturma uzņēmās ievadīt Baltijas Universitātes studentus dainoloģijā – tādējādi turpinot Luda Bērziņa starpkaru periodā aizsāktu pedagoģisko darbu folkloras izpētes nozarē. Profesora ieskatu latviešu tautasdziesmu metrikā un stilistikā viņa iepazinusi galvenokārt no viņa „Ievada latviešu tautas dzejā”, nav bijusi viņa lekciju klausītāja Latvijas Universitātē (Hauzenberga-Šturma 1991, 43). 1947. gada augustā viņa raksta „grēksūdzes” vēstuli Ludim Bērziņam: „Man Jums, profesora kungs, ir arī kas „jābiktē”. Pag. ziemas semestrī nolasīju saviem latv. valodas klausītājiem kursu par latv. tautasdziesmu valodu. Pa daļai tāpēc, lai kauču minimāli aizstātu t. dz. stilistiku, ko prof. Kārklīņš laikam nelasītu. Pēc īsa, atkārtošā domāta ievada par metriku, runāju par lāp. patsk., pārvelkamo zilbi, elīziju, dēminutīvu, pagātni, tad par to, ko t. dz. dod tieši gramatikai — morfoloģijai un sintakseī, un tad drusku par leksikas problēmām. Vadmotīvs man visos grūtos gadījumos bija Jūsu izteiciens: dzejā nevar būt nekā tāda, kas nav valodā preformēts. Dažos jautājumos man radās arī savas domas. Tā, piem., domāju, ka dēminutīva jautājumā psiholoģiskais moments ir stiprāk un plašāk uzsvērams: pamaz. vārdā sauc ne tikai mazu un mīļu, bet arī sev. cienījamu un vērtīgu no vienas puses un nicināmu no otras. Pārbaudīju, piem., šai ziņā nodaļu par kungiem un par vagariem, un man likās, ka bieži tur ir pamata forma, kur jēgums pieminēts objektīvi, bet pamazināmā — kur sacerētāja nostāja subjektīva, emocionāla. Tas varēja veicināt dēmin. parvēršanos par stila līdzekli.”⁴⁹ Vēlākos gados sarakstē ar Jāni Rudzīti viņa norāda, ka vācu deminutīvi ir ar „bēnišķīgu un salkanu piekrāsu”, kurpretī latviešu tautas dzeja neesot vis „naīva” – šai ziņā viņa neesot vienisprātis ar Ludi Bērziņu (Hauzenberga-Šturma 1991, 386; sal. Bērziņš 1959, 354–365).

Edīte Hauzenberga-Šturma apspriežas ar Ludi Bērziņu arī īpatni veidotu salikteņu jeb savilkumu jautājumā.⁵⁰ „Kā jau Jums rakstīju, man salikteņu lieta liekas SOS sauciena cienīgs jautājums: cilvēki jau vienkārši nezina, ka tam vispār ir kāda vērtība. Man agrāk bija tikai tāda instinktīva nepatika pret smagajiem un gaļajiem savilkumiem, apzinīgi sāku slieties pret tiem tikai Jūsu „Ievada” ietekmē.”⁵¹ Kā vienu no aplamiem darinājumiem viņa min mūzikas folklorista Jēkaba Graubiņa lietoto *tautdziesma*.⁵² Ludis Bērziņš gan izturējies toleranti pret šo neierasto folkloristikas termina variāciju: 1935. gadā „Latviešu literatūras vēstures” 1. sējumam viņš sagatavojis plašo piekto nodaļu kopā ar Jēkabu Graubiņu un filozofu Rihardu Rudzīti – Bērziņš pats žanra apzīmējumam lieto *tautas dziesmas*, Graubiņš – *tautdziesmas*, savukārt Rudzītis – *dainas* (Bērziņš 1935, 133–369). Lai

⁴⁸ RTMM 804710, RTMM 696752. Baltijas Universitātes Angļu valodas katedras vadītājas, rakstnieces Lūcijas Bērziņas atmiņās pausts: „Tādu studentu, kas gribēja studēt baltu filoloģiju, laikam nebija daudz, un E. Hauzenberga savus seminārus kārtoja tādā kā privātā ceļā un laikā, kad viņai bija izdevīgāk.” (RTMM 811677)

⁴⁹ RTMM 696750.

⁵⁰ RTMM 696752, RTMM 696753, RTMM 696754.

⁵¹ RTMM 696753.

⁵² RTMM 696754.

arī motivācija nav skaidra, pamanāms, ka Jēkabs Graubiņš rakstos konsekventi lietojis Edītes Hauzenbergas-Šturmas neatzīto *taudziesmas*.⁵³ Savilkumu problēmu latviešu valodā viņa izvērsti analizējusi Latvijas Universitātes 50. jubilejai veltītajā akadēmiskajā lekcijā 1969. gada 27. septembrī Ķelnē.⁵⁴ Pētījumam ekscerpēti folkloras un daiļliteratūras leksikas piemēri, kā arī citos latviešu valodas avotos konstatēti vārddarinājumi.⁵⁵

1948. gadā martā Pinebergā Hauzenberga-Šturma rīkojusi Krišjāņa Barona piemiņas vakaru, atzīmējot 25 gadus kopš „Latvju dainu” sakārtotāja nāves. Ar zināmu rūgtumu viņa komentē pasākuma mazo apmeklētību bēgļu nometnes korporatīvo grupējumu savstarpējo intrigu dēļ (Hauzenberga-Šturma 1991, 23). Savukārt Latviešu preses biedrības iniciatīvu Barona 125. jubilejai 1960. gadā sagatavot angļiski iepriekš publicētu rakstu izdevumu viņa uzņem skeptiski: „Godinājums un piemiņa Baronam būtu, ja padarītu pašas dainas un ar tām saistītās problēmas pieejamas, bet tikai nopietnā un zinātniskā veidā, un vai tas vienam vai divi autoriem pa spēkam? Vismaz es neredzu, ka panākumi varētu būt populārzinātniskai publicistikai uz 300 lp., steigā pavairotai. Tas nav Barona cienīgi.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 277) Pie dainu tulkošanas idejas sarakstes biedri atgriezās 1966. gadā, kad šī iecere uzvirmo trimdas latviešu filologu aprindās. Hauzenberga-Šturma neiebilst piedalīties tāda iespējamā publicējuma dziesmu atlasē, taču pauž bažas, vai tulkojums angļu valodā būtu kvalitatīvs (Hauzenberga-Šturma 1991, 390).

Edīte Hauzenberga-Šturma savā darbā izmanto latviešu folkloras publicējumus un pētījumus, kā arī lūko iegādāties trūkstošos trimdas grāmatu tirdzniecības tīklos. Gatavojoties lekcijām, viņa padziļināti studē kā jaunākos, tā senāk publicētus pētījumus latviešu folkloristikā (Hauzenberga-Šturma 1991, 106, 125, 142, 261, 343 u. c.). Pētījumos tomēr viņa vairākkārt norāda uz pienācīgas literatūras trūkumu (Hauzenberga-Šturma 1956a, 625; 1960, 53).

Bonnas Universitātē baltu valodu lektorāta ietvaros Edīte Hauzenberga-Šturma pasniegusi dainu valodas un dainu interpretācijas kursu, kuru apmeklējuši kā vācu, tā latviešu filoloģijas studenti (Hauzenberga-Šturma 1964, 3). 1963. gadā universitātē viņa iekārtojusi latviešu folklorai veltītu izstādi: „1. plauktiņā laikam būs dainas, domāju tā: atvērta Melngaiļa meldiju grāmata; Barona titullapa, ar attēlu un autogrāfu (un „Kas var zvaigznes izskaitīt” esot *so schön*,⁵⁶ ka to vajagot pielikt klāt tulkojumā); neatvērts 11. Imantas sējums, lai redz daudzumu; no LE izfotografēts Menijs ar attiec. parakstu; atvērts Herdera sējums ar latv. „fragmentiem”, eventuāli žurnāls – kas nez no kurienes ir mūsu institūtā. Apakšējā plauktiņā jaunais pasaku sējums, Imantas mīklas, Šmita ticējumi, event. „Legende baltische” un maza Latvijas karte.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 345)

⁵³ Šis savilkums rodams arī atsevišķu citu autoru, piem., Ernesta Brastiņa un Jēkaba Vītoliņa, preses publikācijās.

⁵⁴ LU AB R E. Hauzenbergas-Šturmas f. 11., 4.

⁵⁵ Uz folkloras materiāliem Edīte Hauzenberga-Šturma atsaucas arī salīdzinošos latviešu un leišu valodas pētījumos (Hauzenberga-Šturma 1956b; 1967).

⁵⁶ Vācu val. ‘tik skaista’.

Vācijā Edīte Hauzenberga-Šturma vairākkārt uzstājusies ar publiskiem priekšlasījumiem,⁵⁷ kuros aplūkoti ne tikai valodniecības, bet arī folkloristikas jautājumi. 1953. gada 14. augustā Anabergā lekciju vācu valodā⁵⁸ zinātniece veltījusi latviešu tautasdziesmu (*Volkslied*) jeb dainu žanra izgaismojumam. Viņa uzsvērusi, ka tautasdziesmas ir senākās cilmes dziesmas un nav jaucamas ar ziņģēm, kā arī skaidrojusi tautasdziesmu metrisko uzbūvi, galvenās poētikas īpatnības, iepazīstinājusi ar līdzšinējiem tautasdziesmu publicējumiem utt. Noslēgumā Edīte Hauzenberga-Šturma izcēlusi dziesmu lomu latviešu tautas pašapziņā: „Mēdz teikt: kur trīs latvieši ir kopā, tie dzied tautasdziesmas – pat ja viņiem citādi nav nekā kopīga. Tad viņi jūtas vispirmām kārtām latvieši. (..) Gadsimtiem ilgi tā [tautasdziesma] ir bijusi garīgā saite starp cilvēkiem, svētkos un smagā darbā, no šūpuļa līdz kapam.”⁵⁹

Edītes Hauzenbergas-Šturmas raksts „Tautasdziesmu valodas jautājumi” (Hauzenberga-Šturma 1956a) iekļauts viņas rediģēto „Latviešu tautas dziesmu” 11. sējumā, un pētījuma avots ir Kopenhāgenas sējumos iekļautās tautasdziesmas. Tādējādi autore demonstrē, ka jaunais dziesmu publicējums ir izmantojams zinātniskā pētniecībā. Rakstā skarts plašs tautasdziesmu valodas problēmu loks. Vispirms Hauzenberga-Šturma aplūko folklorā konstatējamo latviešu valodas senuma jeb tautasdziesmu „relatīvās hronoloģijas” jautājumu. Kritiskā sastatījumā rodams dažādu autoru – Bērziņa, Endzelīna, Rudzīša, Andrupa – viedokļu pārskats. Hauzenberga-Šturma mudina nejaukt estētiskas īpatnības, piem., lāpāmo vokāli, ar seniskuma pazīmēm un neiesaka „godkārtīgi un par katru cenu pūlēties mūsu klasisko metriski-ritmisko shēmu atvedināt atpakaļ jo neatminamā senatnē” (Hauzenberga-Šturma 1956a, 616).

Stilistikas sadaļa rakstā lielā mērā pauž autores nobriedušos uzskatus par deminutīvu lietojumu tautasdziesmās – viņa koleģiāli papildina dainu metra un stila pētnieka Luda Bērziņa aprakstītos deminutīva izmantojuma veidus. Skarts jautājums par pagātnes laiku tautasdziesmās, arī tādas stabilas vārdkopas kā „ritma salikteņi” (asindetona konstrukcijas). Ar piesardzību autore izturas pret kvantitatīvu rādītāju iekļaušanu tautasdziesmu pētījumos: „... statistikai nav vietas, kur apskata tādas valodas jautājumus, kam kaut kādi var būt sakars ar pantmēru. Jo ritms var tik elementārā veidā valdīt pār dziesminieku, ka ārējā valodas izteiksme (bet ne saturs!) nonāk pilnīgi ritma varā, rodoties visai brīvām vārdu formu variācijām, pat gluži neiespējamiem, gramatiski nepareiziem darinājumiem un izteiksmes paņēmieniem, kam nav nekādas objektīvas vērtības.” (Hauzenberga-Šturma 1956a, 621)

Rakstā parādītas vairākas senas gramatisko formu īpatnības, kuras tautasdziesmu metriskā shēma paglābusi neskartas. Īsi raksturota tautasdziesmu sintakses specifika – lakoniskas konstrukcijas, saikļu trūkums utt. Tautasdziesmu vārdu krājumu Hauzenberga-Šturma atzīst par līdz šim vismazāk pētīto, taču daudzsološu valodas jomu. Rakstu viņa noslēdz ar pamudinājumu turpmākiem pētījumiem un retorisku jautājumu: „Arī tdz-u vārdu krājums mūs noved irrealitātē, mūs paceļ pāri ikdienai, un ne tikai ar simboliem. Tur vielas pētījumiem vēl ir gana. Vai

⁵⁷ LU AB R E. Hauzenbergas-Šturmas f. 9., 2.

⁵⁸ LU AB R E. Hauzenbergas-Šturmas f. 9., 2.a).

⁵⁹ Turpat.

mēs vispār zinām, kas ir – līgava, mūsu skaistākais vārds?” (Hauzenberga-Šturma 1956a, 625)

Atbildi uz jautājumu sniedz Edītes Hauzenbergas-Šturmas raksts „Lett. *līgava, ļaudava* (künftige) junge Ehefrau > Verlobte, Braut” (Hauzenberga-Šturma 1960), kas līdzās citiem trimdas latviešu filologu pētījumiem iekļauts valodnieka Jāņa Endzelīna 85. jubilejai veltītajā rakstu krājumā „In honorem Endzelini”. Krājuma sastādītāja un redaktore ir pati Hauzenberga-Šturma, un vairākos rakstos iztirzātas folkloristikas problēmas.⁶⁰ Šis „Latvju dainu” leksikai veltītais zinātniskais apcerējums vācu valodā ir rūpīgs vārda *līgava* etimoloģijas pētījums. Analizējot plašu tautasdziesmu tekstu korpusu, autore secina, ka vārds *līgava* cēlies no augstas poētiskās vērtības darbības vārda *līguot*, un tā semantika vispirms saistāma ar *līguošanu* (nevis *līgšanu*). Autore iepazīstina arī ar substantīvu *ļaudava*, kas ir līgavas apzīmējums galvenokārt Latgalē pierakstītajās precību dziesmās, tāpat ar citiem „Latvju dainu” vārdu krājuma piemēriem.

Edītes Hauzenbergas-Šturmas interese par latviešu folkloru un folkloristiku trimdas periodā spilgti atklājas viņas ilggadējā (1946–1970) sarakstē ar literatūrkritiķi Jāni Rudzīti. Šai korespondencei piemīt vienlaikus lietīšks un privāts raksturs, un tā atklāj autores subjektīvo redzējumu – asprātīgos, nereti skarbos spriedumos vēstulēs komentēts daudzu kultūrā un zinātnē nozīmīgu personību darba stils un veikums. Tā, piem., tautasdziesmu valodas pētnieks profesors Ludis Bērziņš, ar kuru Hauzenberga-Šturma risina savilkumu problēmu un citus valodas jautājumus, raksturots: „Brīnišķīgs viņš ir. Un laikam pēdējais latviešu valodas daiļskanības sargs – ar savu nemaldīgo ritma izjūtu.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 26) Tāpat augstu novērtējumu saņēmusi Anna Bērzkalne. 1956. gadā, gatavojot piemiņas rakstu Latviešu folkloras krātuves izveidotājam, Hauzenberga-Šturma pauž: „Un taču viņai mūsu kultūras dzīvē ir daudz lielāki nopelni par dažu labu skaļi slavētu un tukšu kungu.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 141) Savukārt ar krātuves nākamo vadītāju profesoru Kārli Straubergu Edītei Hauzenbergai-Šturmai nav bijis tuvākas saiknes: „... man laikam nekad mūžā nav bijis nevienas personīgas sarunas ar viņu – tikai fakultātē un FK krātuvē, arī pēdējā viņš vienumēr bija ļoti distancēts.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 109) Sava bijušā „šefa” pieeju publikāciju sagatavošanā, tai skaitā redakcijas darbu pie „Latviešu tautas dziesmu” sējumiem, Hauzenberga-Šturma uzlūkojusi kā pārlieku pavisu, nekārtīgu (Hauzenberga-Šturma 1991, 89; 90; 94; 136; 380–381; 387).

Cik iespējams, Edīte Hauzenberga-Šturma sekojusi līdzī filoloģijas attīstībai Latvijas PSR. Vairākkārt sarakstē ar Jāni Rudzīti viņa apspriež jaunākos Rīgā izdotos valodniecības darbus. No Zviedrijā mītošās valodnieces Veltas Rūķes-Draviņas, kas vairākkārt viesojās Padomju Savienībā, Hauzenberga-Šturma uzzina, ka Daina Zemzare no folkloristikas un etnogrāfijas pievērsusies valodniecībai (Hauzenberga-Šturma 1991, 187). 1961. gadā Edīte Hauzenberga-Šturma lasa kādreizējā Latviešu valodas krātuves kolēģa Artura Ozola monogrāfiju „Latviešu tautasdziesmu valoda” (1961): „Bonnā gan visi galvenie krievu valodn. žurnāli ir,

⁶⁰ Pētījumus dainoloģijā krājumā publicējuši Edgars Dunsdorfš („Naudas dziesmu datēšana”), Jānis Rudzītis („Asimetriskās strofas latviešu trohaju dziesmās”), Jānis Zaube („Par kvantitātes nozīmi latviešu tautasdziesmu ritmā”), savukārt Kārlis Straubergs sagatavojis pētījumu „Latviešu kultavietu vārdi”.

bet es nepagūstu lasīt, un man krievu pieeja un metodes ir pasvešas. Tāpēc nav tik viegli visu sagremot. Solīds darbs. Taču kaut kā man žēl, ka dzejai pietiek tikai sistēmātiski. Neesmu vēl izlasījusi, bet viss ir tikai racionāls.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 292) Kādā 1968. gada vēstulē Hauzenberga-Šturma vaicā Jānim Rudzītīm: „... vai Jūs pazīstat H. Sūnas grāmatu „Latviešu rotaļas un rotaļdejas”? Liekas taču esam visai solīds darbs.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 416)

Sarakstē ar Arturu Ozolu emigrējusi zinātniece atklāj, ka iegūt padomju grāmatas Rietumvācijā ir visai grūti – firmas, kas tirgojas un izplata publikāciju prospektus, lielākoties orientējoties uz izdevumiem krievu valodā, un no Baltijas republikām pavisam maz kas tiekot piedāvāts. Hauzenberga-Šturma uzturējusi kontaktus ar atsevišķām personām – grāmatu piesūtītājiem no Latvijas PSR, kas nosūtījuši viņpus dzelzs priekšskara pētniecei nepieciešamo literatūru. Tā, piem., Pētera Šmita sakārtotos un Latviešu folkloras krātuves izdotos „Latviešu tautas ticējumu” četrus sējumus sarūpējis vēsturnieks Teodors Zeids Rīgā, viņam arī lūgts uzmeklēt „Filologu biedrības rakstu” burtnīcas, savukārt vēsturnieks Eduards Kastiņš no Bauskas gādājis par „jaunmodes daiļliteratūru” (Hauzenberga-Šturma 1991, 226; 261). Ar iegūto literatūru, arī padomju preses izdevumiem, trimdinieki savstarpēji mainījušies (Hauzenberga-Šturma 1991, 193–194 u. c.).

Tāpat trimdas latviešu kopienas locekļi centušies darīt pieejamus nozīmīgākos starpkara perioda Latvijas publicējumus, tos atkārtoti izdodot un fotokopējot (Hauzenberga-Šturma 1991, 331; Rudzītis 1977, 471). Fundamentāls atkārtojuma publicējums folkloristikā bija Pētera Šmita „Latviešu pasaku un teiku” 15 sējumu (Rīga, 1925–1937) otrais izdevums (ASV, 1962–1970). Edīte Hauzenberga-Šturma gan neuzskatīja par lietderīgu daudzo folkloras tekstu variantu iekļaušanu jaunajā izdevumā: „Man gandrīz gribētos cerēt, ka tas būs Šmits, bet ne pilnīgs. Taču folkloristi toreiz ļoti brīnījās par Šmita izšķērdīgo rīcību, iespējot in extenso tik daudz variantu, kas normāli zinātniskos pasaku izdevumos nemaz neesot parasts. Un ir jau tā – cik tad nu vēl nepalika Folkl. krātuvē un cik nepienāca klāt tādu pašu – ne gala, ne malas. Man jau, ekscerpējot tos sējumus vārdnīcai, aiz tīrā garā laika šis pasākums likās ļoti dīvains... Tagad trimdā atkal visu to pārspiest taču būtu vairāk kā traki.” (Hauzenberga-Šturma 1991, 333)

Valodnieces Edītes Hauzenbergas-Šturmas interese par latviešu folkloru mērāma mūža garumā. Viņas profesionālā darbība folkloristikā aizsākusies 20. gadsimta 20. gados, vadot apvidvārdu un vietvārdu vākšanu Latviešu folkloras krātuvē, un turpinājusies trimdā Vācijā, kur viņa sagatavojusi publicēšanai „Latviešu tautas dziesmu” 12 sējumus, nodevusies tautasdziesmu valodas izpētei un pasniegšanai.

Saisinājumi

LD – Barons, Krišjānis, Visendorfs, Henrijs. 1894–1915. *Latvju dainas*. I–VI. Jelgava: H.J. Drawin-Drawneeka general-komisijā.

LFK – Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve

LFK PG – Latviešu folkloras krātuves kolēģijas sēžu protokolu grāmatā, 19.05.1925.–12.05.1934.

- LTD – Endzelīns, Jānis (red.), Klaustiņš, Roberts (sak.). 1928–1932. *Latvju tautas daiņas. Ilustrēts izdevums ar variantiem un zinātniskiem apcerējumiem*. I–XII. Rīga: Literatūra.
- LTdz – *Latviešu tautasdziesmas*. 1979–2013. I–X. Rīga: Zinātne.
- LTDz – Švābe, Arveds, Straubergs, Kārlis, Hauzenberga-Šturma, Edīte (red.). 1952–1956. *Latviešu tautas dziesmas*. I–XII. Kopenhāgena: Imanta.
- LU AB R – Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krājums
- LVK – Latviešu valodas krātuve
- LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs
- RTMM – Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums
- Tdz – Šmits, Pēteris (red.). 1936–1939. *Tautas dziesmas (Papildinājums Kr. Barona „Latvju Dainām”)*. I–IV. Rīga: Latviešu folkloras krātuve.

Avoti

1. LFK [133] – Mildas Rolmanes folkloras vākums.
2. LFK [196] – Emmas Miķelsones folkloras vākums.
3. LFK [450] – Almas Mednes folkloras vākums.
4. LFK [714] – Edītes Hauzenbergas-Šturmas folkloras vākums (tiešsaistē: <http://garamantas.lv/lv/collection/1368/Edites-Hauzenbergas-Sturmas-folkloras-vakums>)
5. LFK [717] – Vilmas Grebles folkloras vākums.
6. LFK PG – Latviešu folkloras krātuves kolēģijas sēžu protokolu grāmatā, 19.05.1925.–12.05.1934.
7. LU AB R A. Bērzkalnes f. 20. – Annai Bērzkalnei dāvināts albums ar Latviešu folkloras krātuves darbinieku ierakstiem, 15.04.1929.
8. LU AB R A. Ozola f. 6., 26.–40. – Artura Ozola sarakste ar Edīti Hauzenbergu-Šturmu, 1960–1963.
9. LU AB R E. Hauzenbergas-Šturmas f. 11., 4. – Edītes Hauzenbergas-Šturmas akadēmiskā lekcija par vārdu savilkumiem, 27.09.1969., 20 lp. rokr.
10. LU AB R E. Hauzenbergas-Šturmas f. 9., 2. – Edītes Hauzenbergas-Šturmas radošā darba materiāli: lekcijas.
11. LU AB R E. Hauzenbergas-Šturmas f. 9., 2.a) – Edītes Hauzenbergas-Šturmas lekcija par *tautas dziesmām* un *dainām*, 14.08.1953., 11 lp., mašīnr.
12. LVVA 1630 – Latvijas Republikas Izglītības ministrijas Pieminekļu valdes fonds, 1923–1940.
13. LVVA 1632 – Latvijas Republikas Izglītības ministrijas fonds, 1919–1944.
14. RTMM 696750 – Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstule Ludim Bērziņam, 17.08.1947.
15. RTMM 696752 – Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstule Ludim Bērziņam, 25.02.1948.
16. RTMM 696752 – Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstule Ludim Bērziņam, 25.2.1948.
17. RTMM 696753 – Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstule Ludim Bērziņam, 31.05.1948.
18. RTMM 696754 – Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstule Ludim Bērziņam, 1948.

19. RTMM 804710 – Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstule Veltai Rūķei-Draviņai, 10.04.1948.
20. RTMM 811677 – Lūcijas Bērziņas raksts „Atmiņas par filozofijas fakultāti Baltijas Universitātē”, [1988], 11 lp., mašīnr.

Literatūra

1. Ancītis, Krišjānis (sast.). 1932. XII: Reģistrs. *Latvju tautas daiņas. Ilustrēts izdevums ar variantiem un zinātniskiem apcerējumiem*. Endzelīns, Jānis (red.), Klaustiņš, Roberts (sak.). Rīga: Literatūra.
2. Arājs, Kārlis. 1994. [Ievads.] *Krišjāņa Barona „Latvju dainu” substantīvu rādītājs*. Arājs, Kārlis, Bondars, Harijs, Kokina, Silvija (zin. red.). Rīga: LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve; LU Fizikas un matemātikas fakultātes Datorikas nodaļa. [I].
3. Barons, Krišjānis, Visendorfs, Henrijs. 1894–1915. *Latvju dainas*. I–VI. Jelgava: H. J. Drawin-Drawneeka general-komisijā.
4. Bērziņš, Ludis (virsred.). 1935. *Latviešu literatūras vēsture*. 1. Rīga: Literatūra.
5. Bērziņš, Ludis. 1959. *Ievads latviešu tautas dzejā. Metrika un stilistika*. 2. izd. Baltu filologu kopa Čikāgā.
6. Endzelīns, Jānis (red.), Klaustiņš, Roberts (sak.). 1928–1932. *Latvju tautas daiņas. Ilustrēts izdevums ar variantiem un zinātniskiem apcerējumiem*. I–XII. Rīga: Literatūra.
7. Hauzenberg, Edīte. 1922. Prof. A. Becenbergers. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 12, 1323–1325.
8. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1934. Liezēriešu izlokse. *Filologu biedrības raksti*. XIV, 172–197.
9. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1956a. Tautasdziesmu valodas jautājumi. *Latviešu tautas dziesmas*. Švābe, Arveds, Straubergs, Kārlis, Hauzenberga-Šturma, Edīte (red.). XI. Kopenhāgena: Imanta, 614–625.
10. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1956b. Zum Anlaut von. lit. *ugnis*, lett. *uguns* „Feuer”. *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 1, 53–57.
11. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1960. Lett. *līgava, ļaudava* ‘(künftige) junge Ehefrau > Verlobte, Braut’. Hauzenberga-Šturma, Edīte (Vorber.). *In honorem Endzelini*. Chicago: Čikāgas baltu filologu kopa, 52–63.
12. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1964. Baltu valodu lektorāts Bonnas universitātē. Tas minimālo klausītāju skaitu neprasa. *Latvija*. 26. sept., 3.
13. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1967. Liet. *valandà* un latv. *valuoda*. *Ceļi*. XIII. Lunda: Ramave, 24–28.
14. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1991. *Edītes Hauzenbergas-Šturmas vēstules Jānim Rudzītim 1946–1970*. Sproģere, Ofelija (sak.). ASV: Ramave.
15. Ivask, Astrid. 1960. A Monument to the Anonymus Genius of Latvian Folk Poetry. *Books Abroad*. 2, 126–127.
16. Krēsliņš, Jānis. 1999. Valodniece Edīte Hauzenberga-Šturma. *Jaunā Gaita*. 216, 20–24.
17. *Latviešu tautasdziesmas*. I–X. Rīga: Zinātne, 1979–2013.
18. *Latviešu tautasdziesmas. Izlase*. I–III. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1955–1957.

19. Loorits, Oskar. 1954. Latviešu tautas dziesmas / Chansons populaires lettones, redigées par A. Švābe, K. Straubergs, E. Hauzenberga-Šturma, Bd. 1, Kopenhagen 1952, XXXII + 432 S. *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 1, 234–235.
20. Matthews, William Kleesmann. 1957. Latviešu tautas dziesmas (Latvian Folk-Songs) by A. Švābe, K. Straubergs and E. Hauzenberga-Šturma. *The Slavonic and East European Review*. 86, 223–225.
21. Melne, Elga. 2015. Dainu skapja teksti Krišjāņa Barona redakcijā. *No Dainu skapja līdz „Latvju dainām”*. Rīga: Latvijas Universitātes literatūras, folkloras un mākslas institūts, 27–40.
22. Ozols, Arturs. 1961. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
23. Rudzītis, Jānis. 1977. *Raksti: Vērtējumi un apceres par latviešu literatūru 1935–1970*. Sprogere, Ofelija (sak.). Vesterosa: Ziemeļblāzma.
24. Straubergs, Kārlis. 1952. Tautas dziesmas un to dziedāšana. *Latviešu tautas dziesmas*. I. Švābe, Arveds, Straubergs, Kārlis, Hauzenberga-Šturma, Edīte (red.). Kopenhāgena: Imanta, XXVI–XXXII.
25. Šmits, Pēteris (red.). 1936–1939. *Tautas dziesmas (Papildinājums Kr. Barona „Latvju Dainām”)*. I–IV. Rīga: Latviešu folkloras krātuve.
26. Šturms, Eduards. 1959. Baltijas Universitātei. *Akadēmiskā Dzīve*. 2, 30–32.
27. Švābe, Arveds, Straubergs, Kārlis, Hauzenberga-Šturma, Edīte (red.). 1952–1956. *Latviešu tautas dziesmas*. I–XII. Kopenhāgena: Imanta. (tiešsaistē: <http://latviandainas.lib.virginia.edu/?lang=lav§ion=home>)
28. Švābe, Arveds. 1952. Tautas dziesmas likteņi. *Latviešu tautas dziesmas*. I. Švābe, Arveds, Straubergs, Kārlis, Hauzenberga-Šturma, Edīte (red.). Kopenhāgena: Imanta, V–XXV.
29. Viksna, Māra. 2007. Folkloras vākumi Rucavā un Sventājā. *Rucavā, tur Paurupē...* Liepāja: LiePA, 144–212.
30. Viksna, Māra. 2014. Latviešu folkloras krātuves izveide un darbība. *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Bula, Dace (red.). Rīga: Zinātne, 101–150.

Summary

Baltic philologist Edīte Hauzenberga-Šturma (1901–1983) worked both in linguistics and in the field of folkloristics. Being still a student of the University of Latvia, she started work at the Archives of Latvian Folklore where her duties from 1927 until 1936 were to organize collecting of regional words and place-names. In her folklore collection, LFK [714], there are 478 folklore units altogether recorded in Kroņvirca, Liezēre, Mēdzūla, Rīga, and Auleja. Part of the material is written in a phonetic transcription.

After the World War II, Edīte Hauzenberga-Šturma lived in Germany. Her scientific experience both in linguistics and folkloristics was well-known in society, and it led her to a new stage of work life which was very noteworthy for Latvian culture. She was asked to join the editorial team of the new edition of Latvian folk songs, „Latviešu tautas dziesmas” (Copenhagen: Imanta, 1952–1956, Vol. I–XII). She was the linguistic editor of the volumes who proofread both literary and various dialectal texts of Latvian folk songs. The complicated edition required four years of intensive work, still, the published volumes were of great importance for

Latvian diaspora since they provided easier access and research opportunities to a part of riches of Latvian folk songs.

In exile, Edīte Hauzenberga-Šturma devoted herself to educational work with university students. First at the Baltic University in Hamburg and Pinneberg (1946–1949), and later at the University of Bonn, besides the Baltic languages she taught the stylistics of Latvian folk songs. She also carried out several studies on the linguistic issues of Latvian folk songs.

2.

**Valodas gramatiskā un
leksiskā sistēma, tās variatīvs**

Internacionālismi, to sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes priedēkļi

International verbs, their synonyms and prefixes of a native and a foreign origin

Daiga Deksne

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

Tilde

Vienības gatve 75a, Rīga, LV-1004
E-pasts: daiga.deksne@tilde.lv

Ievērojamu valodas leksikas daļu veido aizguvumi. Aizgūt var gan atsevišķus afiksus, gan arī ar šādiem afiksiem jau atvasinātus verbus. Pētījumā tiek aplūkoti svešcilmes verbi, kuri jau pirms aizgūšanas atvasināti ar latīņu cilmes priedēkļiem *re-*, *de-*, *in-*, *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-*, kā arī svešcilmes priedēkļu izmantojums, darinot verbus latviešu valodā. Tiek aplūkota iespēja dažādas cilmes verbu saknēm pievienot dažādas cilmes priedēkļus. Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kādas ir attiecības starp internacionālismiem, to pašcilmes sinonīmiem un svešcilmes un pašcilmes priedēkļiem mūsdienu latviešu valodas leksikā.

Atslēgvārdi: verbs; priedēklis; prefiksācija; internacionālisms; sinonīmija.

Ievads

Latviešu literārajā valodā ir vienpadsmit pašcilmes priedēkļu (*aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-*), kuri aktīvi tiek izmantoti jaunu verbu darināšanā un esošu verbu nozīmju modificēšanā, un priedēklis *ne-*, kurš izsaka to, ka motivētājverba izteiktā darbība netiek veikta, nav iespējama vai nav vēlama. (Soida 2009, 227–231; Vulāne 2015, 278–291). Līdztekus valodu bagātina verbi, kuru darināšanā izmantoti svešcilmes prefiksālie elementi. Latviešu valoda ir bagāta aizguvumiem, kuri valodā ienākuši dažādos laika posmos. Daudzi aizgūti vārdi tik dziļi iesakņojušies valodā, ka netiek vairs izjusti kā sveši, to cilme pat grūti nosakāma. Mantoti vārdi un nacionāli aizguvumi turpmāk pētījumā tiks dēvēti par pašcilmes vārdiem pretstatā internacionālajiem aizguvumiem (piem., internacionālisms *repatriētis*) vai aizguvumiem ar internacionālu prefiksu (piem., anglicisms *retvītot*) jeb svešcilmes vārdiem. Aizgūt var gan atsevišķus afiksus, piem., latīņu cilmes prefiksus *re-*, *a-*, *de-*, gan arī ar šādiem afiksiem jau atvasinātus vārdus, piem., *reabilitēt*. Verbi, kurus ievada latīņu cilmes prefiksālie elementi, veido nozīmīgu latviešu valodas leksikas daļu. Valentīna Skujiņa (2002, 139) norāda, ka „arī mūsdienās internacionālā zinātniskā terminoloģija tiek veidota galvenokārt uz latīņu un grieķu elementu bāzes, turklāt izmantojot gan tieši latīņu un grieķu

cilmes elementus, gan tādus elementus, kuru sākotne (etimons) meklējama latīņu un grieķu valodā”. Mūsdienu latviešu valodā ir aptuveni 50 internacionālas cilmes atvasinātu verbu, kuru saknē ietverts *re-*. Tikpat daudz ir verbu, kurus ievada *in-* vai tā alomorfs *im-*. Aptuveni 60 vārdiem saknes sākumā ir *de-*. Ne tik lielā skaitā, bet tomēr diezgan bieži sastopami internacionāli aizgumumi, kurus ievada *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-*. Verbu skaits apzināts, izmantojot vairākus avotus, – uzņēmuma *Tilde* morfoloģiski marķētu vārdu celmu datubāzi, latviešu valodas tekstu korpusu (pieejams www.korpuss.lv) un tekstus tīmeklī. Valodā nav daudz absolūtu sinonīmu. Parasti viens no sinonīmiem ir internacionālisms vai aizgums no kādas citas valodas, bet otrs – pašcilmes vārds, kuru izmanto mazāk formālos valodas stilos. V. Skujiņa (2002, 49) atzīmē, ka „no absolūtajiem sinonīmiem, t. i., vārdiem (vai vārdkopām) ar pilnīgi identu nozīmi, zinātniskā terminoloģija cenšas atbrīvoties. Tomēr dažas sinonīmu grupas terminoloģijā saglabājas: pašcilmes un aizgūti ekvivalenti (*pareizrakstība* – *ortogrāfija*) (...) Sinonīmiņa terminoloģijas praksē liecina, ka attiecīgās nozares terminu (un parasti arī jēdzienu) sistēma vēl nav nostabilizējusies”.

Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kā mūsdienu latviešu valodas leksikā iekļāvušies internacionālismi, to pašcilmes sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes piedēkļi. Pētījumā svešcilmes un pašcilmes piedēkļu semantika tiek skaidrota, salīdzinot svešcilmes verbus ar tiem atbilstošiem pašcilmes sinonīmiem un latīņu piedēkļu semantiku latīņu valodā salīdzinot ar šo piedēkļu izteiktajām nozīmēm latviešu valodā un nedaudz arī angļu valodā.

1. Verbu dalījums pēc piedēkļa un saknes cilmes

Valodā ir šādi aizgūtu vienību veidi (Kuzņecova 2013, 117):

- 1) afiksi vai elementi, kurus par tādiem var uzskatīt, piem., piedēklis *re-* no lat. *re-* ‘atpakaļ, atkal’; *inter-* no lat. *inter-* ‘starp, starpā, vidū’;
- 2) aizgūti semantiski patstāvīgi elementi, kas izmantojami jaunu vārdu darināšanā, piem., *hron-* no gr. *chronos* ‘laiks’;
- 3) vārdi, kuri aizgūti jau atvasinātā veidā, piem., *demolēt*.

Andra Kalnača (2004, 29) norāda uz morfēmu segmentācijas problēmām un atzīmē, ka „internacionāli vārdi latviešu valodā visbiežāk tiek pārņemti jau atvasināti ar visiem latīņu vai grieķu cilmes prefiksiem vai postfiksiem, senāk ar vācu vai krievu valodas, mūsdienās – ar angļu valodas starpniecību”.

Šajā pētījumā tiek aplūkoti gan aizgūti afiksi, kuri tiek lietoti verbu darināšanā, gan jau atvasinātā veidā aizgūti verbi.

Aizgūtu afiksu izmantošana vārddarināšanā ir raksturīga daudzām valodām. Bieži vien tie ir latīņu cilmes afiksi. Latīņu valodā piedēkļu lomu visbiežāk veic prievārdi *ā*, *ab*, *abs*, *ad*, *ante*, *circum*, *cum*, *dē*, *ē*, *ex*, *in*, *inter*, *intrō*, *ob*, *per*, *prae*, *praeter*, *prō(d)*, *qub*, *trāns*. Kā patstāvīgi prievārdi nav sastopami piedēkļi *amb-*, *dis-*, *red-*, *re-*, *sēd-*, *sē-*, *ne-*, *vē-* (*vae-*). Darinot verbus, parasti prievārds un verbs saglabā savu pamatnozīmi, tomēr atvasinājuma nozīme var būt arī atšķirīga (Allen 1903, 161–162; Strads 2014, 161–166). Angļu valodā ir aptuveni 50 piedēkļu, aptuveni 20 piedēkļu tiek lietoti verbu darināšanā (Veisbergs 2001, 132, 133). Zeki Hamavands (*Zeki Hamawand* 2011, 55–69) atzīmē, ka angļu valodā tiek

lietoti gan pašcilmes priedēkļi, gan latīņu priedēkļi, kuri bieži vien aizgūti ar kādu starpniekvalodu, piem., franču vai grieķu. No kognitīvās gramatikas skatupunkta priedēkļus iedala divās grupās. Pozitīvie priedēkļi apstiprina patiesību, pievienojot vārda nozīmei kādu niansējumu. Tiek minēti priedēkļi *ante-*, *be-*, *en(m)-*, *fore-*, *hyper-*, *inter-*, *intra-*, *macro-*, *maxi-*, *mega-*, *micro-*, *mid-*, *midī-*, *mini-*, *post-*, *pre-*, *super-* un *ultra-*. Negatīvie priedēkļi piešķir vārdam pretēju vai negatīvu nozīmi. Tiek minēti priedēkļi *a(n)-*, *ab-*, *anti-*, *contra-*, *counter-*, *de-*, *dis-*, *in-*, *mal-*, *mis-*, *non-*, *pseudo-*, *quasi-*, *semi-*, *sub-*, *un-* un *under-*.

Aizgūtu vienību izmantošana īpaši raksturīga jaunu terminu darināšanā. V. Skujiņa lieto apzīmējumu *hibrīdtermins*. „Par hibrīdterminiem sauc afiksālos terminus un salikto terminus, kas sastāv no dažādvalodu cilmes jeb – īsāk – dažādcilmes elementiem. Dažādcilmes elementu apvienošana vienā vārdā ir sens, plaši izplatīts un sarežģīts, tomēr likumsakarīgs process katras kultūrtautas valodā (..) *glacioloģija* (lat. *glacies* ‘ledus’ + gr. *logos* ‘mācība’); *intoksikācija* (lat. *in* ‘iekš’ + gr. *toxikon* ‘inde’).” (Skujiņa 2002, 101) V. Skujiņa atzīmē, ka valodniecībā par labākiem atzīst viencilmes darinājumus, tomēr tiek darināti arī afiksālie hibrīdtermini, kurus veido internacionāls celms un nacionāls prefiksāls elements. Tiek izmantoti pašcilmes priedēkļi *ne-*, *pār-* vai puspriedēkļi *pēc-*, *šķērs-*, *starp-*, *apakš-*, *priekš-*, *pret-*, *virš-*, *caur-*. V. Skujiņa (2002, 104) min, ka no internacionālajiem prefiksālajiem elementiem latviešu terminu darināšanā retumis tiek izmantoti priedēkļi *a-*, *de-*, *re-*, biežāk izmanto prefiksālos elementus, kam ir puspriedēkļa raksturs: *eks-*, *trans-*, *anti-*, *intra-*, *ultra-*.

Aplūkojot latviešu leksikonā paralēli lietojamus svešcilmes un pašcilmes verbus, var saskatīt piecus dažādus variantus, kā var kombinēt dažādas cilmes priedēkļus un celmus:

- 1) gan svešcilmes verbam, gan tā pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piem., *ieekonomēt* un *ietaupīt*, svešcilmes verbs var būt aizgūts jau atvasinātā veidā ar ietvertu svešcilmes priedēkli, piem., *pārdislocēt* (svešcilmes saknē ietverts *dis-*) un *pārvietot*;
- (1) *Es domāju, ka vismaz 79 000 latu var **ieekonomēt**.* (SAEIMA)
- (2) *Šādā veidā valdība kopā ar koalīcijas partijām cer **ietaupīt** 34 miljonus latu.* (SAEIMA)
- 2) svešcilmes verbam ir gan pašcilmes, gan svešcilmes priedēklis, pašcilmes sinonīma nav, piem., *atmagnetizēt* un *remagnetizēt* vai *demagnetizēt*, *pārfinansēt* un *refinansēt*, *pārstartēt* un *restartēt*, svešcilmes verbs var būt aizgūts jau atvasinātā veidā ar ietvertu svešcilmes priedēkli;
- (3) ***Restrukturējot** vai kaut nedaudz privatizējot kādu no „Latvenergo” meitas uzņēmumiem, ERAB ir tiesīga jebkurā brīdī pieprasīt kredītliguma saistību izpildi, un tad uz ERAB vārda pēc tās pašas izvēles var parādīties ķīla par 29 miljoniem latu, kaut vai šīs pašas nelaimīgās trīs Daugavas spēkstacijas.* (SAEIMA)
- (4) *Ģimeņu aizsardzību var veikt, nosakot nodokļu atvieglojumus, **pārstrukturējot** vispārējos un mērķu pabalstus ģimenēm.* (SAEIMA)

- 3) sveščilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piem., *investēt* un *ieguldīt*, *kunicēt* un *sazināties*, *reducēt* un *samazināt*;
- (5) *Šeit iespējas ir skaidras, un šajā jomā strādājošo cilvēku skaits ir reducēts līdz minimumam.* (SAEIMA)
- (6) *Ļoti interesanti lasīt, ka mūsu valstī ir samazinājies trūcīgo skaits.* (SAEIMA)
- 4) sveščilmes verbam ir sveščilmes priedēklis, pašcilmes sinonīmam – pašcilmes priedēklis, piem., *deklasificēt* un *atslepenot*;
- (7) *Vai to konstatēs operatīvās izstrādes lietā, pamatojoties uz valsts slepeniem, deklasificētiem materiāliem?* (SAEIMA)
- (8) *Pirmām kārtām jāteic, ka izteikties par to mēs varēsim tikai tad, kad būs atslepenots šis audita ziņojums vai, pareizāk sakot, konsultatīvais ziņojums, kad mēs varēsim iepazīties arī ar Augstākās izglītības padomes argumentiem par noteiktiem šajā ziņojumā iekļautajiem punktiem.* (SAEIMA)
- 5) sveščilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīma nav, piem., *profilēt*, *retvītēt*.
- (9) *Vismaz tie, kuri atbalsta eiro, retvītējiet, un tādā veidā arī tā sabiedrība, kas to veic e-vidē, uzzinās par šiem ieguvumiem un par to, kur un kas notiek.* (SAEIMA)

Ar pašcilmes priedēkļa pievienošanu sveščilmes verbam rodas iespēja izteikt darbības pabeigtību līdzīgi tam, kā tas ir pašcilmes verbiem. Pētot sveščilmes verbus ar priedekli *no-* plašsaziņas līdzekļos, Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi* 2011, 104) konstatē, ka priedēklis *no-* spēj pievienoties citvalodu izcelsmes pamatverbiem ar ļoti dažādām leksiskajām nozīmēm – objekta izveidošanas *noorganizēt*, stāvokļa maiņas *notonēt*, domu *norezonēt*, runas *nokomandēt*, aktivitātes virzības *nofilmēt* un citu nozīmju verbiem. „Mantotie priedēkļverbi ir vārddarināšanas procesā jau „sen gatavi”, turpretī aizgūtie vārdi, tikko ienākuši valodā, parasti ir bez prefiksa. To pievieno runātājs konkrētā saziņas situācijā, lai apmierinātu savu valodisko vajadzību.” (Horigučī 2013, 47) D. Horigučī (2014, 111) īpaši uzsver valodas lietotāja lomu internacionālu verbu darināšanā: „Internacionālu verbu prefiksācijā vērojama lietotāja lielāka iesaistīšanās vārddarināšanā. (..) Meklējot, kā kādu parādību nosaukt kompaktāk, valodas lietotājs veido jaunus vārdus uz analogijas pamata.”

2. Prefiksālais elements re-

Ir 48 sveščilmes verbi, kurus ievada *re-*. Latīņu valodā priedēklim *re-* vai *red-* ir nozīme ‘atpakaļ, atkal, no jauna’ (Allen 1903, 162; Strads 2014, 165). Vairums verbu aizgūti jau atvasinātā veidā, piem., *reversēt*, bet ir arī tādi, kuriem sveščilmes priedēklis *re-* pievienots vārddarināšanas ceļā, piem., *reeksportēt*. Līdzīgi kā pašcilmes priedēkļi, arī sveščilmes prefiksālie elementi var piešķirt verbiem dažādas nozīmes. Pēc nozīmes verbus, kurus ievada *re-*, var iedalīt vairākās grupās:

- 1) Visvairāk verbu izsaka atkārtotu darbību. Daļai verbu ir pašcilmes sinonīmi, kurus ievada priedēklis *pār-*, piem., *refinansēt* un *pārfinansēt*, *reģenerēt* un *pārģenerēt*.
- (10) *Faktiski tā nauda, ko sociālais budžets ir uzkrājis, šobrīd tiek refinansēta un atdota pensionāriem.* (SAEIMA)
- (11) *Arī daudzās citās valstīs sāk ar nelielu deficītu, bet viņi pārfinansē no privatizācijas ieņēmumiem.* (SAEIMA)
- 2) Ir verbi, kas izsaka kādas īpašības atcelšanu, atgriešanos iepriekšējā stāvoklī. Pašcilmes sinonīmu ievada priedēklis *at-*, piem., *reabilitēt* un *attaisnot*, *rehabilitēt* un *atveseļot*, *reanimēt* un *atdzīvināt*, *restaurēt* un *atjaunot*.
- (12) *Cits jautājums gan ir tāds, ka acīmredzot mums varbūt būs jāatrod vēl kādas summas, lai varētu izstrādāt šos projektus, kas tiešām var rehabilitēt šos uzņēmumus.* (SAEIMA)
- (13) *Un reizē tā atveseļos gan pārstrādes uzņēmumus, gan nodrošinās banku, jo tā nauda, Oša kungs, tik un tā ienāks bankā.* (SAEIMA)
- 3) Ir verbi, kas izsaka stāvokļa maiņu. Sinonīmam parasti ir priedēklis *pār-*, piem., *reformēt* un *pārveidot*.
- (14) *Reformējot tautsaimniecību, tiesisko sistēmu, valsts pārvaldi, cenšamies saglabāt sociālo stabilitāti.* (SAEIMA)
- (15) *Šeit arī ļoti svarīgi, lai mēs turpinātu pārskatīt un pārveidot vecāku pabalstu un bērna kopšanas pabalstu sistēmu tā, lai tā būtu caurskatāmāka, saprotamāka.* (SAEIMA)

Eksistē vēl citas, šaurākas nozīmes, kuras piemīt verbiem, kurus ievada *re-*. No īpašības vārdiem darinātiem prefiksāliem verbiem, kuri izsaka īpašības kvalitatīvu vai kvantitatīvu samazināšanos, tiek lietoti arī svešcilmes ekvivalenti: *reducēt* un *samazināt*, *regresēt* un *pasliktināties*. Specifiskas nozīmes ir vēl šādiem svešcilmes un pašcilmes sinonīmu pāriem: *rekomendēt* un *ieteikt*, *reprezentēt* un *pārstāvēt*, *rezidēt* un *uzturēties*, *rezonēt* un *atbalsot*, *rezumēt* un *apkopot*, *revanšēties* un *atspēlēties*. Daļai verbu pašcilmes sinonīmi netiek lietoti, piem., *reeksportēt*, *revakcinēt*, *reevakuēt*, *retušēt*. Nevar saskatīt viennozīmīgu atbilstmi starp svešcilmes priedēkli *re-* un kādu pašcilmes priedēkli. Latviešu valodā verbi netiek lietoti visās latīņu priedēkļa *re-* nozīmēs. Piem., nozīme ‘atpakaļ’ piemīt verbam *reflektēt*, nozīme ‘no jauna’ piemīt verbam *reduplicēt*, bet nozīmes ‘rūpīgi’ un ‘pretim’ nav konstatētas.

3. Prefiksālaie elementi *in-*, *im-*

Latviešu valodā ir aptuveni 52 svešcilmes verbi, kurus ievada *in-*, *im-*. 16 verbiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklim *in-* ir nozīme ‘iekšā, uz, virsū, pret’ (Allen 1903, 161; Strads 2014, 163). Šis priedēklis izsaka arī noliegumu ‘ne’ (Skujiņa 1999, 54). Latīņu valodā priedēkļa līdzskanis var asimilēties un pielīdzināties pamatvārda sākuma līdzskanī, tādēļ vārds var sākties ar skaņām *im-*, *ir-* un *il-*. Latviešu valodā ir verbi, ko ievada latīņu cilmes

il- – *ilustrēt* un *iluminēt*, verbu *imigrēt* ievada latīņu cilmes *im-*, nav konstatēti verbi, kurus ievadītu latīņu cilmes *ir-*.

Visspilgtāk izteikta ir nozīme ‘iekšā’. Tā piemīt sinonīmu pāriem *importēt* un *invest*, *injicēt* un *iešļircināt*, *impregnēt* un *piesātināt*, *inkorporēt* un *iekļaut*, *investēt* un *ieguldīt* un vēl citiem vārdiem.

- (16) *Šo naudu, kuru mēs plānojam savākt ar šī likuma palīdzību, mēs netaisāmie krāt vai investēt kaut kur.* (SAEIMA)
- (17) *Ja mēs ieguldām šos 2,8 miljonus, tad tam vajadzēs vairāk nekā simts gadu.* (SAEIMA)

Vēl citas nozīmes piemīt sinonīmu pāriem *inkriminēt* un *apsūdzēt*, *iniciēt* un *aizsākt*, *inspicēt* un *pārbaudīt*, *instalēt* un *uzstādīt*.

Ir sastopams arī negatīvas nozīmes piemērs. Verbs *imobilizēt* izsaka nozīmi ‘padarīt nekustīgu’. Svešcilmes vārdam *intrigēt*, kurš aizgūts jau atvasinātā veidā, tiek lietoti vairāki pašcilmes priedēkļi – *ie-* un *sa-*, kuri izsaka aizsāktu darbību un līdz galam veiktu darbību.

- (18) *Varbūt šie secinājumi varētu ieintrigēt arī nopietnu avīžu galvenos redaktorus ..* (SAEIMA)
- (19) *.. mani mazliet saintrīgēja mana kolēģa un Tautas partijas biedra runa ..* (SAEIMA)

4. Prefiksālais elements *dis-*

Latviešu valodā ir aptuveni 12 svešcilmes verbi, kurus ievada *dis-*. Visi verbi aizgūti jau atvasinātā veidā. Latīņu valodā priedēklim *dis-* (varianti *dī-*, *dīf-*, *dig-*, *dir-*) ir nozīme ‘atsevišķi, nošķirti, projām, uz dažādām pusēm, ļoti’ (Allen 1903, 162; Strads 2014, 165), savukārt grieķu valodā priedēklis *dis-* „norāda uz traucējumu, bojājumu, apgrūtinājumu” (Skujiņa 1999, 29). „Svešvārdu vārdnīca” sniedz šādu skaidrojumu: „1) tāds vai tas, kas ir šķirts no .., sadalīts (piem., *dispersija*, *distribūcija*); 2) tāds vai tas, kas kaut kas nav vai ir kaut kam pretējs (piem., *disharmonija*).” (Baldunčiks 1999, 158)

Angļu valodā *dis-* visbiežāk izsaka nevēlēšanos veikt darbību, kuru izsaka verba sakne: *dislike*, *disapprove*. Retāk *dis-* izsaka pretstatu: 1) transitīviem vārdiem apvēršot darbību, kuru izsaka verba sakne: *discharge*, *disempower*; 2) atbrīvojot no lietas, ko izsaka verba sakne: *displace*, *disqualify*.; 3) apzīmējot abstraktas lietas, ko apzīmē sakne, neesamību: *disrespect* (Hamawand 2011, 71–72).

Sākotnējā *dis-* nozīme saglabājas arī aizgūvumos latviešu valodā. Vairākiem šīs grupas vārdiem ir negatīva nozīme, piem., *diskriminēt*. Tā var būt saistīta ar atbrīvošanu no kaut kā, piem., *diskvalificēt*, vai kaut kā izjaukšanu, traucēšanu, piem., *disharmonēt*, *disonēt*. Verbam *dislocēt* ir nozīme „izvietot (bruņotos spēkus, karaspēka daļas, militāras iestādes kādā teritorijā, frontē, bāzē u.tml.)” (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”). Tātad *dis-* simbolizē izkļiedi noteiktā apgabalā, kas sasaucas ar latīņu priedēkļa skaidrojumu ‘uz dažādām pusēm’.

- (20) *Republikas teritorijā ir dislocētas un darbojas trīs kara prokuratūras: Skrundā, Daugavpilī un Rīgā.* (SAEIMA)

5. Prefiksālais elements *de-*

Latviešu valodā ir aptuveni 60 svešcilmes verbi, kurus ievada *de-*. 12 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklim *de-* ir nozīme „at-..., lejup-..., tāds, kas atdala, pazemina, atceļ, likvidē (piem., *deaerācija, demobilizācija, degradācija*)” (Baldunčiks 1999, 133) vai ‘lejup, pilnībā’ (Allen 1903, 161). Angļu valodā *de-* visbiežāk izsaka pretstatu šādās trīs semantiskās situācijās: 1) atceļot abstraktu darbību, kuru izsaka sakne: *decontrol*; 2) atbrīvojoties no objekta, kuru apzīmē nominālā sakne: *debug, degas*; 3) atņemot abstraktu lietu, ko apzīmē sakne: *deform*. Retāk *de-* tiek lietots šādos gadījumos: 1) reducējot lietu, ko nosauc verba sakne: *degrade*; 2) analizējot abstraktu lietu, ko apzīmē verba sakne: *decode, deconstruct, demistify*; 3) pamatot transporta līdzekli, ko apzīmē sakne: *deplain, detrain*; 4) atceļot transitīvu darbību, ko nosauc verba sakne: *decouple, decommission* (Hamawand 2011, 70–71).

Internacionālismu forma un nozīme dažādās valodās ir vienāda vai vismaz ļoti tuva, jo internacionālisms veic starptautiskās sazināšanās veicinātāja funkciju (Skujiņa 2002, 143–144). Šo tēzi apstiprina arī piemēru analīze, piem., identiskas nozīmes piemīt angļu vārdam *deform* un latviešu *deformēt*. Prefiksālais elements *de-* latviešu valodā netiek lietots visās angļu valodā minētajās nozīmēs. Piem., latviešu valodā nav verbu, kuri apzīmētu saknes izteiktā transportlīdzekļa pamešanu, tā vietā tiek lietots vārdu savienojums ‘izkāpt no autobusa/lidmašīnas/vilciena’.

Latviešu valodā verbu, kurus ievada *de-*, nozīmju klāsts ir ļoti plašs. Lielākās grupas ir šādas:

- 1) Verbi, kas apzīmē konkrētu vai abstraktu darbību, kas pretēja saknes nosauktajai darbībai, piem., *demobilizēt, dekoncentrēt, dekolonizēt, deaktiv(iz)ēt, decentralizēt, defokusēt, demontēt, denacionalizēt* (sk. (21) piemēru). Tiek lietoti verbi arī bez šī svešcilmes priedēkļa (sk. (22) piemēru).

(21) .. *visi dokumenti liecina, ka īpašums tomēr ir **denacionalizējams***. (SAEIMA)

(22) *Šo banku tagad mēs mēģinām – jeb esam paredzējuši – **nacionalizēt***. (SAEIMA)

- 2) Verbi, kas apzīmē darbību, kura tieši vai netieši maina vai bojā objektu vai abstraktu lietu, piem., *deformēt, degradēt* (sk. (23) piemēru), *deģenerēties, destabilizēt, depolitizēt, depolarizēt*.

(23) *Bet nelaime jau ir tā, ka tāds arī ir šo cilvēku nolūks – **degradēt** Saeimas prestižu*. (SAEIMA)

- 3) Verbi, kas apzīmē darbību, kura atbrīvo objektu no nominālās saknes nosauktā objekta, piem., *dehidrēt, dejonizēt, degazēt, dekarbonēt*. Šīs nozīmes vārdiem raksturīgi sinonīmi ar pašcilmes priedēkli *at-* un pašcilmes sakni – *atūdeņot, atgāzēt*.

- 4) Verbi, kas apzīmē abstraktas lietas analīzi, piem., *dekodēt, dešifrēt*. Šīs nozīmes vārdiem raksturīgi sinonīmi ar pašcilmes priedēkli *at-*, kurš tiek pievienots tam pašam svešcilmes celmam – *atkodēt, atšifrēt*.

- 5) Verbi, kas saistīti ar objekta pārvietošanu, piem., *deponēt, deportēt*.

6. Prefiksālais elements *pro-*

Latviešu valodā ir aptuveni 15 svešcilmes verbi, kurus ievada *pro-* (lat. *pro(d)-*). 10 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā šim priekšvārdam ir trīs nozīmes: „1) tāds, kas piekrīt kaut kam (vai kādam); 2) tāds, kas darbojas kā (vai kāda) interesēs; tāds, kas ir vietnieks vai aizstāj; 3) priekšā...; iepriekš...” (Baldunčiks 1999, 628)

Nozīme ‘darboties kāda interesēs’ piemīt vārdiem *protekcijēt*, *protežēt*. Nozīme ‘iepriekš kaut ko darīt’ piemīt vārdiem *profilēt*, *prognozēt*, *provocēt*. Ir vārdi, kas izsaka kustību laikā uz priekšu, piem., *progresēt*, *prolongēt*, *promenēt*, *producēt*, *projicēt*, *projektēt*. Vairāku vārdu nozīme ir ‘paust savu viedokli’, piem., *protestēt*, *proklamēt*, *proponēt*. Labumu gūšanu gan negodīgā, gan godīgā veidā izsaka vārdi *profanēt*, *profitēt*.

Visbiežāk sastopamais pašcilmes priekšvārds sinonīmiem ir *pa-*, piem., *paredzēt* (sinonīms vārdam *prognozēt*) (sk. (24) un (25)), *paildzināt* (sinonīms vārdam *prolongēt*), *pasludināt* (sinonīms vārdam *proklamēt*).

- (24) *Bet es paredzu, ka nākamajā Saeimā nacionālie spēki tomēr uzvarēs un tauta sapratīs, par ko ir jābalso.* (SAEIMA)
- (25) *Šādi gadījumi ir, un diemžēl var prognozēt, ka šādu gadījumu būs vēl vairāk.* (SAEIMA)

Retāk tiek lietoti sinonīmi ar priekšvārdi *iz-*, piem., *izaicināt* vai *izraisīt* (sinonīmi vārdam *provocēt*) (sk. (26) un (27)), sinonīmi ar priekšvārdi *aiz-*, piem., *aizsargāt*, *aizstāvēt* (sinonīmi vārdiem *protežēt*, *protekcijēt*), sinonīmi ar priekšvārdi *ie-*, piem., *ierosināt* (sinonīms vārdam *proponēt*), *iebilst* (sinonīms vārdam *protestēt*).

- (26) *Es saprotu, ka jums ir liela vēlme provocēt sociāldemokrātus.* (SAEIMA)
- (27) *Ne jūs spējat runāt tad, kad uzaicina jūs uz debatēm, ne es spēju jūs izaicināt tagad.* (SAEIMA)

7. Prefiksālais elements *a-*

Latviešu valodā ir aptuveni 35 svešcilmes vārdi, kurus ievada *a-* vai *ab-* (lat. *ā-*, *ab-*, *abs-*, *as-*, *au-*). 19 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Grieķu valodā priekšvārds *a-* vai *an-* izsaka noliegumu, latīņu valodā *ab-* izsaka virzību prom, savukārt priekšvārds *ad-* izsaka virzību klāt (Skujiņa 1999, 9). Angļu valodā transitīviem vārdiem *ab-* izsaka 1) aplami veiktu saknes nosaukto darbību: *abuse*; 2) kāda atbrīvošanu no darbības, ko izsaka sakne: *absolve* (Hamawand 2011, 70). Latviešu valodā svešcilmes vārdiem, ko ievada *a-* ir pretējas nozīmes. Ir vārdi, kuros *a-* izsaka nozīmi ‘prom’, piem., *anulēt*. Taču vairumam vārdu *a-* izsaka nozīmi ‘klāt’, piem., *akumulēt*, *anotēt*, *asimilēt*.

Sinonīmiem visbiežāk tiek lietots pašcilmes priekšvārds *pie-*, kurš izsaka nozīmi ‘klāt’, piem., *pielāgot* (sinonīms vārdam *adaptēt*) (sk. (28) un (29)), *assignēt* (sinonīms vārdam *piešķirt*).

- (28) *Šā likumprojekta mērķis ir uzlabot tiesisko regulējumu elektronisko sakaru nozarē un adaptēt vairākas Eiropas Savienības direktīvu prasības.* (SAEIMA)

(29).. *mēs grozām Civilprocesa kodeksa normas, lai pielāgotu tās Civillikuma normām.* (SAEIMA)

8. Citi svešcilmes prefiksālie elementi

Latviešu valodā ir aptuveni 40 svešcilmes verbu, kurus ievada *ko-* (lat. *cum-*, *co-*, *col-*, *com-*, *con-*, *cor-*). 14 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklim ir nozīme ‘kopā, savstarpēji saistīts, līdz ..’ (Baldunčiks 1999, 360). Nozīmju klāsts ir diezgan ierobežots. Verbi ar šo prefiksālo elementu izsaka kopēju darbību, piem., *koordinēt*, *kooperēties* vai arī virzību kopā, piem., *kompilēt*, *koncentrēt*. Šo verbu sinonīmiem tiek lietoti dažādi pašcilmes priedēkļi. Visbiežāk sastopami sinonīmi ar priedēkli *sa-*, piem., *sabiezināt* (sinonīms verbam *condensēt*), *sazināties* (sinonīms verbam *komunicēt*), *sarakstīties* (sinonīms verbam *korespondēt*). Sinonīmiska nozīme ir arī pašcilmes prefiksoīdam *līdz-*. Tas tiek lietots adverba *līdzī* nozīmē, apzīmējot procesa vai darbības kopīgu norisi. Sinonīmiskas iezīmes ir vārdiem *līdzdarboties* un *kooperēties*.

Verbu ar citiem prefiksāliem elementiem skaits ir mazāks. Tie ir aizgūti jau atvasinātā veidā. Latīņu priedēkļa *ad-* nozīme ‘tuvoties, uz, klāt’ (Allen 1903, 161; Strads 2014, 162) ir arī latviešu valodā, piem., vārdam *adoptēt*. Latīņu priedēklim *ex-* ir nozīmes ‘laukā no, ļoti, pilnīgi’ (Allen 1903, 161; Strads 2014, 163). Latviešu valodā minami vārdi *ekshumēt* (sinonīms *izrakt no zemes*), *ekstrahēt* (sinonīms *izraut*), *eksplozēt* (sinonīms *uzsprāgt*), *eksponēt* (sinonīms *izlikt apskatei*) un citi. Visbiežāk pašcilmes sinonīmiem ir priedēklis *iz-*. Latīņu priedēkļa *prae-* nozīme ir ‘priekšā, pa priekšu’ (Strads 2014, 164). Tā saglabājas gan angļu, gan latviešu valodā. Angļu valodā galvenā nozīme ir secība laikā (Hamawand 2011, 63). Šī nozīme piemīt transitīviem vārdiem. Verbs apzīmē iepriekš veiktu darbību, kuru apzīmē verba sakne: *prepay*, *prejudge*. Secību laikā izsaka arī latviešu verbs *predisponēt*. Retāka nozīme – secība telpā. Secību telpā izsaka latviešu verbs *prezidēt*.

Secinājumi

Svešcilmes verbi ir nozīmīga latviešu valodas leksikas daļa, kas bagātina valodu, nodrošinot sinonīmiskas izteiksmes iespējas. Svešcilmes verbus var aizgūt jau atvasinātā veidā, piem., *konvertēt*. Latīņu vai grieķu cilmes priedēklis ir pievienots verbam jau donorvalodā. Latviešu valodā tiek lietoti atvasināti svešcilmes verbi ar ietvertu latīņu vai grieķu prefiksālo elementu *re-*, *de-*, *in-*, *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-* un vēl citiem, kuri šajā pētījumā netika aplūkoti. Latīņu cilmes priedēkļi *re-* un *de-* tiek pievienoti vārdiem arī tad, kad tie ienākuši latviešu valodā, piem., *refinansēt*. Svešcilmes vārdiem mēdz pievienot arī pašcilmes priedēkļus, piem., *pārfinansēt*. Tāpat kā pašcilmes verbos, arī svešcilmes verbos priedēklis raksturo darbības pabeigību un vienreizējas/daudzkārtējas darbības pretstatu.

Paralēli lietojamus verbus (sinonīmu pārus) pēc saknes un priedēkļa cilmes var iedalīt piecās grupās: 1) gan svešcilmes verbam, gan tā pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piem., *ieekonomēt* un *ietaupīt*; 2) svešcilmes verbam ir gan svešcilmes, gan pašcilmes priedēklis, pašcilmes sinonīms netiek lietots, piem.,

restartēt un *pārstartēt*; 3) svešcilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes piedēklis, piem., *reducēt* un *samazināt*; 4) svešcilmes verbam ir svešcilmes piedēklis, bet pašcilmes sinonīmam – pašcilmes piedēklis, piem., *deklasificēt* un *atslepenot*; 5) svešcilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīma nav, piem., *retvīt*.

Svešcilmes verbu un to pašcilmes sinonīmu analīze ļauj konstatēt dažas sakarības starp svešcilmes un pašcilmes piedēkļiem. Visas latīņu piedēkļu nozīmes verbos, kuri ienākuši latviešu valodā, nav konstatētas. Nav konstatēta viennozīmīga atbilstība starp kādu latīņu cilmes piedēkli un pašcilmes piedēkli, taču pastāv atbilstība starp noteiktām latīņu cilmes piedēkļa nozīmēm un pašcilmes piedēkļa nozīmēm. Atkārtotu darbību izsaka svešcilmes verbi, kurus ievada *re-* un pašcilmes sinonīmi ar piedēkli *pār-*, piem., *reģenerēt* un *pārģenerēt*. Kādas īpašības atcelšanu, atgriešanos iepriekšējā stāvoklī izsaka svešcilmes *re-* un pašcilmes *at-*, piem., *rehabilitēt* un *atveseļot*. Virzienu ‘iekšā’ izsaka svešcilmes *in-* un pašcilmes *ie-*, piem., *inkorporēt* un *iekļaut*. Darbību, kura atbrīvo objektu no nominālās saknes nosauktā objekta, vai arī abstraktas lietas analīzi apzīmē svešcilmes *de-* un pašcilmes *at-*, piem., *dehidrēt* un *atūdeņot*, *dešifrēt* un *atšifrēt*. Nozīmi ‘klāt’ izsaka svešcilmes *a-* un pašcilmes *pie-*, piem., *adaptēt* un *pielāgot*. Kopēju darbību izsaka svešcilmes *ko-* un pašcilmes *sa-*, piem., *komunicēt* un *sazināties*.

Piemēriem izmantots Saeimas sēžu stenogrammu korpus, kas parāda, ka viena stila tekstos līdzvērtīgi tiek lietoti gan pašcilmes verbi, gan svešcilmes aizguvumi, kuri valodā ir tik labi iekļāvušies, ka to atvasināšanā tiek izmantoti arī latviešu valodā lietotie vārddarināšanas līdzekļi – pašcilmes piedēkļi.

Avoti

SAEIMA – Saeimas sēžu stenogrammu korpus. Atrodams darba autores personīgajā arhīvā.

Literatūra

1. Allen, Joseph H. 1903. *Allen and Greenough's New Latin grammar for schools and colleges: founded on comparative grammar*. Boston, London: Ginn & Company. Pieejams: <http://www.textkit.com/downloads/2> [Skatīts 19.02.2017.]
2. Hamawand, Zeki. 2011. *Morphology in English: word formation in cognitive grammar*. London: Continuum.
3. Horigučī, Daiki. 2011. Perfektīvie citvalodu izcelsmes no-verbī plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15(I). Liepāja: LiepU, 100–108.
4. Horigučī, Daiki. 2013. Piedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. 3. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–56.
5. Horigučī, Daiki. 2014. „Vārda darināšanas brīvība” un internacionālo verbu prefixsācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 110–122.
6. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

7. Kuzņecova, Tatjana. 2013. Dažas piezīmes par aizguvumu kopām morfoloģijas un semantikas aspektā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 17(I). Liepāja: LiepU, 112–121.
8. Skujiņa, Valentīna. 1999. *Latīņu un grieķu cilmes vārddaļu vārdnīca*. Rīga: Kamene.
9. Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
10. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
11. Strads, Māris. 2014. *Lingua Latina: latīņu valodas gramatika*. Rīga: Jumava.
12. Veisbergs, Andrejs. 2001. *Word-Formation in English and Latvian. Contrastive analysis*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
13. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.
14. Zuicena, Ieva (red.). *Mūsdienīgu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 27.09.2016.]

Summary

The loanwords take up the considerable part of the lexicon. In this research the relations between the loan verbs, their native synonyms and prefixes of a foreign and a native origin are explored. Some international verbs are already prefixed before borrowing by the prefixes of Latin or Greek origin, other verbs are prefixed after borrowing. In this research the meaning of the prefixes *re-*, *de-*, *in-*, *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-* as a part of a stem of a borrowed verb is explored. Prefixes *re-* and *de-* are sometimes used in loan verb formation also in Latvian. The loan verbs can be affixed also by prefixes of a native origin.

By exploring the loan verbs and their synonyms some connections between the prefixes of a different origin are detected. Not all meanings of the prefixes of a Latin origin are found in the borrowed verbs in Latvian. There is no direct equality between some prefix of a Latin origin and some prefix of a native origin in general, however there is equality in some meanings. The five groups of verbs can be distinguished: 1) both, the borrowed verb, and its synonym of a native origin have a prefix of a native origin; 2) the borrowed verb has a prefix of a foreign origin and a prefix of a native origin, but does not have a synonym of a native origin; 3) the borrowed verb already prefixed before borrowing, the native synonym has a prefix of a native origin; 4) the borrowed verb has a prefix of a foreign origin, the native verb has a prefix of a native origin; 5) the borrowed verb already prefixed before borrowing, the native synonym does not exist.

All examples used in this research are from a single data source – the corpus of the transcriptions of the sessions of the Saeima (the Latvian parliament). It shows that both verbs of a foreign origin, and their synonyms of a native origin, are used on equal terms, which confirms a tight integration of the loan verbs in Latvian.

Laika akuzatīva un lokatīva opozīcija un aspekts latviešu valodā

Opposition of temporal accusative and locative and aspect in Latvian

Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi*)

Iwate University, Faculty of Humanities and Social Sciences

3-18-34, Ueda, Morioka, Iwate, 020-8550 Japan

E-pasts: *sirdspuksti@gmail.com*

Raksta mērķis ir analizēt laika akuzatīva un lokatīva opozīciju un to saistāmību ar verbiem pēc to aspektuālajām pazīmēm, apskatot dažādas laika mērvienības (*sekunde, minūte, stunda, diena, nedēļa, mēnesis, gads*) ar numerāļiem un kvantitatīvās pazīmes vārdiem (*pāris, pusotra, dažs, vairāki, daudzi*) akuzatīvā un lokatīvā.

Laika akuzatīvs jeb duratīvs apzīmē laikaposmu, pa kuru ilgst situācija, savukārt laika lokatīvs jeb terminatīvs – laikaposmu, kurā realizējas situācija. Locījumu saistāmība ir cieši saistīta ar verba aspekta opozīciju. Aspektuāli korelatīvo verbu vidū imperfektīvs saistās ar laika akuzatīvu, bet perfektīvs – ar lokatīvu. Aspektuāli nekorelatīvajiem verbiem aspektu nosaka viens vai otrs locījums, vai pēc verba leksiskās nozīmes priekšrocība tiek dota vienam vai otram locījumam.

Laika lokatīvam piemīt proporcionāls situācijas vērtējums pret ierobežotu laiku. Ieskats nominālajā vārdkopā ar laika lokatīvu atklāj, ka laika lokatīvs pragmatiski paredz operatīvu situācijas realizāciju. No tā izriet, ka laika lokatīvs apzīmē samērā īsu laikaposmu, bet laika akuzatīvs – samērā ilgu laikaposmu.

Atslēgvārdi: aspekts; temporālā kvantifikācija; laika akuzatīvs; laika lokatīvs.

1. Ievads

Aspekts visšaurākajā izpausmē ir opozīcija *perfektīvs/imperfektīvs*. Šajā izpratnē parasti tiek runāts par aspektu slāvu valodās. Aspekts plašākā izpratnē tiek dēvēts par aspektualitāti vai akcionalitāti un raksturots pēc daudzveidīgām situācijas norises pazīmēm: attiecībā pret situācijas galapunktu, proti, telisks/atelisks, pluriakcionalitāte (subjekta/objekta daudzums, habituāls, iteratīvs, distributīvs utt.), progresīvs, situācijas fāzes (sākums, turpinājums, beigas), intensitāte, ilgums, pēkšņums, ātrums un citas.

Latviešu valodas aspektoloģija ir aprakstīta virknē pētījumu (Staltmane 1958; Endzelīns 1971; Hauzenberga-Šturma 1979; Holvoet 2001; Wälchli 2004; Soida 2009; Kalnača 2013; Horiguchi 2014 u. c.). Latviešu valodas aspekts ir leksiski gramatiska kategorija, kas „izpaužas nevis stingru likumību veidā, bet gan vairāk tendenču veidā” (Staltmane 1958, 266). Opozīcija *perfektīvs/imperfektīvs* tiek izteikta ar prefiksu un aptver tikai vienu daļu verbu. Otrai daļai verbu – pārsvarā kustības verbu – tiek izmantota konstrukcija *bezpriedēkļa verbs + adverbs* (vairāk

sk. Horiguchi 2016). Trešajai daļai verbu vispār trūkst formālas pazīmes viena un otra aspekta izteikšanai, un paliek divveida jeb bezaspekta verbi.

Aspekts ir cieši saistīts ar verba leksisko nozīmi, tāpēc verbus lietderīgi iedalīt pēc aspektuālām grupām. Tā Zeno Vendlers (*Zeno Vendler* 1967, 106) angļu valodas materiālā izstrādājis verbu klasifikāciju, kas devusi pamatu verba leksiskās un aspektuālās pazīmes mijiedarbības izpētei ne tikai angļu, bet arī daudzās citās valodās. Šeit verbi tiek iedalīti četrās grupās: stāvoklis (*state*) (*know* ‘zināt’, *desire* ‘vēlēties’), nodarbošanās (*activity*) (*run* ‘skriet’, *swim* ‘peldēt’), izpildījums (*accomplishment*) (*paint a picture* ‘(uz)zīmēt gleznu’) un sasniegums (*achievement*) (*recognize* ‘pamanīt’, *lose* ‘(pa)zaudēt’). Šāda četru grupu semantika tiks tuvāk skarta sakarā ar teliskuma jēdzienu un aspekta opozīciju. Vendlera klasifikācija palīdz izprast verbā iekodētās aspektuālās pazīmes un to ietekmi uz gramatisko paradigmu, piem., angļu valodā iespēju veidot progresīvu (Vendler 1967, 98–113; Dowty 1986, 53–56; Verkuyl 1989, 44–49 u. c.).

Vēl svarīgs jēdziens aspekta sakarā ir teliskums un opozīcija *telisks/atelisks*. Teliskums paredz situācijas galapunktu, pēc kura sasniegšanas situācija vairs neturpinās. No Vendlera verbu klasifikācijā piedāvātajām četrām grupām *atelisks* ir stāvoklis, nodarbošanās, savukārt *telisks* ir izpildījums un sasniegums. Slāvu valodās aspekta opozīciju veido verbi, kas pieļauj *telisku* situāciju un pēc Vendlera klasifikācijas attiecas uz izpildījumu un sasniegumu. Teliskums un perfektivitāte daļēji pārklājas, bet tie ir divi neatkarīgi jēdzieni (Borik, Reinhart 2004). Izpildījuma verbs ar perfektīvu attēlo situācijas realizāciju, savukārt ar imperfektīvu – procesu, proti, situācijas mērķtiecību uz tās realizāciju, kā arī situācijas realizāciju iteratīvā lasījumā. Sasnieguma verbs norāda uz momentānu situācijas norisi. Tāpat kā izpildījuma verbs tas ar perfektīvu attēlo situācijas realizāciju, bet ar imperfektīvu – vienīgi situācijas realizāciju iteratīvā lasījumā.

Viena leksēma atkarīgi no konteksta var attiekties uz dažādām grupām. Piem., teikumā *Katru dienu es lasu grāmatas* verbs *lasīt* apzīmē nodarbošanos, jo ar objektu daudzskaitlī situācija nav ierobežota. Savukārt teikumā *Tagad es lasu piekto lappusi* tas pats verbs apzīmē izpildījumu: situācija ir ierobežota ar konkrētu lappusi, un pēc piektās lappuses izlasīšanas teikumā nekas nav minēts. Latviešu valodā aspekta opozīciju veido izpildījuma verbi, piem., *lasīt/izlasīt šo grāmatu, pirkt/nopirkt šo grāmatu*.

2. Temporālā kvantifikācija

Temporālā kvantifikācija jeb determinācija ir viens no aspekta izpausmes elementiem ārpus verba. Angļu valodā, kur verbam formāli nav aspektuālās pazīmes, bieži tiek izmantota verba saistāmība ar temporālās kvantifikācijas apstākļiem, lai atklātu aspektuālās pazīmes: piem., pārbaudītu situācijas teliskumu (Dowty 1986; Verkuyl 1989; Smollett 2005 u. c.). Arī krievu valodā, kur vairākumam verbu aspekts izpaužas perfektīvā vai imperfektīvā, vērojama aspekta mijiedarbība ar temporālās kvantifikācijas apstākļiem (Kržižkova 1966; Padučeva 1988; Bondarko 2001). Temporālajai kvantifikācijai ir divi galvenie veidi: *duratīvs* un *terminatīvs*.

Duratīvs var būt atbilde uz jautājumu „cik ilgi?” un saistās ar verbiem, kas pēc Vendlera klasifikācijas attiecas uz stāvokli, nodarbošanos un izpildījumu procesa gaitā. Savukārt terminatīvs var būt atbilde uz jautājumu „cik ātri?” vai „cik īsā/ilgā laikā?” un saistās ar verbu, kas attiecas uz sasniegumu un izpildījumu realizācijas posmā. Angļu valodā šiem diviem temporālās kvantifikācijas veidiem tiek izmantoti prievārdiski apstākļi *for two years* ‘divus gadus’ un *in two years* ‘divos gados, divu gadu laikā’. Savukārt krievu valodā atbilstoši tiek izmantots laika akuzatīvs *dva goda* ‘divus gadus’ un prievārdiskais apstāklis *za dva goda* ‘divos gados, divu gadu laikā’. Aprakstot temporālo kvantifikāciju dažādās valodās, pētnieki nav saskaņojuši šos terminus. To vietā sastopami citi termini: „*For*-adverbials” un „*In*-adverbials” (Verkuyl 1989, 49), „durative adverbials” un „time-span adverbials” (Krifka 1975, 75). Tālāk rakstā tiek izmantoti minētie termini „duratīvs” un „terminatīvs”.

Latviešu valodā ir dažādi temporālās kvantifikācijas izteikšanas līdzekļi. Leksiski līdzekļi ir apstākļi ar vārdiem *ilgi, laikā, garumā/ilgumā* (*divus gadus ilgi, divu gadu laikā, divu gadu garumā/ilgumā*), prievārdisks apstāklis (*uz diviem gadiem*). Savukārt gramatiski līdzekļi ir laika akuzatīvs (*divus gadus*) un lokatīvs (*divos gados*), kas atbilst respektīvi duratīvam un terminatīvam un tiek tālāk analizēti šajā rakstā.

Laika akuzatīvam sinonīmiskas ir vārdkopas ar komponentiem *garumā/ilgumā* (*divu gadu garumā/ilgumā*), bet laika lokatīvam daļēji atbilst vārdkopa ar komponentu *laikā* (*divu gadu laikā*). Kaut gan vārdkopa ar komponentu *laikā* ietver sevī arī nozīmi ‘ne ilgāk par’, savstarpēji aizstājams lokatīvs un vārdkopa ar komponentu *laikā*. Par to liecina arī piemēri (1) un (2) no dažādiem avotiem.

- (1) *Pēc šāda koduma ļoti ātri, dažās minūtēs, atīstās tūska, kas izraisa elpceļu nosprostošanos un smakšanu.* (Neatkarīgā Rīta Avīze, turpmāk – NRA)
- (2) *Pēc šā dzēliena dažu minūšu laikā atīstās tūska, kas izsauc elpošanas ceļu nosprostošanos un smakšanu.* (Zemgales Ziņas)

Vārdkopa ar komponentu *laikā* tiek lietots biežāk nekā vārdkopas ar komponentiem *garumā/ilgumā*, tāpēc rakstā blakus laika lokatīvam tiek analizēti arī piemēri ar šo vārdkopu.

Rakstā tiek apskatītas dažādas laika mērvienības (*sekunde, minūte, stunda, diena, nedēļa, mēnesis, gads, gadsimts*) ar numerāļiem un kvantitatīvās pazīmes vārdiem (*pāris, pusotra, dažs, vairāki, daudzi*) akuzatīvā, lokatīvā un tam sinonīmiskajā vārdkopā ar komponentu *laikā*. Rakstā izmantotie piemēri ir ekscerpēti no plašsaziņas līdzekļu tekstu datubāzes *Lursoft laikrakstu bibliotēka* (www.news.lv), kā arī izmantojot *Google* meklētāju (www.google.lv) un atsevišķus žurnālus. Vārda meklēšanas sistēmā tika ierakstīts laika akuzatīvs un lokatīvs ar noteiktu skaitli (*divus gadus, divos gados*) un tika analizēti parādītie piemēri. Analīzei netika vērā ņemts akuzatīvs, kas apzīmē intervālu pret kādu citu atskaites laiku un veido vārdkopas ar prievārdiem *pēc* un *pirms* vai adverbu *iepriekš* (*divus mēnešus pirms sacensībām, divas dienas iepriekš*). Netika analizēts arī lokatīvs, kas kopā ar deiktiskiem vārdiem *šis, pirmais, pēdējais, nākamais, tuvākais* norāda uz laika fonu (*šajos piecos mēnešos, pēdējās divās dienās*). Rakstā analizēts laika akuzatīvs un lokatīvs teikumos, kur verbs lietots vienkāršajās laika formās.

3. Laika akuzatīva un lokatīva saistāmība ar verbiem

Līdzšinējās gramatikās nav tiešā veidā aprakstītas locījumu funkcijas temporālajā kvantifikācijā un arī locījumu mijiedarbība ar aspektu. Jaunākajā latviešu valodas akadēmiskajā gramatikā minēts, ka „(l)aiņa akuzatīvs izsaka laika nojēgumu. Tas atkarībā no lietvārda leksiskās nozīmes un dažādiem apzīmētājiem var norādīt gan uz konkrētu laika vienību, kurā notiek darbība, gan uz nenoteiktu, aptuvenu laiku” un „(l)aiņa lokatīvs apzīmē laiku, kurā notiek ar verbu izteiktā darbība” (Smiltnece 2013, 351, 355). Savukārt iepriekšējā latviešu valodas akadēmiskajā gramatikā teikts, ka „laika akuzatīvs norāda uz laika sprīdi, kurā darbība *nepārtraukti* notiek, notikusi vai notiks” (Ahero et al. 1959, 399; autora kursivējums), un laika lokatīvs „izsaka laika sprīdi, kurā realizējas verbā ietvertais saturs – darbība vai stāvoklis” (Ahero et al. 1959, 407). Salīdzinot divas gramatikas, ar aspektu saistītās pazīmes var saskatīt senākajā gramatikā, it īpaši laika akuzatīva definīcijā – jo laika akuzatīvs apzīmē laikposmu, kas aptver ar verbu izteikto situāciju. Senākajā gramatikā laika akuzatīvam tiek piešķirta vēl viena definīcija: tas „rāda, ka ar verbu izteiktā norise neaizņem visu laika posmu, bet tikai iekrīt tajā” (Ahero et al. 1959, 399). Taču šajā funkcijā laika akuzatīvs līdzinās laika lokatīvam, kas norāda uz laika fonu (sal. *nakti* un *naktī*). Tāpēc rakstā minētā definīcija netiek apskatīta.

Laika locījumu opozīcija pamatā sasauca ar aspekta opozīciju. Aspektuāli korelatīviem verbiem laika akuzatīvs saistās ar imperfektīvu, norādot uz situācijas ilgumu, bet laika lokatīvs – ar perfektīvu, izsakot termiņu, kura robežās tiek sasniegts situācijas rezultāts. Rezultāts var būt arī noteikti kvantificēts objekts, kā redzams piemērā (4).

- (3) [...] *pedagogi trīs dienas vāca makulatūru*. (Ziemeļlatvija)
 (4) [...] *3.a klase dažās dienās savāca 312 kilogramus makulatūras*. (Bauskas Dzīve)

Edīte Hauzenberga-Šturma norāda uz subjekta daudzuma semantikas nozīmi aspekta interpretācijā (Hauzenberga-Šturma 1979, 300). Piemērā (5) ar laika akuzatīvu izteikta distributīva situācija, kad attēlots kopums vairāku viendabīgu situāciju: šajā gadījumā vairāki ciemi zūd pakāpeniski un secīgi, uz ko norāda nominālā vārdkopa *ciems pēc ciema*. Tādēļ laika akuzatīvs šeit atspoguļo izstieptāku laikposmu. Savukārt piemērā (6), kur tiek lietots tas pats verbs *mirst*, runa ir par situāciju, kurā piedalās tikai viens subjekts *dižkoks*. Subjekta daudzuma ziņā piemērs (7) neatšķiras no piemēra (5), bet tajā nav izteikta distributīva semantika un tiek runāts par termiņu no inficēšanās brīža līdz nomiršanas brīdim.

- (5) *Tagadējas varas vadībā jau 20 gadus mirst ciems pēc ciema*. (NRA)
 (6) [...] *tas [dižkoks] 300 gadus aug, 300 gadus atīstās, 300 gadus mirst*. (Kurzemnieks)
 (7) *Vīruss izraisa vispārēju noasiņošanu, un vairāk par pusi inficēto nomirst dažās dienās*. (NRA)

Rezultātu vai situācijas mērķtiecību var izteikt ne tikai prefikss, bet arī sekundārs predikatīvs komponents ar rezultāta nozīmi: *cept ko gatavu* vai *vārīt ko*

mīkstu. Kad verbi ir aspektuāli korelatīvi, tiek ievērota to saistāmība ar vienu vai otru laika locījumu kā piemēros (8) un (9). Problēmgadījums ir piemērs (10), kur tiek izmantots laika lokatīvs ar imperfektīvu. Tādi piemēri korpusā tiek konstatēti mazskaitlīgi, tāpēc aspektuāli korelatīvo verbu saistāmība ar vienu vai otru laika locījumu šķiet stingra.

(8) *Cep gatavu aptuveni 80 minūtes* [...] (Latgales Laiks)

(9) [...] *15 minūtēs izcep gatavus* [...] (Liesma)

(10) [...] *cep gatavu apmēram 15 minūtēs*. (Liesma)

Aspektuāli nekorelatīvi verbi pēc saistāmības ar laika akuzatīvu un lokatīvu tiek iedalīti trijās grupās: tie saistās ar vienu vai otru, vai arī ar abiem locījumiem.

Tikai ar laika akuzatīvu saistās verbi, kas attiecas uz stāvokli (*būt, sēdēt, dzīvot, iztikt, mīlēt*) un nodarbošanos (*strādāt, nodarboties, darboties, spēlēt*), iteratīvi verbi (*braukāt, vadāt, nēsāt, panēsāt*), kā arī delimitatīvi *pa*-verbi un perduratīvi *no*-verbi, kas apzīmē respektīvi īsu un noteiktu, parasti ilgu laikaposmu (*padzīvot/nodzīvot, pastrādāt/nostrādāt*) un citi verbi (*turpināt, turēt, izturēt, glabāt, uzglabāt*). Atsevišķi jāmin verbs *ilgt*, kas pēc nozīmes obligāti prasa paplašinātāju, kas norāda uz noteiktu laikaposmu.

Ar laika lokatīvu saistās verbi, kas apzīmē rezultāta sasniegšanu gan telpiskā ziņā (*tikt, nokļūt, atbraukt, aiziet, ielaist, iemet, nonākt*), gan abstraktā nozīmē (*panākt, sasniegt, uzvarēt, pievarēt, pārspēt*), kā arī verbi, kas parasti paredz momentānu situācijas pāreju (*uzzināt, atklāt, atrast, atrasties, gūt*). Laika lokatīvu piesaista verbi, kas ir savā starpā derivatīvi saistīti vai atvasināti: piem., verbi ar piedēkli *iz-*, kas norāda uz darbības pilnīgumu un izsmeltību (*izpirkt, iztirgot, izsīkt, iztērēt, izsmelt*), bezpriedekļa un priedekļverbi (*gūt/iegūt/atgūt, rasties/ierasties, veikt/paveikt/pieveikt*), kā arī kustības nozīmes priedekļverbi, kam ir noteikta apjoma objekts (*nobraukt/nobraukāt 5 km, izstaigāt loku, apbraukāt visas vietas*). Atsevišķi jāmin aizgūtie verbi (*realizēt, fiksēt, likvidēt*), kas atrasti ar laika lokatīvu, kaut gan valodas praksē sastopami prefiksāli varianti, kuri uzsver perfektivitāti (*norealizēt, piefiksēt/nofiksēt, nolikvidēt*).

Verbiem, kas parasti saistās ar laika lokatīvu, saistāmību ar laika akuzatīvu paplašina iteratīva interpretācija, kad situācija notiek regulāri, atkārtoti. Domājams, jo plašāks laikaposms, jo vairāk iespējama šāda interpretācija: tālāk visos piemēros intervāls ir *gadi*. Piemēru (14) var uzskatīt par problēmgadījumu, jo perfektīvam priedekļverbam *sagatavot* ir attiecīgais imperfektīvs bezpriedekļa verbs *gatavot*, un būtu gaidāms tieši pēdējais.

(11) *Latvijas dzelzceļi jau vairākus gadus sasniedz augstāko trafika apjomu*. (Latgales Laiks)

(12) *Gustavo Kuertēna* [...] „*French Open*” *uzvar divus gadus pēc kārtas*. (Vakara Avīze Vakara Ziņas)

(13) [...] *ja sešus gadus atrodu šeit darbu, tad kaut kāds pieprasījums laikam ir*. (Lauku Avīze)

(14) *Viņa jau daudzus gadus sagatavo olimpiešus, kuri gūst atzinību arī visā pasaulē* [...]. (Auseklis)

Ar abiem locījumiem brīvi saistās daļa tā saucamo divveidu verbu. Piemēros (15) un (16) verbs *apgūt* saistās gan ar akuzatīvu nozīmē ‘mācīties’, gan ar lokatīvu nozīmē ‘iemācīties’. Piemēros ar verbiem *notikt* un *izplatīties* akuzatīvs norāda uz situācijas norises laikaposmu, kamēr lokatīvs apzīmē realizācijas termiņu.

- (15) [...] *divus gadus apguvu vācu un latīņu valodas.* (Jēkabpils Vēstis)
 (16) [...] *divos gados apguvu apģērba dizainu* [...]. (Kursas Laiks)
 (17) *Sacensības notika divas dienas.* (Staburags)
 (18) *Sacensības notika divās dienās* [...]. (Druva)
 (19) *Jau vairākus mēnešus izplatījās baumas* [...]. (Baltic News Service, turpmāk – BNS)
 (20) *Liesmas klubā izplatījās divu minūšu laikā.* (NRA)

Situāciju var attēlot gan tās plūsmā jeb procesā, gan tās realizācijā. Attiecīgi ar locījumiem tiek izteikts kontrasts *ilgums/termiņš*. Piemērā (21) ar divveidu verbu *tapt* laikaposms lokatīvā tiek precizēts ar akuzatīvu, kas norāda uz ilgāku, izstieptu gleznas tapšanas laikaposmu. Piemērā (22) tiek runāts par to, ka, pametot profesionālo sportu, fiziskā slodze nav jāpārstāj uzturēt momentāni (*vienā dienā*), bet jāsamazina pakāpeniski (*gadu, divus*).

- (21) *Glezna top ne jau vienā dienā, droši vien – mēnesi, ilgāk?* (Diena)
 (22) *[Padomju laikā] no lielā sporta aizgāja vienā dienā.* [...] *Patiesībā no īsti lielā sporta jāiziet gadu, divus.* (Santa)

4. Locījumu izvēle un pragmatika

Locījumu izvēle ir saistīta ar to, ka laika akuzatīvs nosauc situācijas ilgumu, bet ar lokatīvu situācijas rezultāts tiek vērtēts „proporcionāli”, proti, tiek savstarpēji attiecināts situācijas rezultāts un ierobežots laikposms. Piemērā (23) runāts par autogrāfu sniegšanas pasākumu, kas ilga 2 stundas, piemērā (24) stāstīts par mūziķiem, kas uzlādēja klausītājus noteiktā mērā, uz ko norāda vārds *pamatīgs*. Piemērā (25) runa ir par divas dienas ilgām sacensībām, savukārt piemērā (26) stāstīts par lielu koncertu skaitu ierobežotā laikā.

- (23) *Kerija divas stundas sniedza autogrāfus.* (Vakara Avīze Vakara Ziņas)
 (24) [...] *divās stundās mūziķi sniedza pamatīgu enerģijas devu.* (Druva)
 (25) *Sacensības norisinās divas dienas.* (BNS)
 (26) *Te četrās dienās norisinās teju simts koncertu.* (Druva)

No notikuma semantikas (angļu *event semantics*) viedokļa aspektuālas pazīmes var būt iekodētas ne tikai verbā, bet arī nomenā un nominālā vārdkopā (Rijkoff 1991; Filip 1999). Nominālās vārdkopās divi locījumi nav izmantojami vienlīdz aktīvi. Daudz plašāku valodas faktu klāstu sniedz nominālās vārdkopas ar lokatīvu, kas norāda uz laika apstākli. Praksē šādas vārdkopas nominatīvā ar laika lokatīvu plaši sastopamas kā virsraksts (*Uzvara 10 minūtēs*), grāmatas nosaukums (*Angļu valoda trīs mēnešos*), pakalpojuma apraksti (*Ātrais kredīts 15 minūtēs; Atslēga 5 minūšu laikā*). Savukārt vārdkopas ar akuzatīvu *ceļojums divas nedēļas* vai *studijas četrus gadus* sastopamas retāk. To vietā tiek izmantota vārdkopa ar

īpašības vārdu *divas nedēļas ilgs ceļojums* vai vārdkopā ar numerāli ģenitīvā *četrus gadu studijas*.

Pragmatiski laika lokatīvs paredz operatīvu situācijas realizāciju. Tas nozīmē, ka *Pankūkas trīs stundās* kā receptes nosaukums un *Angļu valoda četros gados* kā mācībgrāmatas nosaukums īsti neder, un *Vizītkartes vienā mēnesī* kā veikala uzraksts nepiesaista klientus. Laika lokatīva izteiktais laikapomsms tiek uztverts kā samērā īss, savukārt akuzatīva izteiktais laikapomsms – samērā ilgs. Svarīgi atzīmēt, ka tāds pragmatisks vērtējums var aktualizēties bez īpašiem valodas līdzekļiem, piem., tādas partikulas kā *tikai, pat, jau*, kas tiešā veidā kvantificē laikapomsmu kā ‘tik īsā laikā’ vai ‘tik ilgu laiku’. To rāda piemērs (27) ar lokatīvu, kur tiek pausts izbrīns par bulļa ragu augšanas ātrumu un piemērs (28) ar akuzatīvu, kur teksta autors vērtē projekta apstiprināšanas procesu kā lēnu.

(27) *Briežu bullim ragi aug divus mēnešus un var **izaugt** līdz pat 20 kilogramus smagi. Divu mēnešu laikā!* (Santa)

(28) *Mēģināju Ogres būvvaldē apstiprināt savu privātmājas projektu, tas ilga 2 gadus. Iedomājieties, 2 gadus!!!* (www.google.lv)

5. Secinājumi

Locījumu opozīcija *laika akuzatīvs/lokatīvs* sasaucas ar aspekta opozīciju *imperfektīvs/perfektīvs*, ja verbiem ir aspekta opozīcija. Aspektuāli nekorelatīvu verbu vidū verbs pēc savas leksiskās nozīmes tiecas saistīties ar vienu vai otru locījumu, vai arī brīvi saistās ar vienu un otru locījumu, ja verbs ir divveidu verbs.

Laika lokatīvam piemīt proporcionāls situācijas realizācijas vērtējums pret ierobežotu laiku. Ieskats nominālajā vārdkopā ar laika lokatīvu atklāj, ka laika lokatīvs pragmatiski paredz operatīvu situācijas realizāciju, no kā izriet, ka laika lokatīvs apzīmē samērā īsu laikapomsmu, bet laika akuzatīvs – samērā ilgu laikapomsmu.

No rakstā analizētajām nominālajām vārdkopām izriet, ka aspektuālas pazīmes piemīt ne tikai verbam, bet arī nomenam. Tāpēc, novelkot paralēles starp verbu un nomenu aspekta analizē, būtu lietderīgi analizēt nomenu no notikuma semantikas viedokļa. Ja laika lokatīvs biežāk paredz kādu ierobežotu laika posmu, tad būtu interesanti salīdzināt *Ceļojums divās nedēļās* un *ceļojums pa Baltijas valstīm divās nedēļās*, kur pēdējam piem. piešķirta lielāka noteiktība, pateicoties vārdkopai *pa Baltijas valstīm*, un laika lokatīva lietojums šķiet dabiskāks.

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
2. Bondarko, Aleksandr. 2009. *Teorija funkcional'noj grammatiki: Vvedenie. Aspektual'nost. Vremennaja lokalizovannost'*. Taksis. Moskva: URSS.
3. Borik, Olga, Reinhart, Tanya. 2004. Telicity and perfectivity: two independent systems. *The Eighth Symposium on Logic and Language: preliminary papers*. Hunyadi, Laszlo, Rákosi, Gyorgy, Tóth Eniko (eds). Debrecen: The Organizing Committee of LoLa, 13–34.

4. Dowty, David R. 1986. The effects of aspectual class on the temporal structure of discourse: semantics or pragmatics? *Linguistics and Philosophy*. 9. 37–61.
5. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655.
6. Filip, Hana. 1999. *Aspect, eventuality types and nominal references*. New York: Garland Publishing.
7. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1979. Zur Frage des Verbalaspekts im Lettischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. 93. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 279–316.
8. Holvoet, Axel. 2001. *Studies in the Latvian Verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
9. Horiguchi, Daiki. 2014. Some remarks on Latvian aspect. *Valoda: nozīme un forma. 4. Kategoriju robežas gramatikā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 22–32.
10. Horiguchi, Daiki. 2016. Priedēkļa un adverbā atbilstīgo konstrukcijā „bezpriedēkļa verbs + adverbs” latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma. 7. Gramatika un saziņa*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Horiguchi, Daiki (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 31–40.
11. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina Grigorjevs, Juris. (red.). Rīga: Latviešu valodas institūts, 456–563.
12. Krifka, Manfred. 1989. Nominal reference, temporal constitution and quantification in event semantics. *Semantics and contextual expression*. Bartsch, Renate, van Benthem Johan, van Emde Boas, Peter (eds). Dordrecht, Providence RI: Foris Publications. 75–115.
13. Kržižkova, Elena. 1966. Temporal’no-kvantitatīvnāja determinācija glāloga. *Československá rusistika*. 11. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 86–93.
14. Rijkoff, Jan. 1991. Nominal aspect. *Journal of Semantics*. 8. Oxford: Oxford University Press, 291–309.
15. Padučeva, Elena. 1988. K semantičeskoj klassifikacii vremennyx determinantov predloženiya. *Jazyk: sistema i funkcionirovanie*. Jurij Karaulov (red.). Moskva: Nauka, 190–201.
16. Smiltneice, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina Grigorjevs, Juris. (red.). Rīga: Latviešu valodas institūts, 324–369.
17. Smollett, Rebecca. 2005. Quantized objects don’t delimit after all. *Perspectives on aspect*. Verkuyl, Henk, de Swart, Henriëtte, van Hout, Angeliek. (eds). Dordrecht: Springer, 40–59.
18. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitāte.
19. Staltmane, Velta. 1958. *Verba veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā*. Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
20. Vendler, Zeno. 1967. *Linguistics and philosophy*. Ithaca & London: Cornell University Press.
21. Verkuyl, Henk, J. 1989. Aspectual classes and aspectual composition. *Linguistics and Philosophy*. 12, 39–94.

22. Wälchli, Bernard. 2004. Review of the book *Studies in the Latvian verb*, by Axel Holvoet. *Baltu filoloģija*. 13 (1). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 141–153.

Summary

This paper aims to analyze the opposition of temporal accusative and locative and its combinability with the aspectual opposition. The temporal accusative or durative denotes the interval in which a situation takes place, the temporal locative or terminative denotes the interval in which a situation realizes.

The opposition of temporal accusative and locative correlates with the aspectual opposition *perfective/imperfective*. Among aspectually correlative verbs, the imperfective verb connects with the temporal accusative, while the perfective verb connects with the temporal locative. Among aspectually unpaired verbs, the aspect is determined by the one or another case, or one or another case is preferably chosen according to the lexical meaning of the verb.

The temporal locative features a proportional evaluation of situation's realization in regard to the limited time. The analysis of the nominal phrases with the temporal locative shows that the temporal locative pragmatically supposes relatively a short interval, and the temporal accusative – relatively a long interval.

Uzruna, vokatīvs, nominatīvs un akuzatīvs

Form of address, vocative, nominative and accusative

Andra Kalnača

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
 Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
 Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
 E-pasts: *kalnaca@latnet.lv*

Raksts veltīts valodniecībā salīdzinoši maz aplūkotam tematam – vokatīvam un tā funkcijām uzrunas izteikšanā. Rakstā analizēti arī citi locījumi – nominatīvs un akuzatīvs –, kas var tikt lietoti vokatīva funkcijā. Tāpat apskatītas arī uzrunas vārdkopas un tajās ietilpstošo komponentu morfoloģiskās formas un to saskaņojuma īpatnības nefonoloģiskās un nemorfoloģiskās sintakses aspektā. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai tiešām latviešu valodas uzrunas grupās ir iespējams runāt par nemorfoloģisku sintaksi un kādas ir vokatīva, nominatīva un akuzatīva attieksmes uzrunā un uzrunas grupā. Lai to veiktu, ir sistematizēts vokatīva formu klāsts un vokatīva funkcijā lietotās formas, kā arī iztirzāti uzrunas vārdkopas strukturēšanas principi latviešu valodā.

Atslēgvārdi: vokatīvs; nominatīvs; akuzatīvs; uzruna; uzrunas vārdkopa; saskaņojums.

1. Ievadam

Pētījuma iecerī noteikusi autorese interese par locījumiem, kas latviešu valodā tiek lietoti uzrunā – tas var būt gan vokatīvs (lietvārdam, arī lietvārda funkcijā lietotam īpašības vārdam vai lokāmam divdabim), gan nominatīvs, kā tas tradicionāli aprakstīts latviešu gramatikās (piem., Endzelīns 1951; Ahero et al. 1959, 389; Smiltnece 2013, 355–356); 2. un 3. deklinācijas sakarā pieminēts arī akuzatīvs (sk. Ahero et al., op. cit.; Nītiņa 2001, 16; Paegle 2003, 39). Mazāk ievērota, lai gan atsevišķās gramatikās u. c. pētījumos pieminēta ir arī vokatīva funkcijā lietota forma ar galotni *-u* 1. un 4. deklinācijas lietvārdiem (sk., piem., Endzelīns 1951, 398–400; Gāters 1993, 157–159; Kalnača 2014, 26–31):

- (1) a. 1. deklinācija
Klāv-u!, Ojār-u!, Ainār-u!
 b. 4. deklinācija
mamm-u!, Iev-u!, Aij-u!, Līg-u!

Noteikto īpašības vārdu (un lokāmo divdabju) sakarā parasti tiek norādīts, ka tie ar lietvārdu vokatīvā saistās vai nu nominatīvā (2a), vai arī akuzatīvā (2b) (sk., piem., Endzelīns, Mīlenbahs 1939, 45; Nītiņa 2001, 28; Nītiņa 2013, 391):

- (2) a. *mīļ-ais dēliņ!, godāt-ais skolotāj!*
 b. *mīļ-o dēliņ!, godāt-o skolotāj!*

Apzīmētāja nominatīva un akuzatīva formai ļoti interesantas pārdomas t. s. nefonoloģiskās un nemorfoloģiskās sintakses sakarā (*phonology-free syntax, morphology-free syntax*) veltījis Aksels Holvūts (*Axel Holvoet* 2012). Viņš (op. cit.) norāda – nefonoloģiskās un nemorfoloģiskās sintakses principi paredz, ka, piem., vārdiem saskaņojuma vārdkopā nav obligāti jābūt fonoloģiski un morfoloģiski saskaņotām resp. vienādām formām. Tā, piem., latviešu valodā iespējamās saskaņojuma vārdkopas gan ar vienādām ((3a) piemērs), gan atšķirīgām ((3b) piemērs) tajās ietilpstošo vārdu galotnēm:

- (3) a. *liel-s kok-s, skaist-a dien-a*
 b. *liel-ais kok-s, skaist-ā dien-a*

Savukārt (4) piemērs rāda – ja saskaņojuma vārdkopas neatkarīgais loceklis ir lietvārds vokatīvā, latviešu valodā vērojami divi varianti ((4a) un (4b)), kā atkarīgais loceklis var pieskaņoties neatkarīgajam, taču nevienā no gadījumiem vārdkopu elementu morfoloģiskās formas nav vienādas:

- (4) a. NOM + VOC
mīl-ā māt-ø!
 b. ACC + VOC
mīl-o māt-ø!

Tāpēc šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai tiešām latviešu valodas uzrunas grupās ir iespējams runāt par nemorfoloģisku sintaksi (kā to savā pētījumā sliecas uzskatīt A. Holvūts) un kādas ir vokatīva, nominatīva un akuzatīva attieksmes uzrunā un uzrunas grupā. Lai to veiktu, ir jāpārskata, pirmkārt, vokatīva formu *inventārs* un vokatīva funkcijā lietotās formas latviešu valodā, otrkārt, jāaplūko tuvāk principi, kā strukturēta uzruna, resp., uzrunas vārdkopa. Interesants aspekts ir arī vokatīva formu un uzrunas vārdkopu lietojuma pragmatika, bet ierobežotā apjoma dēļ šis jautājums rakstā tuvāk nav aplūkots, to atstājot turpmākiem pētījumiem.

2. Vokatīva formu apraksts latviešu gramatikās

Latviešu gramatikās un morfoloģijas aprakstos par vokatīva statusu locījumu paradigmā ir bijuši atšķirīgi viedokļi – gan iekļaujot vokatīvu lietvārda locījuma paradigmā, gan aplūkojot kā īpašu uzrunas formu, kam nav teikuma locekļa funkciju un kas tāpēc nav piederīga pie locījumu paradigmas (plašāk sk. Kalnača 1999; 2000; 2001; 2014, 25–34; sk. arī Smiltneice 2013, 355–365 „Latviešu valodas gramatikā”; diskusiju tipoloģiskā aspektā sk. Moro 2003; Daniel & Spencer 2009).

Šai pētījumā tiek uzskatīts, ka vokatīvs ietilpst latviešu valodas lietvārda locījumu paradigmā, jo to apliecina ne tikai vokatīva formas vēsture latviešu valodā (sk., piem., Endzelīns 1951, 398–400, 412, 417, 422, 427, 443–444), bet arī tas, ka lietvārds vokatīvā spēj būt vārdkopas neatkarīgais komponents un piesaistīt apzīmētāju nominatīvā (5a) vai akuzatīvā (5b):

- (5) a. *Jums, jaunais cilvēks, ir galva!* (A. Eglītis)
 b. *Mīļo Dieviņ, mīļo Dieviņ, es atkal tev ticēšu!* (V. Belševica)

Turklāt sintaktiski vārds vokatīvā (arī nominatīva vai, retāk, akuzatīva formas vokatīva funkcijā), lai gan neietilpst teikumā kā teikuma loceklis, izsaka sekundāru predikatīvātāti, t. i., tam piemīt slēptā izteicēja funkcija, ja uzruna raksturo uzrunāto personu (Lokmane 2013, 751; par uzrunas, t. i., vokatīva semantisko un sintaktisko saikni ar pārējo teikumu sk. arī Beitiņa 2009, 160–162):

- (6) a. *Un tu, **Ervīn**, ko tu dari...* (G. Priede)
 b. *Tev nav jātaisnojas, **manu nabaga zēn!** ... Es tev nekā nepārmetu.*
 (M. Zīverts)
 c. *Mīļie viesi, **čaklie, pašai dziedzīgie mākslas priekšmetu pārvācēji, pelēkās ikdienas drošie pieņēmēji!** Izrāde ir beigusies! Un tagad – paklanīsimies!*
 (A. Eglītis)

Vokatīvs savas specifiskās uzrunas funkcijas dēļ ir teksta resp. diskursa fenomens, taču vienlaikus tam piemīt spēja būt saistītam ar citiem vārdiem (sk., piem., Daniel & Spencer 2009, 633–634), kā tas redzams (5)–(9) piemēros. Kā norāda Vladimirs Plungjans (*Vladimir Plungian* 2011, 178), vokatīvs no citiem locījumiem atšķiras ar to, ka izsaka runas akta dalībnieka semantisko lomu, kamēr citi locījumi izsaka dažādas situācijas dalībnieka lomas. Vokatīvs ir nepieciešams, lai teksta autors varētu pievērst teksta adresāta uzmanību.

3. Vokatīva formas latviešu valodā

Jāpiekrīt A. Holvūtam (2012), ka locījumu, arī vokatīva, morfoloģiskā forma un sintaktiskās funkcijas ne vienmēr sakrīt. Tāpēc var runāt par morfoloģiskiem locījumiem (resp. gramatiskām formām) un sintaktiskiem locījumiem (resp. sintaktiskām funkcijām). Vokatīva sakarā tas izpaužas tā, ka latviešu valodā ir gan t. s. īstās vokatīva formas visu deklināciju lietvārdiem, izņemot 6. deklināciju (sk. 1. tabulu), gan citu locījumu formas, kuras tiek lietotas vokatīva funkcijā (sk. 2. tabulu).

SG	1., 4., 5	2.	3.
VOC	-∅	-ī, -∅	-u, (-∅)

1. tabula. Vokatīva formas latviešu valodā.

Īstās (un vēsturiski mantotās) vokatīva formas ir tikai vienskaitlī, taču tās ir atšķirīgas atkarībā no deklinācijas (Endzelīns, op. cit.):

- 1) bez galotnes, t. i., -∅ 1., 4., 5. deklinācijā:
 (7) a. *Labvakar, **tēv!** Tu arī vienreiz mājās.* (A. Eglītis)
 b. *Nerunā gari, **siev!*** (G. Priede)
 c. *Nu, **vecmūt!** Es arī gribētu, lai man tik laba galva kā tev.* (V. Belševica)
- 2) ar galotni -i 2. deklinācijā:
 (8) *Ne tu dzēri, ne smēķēji, **Franci.*** (I. Ābele)

3) ar galotni *-u* 3. deklinācijā:

(9) *Ak, Jēzu, glāb mani! – viņš murmināja.* (I. Ābele)

Šādas vokatīva formas tiek lietotas, nosaucot cilvēku un citas dzīvas būtnes (sk. (5)–(9) piemērus), personifikācijās nolūkā tās ir iespējamās arī jebkuram nedzīvam priekšmetam (sk. arī (17) piemērus):

(10) a. *Baikāl, atdod Kolčaka dārgumus!* (Ievas Stāsti)

b. *Ai dzimtenes ābol – dzimtenes dzeja,*

Mēs abi esam iekrituši renstelē

Ar smaidu uz leju. (L. Tauns)

c. *Mīlo dienasgrāmat! Šorīt viss iznāca pavisam citādi.* (www.twitter.com)

Tipoloģiski šādas formas neatšķiras no citu valodu vokatīva formām, jo latviešu valoda iekļaujas to valodu kopumā, kur vokatīvs ir uzrunas locījums, kas marķēts ar īpašu morfoloģisku formantu – galotni (sk., piem., Moro 2003; Daniel & Spencer 2009; Parrot 2010).

Sarunvalodā (arī folkloras tekstos un runātas valodas attēlojumos daiļliteratūrā) 2. deklinācijas lietvārdiem dažkārt tiek lietotas saīsinātas, resp., bezgalotnes formas (piem., Ahero et al. 1959, 389; Kalme, Smiltnece 2001, 104–105; sk. paradigmu Paegle 2003, 48; par to arī Holvoet 2012, 50; tipoloģiskā aspektā sk. Moro 2003; Parrot 2010):

(11) *puis!, brāl!, tēt!, vecīt!, sunīt!, eņģel!, onkul!*

(12) a. *Sveiks, mīlo Salavecīt! Mani sauc Henija, man ir 14 gadu.*

(www.kurzemesvards.lv)

b. *Sveiks, Reīnonkul!* (G. Priede)

c. *Tu mani biedē, Žanīt.* (M. Zīverts)

d. *Mammuc, es tev izlasīšu priekšā, kā rūķi zupu vārīja!* (V. Belševica)

e. *Tu, brāl, es, brāl,*

Iesim abi malkas cirst. (www.dainuskapis.lv)

Analoģiskas formas būtu gaidāmas arī 3. deklinācijas lietvārdiem, tomēr tādas konstatēt ir problemātiski, jo daļa personvārdu, arī sugasvārdu, ir pārgājuši 1. deklinācijā. Tādējādi daļa sugasvārdu, personvārdu (arī to hipokoristiku) paralēli tiek lietoti gan 3., gan 1. deklinācijā (sal. (13) un (14) piemērus), tāpēc vokatīva formām *pap!, Mik!, Pič!, Kriš!* ne vienmēr nešaubīgi nosakāms, kāda ir bijusi nominatīva forma.

(13) 3. deklinācija

a. NOM

papus, Mikus, Pičus, Krišus

b. VOC

papu!, Miku!, Piču!, Krišu!

- (14) 1. deklinācija
 a. NOM
paps, Miks, Pičs, Krišs
 b. VOC
pap!, Mik!, Pič!, Kriš!

4. Citu locījumu formas vokatīva funkcijā

Ja blakus t.s. īstajām vokatīva formām respektē arī nominatīva un akuzatīva formas, kas var tikt lietotas vokatīva funkcijā (t. s. sintaktiskais vokatīvs), tad, protams, eksponentu skaits ir ievērojami plašāks, un aptver visas deklinācijas, turklāt ne tikai vienskaitlī, bet arī daudzskaitlī, sk. 2. tabulu:

SG	1.	2.	3.	4.	5.	6.
VOC	- <i>ø</i> ,	- <i>i</i> , - <i>ø</i>	- <i>u</i> , (- <i>ø</i>)	- <i>ø</i> ,	- <i>ø</i> ,	-
+NOM,	- <i>s</i> , - <i>š</i> ,			- <i>a</i> ,	- <i>e</i>	- <i>s</i>
ACC	- <i>u</i>			- <i>u</i>	- <i>u</i>	
PL	1., 2., 3.			4.	5.	6.
NOM	- <i>i</i>			- <i>as</i>	- <i>es</i>	- <i>is</i>

2. tabula. Vokatīva un vokatīva funkcijā lietojamas formas latviešu valodā.

Līdzīgi kā citās valodās (sk., piem., Blake 1997, 43–44 attiecībā uz latīņu valodu, tipoloģiskā aspektā Daniel & Spencer 2009, 631–632), arī latviešu valodā semantiski un arī sintaktiski *tuvākais* locījums ir nominatīvs, kas ļauj vokatīva funkciju izteikt ne tikai vienskaitlī (15), bet arī arī daudzskaitlī (16):

- (15) a. **Dēls**, tu dzirdi mani? (G. Priede)
 b. **Jolanta!** Nāc pakavē viesim laiku, kamēr es uzvāru kafiju! (A. Eglītis)
 c. **Piedodies, kundze!** (V. Belševica)
- (16) a. **Zināt ko, draugi?** Tik reta sastapšanās būtu jāatzīmē. (A. Eglītis)
 b. – **Nauda ir, skuķi?** – [saldējuma] pārdevējs [meitenēm] jautāja. (V. Belševica)
 c. **Meitenes**, ejiet atpakaļ uz virtuvi. (G. Priede)

Nominatīvs vokatīva funkcijā tiek lietots, uzrunājot arī nedzīvus priekšmetus:

- (17) a. **Buru audekls**, karodziņu zīds,
 Plūstiet man līdzi! (L. Tauns)
 b. **Ak, kultūra**, kurp mēs ejam? (A. Eglītis)
 c. **Mīļā māte daba**, vienreiz izlem – sniegs vai lietus! (www.twitter.com)

Sarunvalodā 1. un 4. deklinācijas lietvārdiem visai plaši tiek lietotas arī vokatīva formas ar galotni *-u*, galvenokārt personvārdiem, arī vārdam *mamma* (sk. iepriekš minēto (1) piemēru):

- (18) a. **Mammu**, govīm bija arī vārdi, vai ne? (G. Priede)
 b. **Mammu**, kur mums stāv putekļsūcējs? (Ieva)
 c. **Tēti, mammu**, es negribu atgriezties. (www.korpuss.lv)

Sarunvalodā ar galotni *-u* vokatīva funkcijā sastopami arī 5. deklinācijas (person)vārdi un pat atsevišķi 2. deklinācijas vārdi:

(19) a. 5. deklinācija

NOM *Lien-e, Ilz-e*

VOC *Lieņ-u!, Ilž-u!* (ar līdzskaņa *j* miju)

b. 2. deklinācija

NOM *tēt-is*

VOC *tēt-u!*

Lai gan galotne *-u* liek domāt par akuzatīva formu vokatīva funkcijā (sk., piem., Gāters, 1993, 157–158; Kalnača 2014, 26), tomēr J. Endzelīns (1951, 399) norāda – šīs formas vēsture ir neskaidra, turklāt varētu uzskatīt, ka „*-u* radies no *-au* un tā ar *jo-* un *ju-* celmu starpniecību ienācis no *u-*celmu vokatīva”. Turpat tālāk J. Endzelīns (1951, 400) raksta: „Tā, piem., teicienā *ai, tu manu lētu prātu* BW 124 var. forma *prātu* pati par sevi varētu būt vokatīvs, bet varianti dod tai arī sinonimo *ai, tu manu lētu dabu*, kur *dabu* formas ziņā var būt tikai akuzatīvs.” Dainās šādi piemēri ar *-u* atrodami ne tikai īpašvārdiem, bet arī sugasvārdiem 1. ((20)-(21) un 4. deklinācijā (22)):

(20) *Ai, Dieviņu, ai, Dieviņu,*

Nu nāk mana krusta māte!

Balta sagša mugurā,

Vēl jo balta padusē. (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 157)

(21) *Vīru, manu vecu vīru,*

Kā būs manim tevi saukt?

Saucu vīru, saucu tēvu,

Nekā labi nevedās. (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 157)

(22) *Es projami, pelnu dienu,*

Ar savāmi karašām;

Atnāks mums liela diena

Ar raibāmi oliņām. (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 157)

Jautājums par šīs formas vēsturi un izplatību latviešu valodā ir sarežģīts, noteikti būtu pārskatāmi arī dažādi izlokšņu un senāku tekstu materiāli, tāpat svarīgi būtu topošā latviešu valodas runas korpusa dati, jo, kā jau iepriekš norādīts, latviešu gramatikās kopš 20. gs. otrās puses sarunvalodā plaši sastopamie vokatīvi ar *-u* netiek pieminēti. Šai rakstā ierobežotā apjoma dēļ minēto formu vēsture nav tuvāk iztīrīta un tiek nosacīti pieņemts, ka tās ir akuzatīva formas vokatīva funkcijā, kā tas redzams 2. tabulā, lai gan, piem., 1. deklinācijas lietvārdiem galotni *-u* saskaņā ar J. Endzelīna rakstīto varētu uzskatīt par vokatīva formantu. Taču, kā norāda Duglass K. Adamss (*Douglass Q. Adams* 1978, 16), arī akuzatīvs, lai gan mazāk izplatīts, var būt lietots vokatīva funkcijā (par nominatīva, akuzatīva un vokatīva sinkrētismu sk. arī Blake 1997, 41–44; Baerman 2009, 219). Tādējādi 1., 4., arī 5. deklinācijas lietvārdu formas ar *-u* arī var uzskatīt par akuzatīva formām vokatīva funkcijā, kā to darījis, piem., Alfrēds Gāters (1993, 157–158).

5. Uzrunas vārdkopas

Uzrunas vārdkopas var būt gan saskaņojumā, gan pārvaldījumā (par sintaktisko sakaru veidiem tuvāk sk., piem., Lokmane 2013, 704–705). Šo vārdkopu neatkarīgais komponents ir lietvārds vokatīvā, bet var būt arī nominatīvā un akuzatīvā. Šai pētījumā tuvāk aplūkotas saskaņojuma vārdkopas.

Ja saskaņojuma vārdkopas neatkarīgais komponents ir lietvārds vokatīvā, atkarīgajam komponentam resp. apzīmētajam, kas var būt īpašības vārds, skaitļa vārds, lokāms divdabis vai piederības vietniekvārds, arī vajadzētu būt vokatīvā, jo šo vārdšķiru vārdi, kam dzimtē, skaitlī un locījumā jāaskaņojas ar lietvārdu, ir t. s. morfoloģiskie kontrolētāji un simetriski atspoguļo lietvārda attiecīgās formas (sk., piem., Plungian 2011, 198–199; Lokmane op. cit., 704, sk. arī Beitiņa 2009, 123). Taču vokatīva gadījumā tā nenotiek, jo minētajām vārdšķirām (vai vārdu formām) vēsturiski šādas formas paradigmā nav, tāpēc saskaņojums nav simetrisks klasiskā izpratnē. Gaidāmā vokatīva vietā šādās vārdkopās apzīmētais resp. atkarīgais komponents parasti ir nominatīvā (Endzelīns, Mīlenbahs 1939, 45; Nītiņa 2013, 391):

- (23) a. *Paula sēdēja un rakstīja vēstuli: – Mīlais Fīlip! –* (A. Eglītis)
 b. *Godājamais Ministru prezident!* (www.tvnet.lv)
 c. *Mīlā meitenī, ar emocijām pasauli nevar iekustināt.* (www.lsm.lv)
 d. *Mana labā sieviņ, vai tu jau esi aizmirsusi, ko tu man solījies?* (www.korpuss.lv)

Iespējams arī akuzatīvs bez nozīmes atšķirības (Endzelīns, Mīlenbahs, op. cit.; Nītiņa, op. cit.):

- (24) a. *Kāds sakars mākslas karjerai ar tēviem?*
Paliels, manu zēn, paliels. (A. Eglītis)
 b. *Sveicināts, mīlo Ziemassvētku vecīti, Tev raksta ģimene no Tukuma.* (Neatkarīgā Rīta Avīze)
 c. *Mīlo, dārgo māsiņ!* (www.korpuss.lv)
 d. *Līvij, manu smuko, labo, gudro!* (www.korpuss.lv)

Valentīna Skujiņa (1999, 54) gan norāda, ka oficiālā sarakstē lietišķos tekstos apzīmētāju akuzatīvā nemēdz lietot, jo tas „piešķir izteiksmei personiskākas attieksmes niansi”, turpretī runātā valodā šādas atšķirības nav. V. Skujiņas teiktajam var pievienoties, taču galvenokārt attiecībā uz oficiālām uzrunām.

Ja uzrunas vārdkopā neatkarīgais komponents ir nominatīvā, tad saskaņojums ir simetrisks, jo arī atkarīgais komponents ir tai pašā locījumā:

- (25) a. *Ļoti cienījamais Svētais Tēvs!* (I. Ābele)
 b. *Dārgie draugi un vienkārši [grāmatas] lasītāji!* (www.tvnet.lv)
 c. *Cienītā kundze!* (A. Eglītis)
 d. – *Ei, mazā jaunkundze! – kļiedza [saldējuma] pārdevējs.* (V. Belševica)

Retāk mūsdienu latviešu valodā iespējami arī gadījumi, kad uzrunas vārdkopas saskaņojums ir akuzatīvā, t.i., neatkarīgais komponents akuzatīvā tai pašā locījumā piesaista arī atkarīgo komponentu – parasti tas vērojams vārdam *mamma* (sk. arī (21), (27), (34) piemēru no dainu tekstiem):

- (26) a. **Mīļo mammu!** (www.korpuss.lv)
 b. **Sveiki, mīļo mammu un tēti!** (www.nepaliecviens.lv)

Arī šai gadījumā saskaņojums ir simetrisks, jo abi komponenti ir akuzatīvā.

Īpašības vārdam (arī lokāmajam divdabim) saskaņojuma vārdkopās mūsdienu latviešu valodā parasti ir noteiktā galotne, jo uzruna ir saistīta ar konkretizāciju. Tā kā uzruna resp. lietvārds vokatīvā nosaukto priekšmetu, kas var būt vienīgi dzīva būtne (izņēmums ir personifikācija), konkretizē un kā teksta adresātu izceļ pārējo vidū, tad atkarīgajam komponentam visbiežāk ir noteiktā galotne. Taču daīnu tekstos īpašības vārdam uzrunas vārdkopā nereti ir atrodama arī nenoteiktā galotne, turklāt neakarīgi no uzrunātā priekšmeta dzīvuma (sk. arī (21) un (35) piemēru):

- (27) a. *Aiju, manu vecu vīru,*
Kur bij man tevi likt?
Kauns man tevi līdzī vest,
Žēl mājā tev atstāt. (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 157)
- b. *Vai, peleku akmintiņu,*
Bij man tevi ritināt?
Ūdenī tev gulēt,
Vīļnam tevi ritināt! (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 158)

Tas liecina, ka uzruna kā diskursa elements, kuram runātā valodā ir raksturīga īpaša intonācija un nošķirums ar pauzi no pārējā teksta, jau ir pietiekami konkretizējoša. Apzīmētāja noteiktība uzrunas vārdkopā ir sekundāra, savukārt noteikto galotni mūsdienu latviešu valodā varētu uzskatīt par gramatisku pleonasmu. Raksta ierobežotā apjoma dēļ uzrunas vārdkopu noteiktības problemātika nav tuvāk aplūkota, te būtu nepieciešami īpaši pētījumi un sastatījums ar citām valodām (sk., piem., dažādu valodu uzrunas vārdkopu noteiktības analīzi ģeneratīvās gramatikas aspektā Hill 2013 un 2014).

Tātad latviešu valodā uzrunas vārdkopas saskaņojumā var būt šādas:

1.	NOM VOC	(28) <i>Jums, jaunais cilvēk, ir galva!</i> (A. Eglītis) (29) Cienītā jaunkundz! <i>Cilvēks savā zemē ne vienmēr tiek cienīts.</i> (Jaunā Gaita)
2.	ACC VOC	(30) <i>Tu, veco zēn, esi uz galīgi aplama ceļa.</i> (A. Eglītis) (31) <i>Tik par tevi ir šis stāsts, manu mīlo māt!</i> (www.tvnet.lv)
3.	NOM NOM	(32) Mīļie viesi, <i>sanākam, lūdzu, visi uz kopīgu foto!</i> (Neatkarīgā Rīta Avīze) (33) Labā Gaija, <i>Zemesmāt, piedod savai Ifigenijai...</i> (M. Zīverts)
4.	ACC ACC	(34) Bērit manu kumeliņu, <i>Es tev pāri nedarišu:</i> <i>Taisiš' mazas kamaniņas,</i> <i>Ņemšu mazu līgaviņu.</i> (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 158) (35) Vai, manu mīļu tēvu, <i>Vakar bija, šodien nav!</i> <i>Vaj, radiņi, apbērāt</i> <i>Dzeltanāmi smiltiņām?</i> (www.dainuskapis.lv; sk. arī Gāters 1993, 156)

3. tabula. Uzrunas vārdkopas saskaņojumā.

Īsts saskaņojums ir tikai 3. un 4. gadījumā, abos pārējos gadījumos saskaņojums īstenojas kā lietvārdam vokatīvā piesaistīts īpašības vārds (vai citas vārdšķiras lokāms vārds) nominatīvā vai akuzatīvā. Protams, te ir diskutējams jautājums – vai tas vispār ir saskaņojums? Ja atzīst nefonoloģiskas un nemorfoloģiskas sintakses principu, tad tas būtu atzīstams par saskaņojumu, jo abus vārdkopas vārdus vieno kopīga funkcija – uzruna.

Tomēr interesanta ir arī apzīmētāja akuzatīva forma uzrunas vārdkopā. Apzīmētāja akuzatīvu vēl varētu izskaidrot īpašības vārdiem, kas pievienojas 2. un 3. deklinācijas lietvārdiem, kam vokatīva forma ir sinkrētiska ar akuzatīva formu:

- (36) a. ACC *brāli* – VOC *brāli!*
b. ACC *Miku* – VOC *Miku!*

Taču blakus 1. (37a), 4. (37b), 5. (37c) deklinācijas lietvārdiem vokatīvā (sk. arī Holvoet 2012) apzīmētājs akuzatīvā ir šķietami nelogoģisks:

- (37) ACC ACC
a. *labo cilvēk!*
b. *manu meitiņ!*
c. *mīļo māt!*

Mūsdienu sarunvalodā sastopamās lietvārda akuzatīva formas vokatīva funkcijā parasti tiek lietotas kā izolētas uzrunas formas, visai reti piesaistot tiem saskaņotu apzīmētāju, taču iespējams, kā liecina piemēri, tas ir, turklāt senāk latviešu valodā šāds lietojums bijis vairāk izplatīts – to apliecina dainu piemēri. Tāpēc rodas jautājums – kas varētu būt noteicis akuzatīva lietojumu uzrunas vārdkopās?

No vienas puses, liekas, ka tieši 2. (vai 3.) deklinācijas lietvārdu vokatīva un akuzatīva sinkrētiskās formas ir bijis īpašības vārda akuzatīva formas paraugs saskaņotajā apzīmētājā. Iespējams, tas veicinājis apzīmētāja akuzatīva formas izplatību arī saistījumā ar 1., 4., 5. deklinācijas lietvārdiem. No otras puses, tādu piemēru kā *mīļo mammu!* esamība liek domāt, ka akuzatīva loma uzrunas izteikšanā nepārprotami ir vai ir bijusi lielāka nekā pieņemts latviešu gramatikā uzskatīt. Rakstā nav aplūkots *izsaukuma akuzatīvs* (*Tavu prieku!*; *To laimi!*), par kuru J. Endzelīns (1951, 400) raksta, ka „izsaukuma akuzatīvam ir tā pati nozīme, kas vokatīvam” (sk. arī Ahero et al. 1959, 400; Gāters 1993, 154–159) – tā attieksmes ar uzrunu ir turpmāka pētījuma uzdevums. Turklāt akuzatīva lietojums vokatīva funkcijā, t. i., akuzatīva un vokatīva sinkrētisms iespējams arī citās valodās (sk., piem., Adams 1978, 16; Baerman 2009). Katrā ziņā jautājuma izpēte vēl turpināma.

Secinājumi

Uzrunas vārdkopas ar saskaņotu apzīmētāju latviešu valodā par nefonoloģiskām un nemorfoloģiskām var uzskatīt tikai daļēji. Jāatzīst, ka blakus vārdkopām, kur nav fonoloģiska (*mīļā māte!*, *mīļo mammu!*, *manu mammīt!*, *manu dēliņ!*) un morfoloģiska saskaņojuma (*mīļā māt!*, *mīļo māt!*), tomēr ir arī tādas, kur morfoloģisks saskaņojums ir – gan nominatīvā, gan akuzatīvā (*mīļā māte!*, *mīļo mammu!*). Proti, morfoloģisks saskaņojums ir tādām uzrunas vārdkopām, kur

neatkarīgais komponents ir nevis t. s. īstās vokatīva formas, bet gan nominatīvs vai akuzatīvs vokatīva funkcijā, kam dzimtē, skaitlī un locījumā pieskaņojas apzīmētājs. Ja uzrunas vārdkopas neatkarīgais komponents ir lietvārds vokatīvā, tad šādām vārdkopām nav ne fonoloģiska, ne morfoloģiska saskaņojuma, tās pārstāv t.s. nefonoloģisko un nemorfoloģisko sintaksi.

Saisinājumi

ACC	akuzatīvs
F	sieviešu dzimte
M	vīriešu dzimte
NOM	nominatīvs
VOC	vokatīvs

Avoti

1. Belševica, Vizma. 1992. *Bille*. Rīga: Jumava.
2. Eglītis, Anšalvs. 2001. *Malahīta dievs*. Rīga: Zinātne.
3. *Ieva* (žurnāls)
4. *Ievas Stāsti* (žurnāls)
5. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. www.korpuss.lv
6. *Neatkarīgā Rīta Avīze* (laikraksts)
7. Priede, Gunārs. 1988. *Sēnes un siens*. Rīga: Liesma.
8. Tauns, Linards. 1972. *Iesim pie manas mīļās*. Bruklina: Grāmatu Draugs.
9. Zīvertis, Mārtiņš. 2002. „Kāds, kura nav” un citas trimdas lugas. Hausmanis, Viktors (sast.). Rīga: Valters un Rapa.
10. *Krišjāņa Barona Dainu skapis*. www.dainuskapis.lv
11. www.kurzemiekiem.lv
12. www.lsm.lv
13. www.nepaliecviens.lv
14. www.tvnet.lv
15. www.twitter.com

Literatūra

1. Adams, Douglas Q. 1978. *Essential Modern Greek Grammar*. New York: Dover Publications.
2. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
3. Baerman, Matthew. 2009. Case syncretism. *The Oxford Handbook of Case*. Malchukov, Andrej & Andrew Spencer (eds). Oxford: Oxford University Press, 219–230.
4. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: Liepājas Universitāte.
5. Blake, Barry. J. 1997. *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Daniel, Michael & Andrew Spencer. 2011. The Vocative – an outlier case. *The Oxford Handbook of Case*. Malchukov, Andrej & Andrew Spencer (eds). Oxford: Oxford University Press, 626–634.

7. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
8. Endzelīns, Jānis & Kārlis, Mīlenbachs. 1939. *Latviešu valodas mācība*. Rīga: Valters un Rapa, [13. izd.] [1. izd.: Rīga: K. I. Sichmaņa apgāhdība, 1907]
9. Gāters, Alfrēds. 1993. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
10. Hill, Virginia. 2013. Features and strategies: the internal syntax of vocative phrases. *Vocatives! Addressing between System and Performance*. Noel, Patrizia & Barbara Sonnenhauser, Aziz, Hanna (eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 79–102.
11. Hill, Virginia. 2014. *Vocatives: How Syntax meets with Pragmatics*. Leiden: Brill.
12. Holvoet, Axel. 2012. Vocative agreement in Latvian and the principle of morphology-free syntax. *Baltic Linguistics*. 3. Warsaw: Universitas Varsoviensis, 43–64.
13. Kalme, Vilma & Gunta Smiltnece. 2001. *Latviešu literārās valodas morfoloģija un vārddarināšana*. Liepāja: LiePA.
14. Kalnača, Andra. 1999. Lietvārda locījuma formu paradigmatika latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 3. Liepāja: LiePA, 81–97.
15. Kalnača, Andra. 2000. Opozīcija *dzīvs/nedzīvs* mūsdienu latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 6. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 178–187.
16. Kalnača, Andra. 2001. Vokatīvs un lietvārda locījuma formu konkurence latviešu valodā. *Acta Baltica 2001*. Kaunas: Aesti, 41–47.
17. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.
18. Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris & Daina Nītiņa (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.
19. Moro, Andrea. 2003. Notes on vocative case. A case study in clause structure. *Romance Languages and Linguistic Theory 2001*. Quer, Joseph, Scoretti, Mauro, Sleeman, Petra & Els Verheugd (eds). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 247–261.
20. Nītiņa, Daina. 2001. *Latviešu valodas morfoloģija (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apraksts)*. Rīga: Rīgas Tehniskā universitāte.
21. Nītiņa, Daina. 2013. Īpašības vārds (adjektīvs) un adjektīviskais divdabis. *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris & Daina Nītiņa (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 370–412.
22. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
23. Parrot, Lilian A. 2010. Vocatives and other direct address forms: a contrastive study. A. Grønn & I. Marijanovic (eds). *Russian in Contrast*, Oslo Studies in Language. 2(1), 211–229.
24. Plungian, Vladimir A. 2011. *Vvedenie v grammaticheskiju semantiku: grammaticheskie znachenija i grammaticheskie sistemy jazykov mira*. Moskva: RGGU.
25. Skujiņa, Valentīna. 1999. *Latviešu valoda lietišķos tekstos*. Rīga: Zvaigzne ABC.
26. Smiltnece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris & Daina Nītiņa (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–379.

Summary

The article is devoted to the interesting, but insufficiently investigated topic – to the vocative and its usage in the forms of address. Other cases such as nominative and accusative in this function are also observed. The forms of address are analyzed from the angle of phonology-free and morphology-free syntax. The aim of the article is to discuss what are the relations between the VOC, NOM and ACC in the forms of address and the usage of case forms in the attributive function, expressing address. To reach the aim of the article the systematization of the inventory of the vocative forms and their functions in Latvian is given.

The main conclusion is the following – phonology-free and morphology-free syntax is connected only with the forms of address where the head noun is in VOC, because the attribute (adjective, pronoun or declinable participle) can be both in NOM and ACC (*mīlā māt!* ‘dear.NOM.F mother.VOC.F’, *mīlo māt!* ‘dear.ACC.F mother.VOC.F’). If the head noun is in NOM or ACC, the attribute is in the same forms as noun (*mīlais dēls!* ‘dear.NOM.M son.NOM.M’, *mīlo mammu!* ‘dear.ACC.F mummy.ACC.F’), and here we cannot speak about morphology-free syntax.

Partitīva konstrukciju sintaktiskās īpatnības latviešu valodā

Syntactic features of partitive constructions in Latvian

Ilze Lokmane

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: *ilze.lokmane@lu.lv*

Rakstā aplūkotas sintaktiskas konstrukcijas, ko veido vārds ar daudzuma nozīmi (partitīvs) kopā ar lietvārda ģenitīvu. Tā kā partitīva konstrukcijās vērojama formas un satura asimetrija, proti, par semantiski nozīmīgāku daudzos gadījumos runātāji tiecas uzskatīt formāli atkarīgo komponentu ģenitīvā, latviešu sintaksē arvien ir bijis aktuāls jautājums par abu komponentu sintaktiskajām funkcijām subjekta pozīcijā. Viens no kritērijiem sintaktisko funkciju noteikšanā ir formu atbilstme jeb saskaņošanās dzimtē un skaitlī starp kādu no partitīva konstrukcijas komponentiem un izteicēju.

Līdzsvarotā latviešu valodas korpusa materiālu analīze liecina, ka formālās pielāgošanās īpatnības latviešu valodā ir atkarīgas galvenokārt no vārdu secības un partitīva leksiskās semantikas, turpretim tāda tipoloģiskos pētījumos bieži minēta semantiska pazīme kā dzīvums latviešu valodas partitīva konstrukciju sakarā nav svarīga.

Atslēgvārdi: partitīvs, ģenitīvs, saskaņošanās dzimtē un skaitlī, teikuma priekšmets, izteicējs.

1. Ievads

Šajā rakstā aplūkotas latviešu valodas partitīva konstrukcijas, ko veido vārds ar daudzuma nozīmi, resp., partitīvs, kuram piesaistīts lietvārds vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvā, piem.,

- (1) *Lielākā daļa piena tiek pārdota tiešajā tirdzniecībā.* (K¹)
- (2) *Vairums dzīvokļu pašvaldību namos ir privatizēti.* (K)

Daudzuma nosaukums var būt gan lietvārds (3), gan apstākļa vārds (4), gan skaitļa vārds (5):

- (3) *Aptuveni puse ārvalstu viesu ieradušies no tuvējām kaimiņvalstīm.* (K)
- (4) *Pagaidām maz cilvēku ir iesaistījušies dienestā.* (K)
- (5) *Tur pulcējušies teju vai simt cilvēku.* (K)

¹ Šeit un turpmāk ar K apzīmēti piemēri no *Līdzsvarota mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa*.

Raugoties no locījuma formu semantikas viedokļa, šajās konstrukcijās sastopams īpašs ģenitīva paveids – partitīvais jeb dalāmais ģenitīvs, turklāt tas vienmēr ir postpozitīvs, resp., novietots aiz vārdkopas neatkarīgā komponenta – daudzuma nosaukuma (Paegle 2003,40–41; Berg-Olsen 2005, 127–130; Nītiņa & Grigorjevs 2013, 347; Kalnača 2014, 48). Kaut gan valodas norma prasa šādās konstrukcijās vienmēr lietot postpozitīvu ģenitīvu (sk., piem., Smiltnece 2016), tomēr praksē vērojams ne mazums atkāpju no šīs normas.

Pirmkārt, ir tendence, īpaši sarunvalodā, nivelēt semantisko atšķirību starp prepozitīvu un postpozitīvu ģenitīva lietojumu un kvantitatīvu nozīmi izteikt ar abām konstrukcijām (par to sk., piem., Kalnača 2016):

- (6) a. *Zinu tikai, ka reiz viņa bija pārnesusi **maisū kartupeļu**.* (K)
 b. *.. likt galdā pašu izaudzētus gurķus un tomātus vai pieņemt no vietējā zemnieka dāvinātu **kartupeļu maisū**.* (K)

Otrkārt, ģenitīva vietā mēdz lietot nominatīvu teikuma priekšmeta pozīcijā (7) un akuzatīvu papildinātāja pozīcijā (8):

- (7) *Tur taču ir **daudz** visādas **lomas**, kas pa otro plānu maisās.* (K)
 (8) *Tu nebūsi pasūtījusi tik **daudz dzērienus**.* (K)

Šajā pētījumā analizētas tikai konstrukcijas ar postpozitīvu ģenitīvu, kaut gan nav noliedzams, ka arī minētās atkāpes no normas ir atsevišķa pētījuma vērtas.

Partitīva konstrukciju izpratne dažādās valodās un dažādos gramatikas aprakstos atšķiras. Dažkārt par partitīva konstrukcijām uzskata tikai tās, kas nosauc daļu no kāda iepriekš zināma noteikta veseluma, piem., angļu valodā *two of the children* ‘divi no bērniem’ nosauc divus bērnus no kāda noteikta bērnu kopuma (Martí-Girbau 2003; Hamawand 2014). Latviešu valodā analogiskas konstrukcijas ar prievārdu visbiežāk veidojas ar vietniekvārdiem, piem., *viens no mums, kāds no viņiem*, jo vietniekvārdam nevar piesaistīt apzīmētāju, savukārt līdzīgi prievārdiski savienojumi ar lietvārdu, kā *daži no skolotājiem, daudzi no pretendentiem*, gan praksē ir sastopamas, bet netiek atzītas par vēlamām gadījumos, kad to pašu saturu izsaka nominālas vārdkopas ar saskaņotiem apzīmētājiem – *daži skolotāji, daudzi pretendenti*. Prievārdiskas konstrukcijas būtu lietojamas vienīgi tad, ja kaut kā īpaši tiek norādīts uz noteiktu, iepriekš zināmu referentu kopumu, piem., ar lietvārdam pakārtotu palīgteikumu:

- (9) ***Daudzi no studentiem**, kuri šajā programmā piedalījušies, ir izlēmuši palikt ar mums arī pēc šīs vērtīgās 12 mēnešu pieredzes, lai kopā ar mums turpinātu savu profesionālo karjeru.* (www.zentiva.lv)

Tā kā latviešu valodā pašam lietvārdam noteiktības rādītāju nav, ģenitīva formas noteiktība vai nenoteiktība partitīva konstrukcijā bez konteksta nav identificējama un arī kontekstā ne vienmēr ir nepārprotami nosakāma, tāpēc šī pazīme turpmāk rakstā netiks detalizēti aplūkota.

Partitīva konstrukcijas ir interesantas un problemātiskas no sintakses viedokļa vismaz divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, formāli atkarīgais ģenitīvs daudzkārt ir semantiski nozīmīgāks, tas nosauc pašu reāliju, bet daudzuma nosaukums ir semantiski mazāk svarīgs, jo izsaka šīs reālijas pazīmi, resp., daudzumu. Tātad

veidojas pretruna starp formu un saturu, kas rada problēmas sintaktisko funkciju (jeb teikuma locekļu) noteikšanā. Otrkārt, partitīva konstrukciju funkcionēšana teikuma priekšmeta jeb gramatiskā subjekta pozīcijā saistīta ar gramatiskā centra locekļu formālās saskaņošanas īpatnībām.

2. Partitīva konstrukcijas latviešu sintaksē

Latviešu sintaksē atkārtoti apspriesti šādi jautājumi:

- 1) vai teikuma priekšmeta pozīcijā tiešām ir viss vārdu savienojums (kā tas tiek pieņemts skolu gramatikās analīzes ērtības labad), vai arī viens no komponentiem;
- 2) ja šis vārdu savienojums tomēr ir dalāms, tad kurš tajā uzskatāms par atkarīgo un kurš – par neatkarīgo komponentu.

Arturs Ozols (1961, 262) uzskata, ka ģenitīvs šajā vārdkopā ir atkarīgais komponents, tomēr tas netraucē **ģenitīvam būt teikuma priekšmetam**: „Pie tam teikumpriekšmets, atrazdamies ar apzīmētāju vienā vārdkopā, var arī nebūt šīs vārdkopas galvenais komponents. Tas var būt atkarīgs no kāda cita vārda.” Viens no autora analizētajiem piemēriem, kur lietvārds ģenitīva formā *dziesmu* ir teikumpriekšmets, ir šāds:

(10) *Dziedat, meitas, ar manim, Man ir gan greznu dziesmu.*

Tātad Arturs Ozols (1961, 262–263) proponē predikatīvas attieksmes starp atkarīgo ģenitīvu un izteicēju: „Mēs .. , raudzīdamies uz teikumpriekšmetu kā komponentu verbālā kondominācijā, varam būt brīvi no vajadzības meklēt teikumpriekšmeta neatkarīgumu. Bez neatkarīguma un atkarīguma eksistē arī sakarīgums kā kvalitatīvi patstāvīga kategorija starp vārdiem teikumā, proti, kā predikatīvās attieksmes. Konstatējot verbālajā kondominācijā sakarīgumu starp kondominantēm, varam nebaidīties no tā, ka tai pašā laikā kāda no kondominantēm tanī pašā teikumā varētu būt atkarīga no cita vārda.”

Pretējos uzskatos ir **Jūlijs Kārklīšs** (1976, 76), kas minētajā piemērā saskata **saliktu teikuma priekšmetu**, lai izvairītos no pretrunas – teikuma priekšmets nevar būt formāli atkarīgs no kāda cita vārda.

Arī **Jānis Valdmanis** (1986, 97) norāda, ka teikuma priekšmeta funkcijā var būt vārdu savienojums, kura pirmais komponents ir substantīvs vai adverbs ar daudzuma nozīmi vai numerālis. Tātad, pēc viņa domām, viss vārdu savienojums ir viens teikuma loceklis.

Savukārt **Inta Freimane** (1985, 51) līdzīgi Arturam Ozolam uzskata, ka teikumpriekšmeta forma var būt atkarīga no tam piesaistīta vārda ar daudzuma nozīmi: tas var būt substantīvs (*milzums*), numerālis (*simts*, *desmit*), adverbs (*daudz*, *maz*):

(11) *Sasnīga neparasti daudz sniega.*

(12) *Pāris sniega ielāpu palikuši vienīgi kalna ziemeļu nogāzē.*

Minētajos piemēros *sniega* (11) un *ielāpu* (12) ir teikuma priekšmeti.

Tālāk gan autore norāda: „Ja piesaistītais vārds ir substantīvs, tas kopā ar ģenitīvu var funkcionēt kā **paplašināts teikuma priekšmets** (izcēlums mans – I.L.), bet nominatīvi un semantiski nozīmīgākais loceklis tajā ir ģenitīvs: *Mežā šogad ir milzums sēņu.*” (Freimane 1985, 51) Tātad tiek pieļauts arī, ka teikuma priekšmeta funkcijā ir viss vārdu savienojums, ja vien daudzuma nosaukums ir lietvārds, nevis skaitļa vārds vai apstākļa vārds.

Trevors Fennells (1995, 45) uzskata, ka tādos teikumos kā *Daudz cilvēku ir aizgājuši bojā* virsējās struktūras ģenitīvs ceļas no dziļās struktūras teikuma priekšmeta (tā izskaidrojams saskaņojums starp *cilvēki* un *aizgājuši bojā*):

„Interesanti piezīmēt, ka tagad mūsu rīcībā ir konsekvents izskaidrojums zināmam saskaņojuma trūcumam pasīvā, ko ilustrē sekojošie piemēri: *Zivis tika noķertas*, bet *Daudz zivju tika noķerts*. Dziļajā struktūrā ģenitīvs *daudz zivju* nav teikuma priekšmets, bet tiešais papildinātājs, kas ir tematizēts transformācijas ceļā, tāpēc arī nav saskaņojuma ..” Fennells (1995, 47) arī secina: „... saskaņojums ar virsējās struktūras ģenitīviem ievērots tikai tad, kad ģenitīvs atbilst dziļās struktūras teikuma priekšmetam.”

Tātad viedokļi par partitīva konstrukcijās ietilpstošo vārdformu sintaktiskajām funkcijām ir dažādi, un viena no pazīmēm, kas varētu liecināt par to, kura vārdforma būtu uzskatāma par atkarīgu, kura – par neatkarīgu, ir **formu atbilsme jeb saskaņošanās ar izteicēju**.

Turpmāk aplūkosim to, kā teikumos ar partitīva konstrukcijām izteicējs pielāgojas teikuma priekšmetam **dzimtē** un **skaitlī**. Šī formālā pazīme varētu liecināt par to, kā runātāji uztver un strukturē partitīva konstrukcijas, respektīvi, kurš ir neatkarīgais komponents un, saskaņā ar T. Fennella uzskatiem, būtu uzlūkojams par dziļās struktūras teikuma priekšmetu.

Mūsdienu latviešu valodā teikumos ar partitīva konstrukcijām izteicēja forma ir variatīva:

- 1) Izteicējs dzimtē, skaitlī un locījumā pielāgojas daudzuma nosaukumam jeb partitīvam:

(13) ***Dala** darbinieku jau ir atlaista un nāksies atlaist vēl.* (K)

Ja daudzuma nosaukums ir nelokāms, tad izteicējs ir vīriešu dzimtes vienskaitļa trešās personas formā, kas uzskatāma par nemarkēto dzimtes, skaitļa un personas opozīcijas locekli:

(14) *Tik **daudz** dalībnieku vēl nav bijis.* (K)

Kā norāda Aleksandrs Bondarko (*Aleksandr V. Bondarko* 1996, 179–182), predikāta jomā kvantitāte parādās kā saskaņošanas kategorija, tā ir galvenokārt formāla iezīme, un darbības vārda skaitļa forma atkarīga no subjektu skaita. Tomēr, ja predikāts ir vienskaitlī teikumos, kuros subjekti ir vairāki, tas liecina, ka subjekts tiek uztverts kā viens nedalāms kopums.

- 2) Izteicējs dzimtē un skaitlī pielāgojas lietvārdam ģenitīvā (kaut gan pielāgošanās locījumā nav iespējama):

(15) *Mums **daudz** robežlīgumu jau ir sagatavoti un parakstīti.* (K)

Tātad vienā gadījumā mēs redzam formālu atbilsmi ar daudzuma nosaukumu (vai nemarkēto vīriešu dzimtes vienskaitļa trešās personas formu, ja daudzuma nosaukums ir nelokāms), bet otrā – pielāgošanos dzimtē un skaitlī lietvārdam ģenitīvā. Šos divus pielāgošanās veidus mēdz apzīmēt ar terminiem *gramatisks saskaņojums* (angļu val. *grammatical agreement*) un *semantisks saskaņojums* (angļu val. *semantic agreement*) (Corbett 2006, 24).

Tā kā abos gadījumos runa ir par formālu (pilnīgu vai daļēju) pielāgošanos, precizitātes labad runāsim par formālu pielāgošanos vai nu partitīvam, vai lievārdam ģenitīvā (vai formālu saskaņošanu ar vienu no šiem elementiem). *Semantiskais saskaņojums* nebūtu ieteicams termins, jo, pirmkārt, tas nozīmes ziņā nav precīzs, otrkārt, rada nevēlamas paralēles ar saskaņojuma jēdzienu kā vienu no pakārtojuma formālajiem paveidiem gramatikā.

Līdzīga variēšanās ir vērojama arī citās pasaules valodās (sk. Corbett 2006), tomēr tā nav gluži nejauša un saistīta ar vairākiem semantiskiem un gramatiskiem faktoriem.

Tāpēc šai pētījumā mēģināts noskaidrot, kas nosaka latviešu valodas partitīva konstrukciju (subjekta funkcijā) un izteicēja saskaņošanās īpatnības. Šādi faktori varētu būt:

1) *Lietvārda ģenitīva formas semantika.*

Tipoloģiski pētījumi liecina, ka daudzās pasaules valodās saskaņošanās īpatnības ir atkarīgas no pazīmes *dzīvs/nedzīvs* – teikumos ar dzīvu subjektu nosaukumiem biežāk sastop pielāgošanos atkarīgajam locījumam, turpretim teikumos ar nedzīvu subjektu nosaukumiem – gramatisku saskaņošanu ar partitīvu (Corbett 2006, 190).

2) *Gramatiskā subjekta semantiskā loma.*

Jo vairāk agensam jeb darītājam raksturīgo iezīmju subjektam piemīt, jo ticamāka ir pielāgošanās atkarīgajam locījumam (Corbett 2006, 188). Šis aspekts ir saistīts ar iepriekšējo, jo tieši dzīvu subjektu nosaukumiem parasti ir darītāja loma. No šāda viedokļa svarīga varētu būt arī izteicēja kārtas forma, jo ciešamajā kārtā teikuma priekšmets ir nevis darītājs, bet cietējs.

3) *Vārdu secība.*

Tipoloģiskā aspektā novērota tendence, ka teikumos, kuros teikuma priekšmets atrodas pirms izteicēja, ticamāka ir pielāgošanās atkarīgajam locījumam (Corbett 2006, 180). Tā kā vārdu secība latviešu valodā ir saistīta ar teikuma aktuālo dalījumu, tad varam šo raksturojuma aspektu pārformulēt vai papildināt – ja teikuma priekšmets ir tēma, tad pielāgošanās ģenitīvam ir ticamāka.

4) *Daudzuma nosaukuma semantika.*

Šim aspektam tipoloģiskos pētījumos nav pievērsta īpaša uzmanība, tomēr, kā redzēsīm pēc piemēriem, latviešu valodā tas varētu būt nozīmīgs.

5) *Lietvārda ģenitīva skaitļa forma un vienlaikus pretstats skaitāms/neskaitāms, jo konstrukcijās ar lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā variēšanās nav novērota.*

Saskaņošanās nosacījumi var būt absolūti, bet var būt arī relatīvi, resp., tie tikai dod priekšroku kādai no izvēlēm (Corbett 2006, 176).

4. Materiāla atlasē principi un analīzes gaita

Lai gūtu priekšstatu par formālās pielāgošanās realizāciju latviešu valodā, analīzei tika atlasīti 170 teikumi, kuros teikuma priekšmeta pozīcijā ir partitīva konstrukcija – vārdu savienojums, kura pirmais komponents ir vārds ar daudzuma nozīmi:

- 1) lietvārds (*daudzums, vairums, lērums, daļa, puse*),
- 2) apstākļa vārds (*daudz, maz, nedaudz*).

Vārdu savienojuma otrais komponents ir lietvārds ģenitīvā (piem., *vairums cilvēku, daudz draugu* utt.). Izvēlēti tikai tādi teikumi, kuros ģenitīvs ir postpozitīvs, jo, kā minēts iepriekš, partitīva konstrukciju īpašā semantika nepārprotami parādās tikai šādā gadījumā. Piemēri ņemti galvenokārt no *Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa* (www.korpuss.lv). Pagaidām nav veikti statistiski pētījumi, jo korpus nav sintaktiski marķēts, tāpēc visas partitīva konstrukcijas nav iespējams izgūt, turklāt pirms liela apjoma materiāla vākšanas būtu jāizvirza hipotēzes par būtisko meklējamo pazīmju kopumu.

Piemēru atlasē bija jāizvēlas teikumi, kuros redzama izteicēja dzimtes un skaitļa forma, un tas latviešu valodā iespējams vienīgi tad, ja izteicējā ir analītiska darbības vārda forma ar divdabi vai arī saitiņa ar īpašības vārdu.

Kā liecina ekscerpētais materiāls, konstrukcijās ar **vienskaitļa** ģenitīvu saskaņojums dzimtē visos gadījumos veidojas ar daudzuma nosaukumu, nevis ar lietvārdu ģenitīvā:

(16) ***Daļa** papīra jau ir nogādāta pārstrādātājiem.* (K)

(17) ***Vairums** apēstās barības tiek patērēts taukaidu uzturēšanai.* (K)

Ja daudzuma nosaukums ir nelokāms, tiek lietota nemarkētā vīriešu dzimtes vienskaitļa trešās personas forma:

(18) ***Nedaudz** naudas bija palicis.* (K)

Vienskaitļa ģenitīvā ir tikai neskaitāmu reāliju, tātad galvenokārt vielu vai abstraktu jēdzienu, nosaukumi, tie ir dalāmi tikai „porcijās”, tāpēc ne tikai formāli, bet arī semantiski noteicošais kļūst daudzuma nosaukums un izteicējs saskaņojas ar to.

Tādējādi turpmāk tiks analizēti piemēri, kuros lietvārds ir **daudzskaitļa** ģenitīvā, jo tajos sastopama variēšanās. Bija jāatlasa piemēri, kuros daudzuma nosaukuma un ģenitīva dzimtes ir dažādas:

(19) *Liela **daļa** Balkānu reģiona ir pilnībā atkarīga no Krievijas gāzes piegādēm.* (K)

Piemērā (19) partitīvs *daļa* ir sieviešu dzimtē, bet vārds ģenitīvā – vīriešu dzimtē, un varam redzēt, ka saskaņojums veidojas ar daudzuma nosaukumu.

Turpretim, ja abiem lietvārdiem ir vienāda dzimte, šādi piemēri analīzē nav izmantojami, jo nav nosakāms, ar kuru vārdu formālā atbilstība veidojas:

(20) ***Daļa** mūsu tautas ir garā vāja.* (K)

Konstatēts, ka vairumā ekscerpēto teikumu izteicējs lietots daudzskaitlī, tātad aplūkotajās partitīva konstrukcijās latviešu valodā dominē pielāgošanās ģenitīvam:

(21) *Vairums ūdenstilpnu ir aizsalušas.* (www.daba.gov.lv)

(22) *Daļa cilvēku tagad ir devušies atvaļinājumā.* (K)

Šāda tendence vērojama neatkarīgi no pazīmes *dzīvs/nedzīvs*, jo arī teikumos ar nedzīvu lietu nosaukumiem pielāgošanās dzimtē un skaitlī pārsvarā veidojas ar vārdu ģenitīvā:

(23) *Mūsdienās pat vairums īsfilmu ir garākas.* (K)

(24) *Lielākā daļa tirgu ir lēni.* (K)

Nav pārliecinošu pierādījumu tam, ka saskaņošanās īpatnības būtu saistītas ar izteicēja *kārtas formu* (un vienlaikus gramatiskā subjekta semantisko lomu), jo gan darāmās, gan ciešamās kārtas teikumos dominē pielāgošanās ģenitīvam:

(25) *Daļa lauksaimnieku pret to ir iebilduši.* (K)

(26) *Lielākā daļa dzīvokļu ir privatizēti.* (K)

Var konstatēt, ka formālā pielāgošanās latviešu valodā ir saistīta ar *vārdu secību* teikumā. Ja saskaņošanās notiek ar partitīvu, izteicējam ir tendence atrasties teikuma sākumā, un aiz tā seko partitīva konstrukcija:

(27) *Blokēts vairums ielu Beirūtā.* (K)

(28) *Pēkšņi ir sakrājies lērums citu darbu.* (K)

(29) *Procesa izmeklēšanas laikā ir noprotināts liels daudzums personu.* (K)

Teikumos (27)–(29), pirmkārt, teikuma priekšmets nav tēma, otrkārt, izteicējs atrodas tuvāk partitīvam, tāpēc šo vārdformu savstarpēja gramatiskā pielāgošanās būtu gaidāma. Tas saskan arī ar Grevila Korbeta (*Greville G. Corbett* 2006, 197–200) novērojumiem tipoloģiskā aspektā.

Tomēr latviešu valodā ir atrodami arī pretēji piemēri, kur teikuma sākumā novietots izteicējs pielāgojas dzimtē un skaitlī lietvārdam ģenitīvā:

(30) *Nav reģistrējušies pietiekams daudzums deputātu.* (K)

(31) *Slēgti lielākā daļa biroju.* (K)

Tātad saikne starp vārdu secību un saskaņošanās īpatnībām latviešu valodas partitīva konstrukcijās izpaužas tikai kā tendence, nevis absolūts nosacījums.

Kā liecina ekscerpētais materiāls, saskaņošanās īpatnības partitīva konstrukcijās latviešu valodā vismaz daļēji ir atkarīgas no *partitīva semantikas*. Konstrukcijās ar partitīviem *daudzums* un *lērums* formu atbilsme veidojas galvenokārt ar daudzuma nosaukumu nominatīvā:

(32) *Ir vajadzīgs viss šis milzīgais daudzums priekšlikumu.* (K)

(33) *Šonedēļ gaidāms lērums ekonomisko jaunumu.* (K)

Tāds pats pielāgošanās princips vērojams teikumos ar nelokāmo partitīvu *daudz*, kur izteicējs ir nemarkētā formā:

(34) Tik *daudz dalībnieku vēl nav bijis*. (K)

Tas šķiet pārsteidzoši, jo konstrukcijās ar vārdu *vairums*, kas semantiski ir ļoti tuvs vārdiem *daudzums*, *lērums* un *daudz*, tendence ir pilnīgi pretēja:

(35) *Lielum lielais vairums bērslapju ir ēdamas*. (K)

(36) *Vairums audzēkņu esot ļoti mērķtiecīgi, radoši, motivēti*. (K)

Iespējams, cēlonis ir tajā, ka vārda *vairums* semantikā ietverta daļas un dalīšanas nozīme, proti, 'lielākā daļa', turpretim *daudzums* un *lērums* šādu semantisko elementu neietver. Par labu šim skaidrojumam varētu liecināt fakts, ka piemēros ar partitīvu *daļa* (kas arī ietver dalīšanas nozīmi) izteikti dominē pielāgošanās ģenitīvam (37), bet ar partitīvu *puse* atrasti tikai šī tipa piemēri (38):

(37) *Daļa vietu būs atzīmētas kartē*. (K)

(38) *Līdz pagājušajai piektdienai jau bija reģistrējušies apmēram puse dalībnieku*. (K)

Tomēr jāatzīst, ka teikumos ar *daudzums* un *lērums* nozīmīga varētu būt arī vārdu secība, jo tad, ja partitīva konstrukcija atrodas pirms izteicēja, iespējama arī pielāgošanās ģenitīvam:

(39) *Milzīgs daudzums cilvēku ir zaudējuši savu naudu*. (K)

(40) *Lērums kaklasaišotu vietējo vagaru ir gatavi noticēt katram manam vārdam!* (K)

Turpretim teikumos ar partitīvu *daudz* saistība starp vārdu secību un saskaņošanās īpatnībām nav novērojama.

Iespējams, ka partitīva semantika korelē ar vārdu secības īpatnībām, proti, noteiktu tipu leksēmas parādās galvenokārt noteiktu tipu konstrukcijās (no visām aplūkotajām leksēmām *daudzums* un *lērums* partitīva konstrukcijās lietoti galvenokārt tad, ja izteicējs atrodas pirms teikuma priekšmeta).

5. Secinājumi

1. Saskaņošanās īpatnības partitīva konstrukcijās ir atkarīgas no ģenitīva vārdformas skaitļa – konstrukcijās ar vienskaitļa ģenitīvu formu atbilstme veidojas tikai ar partitīvu (daudzuma nosaukumu), kas ir gan formāli, gan semantiski nozīmīgākais konstrukcijas komponents.
2. Lielākajā daļā partitīva konstrukciju ar daudzskaitļa ģenitīvu runātāji par galveno komponentu tiecas uztvert nevis daudzuma nosaukumu, bet formāli atkarīgo komponentu ģenitīvā. Tātad partitīva konstrukciju referents tiek pārsvarā uztverts nevis kā vienots veselums, bet kā atsevišķu diskretu elementu kopums. Locījumu atbilstmes trūkums nav šķērslis veidot formu atbilstmi dzimtē un skaitlī.

3. Pašreizējie pētījumi liecina, ka saskaņošanās īpatnības nav atkarīgas no pazīmes *dzīvs/nedzīvs*, gramatiskā subjekta semantiskās lomas vai izteicēja kārtas formas.
4. Saskaņošanās īpatnības ir saistītas ar daudzuma nosaukuma semantiku – konstrukcijās ar partitīviem *daļa, puse, vairums* dominē pielāgošanās ģenitīvam, iespējams, tāpēc, ka šo vārdu nozīmē ietilpst semantiskais elements ‘dalīt’, turpretim ar *daudz, daudzums, lērums* – pielāgošanās partitīvam.
5. Lietvārds aiz partitīviem *daļa, puse, vairums* vienmēr nosauc noteiktu, adresantam un adresātam zināmu reāliju kopumu, tāpēc formālā pielāgošanās varētu būt saistīta arī ar lietvārda noteiktību vai nenoteiktību. Šāds turpmāks pētījums būtu nepieciešams, kaut gan, kā iepriekš minēts, lietvārda vārdkopas noteiktība vai nenoteiktība nepārprotami nosakāma vienīgi tad, ja tajā ietilpst kāds apzīmētājs.
6. Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas nosaka formālo pielāgošanos vienam vai otram komponentam, ir vārdu secība, proti, teikumos ar izteicēju sākumā dominē pielāgošanās partitīvam, bet, ja izteicējs atrodas aiz teikuma priekšmeta, dominē pielāgošanās ģenitīvam. Tomēr arī šis nosacījums latviešu valodā izpaužas tikai kā tendence, bet nav absolūts. Līdzšinējie pētījumi ļauj izvirzīt hipotēzi, ka partitīva leksēmu izvēle korelē ar vārdu secību un, iespējams, noteiktību.

Avoti

1. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. www.korpus.lv
2. www.daba.gov.lv
3. www.zentiva.lv

Literatūra

1. Berg-Olsen, Sturla. 2005. *The Latvian dative and genitive: A cognitive grammar account*. Oslo: University of Oslo.
2. Bondarko, Aleksandr V. (ed.). 1996. *Teorija funkcional'noj grammatiki. Kachestvennost'. Kolichestvennost'*. Sankt-Peterburg: Nauka.
3. Corbett, Greville G. 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Hamawand, Zeki. 2014. Partitives: an exploration in cognitive grammar. *International Journal of English Linguistics*. 4. 1, 112–126. <http://dx.doi.org/10.5539/ijel.v4n1p112>
5. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.
6. Kalnača, Andra. 2016. Partitīva konstrukcijas latviešu valodā. *Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXVI. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 125–131.
7. Kārklīņš, Jūlijs. 1976. Vārda formas sintaktisko potenci problēma. *Valodniecības un literatūrzinātnes teorijas un prakses jautājumi*. Rīga: Zvaigzne, 54–101.
8. Martí-Girbau, Núria. 2003. Partitives: one or two nouns? *Rivista di Grammatica Generativa*. 27, 45–58.

9. Nītiņa, Daina & Juris Grigorjevs (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
10. Fennells, Trevors. 1995. *Lingua Lettica. Raksti latviešu lingvistikā*. Melburna: Latvian Tertiary Committee.
11. Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: LVU.
12. Ozols, Arturs. 1961. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
13. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
14. Smiltņiece, Gunta. 2016. Skaitļa vārda formas un to saistāmība ar citiem vārdiem. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 11. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 70–80.
15. Valdmanis, Jānis. 1986. Sintaktisko saistījumu (sakarū un attiecsmju) sistēma latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Vēstis*. 5, 91–104.

Summary

The article deals with the syntactic aspect of partitive constructions in Latvian. The analyzed constructions express quantitative relations and consist of two elements – quantifier determiner (noun, adverb or numeral), i.e., the partitive, and noun in the genitive. Partitive constructions are problematic from the point of view of syntax due to the asymmetry of form and content, as far as the formally dependent component tends to be semantically more important. This causes variation in agreement between the components of partitive constructions in subject position and the predicate.

The aim of the article is to discuss syntactic and semantic factors denoting agreement features. These factors are: 1) the grammatical number of the genitive and thus the distinction between count and mass nouns, 2) lexical semantics of the partitive, 3) word order. Agreement features suggest that the referents of partitive constructions with genitive plurals in Latvian are predominantly perceived as syntactically and notionally divisible constructions, combinations of discrete elements rather than indivisible wholes.

Derivational neologisms as synonyms of regular derivatives

Derivatīvie neolōģismi kā sistēmisko atvasinājumu sinonīmi

Jolanta Vaskelienė

Šiauliai University

P. Višinskis Street 38, Šiauliai, Lithuania

E- mail: jolanta.vaskeliene@su.lt

The Lithuanian language constantly acquires neologisms: some are used to name new things, while others are used as synonyms of common words. The Lithuanian language is rich in derivational synonyms, i. e. cognate derivatives having different word formation formants and similar lexical meaning. The rows of derivational synonyms are not static: they disappear or become shorter with the loss of a derivative or when the meaning of the derivative disappears; they are formed or become longer when a neologism or a new meaning of the derivative appear. The research material includes the derivational neologisms found in the prose texts of Lithuanian authors that are used as the synonyms of regular derivatives. The article discusses the newly formed or prolonged rows of derivational synonyms: the formation of neologisms, usage tendencies, substitution possibilities are analysed.

Keywords: derivational neologism; derivative; compound; derivational synonyms; row of synonyms.

Lexicon is the most changing component of the language. The demand for new words most is often fulfilled by borrowing, translating, and creating new words using the existing word formation patterns. The latter way is the most essential and efficient. The Lithuanian language constantly acquires derivational neologisms, i. e. new words that are formed under the usual word formation patters (Urbutis 2009, 37; Jakaitienė 2010, 205–208; see also Wales 1989, 317; Salys 1979; Mikeliūnienė 2002; Bauer 2004; Miliūnaitė 2015). Some neologisms do not survive in the language, while others eventually become a part of the active lexicon. „In science and technology, in administrative and informative spheres, as also in conversational use, neologisms generally have a denotative role, while in literary and some informative texts the use of neologisms is bound up with artistic aims” (Rozenbergs, 2004, 155; see also Pikčilingis 1975, 29–32; Kniūkšta 1981; Župerka 2012, 68–69).¹ Thus, some neologisms are used to name new things and notions,

¹ Expressive neologisms are also called stylistic, occasional neologisms, etc. In this research derivational neologisms are considered to be derivatives not included in *Lietuvių kalbos žodynas* (Dictionary of the Lithuanian Language), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (Dictionary of Modern Lithuanian), *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (Dictionary of Standard Lithuanian), *Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka* (Supplement Catalogue of the Dictionary of the Lithuanian Language), *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* (Database of Lithuanian Neologisms).

while others are used as synonyms of regular units of the Lithuanian lexicon. A particularly great number of derivational neologisms are used in the texts of many Lithuanian authors (see Vaskelienė 2010; 2012; 2017). Having a lot of word formation means the Lithuanian language is rich in derivational synonyms, i. e. cognate derivatives having different word formation formants, identical or similar lexical meaning and identical derivational meaning (Vaskelienė 2000). It should be noted that the rows of derivational synonyms are not static: they disappear or become shorter with the disappearance of a derivative or the meaning of the derivative; they are formed or become longer when a neologism or the new meaning of the derivative appears. The aim of the present article is to discuss the newly-formed (or prolonged) rows of derivational synonyms including the derivational neologisms. The research material was drawn from the prose texts of Lithuanian authors² (see Sources) that are used as synonyms of the cognate regular derivatives. The methods of analysis, interpretation and substitution were employed.

It should be noted that the Lithuanian language (regardless of the nature of the text) mainly forms noun and adjective neologisms (adverb and verb neologisms are not so common). Noun neologisms formed with the help of suffixes and inflexions are to be allocated to various formation categories but abstract lexical units are most common. The row of derivational synonyms often contains the derivatives of productive formation categories. For example, according to the *Dictionary of Modern Lithuanian*, the rows of verb abstract derivational synonyms most often include the derivatives with the suffixes *-imas / -ymas, -esys, -tis, -ulyš, -smas*, endings *-a, -is (-ys)*, and the most abundant groups of derivational synonyms consist of common-root derivatives with the suffixes *-imas / -ymas* and *-tis, -imas / -ymas* and *-esys, -imas / -ymas* and *-ulyš* (Vaskelienė 2000, 42–72). Verb abstracts are considered to be the derivational neologisms of the suffix *-tis*, for example:

- (1) *atitver-t-is* (: *atitverti*) ‘fence’, ‘dividing wall’, *atpirk-t-is* (: *atpirkti*) ‘redemption’, ‘atonement’, *iġaub-t-is* (: *iġaubti*) ‘concave’, ‘concavity’, *išġaub-t-is* (: *išġaubti*) ‘camber’, *sukaup-t-is* (: *susikaupti*) ‘concentration’, ‘introversion’, *sutelk-t-is* (: *susitelkti*) ‘concentration’,
the derivatives of the suffix *-esys*, for example:
- (2) *iešk-es-ys* (: *ieškoti*) ‘search’, *plast-es-ys* (: *plastėti*) ‘flutter’, *sklid-es-ys* (: *sklisti*) ‘spread’, *švogžd-es-ys* (: *švogžti*) ‘wheeze’, ‘snort’, *tyl-es-ys* (: *tylėti*) ‘silence’,
the derivatives of not very productive suffix *-la*, for example:
- (3) *speng-l-a* (: *spengti*) ‘tingle’, *sting-l-a* (: *stingti*) ‘rigidness’, ‘stiffness’,
the derivatives of the suffixes *-smas, -atis*, inflection *-is*, for example:
- (4) *gel-sm-as* (: *gelti*) ‘pain, ache’, *skaud-at-is* (: *skaudėti*) ‘pain’, *iškil-is* (: *iškilti*) ‘crack’.

These derivational neologisms are used in the similar meaning as regular derivatives, so new rows of derivational synonyms are formed:

² Prose texts are chosen because in poetry neologisms can be used for rhyme and rhythm (which is not required in prose texts).

- (5) *plastesys*^{*3} – *plastējimas* ('flutter'), *sklidesys*^{*} – *sklidimas* ('spread'), *švogždesys*^{*} – *švogždimas* ('wheeze', 'snort'), *sukauptis*^{*} – *su(si)kaupimas* ('concentration', 'introversion'), *įskilis*^{*} – *įskilimas* ('crack'), or the existing rows of derivational synonyms become longer:
- (6) *atitvertis*^{*} – *atitvėrimas* – *atatvaras* ('fence', 'dividing wall'), *atpirktis*^{*} – *atpirkimas* – *atpirkumas* ('redemption', 'atonement'), *įgaubtis*^{*} – *įgaubimas* – *įgauba* ('concave', 'concavity'), *išgaubtis*^{*} – *išgaubimas* – *išgauba* ('camber'), *sutelktis*^{*} – *su(si)telkimas* – *santalka* – *santelkis* ('concentration'), *ieškesys*^{*} – *ieškojimas* – *ieškoseną* – *ieškynė* ('search'), *tylesys*^{*} – *tylėjimas* – *tyla*⁴ – *tylonė* ('silence'), *spengla*^{*} – *spengimas* – *spengesys* ('tingle'), *stingla*^{*} – *stingulys* – *stingis* ('rigidness', 'stiffness'), *gelsmas*^{*} – *gėlimas* – *gelsena* – *gėla* – *gėlė* ('pain, ache'), *skaudatis*^{*} – *skaudėjimas* – *skausmas* – *skauda* – *skaudus* – *skaudėseną* – *skaudesys* – *skaudis* – *skaudulys* ('pain').

The closeness of meaning of the derivational synonyms can be best revealed by their usage. The derivatives which can be used interchangeably in the same context without changing its meaning are considered to be strictly synonymous. It should be noted that there are derivational synonyms which have the same, close or only a similar lexical meaning. That derivational neologisms and regular derivatives are synonymous is best shown by substitution: neologisms can be replaced by regular derivatives without changing essentially the sense of a word phrase or sentence, for example:

- (7) *Tačiau tasai nervingas plastesys yra apgaulingas...* KE227 (cf. *nervingas plastėjimas*)
'But that nervous flutter is deceptive...',
- (8) *Visus mūsų gudriausių užmačių bei žabangų sklidesius ji [esybė] sugeria tobulai...* K389 (cf. *žabangų sklidimas*)
'It (a being) absorbs perfectly all spreadings of our most cunning intents and snare ...',
- (9) *...šįsyk balso beveik nepasigirdo, vien korėtų plaučių švogždesys...* K174 (cf. *plaučių švogždimas*)
'... this time the voice was not heard, only the snort of spongy lungs...',
- (10) *Ši elipsė neturi jokio įskilio, ji absoliučiai uždara* KE225 (cf. *neturi įskilimo*)
'This ellipse has not a crack, it is absolutely closed',
- (11) *...blokada, sukelianti <...> klaidingą atitvertį nuo visų ir visko...* K207 (cf. *klaidus atitvėrimas / atatvaras nuo visko*)
'...the blockade causing <...> dreadful fence from everyone and everything...',
- (12) *Nes skausmas jau būtų atpirkties pradžia. O atpirkties čia nėra* K155 (cf. *atpirkimo / atpirkumo pradžia*)
'Pain would be the beginning of redemption. And there's no redemption',

³ Neologisms are marked with an asterisk, derivational formants are highlighted, in word phrases or sentences neologisms are presented with the increased spacing between the letters, their synonyms are underlined.

⁴ Inflectional *-a* derivative *tyla* could be based on the adjective *tylus*, *-i*, and the verb *tylėti* (see Pakerys 1994, 239).

- (13) ...*laiko įgaubties akimirka*... K449 (cf. *įgaubimo* / *įgaubos akimirka*)
'...the concavity moment of time...',
- (14) ...*grožis turi galios atitraukti žmogų nuo maldos ir sukaupties valandėlių* K403 (cf. *susikaupimo valandėlė*)
'...beauty has the power to withdraw a man of prayer and concentration hours',
- (15) ...*ausų būgneliai tuoj plyš – spenglos <...> nebeatlaikę* VP47 (cf. *spengimo* / *spengesio nebeatlaikę*)
'...eardrums will explode – being unable to resist the tingle',
- (16) ...*strėlė staiga šauna ir skrieja – prakirsdama pilką nuovargio stinglą*... VP72 (cf. *nuovargio stingulys* / *stingis*)
'...the arrow suddenly shoots and swings – breaking the grey fatigue of stiffness...',
- (17) ...*prasminės pauzės išduos <...> dvasinę būseną, skaudatį* K89 (cf. *išduos skausmą* / *skaudėjimą* / *skaudą* / *skaudesį*)
'...meaningful pauses will betray <...> the spiritual state, pain'.

Sometimes a neologism and its synonym are used alongside, the repetition is used not only to make the text cohesive, but also it draws attention of the addressee:

- (18) ...*žodžių šlamesį ima keisti vidinė tylą, tylesys, iškvėpimas* K245
'...the whisper of words is being changed by the inner silence, the expiration'.

It should be noted that in the majority of cases the interchange of regular derivatives and derivational neologisms is possible, for example:

- (19) *Ir atpirkimo jis niekam nesiūlė* T (cf. *nesiūlė atpirkties**) 'And he did not offer the redemption to anyone', ...*laukė atpirkumo Izraelio* LKŽe (cf. *laukė Izraelio atpirkties**) 'he waited for Israel's redemption',
- (20) *Tai sužeisto erelio sparnų plastėjimas* T (cf. *sparnų plastesys**) 'It is the fluttering of wings of the wounded eagle',
- (21) *Man be skaudėjimo traukė tą dantį* LKŽe (cf. *traukė be skaudaties**) 'My tooth was pulled out without pain', *be skaudos mirė* LKŽe (cf. *be skaudaties* mirė*) 'died without pain', *Skausmas plėšė galvą*... T (cf. *skaudatis* plėšė galvą*) 'The pain tore the head', *priešinuosi <...> geliančiam skaudesiui* T (*priešinuosi skaudačiai**) 'I try to resist <...> the aching pain', *Tai skaudis tos žaizdos!* LKŽe (cf. *skaudatis* žaizdos*) 'The wounds are pain!', *Užėjo toks skaudulys, kad vos iškentė* LKŽe (cf. *užėjo skaudatis**) 'And there come such pain, that he could hardly endure', etc.

So, it could be admitted that the derivatives of the newly formed synonym rows have a relative high degree of sameness: they have a similar (or identical) meaning and are used in a similar lexical environment.

The regular nominal abstract derivational synonym rows usually include the derivatives of the most productive word formation types *-umas*, *-ybė*, *-ystė*, *-is* (see *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (Grammar of Modern Lithuanian),

100–103). The denominal abstracts formed with the suffixes *-ystė*, *-ybė* (*luoš-yst-ė* (: *luošas*), *mizantrop-yst-ė* (: *mizantropas*), *vieniš-yst-ė* (: *vienišas*), *nuosaik-yb-ė* (: *nuosaikus*), *pereinam-yb-ė* (: *pereinamas*) are also used as synonyms of regular, cognate derivatives, thus new pairs of derivational synonyms appear:

(22) *pereinamybė** – *pereinamumas* (‘ability to cross’, ‘transit’),

(23) *mizantropystė** – *mizantropija* (‘misanthropy’)

or the existing derivational synonym rows become longer, for example:

(24) *luošystė** – *luošumas* – *luošybė* – *luoša* (‘lameness’), *vienišystė** – *vienišumas* – *vienišuma* – *vienišybė* (‘loneliness’), *nuosaikybė** – *nuosaikumas* – *nuosaika* – *nuosaikė* (‘moderation’).

All denominal abstracts could be replaced by regular derivatives and the meaning of the text would not be changed, for example:

(25) *Tas pereinamybės tarpsnis, kai jau prabudęs, bet dar snūduriuoja* P (cf. *pereinamumo tarpsnis*)

‘The transitory phase, when you are already awake but still dozing’,

(26) *Mizantropystė – žmonijos pasaugojimas nuo pernelyg didelės ir karštos meilės* LM35 (cf. *mizantropija – žmonijos pasaugojimas*)

‘Misanthropy is keeping the mankind from the excessive and passionate love’,

(27) *Nuolankiai priimu lošystę, išdidžiai* K392 (cf. *priimu lošumą / lošą / lošybę*)

‘I humbly and proudly accept the lameness’,

(28) *Vienam tai verslo rūšis, kitam – vienišystė* KE161 (cf. *kitam tai vienišumas / vienišuma / vienišybė*)

‘For one it is a type of business, for another it is loneliness’.

Sometimes a neologism is created by analogy with the adjacent regular derivative (see the abstract *nuobodybė* which is formed with the same suffix):

(29) *...maloni išimtis nuobodybės ir nuosaikybės jūroje* DD87

‘...pleasant exception in the sea of boredom and moderation’.

It should be noted that although in this case the neologism could be replaced by the regular derivative (*nuosaikumo / nuosaikos / nuosaikės jūra*), in the current Lithuanian language only the abstract *nuosaikumas* is commonly used: *The Corpus of the Contemporary Lithuanian Language* provided 214 usage examples of this derivative, however, it did not provide a single example of its synonyms *nuosaika* and *nuosaikė*.

The neologisms of other derivational categories are also used as synonyms of regular derivatives, for example, the nouns denoting persons derived from verbs (*pabėg-iuk-as* (: *pabėgti*), *paklydž-iuk-as* (: *paklysti*), *dvok-ius* (: *dvokti*) and the nouns derived from adjectives and noun (*laisv-uol-is* (: *laisvas*), *tušt-ulis* (: *tuščias*), *mašin-orius* (: *mašina*):

(30) *pabėgiukas** – *pabėgėlis*, *-ė* – *pabėgis*, *-ė* – *pabėgūnas*, *-ė* – *pabėguolis*, *-ė* (‘refugee’, ‘war refugee’),

- (31) *paklydžiukas** – *paklydēlis*, *-ē* (‘the one who lost his way’, ‘lost’),
 (32) *dvokius** – *dvokēlis* (‘stinker’),
 (33) *laisvuolis** – *laisvūnas* (‘the one who is free’),
 (34) *tuštulis** – *tuštuolis* (‘a narrow-minded man’),
 (35) *mašinorius** – *mašinistas*, *-ė* – *mašininkas*, *-ė* (‘machinist’).

All derivational neologisms could be replaced by cognitive derivatives and the meaning of the sentence remains the same, for example:

- (36) *Jis ir dabar <...> negalėjo to dvokiaus pakęsti...* A39 (cf. *negalėjo to dvokėlio pakęsti*)
 ‘He now <...> could not stand the stench’,
 (37) *Žmogus, matyt, buvo arba visai kurčias, arba laisvuoliu apsimetus kiaušė...* GD368 (cf. *apsimetus laisvūnu*)
 ‘The man apparently was either completely deaf or pretended to be his own master’,
 (38) *...suvapėjo toksai traktoristas ne traktoristas, bet vis tiek kažkoks mašinorius, nes buvo apsilkęs kombinezoną A225* (cf. *suvapėjo mašininkas / mašinistas*)
 ‘...mumbled a tractor-driver, as if a tractor-driver, but still a driver because he wore overalls’.

The usage of neologisms *pabėgiukas*, *paklydžiukas* is probably occasional: they are created by analogy with the adjacent common Lithuanian derivative *pamestinukas* (‘foundling’):

- (39) *Tapome pamestinukais, pabėgiukais, paklydžiukais* K237
 ‘We became foundlings, refugees, the lost’.

The interchange of neologisms and regular derivatives is unrestricted, cf. *tapome pabėgėliais, paklydėliais*.

Sometimes a row of synonymous derivatives is extended by a new compound. For example, the second component of all compounds naming *rėksnys* (‘a loudmouth’) is a noun *gerklė* (‘a mouth’):

- (40) *praplėštgerklis** – *didžiagerklis* – *išverstgerklis* / *išverstagerklis*⁵ – *paleistagerklis* – *plačiagerklis* – *verstagerklis* (‘a loudmouth’, ‘roarer’).

A poor minded, sheepish man is named by the members of two synonym rows: the first synonym row includes compounds with *kiaušas* (‘brainpan’) as the second component:

- (41) *silpnakiaušis** – *skystakiaušis* – *minkštakiaušis* – *paplūpkiaušis* (‘feeble-minded’, ‘poor-minded’),

the derivatives of the second synonym row are based on the noun *galva* (‘head’):

⁵ In synonym rows, slash divides derivational variants, i. e. the derivatives with the same base words and the same derivational affix but differ in secondary derivational means: joining, root vowels, etc.

- (42) *kvaišgalvis** – *asilgalvis* – *avigalvis* – *avelgalvis* – *avidgalva* / *avidgalvis* – *avinagalvis* / *avingalvis* – *begalvis*, *-ė* – *bobagalvis* / *bobgalvis* – *bukagalvis* – *buriutgalvis* ('fool' 'clot', 'mutt').

Replacing the neologisms with regular derivatives the meaning of the context remains essentially unchanged:

- (43) *Jisai sėdėjo šalia, nors tasai praplėštgerklis ir spaudė jį* A374 (cf. *didžiagerklis* / *išverstagerklis* / *paleistagerklis... spaudė jį*)
'He was sitting near, though the loudmouth pressed him',
- (44) *...saujelės silpnakiaušių žaidimas...* K320 (cf. *skystakiaušių* / *minkštakiaušių... žaidimas*)
'...the game of some poor-minded people',
- (45) *Demokratinis pasaulis, kur kvaišgalviai sudaro daugumą, panašus į mėšlyną...* KR190 (cf. *asilgalviai* / *avigalviai* / *begalviai... sudaro daugumą*)
'The democratic world where fools are in the majority is similar to a dunghill'.

Though the discussed noun neologisms and regular derivatives have a similar meaning, are used in a similar context and have a significant substitution possibilities, it could be admitted that the neologisms (at least for a certain period of time) are the part of specific lexicon. „This specificity (of the novel and non-customary) is in itself a stylistic recourse.” (Rozenbergs 2004, 156)

Although there are more than 700 adjective derivational synonym rows in the current Lithuanian language (see Vaskelienė, Kučinskienė 2012a) and a lot of adjective neologisms are used in various texts (especially with the suffix *-iškas*, *-a*), they are not commonly used as synonyms of regular derivatives. However, such cases exist, for example, derivational synonym rows are extended by the neologisms with suffixes *-lus*, *i*, *-iškas*, *-a*, *-uoklis*, *-ė*:

- (46) *dužl-us*, *-i* (: *dužti*) 'fragile', 'breakable', *stingl-us*, *-i* (: *stingti*) 'stiff', *pinkliškas*, *-a* (: *pinklus*) 'tangled', *pašaip-uokl-is*, *-ė* (: *pašaipu*) 'mocking', 'sarcastic'.

These neologisms derived from adjectives supplement the rows of cognate derivatives fixed in dictionaries:

- (47) *dužlus*, *-i** – *dužus*, *-i* – *dužnus*, *-i* ('fragile', 'breakable'),
- (48) *stinglus*, *-i** – *stingrus*, *-i* – *stingus*, *-i* ('stiff'),
- (49) *pinkliškas*, *-a** – *pinklinis*, *-ė* – *pinklus*, *-i* ('tangled'),
- (50) *pašaipuoklis*, *-ė** – *pašaipingas*, *-a* – *pašaipinis*, *-ė* – *pašaipiškas*, *-a* – *pašaipus*, *-i* ('mocking', 'sarcastic').

The derivational neologisms used instead of regular derivatives do not change the meaning of the sentence:

- (51) *Prieš šį dužlų stinglumą* VP 128 (cf. *dužus* / *dužnus* *stinglumas*)
'Against this breakable rigidity',
- (52) *labai stingliame ore dūmai beveik nesisklaido* VP 89 (cf. *stingus* / *stingrus* *oras*)
'smoke does not clear away in the stiff air',

- (53) ...*netolies tikriausiai laukia pavojinga, pinkliška vieta...* K168 (cf. *pinkli* / *pinklinė* vieta)
 ‘...there probably is a dangerous, tangled place near here’,
- (54) *Visa jos praeitis – tėvų namai Gardine, jos pašaipuoklės seserys...* SRII123–124 (cf. *pašaipiškos* / *pašaipinės* / *pašaipingos*⁶ seserys).
 ‘All her past is the parents’ house in Grodno, her sarcastic sisters’.

The compounds formed with adjectives and nouns *stambianosis*, *-ė*, *prastakilmis*, *-ė* in dictionaries are presented only as nouns, but in the sources under investigation they are used as adjectives. So, the compounds with a noun *nosis* (‘nose’) as the second component and having similar meaning can be considered synonyms:

- (55) *stambianosis*, *-ė**– *driūtanosis*, *-ė* / *drūtanosis*, *-ė* – *drūktnosis*, *-ė* – *kačėrgnosis*, *-ė* – *stornosis*, *-ė* / *storianosis*, *-ė* – *tribianosis*, *-ė* (‘the one with a big nose’).

Two compounds with a noun *kilmė* (‘origin’) also can be treated as synonyms:

- (56) *prastakilmis*, *-ė** – *žemakilmis* (‘the one of poor origin’).

As the interchange of neologisms and regular compounds is possible without major restrictions, it can be stated that these are derivatives of high degree synonymy:

- (57) ...*aukšta stambianosė moteris žilstelėjusiais plaukais...* A400 (cf. *driūtanosė* / *stornosė...* moteris)
 ‘...a high woman with a big nose and grey hair’,
- (58) ...*o prastakilmiai nugalėtojai siautėjo kaip senovės barbarai...* GD120 (cf. *žemakilmiai* nugalėtojai)
 ‘...and the winners of poor origin were raging like ancient barbarians’.

Verb neologisms as synonyms of regular derivatives are used even more rarely, e. g., the verb *pakiaulinti* found in A. Čigriejus’ text is used as a synonym of derivative *prikiulinti* (‘to make trouble for smb’) fixed in the dictionaries:

- (59) *Pakiaulinti tai aš moku, oi, kaip aš moku...* Č192 (cf. *prikiulinti* tai aš moku)
 ‘I know how to make trouble, oh, I know how...’.

Having checked the neologisms in *The Corpus of the Contemporary Lithuanian Language* it was found that it includes examples of the majority of derivational neologisms: *sutelktis* (40 usage cases), *vienišystė* (27), *atpirktis* (23), *mašinorius* (16), *sukaupis* (9), *švogždesys* (7), *pereinamybė* (4), *skaudatis* (4), *stambianosis*, *-ė* (4), *prastakilmis*, *-ė* (4), *pakiaulinti* (4), *ieškesys* (3), *luošystė* (3), *dužlus*, *-i* (3), *skrajūnas*, *-ė* (3), *sklidesys* (2), *atitvertis*, *išgaubtis*, *spengla*, *įskilis*, *nuosaikybė*, *laisvuolis*, *tuštulis*, *kvaišgalvis*, *pinkliškas*, *-a* (1 usage case of each), the derivatives *tylesys*, *plastesys*, *įgaubtis*, *stingla*, *gelsmas*, *mizantropystė*, *dvokius*,

⁶ It should be said that some of these regular derivatives in the current Lithuanian language are rarely used: the corpus provides examples only with the adjective *pašaipus*, *-i* (396); while other adjectives are not common: *pašaipingas*, *-a* (3), *pašaiptikas*, *-a* (2); examples with the adjective *pašaipinis*, *-ė* are not provided.

pabėgiukas, paklydžiukas, praplėštgerklis, silpnakiaušis, pašaipuoklis, -ė are not fixed in the corpus.

Conclusion

1. The derivational neologisms found in the prose texts of Lithuanian authors can be considered to be synonyms of regular cognate derivatives: the derivatives are used in similar meaning and exhibit great substitution possibilities. The newly-formed derivational rows of synonyms complement the groups of derivational synonyms.
2. The majority of neologisms are potential derivatives: they obey the word formation rules, they are formed following the productive word formation types; some of them are formed by analogy.
3. Nouns are most commonly used as synonyms of regular derivatives; the majority of noun neologisms are the units of abstract lexicon (abstracts nouns formed with the suffixes *-esys, -tis, -ystė, -ybė*).
4. Neologisms are quite common in other texts: *The Corpus of the Contemporary Lithuanian Language* presented examples of 68 per cent of neologisms entering the rows of derivational synonyms. Their authorship is difficult to establish. Some neologisms could eventually be included in dictionaries and databases. Then the existing rows of derivational synonyms would become longer or new rows would be formed.

Abbreviations

A – Aputis, Juozas. *Gegužė ant nulūžusio beržo*

Č – Čigriejus, Algis. *Ir parnešė apynio kvapą*

DD – Sabaliauskaitė, Kristina. *Danielius Dalba & kitos istorijos*

GD – Gutauskas, Leonardas. *Daiktai*

K – Kajokas, Donaldas. *Lietaus migla Lu kalne*

KE – Kajokas, Donaldas. *Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys*

KR – Saja, Kazys. *Kinivarpų raštai*

LM – Šerelytė, Renata. *Laukiniai mėnesiai*

P – Papievis, Valdas. *Mes pasukome laikrodžius, ir atėjo pavasaris*

SR II – Sabaliauskaitė, Kristina. *Silva Rerum II*

T – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*

VP – Papievis, Valdas. *Eiti*

Sources

1. Aputis, Juozas. *Gegužė ant nulūžusio beržo*. Vilnius: Vaga, 1986.
2. Čigriejus, Algis. *Ir parnešė apynio kvapą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011.
3. Sabaliauskaitė, Kristina. *Danielius Dalba & kitos istorijos*. [Vilnius]: Baltos lankos, 2012.
4. Gutauskas, Leonardas. *Daiktai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.

5. Kajokas, Donaldas. *Lietaus migla Lu kalne*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.
6. Kajokas, Donaldas. *Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys*. Vilnius: Tyto alba, 2012.
7. Saja, Kazys. *Kinivarpu raštai*. Vilnius: Typoart, 2013.
8. *Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*. 2015. Available: <http://lkiis.lki.lt/antra-kartoteka> [Date of access June, July 2016].
9. Šerelytė, Renata. *Laukiniai mėnesiai*. Vilnius: Alma littera, 2006.
10. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Available: <http://naujazodziai.lki.lt/> [accessed: June, July 2016].
11. Papievis, Valdas. Mes pasukome laikrodžius, ir atėjo pavasaris. *Metai*. 2015, no. 08–09. Available: <http://www.tekstai.lt/component/content/article/7988-valdas-papievis-mes-pasukome-laikrodzius-ir-atejo-pavasaris-apsakymas> [Date of access 07.01.2016].
12. Sabaliauskaitė, Kristina. *Silva Rerum II*. [Vilnius]: Baltos lankos, 2011.
13. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Available: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> [Date of access July, 2016].
14. Papievis, Valdas. *Eiti*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

References

1. Ambrazas, Vytautas (ed.). 2005. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Bauer, Laurie. 2004. The Function of Word-Formation and the Inflection-Derivation Distinction. Aertsen, *Words and their Places. A Festschrift for J. Lachlan Mackenzie*. Henk, Hannay, Mike, Lyall, Rod (eds). Amsterdam: Vrije Universiteit, 283–292.
3. Keinys, Stasys (ed. in chief). 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (šeštas (trečias elektroninis) leidimas). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
4. Jakaitienė, Evalda. 2010. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
5. Liutkevičienė, Danutė (ed. in chief). 2012–2017. *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available: <http://bkz.lki.lt/>
6. Kniūkšta, Pranas. 1981. *Rašytojas ir žodis*. Vilnius: Mokslas.
7. Mikelionienė, Jurgita. 2002. Analogija žodžių daryboje. Potenciniai ir okaziniai dariniai. *Acta Linguistica Lituanica*. 46, 73–80.
8. Miliūnaitė, Rita. 2015. Naujažodžių atranka ir pateikimas Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne. *Leksikografija ir leksikologija*. 5. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 161–184.
9. Naktinienė, Gertrūda (ed. in chief). 2005. *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available: <http://www.lkz.lt/>
10. Pakerys, Antanas. 1994. *Akcentologija*. I. Kaunas: Šviesa.
11. Pikčilingis, Juozas. 1975. *Lietuvių kalbos stilistika*. II. Vilnius: Mokslas.
12. Rozenbergs, Jānis. 2004. *The Stylistics of Latvian*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
13. Salys, Antanas. 1979. Neologisms in modern Lithuanian. *Raštai I. Bendrinė kalba*. Roma, 165–169.
14. Urbutis, Vincas. 2009. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

15. Vaskelienė, Jolanta. 2000. *Darybiniai sinonimai*. Šiauliai.
16. Vaskelienė, Jolanta. 2010. *Lietuvių kalbos žodyne* nefiksiuoti dariniai ir jų funkcionavimas Antano Kalanavičiaus poezijoje. *Filologija*. 15. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 151–166.
17. Vaskelienė, Jolanta. 2012. Žodinių nefiksiuotų darinių funkcionavimas Ričardo Gavelio kūrinuose. *Filologija*. 17. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 145–162.
18. Vaskelienė, Jolanta, Kučinskienė, Ramunė. 2012a. Dabartinės lietuvių kalbos būdvardžių darybiniai sinonimai. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*. 14 (1). Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 153–161.
19. Vaskelienė, Jolanta. 2017. Naujadarai Viktorijos Daujotytės tekstuose. *Acta humanitarica universitatis saulensis*. 23. Šiauliai: Šiaulių universiteto bibliotekos Leidybos skyrius, 149–170.
20. Župerka, Kazimieras. 2012. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
21. Wales, Katie. 1989. *A Dictionary of Stylistics*. London and New York: Longman.

Kopsavilkums

Lietuviešu valodā pastāvīgi rodas jauni atvasinājumi: vieni nosauc jaunas lietas, jēdzienus, savukārt citi tiek lietoti kā sistēmisko vārdu sinonīmi. Lietuviešu valodā ir daudz derivatīvo sinonīmu – atvasinājumu, kuriem ir kopīga sakne, atšķirīgi vārdarināšanas formanti un līdzīga leksiskā nozīme. Derivatīvo sinonīmu rindas nav statiskas: tās zūd vai kļūst īsākas, ja zūd atvasinājums vai tā nozīme, rodas vai kļūst garākas, ja rodas jauni atvasinājumi vai jauna atvasinājuma nozīme. Pētījuma materiāls – lietuvišu autoru tekstos (izņemot dzeju) konstatētie jaunie atvasinājumi, kuri tiek lietoti kā sistēmisko atvasinājumu sinonīmi. Rakstā aplūkotas no jauna radušās vai garākas kļuvušas derivatīvo sinonīmu rindas un tiek analizēta jauno atvasinājumu darināšana, lietošanas tendences, substitūcijas iespējas.

Materiāla analīze ļauj izdarīt šādus secinājumus:

1. Lietuviešu autoru tekstos konstatētos jaunus atvasinājumus var uzskatīt par sistēmisko kopīgas saknes atvasinājumu sinonīmiem: atvasinājumi tiek lietoti līdzīgā nozīmē, un tiem piemīt lielas substitūcijas iespējas. No jauna radušās derivatīvo sinonīmu rindas papildina sistēmisko derivatīvo sinonīmu grupas.
2. Vairums jauno atvasinājumu ir potenciāli atvasinājumi: tie atbilst vārdarināšanas tendencēm, ir darināti atbilstoši produktīviem derivācijas tipiem, daži no tiem – pēc analogijas.
3. Kā sistēmisko atvasinājumu sinonīmi galvenokārt tiek lietoti lietvārdi; lielākā daļa jauno lietvārdu atvasinājumu ir abstraktas leksikas vienības (verbālie un nominālie abstrakti ar izskaņām *-esys*, *-tis*, *-ystė*, *-ybė*).
4. Jaunie atvasinājumi samērā bieži tiek lietoti dažādos tekstos: *Mūsdienų lietuvių valodas tekstu korpusā* konstatēti 68% derivatīvo sinonīmu rindu piemēri, kuras veido jaunie atvasinājumi. To autorība ir grūti nosakāma. Atsevišķi jaunie atvasinājumi ar laiku varētu tikt iekļauti vārdnīcās vai datubāzēs. Tādā gadījumā kļūtu garākas esošās sistēmiskās derivatīvo sinonīmu rindas vai veidotos jaunas.

Partikulas *pat* un *tikai*: elementa vieta grupā un gaidu skala

Particles *pat* ‘even’ and *tikai* ‘only’: the place of element in the group and the scale of expectations

Evelīna Zilgalve

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4A, Rīga, LV-1050

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša iela 35–5, Rīga, LV-1011
E-pasts: evelina.zilgalve@lu.lv

Latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās *pat* raksturota kā pastiprinājuma, savukārt *tikai* – kā ierobežojuma partikula, tātad tās uzskatāmas par pretējas nozīmes vārdiem. Šāds nozīmju raksturojums ir visai nekonkrēts un mudina vairāk iedziļināties partikulu semantikā. Semantikas, pragmatikas un valodas filozofijas pētījumos pasaulē *pat* un *tikai* nozīmei un funkcijām atbilstošie *even* un *only* un citi jau gadu desmitiem ir dažādu pētnieku uzmanības lokā no dažādiem skatpunktiem.

Rakstā veikta *pat* un *tikai* analīze, izmantojot lingvistisko eksperimentu un nolieguma testu – izteikumā *Jānis vakar atnāca pie Kārļa* apgalvojuma un nolieguma formā ievietotas partikulas. Nozīmes konstatētas attiecībā uz elementa vietu līdzīgu elementu grupā, kā arī attiecībā pret gaidu īstenošanas realitāti.

Vairākas *pat* un *tikai* nozīmes atšķiras atkarībā no tā, vai izteikums ir apgalvojuma vai nolieguma – daļēja vai pilnīga – formā. Izdarīti secinājumi, ka attiecībā uz elementa vietu grupā *pat* un *tikai* izsaka pretējas nozīmes neatkarīgi no apgalvojuma vai nolieguma. Attiecībā uz gaidu īstenošanas *pat* un *tikai* nozīme atkarīga ne vien no apgalvojuma un nolieguma formas, bet šeit jāņem vērā arī skalaritātes aspekts – atšķirīga pozīcija uz gaidu skalas.

Atslēgvārdi: partikulas; slēptais saturs; noliegums; gaidas; skalaritāte.

Ievads

Partikulu *pat* un *tikai* nozīmes gramatikās un vārdnīcās tiek raksturotas kā pretējas: *pat* ir pastiprinājuma, bet *tikai* – ierobežojuma partikula. Šāds nozīmes raksturojums ir visai nenoteikts un nesniedz ieskatu partikulu semantikā. Šajā rakstā apskatītas partikulu *pat* un *tikai* funkcijas semantiskā un pragmatiskā aspektā, lai gūtu konkrētāku nozīmju raksturojumu.

Raksta mērķis ir noteikt partikulu *pat* un *tikai* papildu nozīmes ar lingvistisko eksperimentu un pragmatisku analīzi.

Lai sasniegtu raksta mērķi, īstenoti vairāki uzdevumi:

- 1) konstruēts neitrālas vārdu secības teikums, kurā ievietotas partikulas *pat* un *tikai*;
- 2) veikts nolieguma tests, noskaidrojot, kādu papildu saturu piešķir partikulas un kā tas mainās apgalvojumā un daļējā un pilnīgā noliegumā.

Raksta 1. un 2. nodaļā sniegts vispārīgs ieskats partikulu *pat* un *tikai* pētījumos latviešu valodniecībā, kā arī apskatīts partikulu raksturojums latviešu valodas vārdnīcās un gramatikās. 3. nodaļa pievēršas partikulu *pat* un *tikai* pētījumiem pragmatikā citās valodās. 4., 5., 6. nodaļā veikts lingvistiskais eksperiments un *pat* un *tikai* analīze, un rakstu noslēdz secinājumi, kādas papildu nozīmes autore izvēlēta analīzes metode ļauj atrast.

1. Partikulas *pat* un *tikai* latviešu valodniecībā

Latviešu valodniecībā *pat* un *tikai* līdzās citām partikulām raksturotas morfoloģijā. Nodaļas *Partikulas* autore *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā* ir Tamāra Porīte (1959, 778–801). Vēlāk rakstā *Dažas iezīmes partikulu TIKAI, TIK un VIEN lietošanā latviešu rakstu valodas sākumposmā* T. Porīte (1972, 413–426) pievērsusies šo vārdu lietojuma īpatnībām 17.–19. gadsimta rakstu valodā. Tamāra Porīte (2007, 310–343) par partikulām rakstījusi arī grāmatā *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Nelokāmās vārdšķiras*. Tiesa gan, šai pētījumā nav aplūkota partikula *pat*. Vēl partikulu apskatu un ieskatu to cilmē sniegusi Vilma Kalme (2001) grāmatā *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā* un Dzintra Paegle (2003) *Latviešu literārās valodas morfoloģijā*. Jaunākajā *Latviešu valodas gramatikā* partikulu apraksta autore ir Ieva Breņķe (2013, 669–678).

Partikulas skatītas arī valodas kultūras aspektā. Partikula *tikai* pieminēta krājumā *Latviešu valodas kultūras jautājumi: vaspirms Mildas Lepikas* (1965, 128–132) rakstā *Par partikulu VIEN un tās vietu teikumā*, kā arī Valijas Strazdiņas pētījumā (1987, 60–64) *Partikula VIEN modes tērpā*. Abos rakstos norādīts, ka postpozitīvā partikula *vien* nereti tiek (aplami) lietota prepozitīvā novietojumā, kur būtu jālieto partikula *tikai* vai *tik*. Savukārt Inta Freimane (1993, 232) norādījusi, ka noteiktos savienojumos vārda *pats* vietā bieži lietota *pat*: *nevis tāds pats*, bet *tāds pat*, *nevis tajā pašā laikā*, bet *tajā pat laikā*.

Kā redzams, *tikai* un *pat* līdztekus citām partikulām latviešu valodniecībā aplūktas gramatikā un valodas kultūrā, dziļāk neskarot to semantiku. Vienīgi Ilzes Plaudes (2004, 102) grāmatā *Pragmatika* tulkotā konvencionālās implikatūras piemērā minēta partikula *tikai*, taču sīkāk tā nav skatīta. Semantiskā un pragmatiskā aspektā šī raksta autore partikulām *pat* un *tikai* pievērsusies jau iepriekš – publikācijās *Partikulu loma izteikuma slēptā satura izteikšanā* un *Partikulu funkcijas implikatūru teorijas aspektā* sniegts neliels ieskats slēptā satura veidu raksturojumā, kā arī veikts lingvistiskais eksperiments un partikulu *pat* un *tikai* analīze (Zilgalve 2011, 388–393; 2012, 189–198). Vairākas iepriekš izdalītas partikulu nozīmes tikušas apvienotas vai atmestas, tāpat papildināta analīze, skatot partikulu ne vien kopā ar subjektu, bet arī citiem teikuma struktūras elementiem. Turpmākajā nodaļā apkopots partikulu *pat* un *tikai* raksturojums latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās.

2. *Pat* un *tikai* latviešu valodas vārdnīcās un gramatikās

Aplūkosim *pat* un *tikai* skaidrojumu *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā*¹. Vārdam *pat* fiksēta viena nozīme (tezaurs.lv/mlvv):

pat part.

¹ Tiek izmantota jaunākā elektroniskā latviešu valodas vārdnīca *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Zuicena, Ieva (red.). Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>.

Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi. *Neienāca **pat** prātā, ka viss tā beigsies. Līgošana turpinājās līdz **pat** rītausmai. Šeit **pat** ir laba atpūtas vieta.*

No vārdnīcas šķirkļī sniegtās informācijas izriet, ka *pat* ir partikula, kura lietojama kāda vārda vai visa izteikuma nozīmes pastiprināšanai. *Latviešu valodas gramatikā* (Brenķe 2013, 674) aprakstīta partikulas teikumā, kā arī raksturots tās uzsvars: „Partikula *pat*, pastiprinot vārda nozīmi, parasti atrodas pirms niansējamā vārda. Šādos gadījumos partikula *pat* ir neuzsvērta. Tā var pastiprināt lietvārda, darbības vārda vai apstākļa vārda nozīmi. Piem. *Ievai **pat** sirds krūtīs apmet kūleni.* (I. Abele) *Dīvaini, ka tu neesi **pat** apvainojies.* (S. Kaldupe) *Šīs izjūtas nav **pat** īsti aprakstāmas.* (N. Ikstena)” Ar *pat* tiek niansēts ne tikai vārds, pie kura lietota partikula jeb vārds, kurš ir tās fokusā, bet papildu saturs tiek piešķirts izteikumam kopumā.

Partikulas *tikai* šķirkļis ir krietni plašāks, jo *tikai* lietota arī saikļa nozīmē. Apskatīsim visas *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā* (tezaurs.lv/mlvv) sniegtās nozīmes:

tikai part.

1. Lieto, lai ierobežotu vārda vai izteikuma nozīmi. *Nevaram domāt **tikai** par sevi. **Tikai** ar viņu varu saprasties.*
// Savienojumā „ne tikai”: norāda uz kā cita iespējamību. *Labo speciālisti pazīst ne **tikai** Latvijā. Bibliotēkā ir ne **tikai** grāmatas.*
// Savienojumā „un tikai”, parasti izteikuma beigās: norāda, ka citas iespējamības nav. *Interesants vīrietis, ko pieņēmu kā labu draugu – un **tikai**.*
2. Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi. **Tikai** nesaki nekā mātei. *Steigties, lai **tikai** neatpaliktu.*
3. saikļa nozīmē. Saista vienlīdzīgus teikuma locekļus, tos pretstatot un norobežojot saturu. *Jauneklis ir kluss un labsirdīgs, **tikai** pārāk kautrīgs.*
// Saista salikta sakārtota teikuma daļas, pretstatot un norobežojot otras daļas saturu. *Vilka pēdas nospiedums līdzīgs suņa pēdai, **tikai** tas ir lielāks un garenāks.*
4. pāru saikļa sastāvdaļa. Savienojumā „ne tikai – bet arī”: saista divus vienlīdzīgus teikuma locekļus vienojuma attieksmē, norādot uz saistījuma iespējamību. *Saldumus mīl ne **tikai** bērni, **bet arī** pieaugušie.*

Vārda *tikai* šķirkļis ir daļēji pretrunīgs, piem., parādās gan ierobežojuma, gan pastiprinājuma nozīme. Lai gan varētu šķist, ka būtu jāskata vienīgi partikulas, nevis saikļa nozīme, tomēr ir vērojami kopīgi nozīmes elementi kā partikulas *tikai*, tā saikļa *tikai* skaidrojumos, piem., ierobežojums vai norobežojums, kā arī *tikai* kā iespējamības rādītāja nozīme.

Kā redzams, apraksts gramatikā un vārdnīcā liek domāt par iespējamām konkrētākām nozīmēm, kas varētu atklāties semantiskā un pragmatiskā analizē. Nākamā nodaļa pievēršas *pat* un *tikai* nozīmes un funkciju ziņā ļoti līdzīgu vārdu pētījumiem pasaulē.

3. *Pat un tikai* pētījumos pasaulē

Vārdiem *pat* un *tikai*, precīzāk, to līdziniekiem citās valodās, veltīts ne mazums pētījumu valodas filozofijā, semantikā, pragmatikā un loģikā. Implikatūru teorijas pamatlicējs valodas filozofs Pols Graiss (*Herbert Paul Grice* 1975, 43–58) un viņa sekotāji (sk., piem., Karttunen, Peters 1979, 11–15) uzskata, ka ar partikulām tiek izteiktas konvencionālās implikatūras. Implikatūra ir viens no slēptā satura veidiem – tā neizriet tieši no teksta, bet gan balstās uz sarunas dalībnieku kopīgajām zināšanām, plašāku kontekstu utt.² (dažādu slēpto veidu raksturojumu sk., piem., Mey 1993, arī Zilgalve 2011, 388–393; 2012, 189–198; 2013, 142–158). Konvencionālā implikatūra ir saturs, kas nav saistīts ar sadarbības principu un tā četriem saziņas postulātiem³, bet gan izriet no konkrētu vārdu nozīmes. Par konvencionālās implikatūras rādītājiem uzskatīti tādi vārdi kā *bet*, *pat*, *tādēļ*, *tikai*, *tomēr*. (1) piemērā vārds *bet* uzskatīts par konvencionālās implikatūras rādītāju.

(1) *Jānis ir nabadzīgs, bet godīgs.*

Uz pretstatu starp *nabadzīgs* un *godīgs* norāda vienīgi pretstata saiklis *bet*. Izteikuma saturs bez *bet* ir (1a):

(1a) *Jānis ir nabadzīgs un godīgs.*

No saikļa nozīmes izriet, ka pastāv kontrasts starp *nabadzīguma* esamību un *godīguma* esamību, proti, *godīgums* nav *nabadzīgajiem* raksturīga īpašība.

Par implikatūrām un to veidiem ir bijis daudz diskusiju. Vairāki autori apstrīdējuši konvencionālās implikatūras eksistenci kā tādu, citi meklējuši tai atšķirīgu apzīmējumu vai uzskatījuši, ka tai nav sakara ar pragmatiku, bet vienīgi ar semantiku. Kents Bahs (*Kent Bach* 1999, 327–366) rakstā *The myth of conventional implicature* („Mīts par konvencionālo implikatūru”) apgalvo, ka konvencionālā implikatūra nepastāv un propozīcijas (semantiskie kodoli), kuras tiek uzskatītas par konvencionālajām implikatūrām, ir daļa no sacītā, savukārt citos gadījumos vārdi, ar kuriem šķietami izteikta konvencionālā implikatūra, ir izteikuma modificētāji (angļu *utterance modifiers*), kas izsaka otrās pakāpes runas aktus. Kristofers Potss (*Christopher Potts* 2005, 38) uzskata, ka konvencionālās implikatūras ir gramatiskās implikācijas, Lorens Horns (*Laurence Horn* 2007, 39–69), izmantojot viena no loģikas pamatlicējiem Frīdriha Ludviga Gotloba Frēges (*Friedrich Ludwig Gottlob Frege*) atziņas, pamato konvencionālās implikatūras nepieciešamību u. tml. Semantikas, pragmatikas un loģikas aspektā *pat* un *tikai* līdzinieki citās valodās aprakstīti ne mazums. Tie minēti ne tikai pragmatikas teorijās kā piemēri, bet tiem veltīts arī visai daudz zinātnisku rakstu jau no 20. gadsimta 60. gadiem, pētījumi turpinās joprojām, un autori apstrīd cits citu. Lorensa Horna (1969) *A presuppositional analysis of ONLY and EVEN* („*Tikai* un *pat* presupozīciju analīze”)

² Latviešu valodniecībā implikatūras pirmo reizi aprakstītas *Latviešu valodas sintaksē* un dēvētas par semantiskajām implikācijām (sk. Rozenbergs 1989, 197–198).

³ Latviešu valodniecībā tas dēvēts par kooperācijas principu un konversācijas maksimām (Plaude 2004), sadarbības principu un sarunu maksimām (Plaude 2013), saziņas principu un četriem principiem, ko tas ietver (Karapetjana 2007; Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008). Raksta autore lieto virsjēdzienu sadarbības princips un četrus Graisa formulētos apakšprincipus dēvē par postulātiem, izvairoties no maksimas jēdziena, kas latviešu valodā nav ierasts un labskanīgs.

sniegta *only* un *even* skalārā analīze, vārda *même* ‘pat’ saistību ar skalaritāti aplūkojis Osvalds Dikro (*Oswald Ducrot* 1991 (1973)) un Žans Klods Anskombs (*Jean-Claude Anscombe*) (Ducrot, Anscombe 1983). Savukārt Pols Kejs (*Paul Kay* 1990, 59–111) rakstā *Even* („Pat”) norāda uz nepilnībām vai atšķirīgām pieejām Horna, Dikro un Dikro un Anskomba darbā un sniedz pārskatītu *even* skalāro modeli. Mišela Ipolito (*Michela Ippolito* 2008, 45–91) apgalvo, ka no *only* izriet nosacījuma presupozīcija, savukārt Kreiga Robertsa (*Craig Roberts* 2006) uzskata, ka no *only* tiešām izriet konvencionālā implikatūra.

Varētu šķist visai drosmīgi pievienoties plašajam autoru lokam, kuru uzmanības centrā ir partikulu semantiskā un pragmatiskā analīze, ņemot vērā, ka pētījumi veikti gandrīz 60 gadu garumā. Tomēr tieši nebeidzamās diskusijas un dažādie aspekti, kādos partikulas aplūkotas, liek domāt, ka partikulu pētījumi ir turpināmi un izvēršami, turklāt jāņem vērā arī dažādu valodu atšķirības, semantiskā un sintaktiskā valence, loģiskā vārdu secība u. c. Šajā rakstā autore pievēršas *pat* un *tikai* analīzei papildu nozīmju noteikšanai latviešu valodā. Autore izmanto nolieguma testu, jo ar šo metodi ir iespējams ne tikai nošķirt dažādus slēptā satura veidus⁴, bet arī noteikt citu papildu saturu, kas izriet no izteikuma.

4. Lingvistiskais eksperiments un nolieguma tests

Lai konstatētu *pat* un *tikai* nozīmes, tiek veikts lingvistiskais eksperiments. Konstruēts vienkāršs paplašināts neitrālas vārdu secības izteikums:

(2) *Jānis vakar atnāca pie Kārļa.*

Saturs, kas no tā izriet, jeb propozīcija ir *Jānis vakar bija pie Kārļa.*

Kā zināms, latviešu valodā iespējams pilnīgs, daļējs un atkārtots noliegums (Ceplītis 1989, 249–250; Beitīņa 2009, 76–78). Tātad, noliedzot ne tikai subjektu, bet arī citus teikuma struktūras elementus, varam veidot vairākus noliegtus izteikumus:

- (3) a. *Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.*
 b. *Ne Jānis vakar atnāca pie Kārļa.*
 c. *Jānis ne vakar atnāca pie Kārļa.*
 d. *Jānis vakar atnāca ne pie Kārļa.*
 e. *Ne Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.*
 f. *Jānis ne vakar neatnāca pie Kārļa.*
 g. *Jānis vakar neatnāca ne pie Kārļa.*

Piemēri (3b-d) nešķiet pilnīgi – lai tie liktos loģiski, tie būtu jāturpina, piem., tā, kā norādīts (4b1-d1), turklāt (3b) un (3c) iespējama vairāk nekā viena interpretācija, proti, *ne* valodas lietotājs intuitīvi uztver vai nu kā pāru saikļa *ne – ne*, vai *ne – bet* daļu.

- (4) b1. *Ne Jānis vakar atnāca pie Kārļa, [ne/bet kāds cits].*
 c1. *Jānis ne vakar atnāca pie Kārļa, [ne/bet citu dienu].*
 d1. *Jānis vakar atnāca ne pie Kārļa, [bet pie kāda cita].*

⁴ Šī raksta mērķis nav definēt ar partikulām izteikto slēpto saturu, vienīgi noteikt partikulu nozīmes pēc izteikumu analīzes.

Izteikumi (3e–g) nešķiet nepabeigti, tomēr, lai varētu saprast, kādā nozīmē tie lietoti, būtu jāredz plašāks konteksts. Ir skaidrs, ka dubultais noliegums piešķir papildu informāciju attiecībā pret runātāja gaidām un to īstenošanos.

Ievietojot izteikumā partikulas un veicot nolieguma testu, līdz šim autore nolieguma testā izmantojusi pilnīgu noliegumu, proti, vienmēr noliegts ticis tieši predikāts. Dažādās nolieguma izteikšanas iespējas latviešu valodā, citu valodu partikulu pētījumi, kā arī partikulas *tikai* saikļa funkcija mudinājusi eksperimentēt arī ar daļēja nolieguma teikumiem. Kā rāda piemēri (3e–g), dubultajam noliegumam ir nepieciešams plašāks konteksts, tāpēc dubultā nolieguma teikumi netiek izmantoti analizē. Turpmākajās nodaļās skatīta partikulu *pat* un *tikai* nozīme, ievietojot tās konstruētajā izteikumā gan pie subjekta, gan citiem teikuma struktūras elementiem, kā arī veicot nolieguma testu.

5. *Pat*

Kā minēts 1. nodaļā, līdz šim autore publikācijās uzmanība pievērsta tikai subjektam – partikula nav pievienota nevienam citam teikuma struktūras elementam. Ir secinātas vairākas aprakstoši izteiktas nozīmes (sk. Zilgalve 2011, 388–393; 2012, 189–198):

(5) <i>Pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa.</i>	(6) <i>Pat Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
>> a. <i>Jānis bija pie Kārļa.</i>	>> a. <i>Jānis nebija pie Kārļa.</i>
>> b. <i>Bija gaidīts (-i) vēl kāds (-i).</i>	>> b. <i>Bija gaidīts (-i) vēl kāds (-i).</i>
>> c. <i>Kārlis nebija viens.</i>	>> c. <i>Kārlis bija viens.</i>
>> d. <i>Citi atnāca pie Kārļa.</i>	>> d. <i>Citi neatnāca pie Kārļa.</i>
>> e. <i>Šis fakts (Jāņa atnākšana) ir pārsteigums.</i>	>> e. <i>Šis fakts (Jāņa neatnākšana) ir pārsteigums.</i>

1. tabula. Partikulas *pat* slēptais saturs (Zilgalve 2011, 2012).

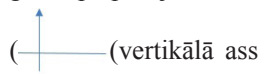
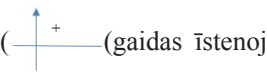

Uzmanība vēršama uz vairāku secinājumu formulējumu. Pirmkārt, (5c) un (6c) tieši neizriet no izteikuma, savukārt (5d) un (6d), balstoties uz to, ka izteikuma subjekts ir Jānis, nevis citi (turklāt bez Jāņa varētu būt arī vēl viens cits, nevis vairāki), būtu jāformulē citādi, piem., *Kārlis – tāpat kā citi – atnāca* vai atbilstoši *Kārlis – tāpat kā citi – neatnāca*. Otrkārt, gan (5b), gan (5d) un (5e), gan (6b), (6d) un (6e) ir saistīti ar gaidām un to (ne)īstenošanos realitātē, tāpēc šīs nozīmes varētu apvienot.

Autore apskata (2) izteikumu, ievietojot tajā partikulu *pat* un veicot arī nolieguma testu (sk. 2. tabulu). Tabulā blakus sastatīti izteikumi apgalvojumā un pilnīgā noliegumā⁵, kuros ievietota partikula *pat*. Zem katra izteikuma seko shematiska izteikuma analīze. Neatkarīgi no ievietotās partikulas, kā arī tās vietas teikumā tiek saglabāta pamata propozīcija *Jānis vakar atnāca pie Kārļa* (jeb subjekts (S) pieder pie predikāta (P) apjoma⁶: $S \in P$) vai pilnīgā noliegumā – *Jānis*

⁵ Ar *pat* netiek piedāvāts daļējs noliegums: tādi piemēri kā *Ne pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa*, *Jānis ne pat vakar atnāca pie Kārļa* utt. latviešu valodā nav dabiski, proti, nav loģiski un uztverami.

⁶ Te un turpmāk izmantoti loģikas simboli, lai shematiski parādītu nozīmes (sk. Apsalons 2011). Iespējams, no loģikas zinātnes viedokļa tās nav izteiktas precīzi, un attēlojumu var uzskatīt par vienkāršotu.

vakar neatnāca pie Kārļa (jeb subjekts nepieder pie predikāta apjoma: $S \notin P$). Savukārt partikula sniedz papildu nozīmes: nozīme ‘tāpat kā grupa’ (jeb elements x iekļaujas citos viņa grupas elementos X : $x \in X$) – atkarībā no tā, kas atrodas partikulas fokusā, piem., citi nācēji ($x = \text{Jānis}$), citas iespējamās atnākšanas dienas ($x = \text{vakar}$), citas darbības ($x = \text{atnāca}$), citi objekti, pie kuriem vai uz kuriem var atnākt ($x = \text{pie Kārļa}$). Partikulas lietojums saistīts ar zināmām gaidām – teksta autors, izvēloties partikulu, pauž realitātes novērtējumu attiecībā pret viņa gaidu īstenošanos. Partikula nerāda neitrālu gaidu īstenošanās punktu, bet vienmēr rāda gaidu piepildījumu vai nu zem, vai virs gaidu īstenošanās līnijas. Uz gaidu skalas

() (vertikālā ass ir gaidu skala, horizontālā – gaidu optimālā piepildījuma vieta uz skalas)) atzīmēts, vai gaidas ir pārsniegtas, jeb realitātē īstenojies vairāk, nekā bijis gaidīts () (gaidas īstenojušās virs gaidu optimālā piepildījuma līnijas), vai gaidas nav sasniegtas, jeb ir īstenojies mazāk, nekā gaidīts () (gaidas īstenojušās zem gaidu optimālā piepildījuma līnijas)).

(7) <i>Pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa.</i>	(8) <i>Pat Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \in X$	$x \in X$
	
(9) <i>Jānis pat vakar⁷ atnāca pie Kārļa.</i>	(10) <i>Jānis pat vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \in X$	$x \in X$
	
(11) <i>Jānis vakar pat atnāca pie Kārļa.</i>	(12) <i>Jānis vakar pat neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \in X$	$x \in X$
	
(13) <i>Jānis vakar atnāca pat pie Kārļa.</i>	(14) <i>Jānis vakar neatnāca pat pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \in X$	$x \in X$
	

2. tabula. Partikulas *pat* nozīmju shematiskas attēlojums apgalvojumā un pilnīgā noliegumā.

⁷ Gan *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā*, gan *Latviešu valodas gramatikā* norādīts, ka partikula *pat* nostājas aiz laika apstākļa vārda un ir uzsvēta (Porīte 1959, 788; Breņķe 2013, 674). Partikula var tikt novietota arī pirms laika apstākļa tāpat kā pirms citiem teikuma locekļiem, tāpēc šajā rakstā aplūkots tikai prepozitīvs novietojums. Postpozitīvais partikulas novietojumam plašāks konteksts ir obligāts, tas būtu skatāms izvērstākā *pat* analizē dažādos kontekstos, kas nav šī raksta uzdevums.

Tā kā noliegts predikāts, izteikumā pilnīgā noliegumā tiek noliegta arī propozīcija, jeb subjekts nepieder pie predikāta apjoma. Partikula *pat* neatkarīgi no apgalvojuma vai nolieguma saglabā elementa piederību pie grupas jeb nozīmi 'tāpat kā grupa'. Proti, elements, kas ir partikulas *pat* fokusā, rāda, ka elements reaģē, rīkojas tāpat kā citi elementi viņa grupā: (7) piemērā *pat Jānis .. atnāca* norāda, ka Jānis ir rīkojies tāpat kā citi viņa grupas elementi – draugi, radi u. tml. – un atnācis pie Kārļa, savukārt pilnīgā noliegumā (8) piemērā *pat Jānis .. neatnāca* arī norāda, ka Jānis ir rīkojies tāpat kā citi viņa grupas elementi un nav atnācis pie Kārļa. Šādas nozīmes saglabājas neatkarīgi no teikuma struktūras elementa *pat* fokusā, piem., (11) piemērā *pat atnāca* norāda, ka atnākšana ir viena no darbībām, kas tikusi veikta, savukārt (12) piemērā *pat neatnāca* rāda, ka atnākšana ir bijusi viena no darbībām, kura nav tikusi veikta. Gan apgalvojumā, gan noliegumā *pat* fokusā ir elements, kas iekļaujas citos grupas elementos un rīkojas tāpat kā tie.

Ar plānoto gaidu realizāciju saistīts elementa novietojums uz gaidu skalas attiecībā pret gaidu optimālā piepildījuma līniju. Elementa vieta uz gaidu skalas gan atšķiras atkarībā no tā, vai izteikums ir apgalvojumā vai noliegumā. Apgalvojumā gaidu īstenošanās ir virs līnijas, un šo nozīmi varam dēvēt 'pārsniegtas gaidas' – gaidas attiecībā pret elementu ir piepildījušās lielākā mērā, nekā bijis paredzēts. Noliegumā gaidu īstenošanās attiecībā pret elementu ir zem līnijas, gaidas nav piepildījušās, tātad izteikuma noliegumā *pat* izsaka nozīmi 'nesasniegta gaidas'. Jāņem gan vērā, ka atkarībā no apgalvojuma vai nolieguma mainās arī gaidu optimālais piepildījums: apgalvojumā gaidu optimālais piepildījums faktiski izsakāms šādi:

$$(x \notin X) \notin P$$

Elements, kas atrodas ārpus grupas, nepieder pie predikāta apjoma, piem., sk. (7) – gaidu optimālais piepildījums ir Jāņa nenākšana atšķirībā no citiem, kas nāk (vienkāršāk sakot, Jānis parasti nenāk). Noliegumā gaidu optimālais piepildījums izsakāms šādi:

$$(x \notin X) \in P$$

Elements, kas atrodas ārpus grupas, pieder pie predikāta apjoma, piem., sk. (8) – gaidu optimālais piepildījums ir Jāņa atnākšana pretēji citu neatnākšanai (t. i. – Jānis parasti nāk). (9) piemērā *pat vakar atnāca* norāda, ka vakardienas atnākšana ir pārsniegusi gaidas, piem., Jānis atnācis gan aizvakar, gan arī vakar. Tātad uz gaidu optimālā piepildījuma līnijas atrodas visas atnākšanas dienas. Savukārt (10) piemērā *pat vakar neatnāca* novietojums uz gaidu skalas ir negatīvs – uz gaidu optimālā piepildījuma līnijas atrodas tieši vakardiena kā laiks, kad Jānim noteikti būtu jāatnāk, taču tas nav piepildījies, un šeit parādās nozīme 'nesasniegta gaidas'. Tāpat (13) piemērā *atnāca pat pie Kārļa* norāda, ka Jānis ir atnācis pie kāda (vai kaut kur – vārda *atnākt* semantiskā un sintaktiskā valence pieļauj variācijas), atnākšana pie Kārļa ir virs gaidu optimālā piepildījuma līnijas, uz kuras atrodas kādas citas darbības, kas tikušas veiktas bez atnākšanas. (14) piemērā *neatnāca pat pie Kārļa* liecina, ka gaidu optimālais piepildījums savukārt ir atnākšana pie Kārļa, un tas nav sasniegts.

Pēc analīzes konstatējam trīs partikulas *pat* nozīmes:

- 1) 'tāpat kā grupa' saglabājas kā apgalvojumā, tā noliegumā;

- 2) ‘pārsniegtas gaidas’ – apgalvojumā;
 3) ‘nesasniegta gaidas’ – noliegumā.

Jāņem arī vērā, ka izteikumos ar *pat* gaidu optimālais papildījums atšķiras atkarībā no izteikuma apgalvojuma vai nolieguma, jo mainās arī gaidu optimālā papildījuma apgalvojums un noliegums.

6. *Tikai*

Partikulas *tikai* nozīmes autore aprakstījusi jau iepriekš (sk. Zilgalve 2011, 388–393; 2012, 189–199). Tāpat kā iepriekšējā nodaļā ar partikulu *pat*, šajā nodaļā shematiski parādītas partikulas *tikai* izteikumam piešķirtās nozīmes. Atšķirībā no *pat*, kā redzams, ievietojot *tikai*, apgalvojumā un pilnīgā noliegumā mainās subjekta piederība pie predikāta apjoma jeb tas, vai Jānis atnāca pie Kārļa (sk. 3. tabulu). Tomēr tās nebūt nav vienīgās atšķirības starp *pat* un *tikai* nozīmēm, turklāt *tikai* gadījumā arī apgalvojumā un noliegumā nav meklējamas vienīgi nozīmes, kas saglabājas vai ir pretējas, bet variējas citādi.

(15) <i>Tikai Jānis vakar atnāca pie Kārļa.</i>	(16) <i>Tikai Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \notin X$
	
(17) <i>Jānis tikai vakar atnāca pie Kārļa.</i>	(18) <i>Jānis tikai vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \notin X$
	
(19) <i>Jānis vakar tikai atnāca pie Kārļa.</i>	(20) <i>Jānis vakar tikai neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \notin X$
	
(21) <i>Jānis vakar atnāca tikai pie Kārļa.</i>	(22) <i>Jānis vakar neatnāca tikai pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \notin X$
	

3. tabula. Partikulas *tikai* nozīmju shematiskas attēlojums apgalvojumā un pilnīgā noliegumā.

Pretēji partikulai *pat* partikula *tikai* neatkarīgi no izteikuma apgalvojuma vai nolieguma kādas grupas elementu nevis iekļauj tam atbilstošo elementu grupā, bet gan izņem no tās. Šo nozīmi varam nodēvēt ‘vienīgais no grupas’. (15) un

(16) piemērā *tikai Jānis* norāda, ka Jānis ir vienīgais elements no savas grupas (draugiem, radiem utt.), kurš rīkojies atšķirīgi, proti, atnācis vai nav atnācis pie Kārļa; (17), (18) piemērā *tikai vakar* norāda, ka vakardiena ir viena atšķirīga diena no citām, kurā Jānis ir atnācis vai nav atnācis pie Kārļa.⁸

Attiecībā pret gaidu īstenošanos *tikai* nozīme atkarībā no apgalvojuma vai nolieguma nav pretēja: abās formās *tikai* ir nozīme ‘nesasniegtas gaidas’, bet mainās gaidu īstenošanās attālums no gaidu optimālā piepildījuma līnijas. Gaidu optimālais piepildījums apgalvojumā un noliegumā ir vienāds, un to var izteikt:

$$(x \in X) \in P$$

Elements tāpat kā viņa grupa pieder pie predikāta apjoma. (15) piemērā gaidu optimālais piepildījums būtu visu elementu, ieskaitot Jāni, atnākšana pie Kārļa⁹. Tā kā atnācis viens elements no grupas, īstentās gaidas atrodas tālu no līnijas. (16) piemērā arī gaidu optimālais piepildījums būtu visu elementu, ieskaitot Jāni, atnākšana pie Kārļa. Šeit savukārt visi grupas elementi, izņemot Jāni, ir atnākuši pie Kārļa. (19) piemērā *tikai atnāca* rāda, ka atnākšana ir viena paveikta darbība no veicamo darbību grupas, tātad gaidas nav sasniegtas un realizācija ir tālu no līnijas. (20) piemērā *tikai neatnāca* liecina, ka no gaidītā izdarīts viss, izņemot atnākšanu. (21) – attālums līdz gaidu optimālā piepildījuma līnijai ir liels: *atnāca tikai pie Kārļa* liecina, ka atnākšana bijusi paredzēta vēl pie kāda (vai kaut kur), un paredzētās gaidas nav realizētas, jo atnākts pie viena grupas elementa. (22) – attālums līdz gaidu optimālā piepildījuma līnijai ir mazs, jeb līdz tās sasniegšanai pietrūkst viena elementa: *neatnāca tikai pie Kārļa norāda*, ka paredzētās gaidas nav realizētas, jo atnākts pie visiem (uz visu), izņemot vienu elementu.

Iepriekš konstatētā nozīme ‘vienīgais no grupas’ un apgalvojums vai noliegums ietekmē īsteno gaidu attālumu no gaidu optimālā piepildījuma līnijas, proti, apgalvojumā attālums ir liels, jo realizēts tieši viens elements, noliegumā attālums mērāms tieši ar šo vienu elementu. Apkopojot analizēto, konstatējam trīs *tikai* nozīmes:

- 1) ‘vienīgais no grupas’ – saglabājas kā apgalvojumā, tā noliegumā;
- 2) ‘nesasniegtas gaidas par visu grupas elementu skaitu, izņemot vienu’ – apgalvojumā;
- 3) ‘nesasniegtas gaidas par vienu grupas elementu’ – noliegumā.

Ar *tikai* gaidu optimālais piepildījums paliek tāds pats neatkarīgi no apgalvojuma vai nolieguma, turklāt arī nedz apgalvojumā, nedz noliegumā neizsaka nozīmi ‘pārsniegtas gaidas’.

Kā jau iepriekš minēts, noliegumu latviešu valodā varam izteikt gan daļēji, gan pilnīgi (sk. 4. nodaļu). Pie *pat* nevaram pievienot nolieguma partikulu *ne*

⁸ Būtu izvēršams jautājums par to, kad *tikai* piemīt un kad nepiemīt nozīme ‘pretēji grupai’, jo *tikai* nepiemīt „stingra” pretstata nozīme kā, piem., *bet*. Sal. (1) *Jānis ir nabadzīgs, bet godīgs.* un (1b) *Jānis ir nabadzīgs, tikai godīgs.* (1b), iespējams, būtu pieļaujams tikai kādā noteiktā kontekstā.

⁹ Šeit skatīts gadījums, kad *tikai* fokusā atrodas viens elements, proti, ne tādi izteikumi kā *Tikai Jānis un Ernests vakar atnāca pie Kārļa*, kā arī netiek konstruētas iespējamības, kad gaidu optimālais piepildījums ir daļa no grupas.

(sk. 5. nodaļu), savukārt pie *tikai* gan tas ir iespējams. 3. tabulā analizētos piemērus salīdzināsim ar daļēja nolieguma izteikumiem. 4. tabulā pirmajā kolonnā skatīti izteikumi apgalvojumā, otrajā – izteikumi ar daļēju noliegumu jeb izteikumi, kuros noliegta tieši partikula *tikai*, un trešajā – pilnīga nolieguma izteikumi.

(15) <i>T J. vakar atnāca pie K.</i> ¹⁰	(23) <i>Ne T J. vakar atnāca pie K.</i>	(16) <i>T J. vakar neatnāca pie K.</i>
$S \in P$	$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \in X$	$x \notin X$
		
(17) <i>J. T vakar atnāca pie K.</i>	(24) <i>J. ne T vakar atnāca pie K.</i>	(18) <i>J. T vakar neatnāca pie K.</i>
$S \in P$	$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \in X$	$x \notin X$
		
(19) <i>J. vakar T atnāca pie K.</i>	(25) <i>J. vakar ne T atnāca pie K.</i>	(20) <i>J. vakar T neatnāca pie K.</i>
$S \in P$	$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \in X$	$x \notin X$
		
(21) <i>J. vakar atnāca T pie K.</i>	(26) <i>J. vakar atnāca ne T pie K.</i>	(22) <i>J. vakar neatnāca T pie K.</i>
$S \in P$	$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \in X$	$x \notin X$
		

4. tabula. Partikulas *tikai* nozīmju attēlojums apgalvojumā, daļējā noliegumā un pilnīgā noliegumā.

Tā kā netiek noliegts predikāts, daļējā noliegumā saglabājas subjekta piederība pie predikāta apjoma, jeb neatkarīgi no nolieguma saglabājas propozīcija *Jānis vakar atnāca pie Kārļa*. Interesanti, ka, noliedzot vienīgi partikulu *tikai*, konstatētās nozīmes ir pretējas ne vien *tikai* nozīmēm, kas izriet no izteikuma apgalvojumā, bet arī tām, kuras izriet no izteikuma pilnīgā noliegumā. Patiesībā *ne tikai* nozīmes daļēji sakrīt ar *pat* nozīmēm. Pirmkārt, *ne tikai* izsaka nozīmi ‘tāpat kā grupa’: (23) piemērā *ne tikai Jānis* norāda, ka Jānis ir viens no grupas elementiem un Jānis ir rīkojies tāpat kā grupas elementi, proti, atnācis pie Kārļa. (24) piemērā *ne tikai vakar* liecina, ka vakardiena ir viena no dienām, kurās Jānis atnācis pie Kārļa.

¹⁰ Pārskatāmības labad vārdu Jānis un Kārlis vietā izmantoti iniciāļi J. un K., bet partikula *tikai* apzīmēta ar **T**.

Piemēros ar *ne tikai* īstenošanās gaidas ir virs gaidu optimālā piepildījuma līnijas, tātad *ne tikai* izsaka nozīmi ‘pārsniegtas gaidas’. Iepriekš skatītajos izteikumos ar *tikai* ((15)–(22)) uz līnijas atrodas visi grupas elementi. Ar *ne tikai* turpretī ir cits, visai vienkārši izsakāms gaidu optimālais piepildījums:

$$x \in P$$

Elements pieder pie predikāta apjoma. (23) piemērā gaidu optimālais piepildījums ir *Jānis vakar atnāca pie Kārļa*; (25) piemērā uz gaidu optimālā piepildījuma līnijas arī ir *Jānis vakar atnāca pie Kārļa*, tieši tāpat arī (26). Lai gan uz līnijas formulējums neatšķiras, *ne tikai* fokuss norāda, kurš elements ir gaidu centrā. Ar šo gaidu centru saistīts arī izteikuma iespējamais turpinājums, kurā, visticamāk, minēts kāds elements no grupas: (23) piemērā *ne tikai Jānis, ..., bet arī Ernests*; (24) – *ne tikai vakar, ..., bet arī aizvakar*; (25) – *ne tikai atnāca, ..., bet arī spēlēja klavieres*; (26) – *ne tikai pie Kārļa, ..., bet arī pie Annas*.

Ja salīdzinām *pat* nozīmes apgalvojuma teikumā un *ne tikai* nozīmes, pēc raksta veiktās analīzes jāsecina, ka tās ir vienādas. Tātad faktiski tādi piemēri kā (7) *Pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa* un (23) *Ne tikai Jānis vakar atnāca pie Kārļa* ietver līdzīgu saturu. Ir gan pilnīgi skaidrs, ka to vieta uz gaidu skalas nav blakus, tāpēc skalaritātei partikulu analīzei pasaulē arī pievērsušies tik daudzi autori (sk. 3. nodaļu), un skalaritātes aspektā pētījumi būtu arī vēl turpināmi.

No daļēja nolieguma teikumu analīzes ar *ne tikai* izriet divas nozīmes:

- 1) ‘tāpat kā grupa’;
- 2) ‘pārsniegtas gaidas’.

Gaidu optimālais piepildījums *ne tikai* gadījumā sakrīt ar izteikuma propozīciju, taču elements, kas atrodas partikulas fokusā, ir šo gaidu centrā. No *ne tikai* secinātās nozīmes ir pretējas nozīmēm, kas izriet no apgalvojuma un pilnīga nolieguma teikumiem ar *tikai*, un tās daļēji sakrīt ar *pat* nozīmēm, lai gan *ne tikai* un *pat* skalaritātes aspektā ir ļoti atšķirīgi.

Secinājumi

Vārdu *pat* un *tikai* pētījumi pasaulē ilgst vairāk nekā pusgadsimtu, tomēr tie joprojām no dažādiem skatpunktiem iekļūst autoru redzeslokā. Šajā rakstā, izmantojot lingvistisko eksperimentu un nolieguma testu, veikta *pat* un *tikai* analīze, lai konstatētu to papildu nozīmes, un analīzē ņemts vērā arī skalaritātes aspekts jeb gaidu īstenošanās attiecībā pret gaidu optimālo piepildījumu. Konstatētas vairākas papildu *pat* un *tikai* nozīmes, kas pārskatāmā veidā sniegtas 5. tabulā.

Pat		Tikai		Ne tikai
Apgalvojumā	Noliegumā	Apgalvojumā	Noliegumā	
‘tāpat kā grupa’		‘vienīgais no grupas’		‘tāpat kā grupa’
‘pārsniegtas gaidas’	‘nesasnēgtas gaidas’	‘nesasnēgtas gaidas par visu grupas elementu skaitu, izņemot vienu’	‘nesasnēgtas gaidas par vienu grupas elementu’	‘pārsniegtas gaidas’

5. tabula. Partikulu *pat*, *tikai* un *ne tikai* nozīmju sastatījums.

5. tabulā redzams *pat* un *tikai* nozīmju pārskats atkarībā no izteikuma apgalvojuma un nolieguma attiecībā uz elementu iekļaušanos grupā, kā arī gaidu īstenošanos. *Pat* un *tikai* pamata nozīmes, kas nemainās atkarībā no izteikuma apgalvojuma un nolieguma, ir pretējas: *pat* izsaka nozīmi ‘tāpat kā grupa’, turpretī *tikai* – ‘vienīgais no grupas’.

Gaidu īstenošanās realitātē ir atkarīga no izteikuma apgalvojuma un nolieguma: *pat* apgalvojumā izsaka nozīmi ‘pārsniegtas gaidas’, bet noliegumā – ‘nesasniedzas gaidas’. Ar *tikai* allaž izteikta nozīme ‘nesasniedzas gaidas’, taču atkarībā no izteikuma vai apgalvojuma atšķiras to gradācija.

Lai gan pēc analīzes *pat* un *ne tikai* nozīmes sakrīt, izteikumi *Pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa.* un *Ne tikai Jānis vakar atnāca pie Kārļa.* neizsaka vienu un to pašu, tāpēc ir skaidrs, ka šādi piemēri vēl skatāmi skalaritātes aspektā.

Literatūra

1. Apsalons, Edmunds. 2011. *Valodas lietojuma loģika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Bach, Kent. 1999. The Myth of Conventional Implicature. *Linguistics and Philosophy*. 22, 327–366. Pieejams: <http://userwww.sfsu.edu/kbach/Myth.htm>.
3. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse: lekciju kurss filoloģijas studentiem*. Liepāja: LiePA.
4. Brenķe, Ieva. 2013. Partikulas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 669–678.
5. Ceplītis, Laimdots. 1989. Izteikuma modalitāte. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 225–250.
6. Ducrot, Oswald, Anscombe, Jean-Claude. 1983. *L'argumentation dans la langue*. Bruxelles: Mardaga.
7. Ducrot, Oswald. 1991. *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*. Paris: Hermann. [pirmizdev. 1973]
8. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
9. Grice, Herbert Paul. 1975. *Logic and Conversation. Syntax and Semantics*. 3. *Speech Acts*. Cole, Peter, Morgan, Jerry (eds). New York: Academic Press, 59–82.
10. Horn, Laurence. 1969. A Presuppositional Analysis of ONLY and EVEN. *Papers from the 5th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Binnick, Davidson, Green, Morgan, Jerry (eds). Chicago: University of Chicago, 98–107.
11. Horn, Laurence. 2007. Toward a Fregean pragmatics: Voraussetzung, Nebengedanke, Andeutung. *Explorations in Pragmatics. Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Kecskes, Istvan, Horn, Laurence (eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 39–69.
12. Ippolito, Michela. 2008. On the Meaning of ONLY. *Journal of Semantics*. 25. Sedivy, Julie, Carston, Robyn, Noveck, Ira, Geurts, Bart (eds). Oxford: Oxford University Press, 45–91.
13. Kay, Paul. 1990. Even. *Linguistics and Philosophy*. 13, 1, 59–111. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/25001376>.
14. Kalme, Vilma. 2001. *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā*. Liepāja: LiePA.
15. Karapetjana, Indra. 2007. Bakalaura darbu valoda kā lingvofunkcionālās kompetences attīstības rezultāts. *Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas*

- doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē.* Rīga: Latvijas Universitāte.
16. Karttunen, Lauri, Peters, Stanley. 1979. Conventional implicature. *Syntax and Semantics*. 11. *Presupposition*. Oh, Choon-Kyu, Dineen, David (eds). New York: Academic Press, 1–56.
 17. Lepika, Milda. 1965. Par partikulu VIEN un tās vietu teikumā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 1. Rīga: Liesma, 128–132.
 18. Mey, Jacob. 2001. *Pragmatics: an introduction*. Malden: Blackwell.
 19. Nītiņa, Daina., Iljinska, Larisa, Platonova, Marija. 2008. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Rīga: RTU izdevniecība.
 20. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
 21. Plaude, Ilze. 2004. *Pragmatika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
 22. Plaude, Ilze. 2013. Lingvistiskā pragmatika. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 193–199.
 23. Porīte, Tamāra. 1959. Partikulas. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. Ahero, Antonija et al. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 778–801.
 24. Porīte, Tamāra. 1972. Dažas iezīmes partikulu TIKAI, TIK un VIEN lietošanā latviešu rakstu valodas sākumposmā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam*. Grabis, Rūdolfs (red.). LPSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša valodas un literatūras institūts, Rīga: Zinātne, 413–426.
 25. Porīte, Tamāra. 2007. Partikulas. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Nelokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.) Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”.
 26. Potts, Christopher. 2005. *The Logic of Conventional Implicatures*. Oxford University Press.
 27. Roberts, Craige. 2006. *Only, presupposition and implicature*. Pieejams: http://liberalarts.utexas.edu/linguistics/_files/pdf/4DW/Roberts_4DW_2006.pdf.
 28. Rozenbergs, Jānis. 1989. Teksts. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 142–224.
 29. Strazdiņa, Valija. 1987. Partikula VIEN modes tērpā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 23. Rīga: Avots, 60–64.
 30. Zilgalve, Evelīna. 2011. Partikulu loma izteikuma slēptā satura izteikšanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1). Liepāja: LiePA, 388–393.
 31. Zilgalve, Evelīna. 2012. Partikulas un implikatūras. *Res Humanitariae*. X. *Kalbos vienietų semantika ir struktūra*. Klaipėdos Universitetas, 189–198.
 32. Zilgalve, Evelīna. 2013. Partikulas gramatizēšanās aspektā. *Valoda: nozīme un forma*. 3. *Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 157–171.
 33. Zuicena, Ieva (red.). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejama: <http://tezaurs.lv/mlvv/>.

Summary

Particle *pat* ‘even’ is described as a strengthening particle, whereas *tikai* ‘only’ – as a restriction particle in Latvian grammars and dictionaries. So, they are considered as words having opposite meaning. This kind of description of meanings is quite vague and asks for a deeper look in semantics of particles. Words

corresponding to the meaning and functions of Latvian *pat* and *tikai* – like *even* and *only*, and others have been an object of different kind of research in semantics, pragmatics and language philosophy all over the world during many decades.

There is an analysis of *pat* and *tikai* performed in this paper using linguistic experiment and negation test – particles are inserted in utterance *Jānis vakar atnāca pie Kārļa*. ‘Jānis yesterday came to Kārlis’ house.’ both in affirmative and negative form of utterance. The meanings are stated in connection with the place of element in the group of similar elements, and also, in connection with the fulfillment of expectations in real life.

Several meanings of *pat* and *tikai* differ according to the affirmative or negative – partial or complete – form of the utterance. A conclusion is drawn that independently from affirmative or negative form of an utterance *pat* and *tikai* convey opposite meanings in connection with the place of element in its group. In connection with the fulfillment of expectations in reality, the meaning of *pat* and *tikai* not only depends from the affirmative and negative form but we need to also consider the aspect of scalarity – different positions on the scale of expectations.

3.

Vietas nozīmju izpausme valodā

Local meaning in the two-year-old and three-year-old children's speech

Vietas nozīme divgadīgu un trīsgadīgu bērnu runā

Ilze Auziņa, Kristīne Levāne-Petrova, Baiba Saulīte

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050

E-pasts: *ilze.auzina@lumii.lv, kristine.levane-petrova@lumii.lv, baiba.valkovska@lumii.lv*

The aim of this article is analyze the ways how the local meaning has been expressed in the children's (aged 18 to 42 months) speech. What grammatical categories are often used? The speech data from the first *Morfoloģiski marķēts longitudināls bērnu runas korpuss* (*Annotated longitudinal Latvian children's speech corpus*) are used. The corpus is created during the research project *Latvian language in monolingual and bilingual acquisition: tools, theories and applications* and includes orthographically and morphologically annotated audio recordings of 17 to 44 months old children's speech. It was concluded that for the expression of local meanings the adverbs, locative case, prepositional phrases and prefixal verbs are often-used, but all these forms do not appear in the children's speech simultaneously.

Keywords: children's speech corpus; language acquisition; local meaning.

Introduction

The language acquisition takes place individually and is associated to the overall development of each child. General observations show that by the age of 18 months a child usually has a vocabulary of 50 to 150 words. After that age a steady expansion of vocabulary can be observed. At the third year of life more attention is paid to the acquisition of grammar and syntax. Two-word sentences are used with increasing frequency and they express definite meaning: an Actor performs an Action (1); an Action affects an Object (2); an Object is given a Location (3); an Object or Person is Described (4) (Crystal 1997, 244–245).

(1)	<i>tētis</i>	<i>ap-gāzās</i>
	dad.NOM.SG	over-fell.PST.3
	'dad fell over'	
(2)	<i>durvis</i>	<i>ciet</i>
	door.NOM.PL	shut
	'the door is closed'	
(3)	<i>tur</i>	<i>lācis</i>
	there	teddy.NOM.SG
	'there is a teddy'	

(4) <i>balts</i>	<i>kaķēns</i>
white.NOM.SG	kitten.NOM.SG
‘white kitten’	

The article explores the expression of the local meaning in a two-year-old and three-year-old children’s speech. What grammatical categories are often used? When do the children in their speech start to use adverbials?

As it is known, adverbial is a syntactic element whose role is one served by adverbs (Matthews 2007, 10) – the part of speech that modifies a verb, an adjective, another adverb, or an entire clause or sentence. Adverbials most commonly take the form of adverbs, noun phrases or prepositional phrases (Lokmane 2013, 765).

Local adverbial meaning – adverbial and prefixal verbs expressing goal/direction of the motion, or one expressing the place of existence/appearance.

1. Analyzed data (Annotated longitudinal children’s speech corpus)

Analyzed data of three monolingual children (Latvian speaking) and one bilingual (Latvian and Russian speaking) child is taken from the first *Morfoloģiski marķēts longitudināls bērnu runas korpuss (Annotated longitudinal Latvian children’s speech corpus)* (Auziņa et al. 2016). The corpus is a part of the project *Latvian language in monolingual and bilingual acquisition: tools, theories and applications* that represents a systematic and comprehensive investigation of monolingual and bilingual acquisition of the Latvian language, unprecedented in theoretical and empirical scope.

The corpus contains 4 longitudinal child’s speech sub-corpora:

- 3 monolingual Latvian-speaking children sub-corpora;
- 1 Latvian-Russian bilingual child sub-corpus.

The recordings were made in a period of 18 months from April 2015 to September 2016. The corpus contains recorded samples of children’s language over one and a half year period. The speech of youngest monolingual girl (Monolingual girl_1) is being recorded from 17 months to 31 months of age. The speech of oldest monolingual girl (Monolingual girl_2) is being recorded from 27 months to 42 months of age. The speech of monolingual boy is being recorded from 18 months to 32 months of age. A bilingual boy’s speech data were recorded from 28 to 42 months of age. See figure 1.

Children were recorded at their home or other familiar environment interacting with their family (most often their mother). During this time, four recording sessions per month have been conducted at regular intervals. Unfortunately, for various objective reasons the records have not been conducted with so much regularity, as it was originally planned. The largest break in the recording of one respondent is nine weeks.

The corpus size has been reached 134 hours of child-directed and child-adult speech recordings that are partly orthographically annotated.

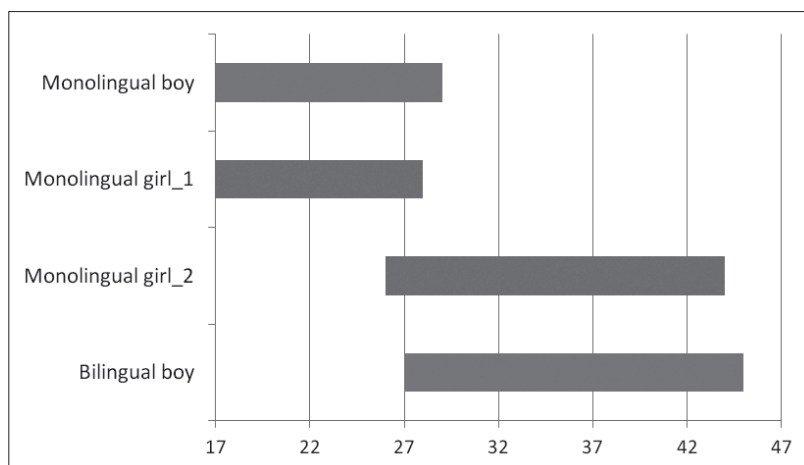

Figure 1. The age of the children in the months: from the beginning of recordings

2. Age of children and language development in this age group

As acknowledged by Crystal (1997, 244–245), the 18 months is the end of so called ‘one-word stage’ of language development when children already move on to relating objects with other things, places and people and objects with events, e. g., *tētis te* ‘daddy here’. At the age of 17–19 month the first language specific constraints on word order and structure are evident, although an utterance length is constrained. The length constraint of utterances gradually releases as words begin to be combined into sentences (Lust 2006, 280).

Between two and three years of age, children begin constructing some more abstract constructions with fewer particular items necessary (Tomasello 2009, 78). The syntax become more complex and morphosyntax continues to grow (Lust 2006, 280).

During the pre-operational stage, lasting from 2 to 7 years of age, children learn the language and its expression is closely associated with the development of the thinking process and intellectual development in general, and it is reflected in the child’s speech. During this stage children are able to think about things symbolically. This is the ability to make one thing – a word or an object – stand for something other than itself (Piaget 1952).

Already in the preverbal stage of the language development children can communicate and express their emotions very well with facial expressions, gestures, voice responses, sounds (Piaget 1952).

The children already use so-called ‘jargon intonation’ – intonation patterns (one or more intonation contours) before they produced their first words, in pre-linguistic utterances (Peters 1977). Our data shows that sometimes 17–18 month-old children produce sound clusters, not real words (for example, *mm*, *ɲimɲi*) to indicate location or direction. The first words are expressed around the age of twelve months and that marks a new stage in the development of language, so-called ‘one-word stage’.

During the second year of life, language development of toddler does proceed at very different rates in different children. Crystal (1997, 247) believes that by age of two, spoken vocabulary probably exceeds 200 words, but in the third year of life the rapid acquisition of new words starts. Child's first words are universal: names of food, animals, family members, toys, vehicles, and clothing. Usually children first learn general nouns, such as „tree” instead of „oak”, and they may over generalize words, such as calling all toys „dolls”. At this age children attempt to pronounce multisyllabic words, speak two- or three-word sentences, ask two- or three-word sentences, they hum and sing, express pain verbally etc. They learn to use pronouns, some grammatical forms, such as past and future tense, noun accusative, genitive, dative case etc. They use three to five-word sentences; acquire the ability to repeat rhymes, songs, and stories, to answer special and general questions (Lust 2006, 280).

On the basis of the corpus data in Latvian at this age the child more commonly uses utterances with incomplete structure (usually, one word utterances (Lust 2006, 280), for example, *mamma*, *mam* ‘mother’, *baba* ‘grandmother’, *dod* ‘give (me)’, *nē*, *neā* ‘no’), sometimes utterances with two or three components are used.

3. Results

To express local meaning the adverbs, locative case, prepositional phrases and prefixal verbs are used, but these forms do not appear in the language simultaneously.

There are some forms that emerge first: these are forms which indicate either static location (locative, adverbs) or movement towards a location (preposition + nouns in accusative, dative or genitive). The forms with the meaning „motion away” appear noticeably later, thus there is a lack of data about movement away.

Form	Age	Examples
Adverbs (static location)	2;1	<i>te</i> ‘here’, <i>tur</i> ‘there’
Locative (static location)	2;6	<i>ielikšu</i> <i>latiņos</i> [ratiņos] put-in.FUT.1SG pram.LOC.PL ‘I will put in the dolls’ pram’
Adverbs (dynamic location)	2;5–2;6	<i>augšā</i> ‘up’
Prepositional phrase (movement towards)	2;8	<i>ejam</i> <i>uz</i> <i>istabu</i> go.PRS.1PL to room.ACC.SG ‘let’s go to the room’
Prepositional phrase (static location)	2;3	<i>uz tā</i> on that.GEN.SG ‘on that’
Prefixal verbs	2;3	<i>tas</i> <i>nogāzās</i> <i>tā</i> <i>zemē</i> it.NOM.SG fall_down.PST.3 so down ‘so it rode and in the end it fell down’

Table 1. Local meaning expression in the children speech

Our observations show that in the age of two years the adverbs of place are used to express local meaning, for example, *tur* ‘there’, *te* ‘here’, *kur* ‘where’, etc.

Just afterwards the emergence of inflected nouns (for example, *istabā* ‘in the room’) and prepositions (for example, *uz galda* ‘on the table’) indicates both the child’s developing ability to productively form new words and word forms and the increasing need to verbally encode location more explicitly. Just after some time adverbs like *ārā* ‘outside’, *lejā* ‘down’ have been produced by children.

3.1. Adverbs

To express the local meaning some adverbs are used in the children’s speech. Local adverbs are widely used starting from 2;1.

Most of the adverbs used by child at this age are non-interrogative adverbs. Just interrogative adverb *kurp* ‘where’ has been used several times.

Most often adverbs *te* ‘here’ and *tur* ‘there’ are used. The reference point of these adverbs can be speaker or the hearer, in which case they are deictic, i.e., their meaning depends on the extralinguistic context (who the speaker/hearer is, where they stand). Moreover, these adverbs contain other semantic features than that of local distance from participants of the speech act (Haase 2001, 761).

The adverbs *te* ‘here’ and *tur* ‘there’ appear in the children’s speech when they are about two years old. These adverbs mainly are deictic, i.e. their main function is to refer to a place near (here) or away (there) from the speaker (Haase 2001, 761), for example:

- (5) Child (2;3): *tas* *būs* *te*
 it.NOM.SG be.FUT.3 here
 ‘it will be here’
- (6) Child (2;6): *es* *te* *dzīvošu* *pati*
 I.NOM here live.FUT.1SG self.NOM.SG
 ‘I will live here alone’
- (7) Child (2;3): *te* *nav*
 here not_be.PRS.3
 ‘here is no’

In some examples adverb *tur* ‘there’ is used as discourse marker, namely, it does not indicate the location or direction, for example:

- (8) Child (2;6): *vailāk* [vairāk] *tul* [tur] *ila* [ir]
 more there be.PRS.3
 ‘there is more’
- (9) Child (2;6): *kas* *tuļ* [tur] *pa* [par] *pidžamu?*
 what.NOM there PREP pyjamas.ACC.SG
 ‘what a pyjamas there?’

Adverbs *iekšā* ‘inside’, *augšā* ‘upstairs’, *pāri* ‘over’ are frequently used, for example:

(10) Child (2;6): *šito* *liksim* *iekšā*
 this.ACC.SG put.FUT.1PL inside
 ‘we will put this inside’

(11) Child (2;6): *vaig* [vajag] *likt* *iekšā?*
 need.PRS.3 put.INF inside
 ‘need to put inside’

(12) Child (2;6): *ejam* *lejā*
 go.IMP.1PL down
 ‘let’s go down’

Adverbs *citur* ‘somewhere else’, *kaut kur* ‘somewhere’, *nekur* ‘nowhere’:

(13) Child (2;1): *i* [ir] *kau* [kaut] *kuļ* [kur] *aizbēdzis*
 be.AUX.PRS.3 some_where escape.PTCP.PST.3
pojam [projām] *no* *tevis*
 away from you.GEN.SG
 ‘it is somewhere escape from you’

(14) Child (2;1): *es* *tevi* *nekul* [nekur] *neledzēju* [neredzēju]
 I.NOM you.ACC.SG nowhere not_see.PST.1SG
 ‘I did not see you anywhere’

3.2. Locative

Important role of the locative is in relating a referent to some point or location in space (Matthews 2007, 231). Locative is one of early abstract construction in children speech (Tomasello 2009, 78). For example, in response to the special question of the interlocutor, the child uses the exact word form in the locative (15–16, 20) or uses prefixal verb and noun in locative (17–19):

(15) Mother: *kur* *tad* *ir?*
 where then be.PRS.3
 ‘where then?’

Child (1;10): *jūrā*
 see.LOC.SG
 ‘in the sea’

(16) Mother: *kur* *tad* *tādu* *var*
 where then that.ACC.SG can.PRS.3
dabūt?
 get.INF
 ‘where can you get that?’

Child (1;10): *operātā* [aparātā]
 apparatus.LOC.SG
 ‘in the apparatus’

- (17) Child (2;1): *tā jāja un beigās tas*
 it.NOM.SG.F ride.PST.3 and end.LOC.PL it.NOM.SG
nogāzās tā zemē
 fall_down.PST.3 so down
 ‘so it rode and in the end it fell down’
- (18) Child (2; 6): *ie-likšu latiņos[ratiņos]*
 in-put.FUT.1SG pram.LOC.PL
 ‘I will put in the dolls’ pram’
- (19) Child (2; 6): *ie-likšu tejā [tajā] somā visas*
 put-in.FUT.SG.1 that.LOC.SG bag.LOC.SG all.ACC.PL
puzzles
 puzzle.ACC.PL
 ‘I will put all puzzles in that bag’
- (20) Child (2; 6): *otlā [otrā] pusītē*
 other.LOC.SG side.LOC.SG
 ‘on the other side’

3.3. Prepositional phrases

As written by Rūķe-Draviņa (1993, 49) preposition learning could be observed in three stages:

1. The child does not use prepositions, nor correct inflectional endings. Only the word order and context allow to understand what the child wants to say.
2. The child does not use preposition, but the noun is used in relevant case (Rūķe-Draviņa 1993, 48). During the transition period, when the child begins to use the prepositions, fluctuations are observed. The child says the first sentence with a preposition and then repeats the same phrase without prepositions.
3. In the next stage of language development preposition are used with a noun in appropriate case.

In observation of Rūķe-Draviņa the usage of the preposition begins only at three years of age. Our data shows that already at age of two-year children use prepositions with correct case to express the meaning of place.

The first prepositions that appear in children’s speech are *uz* ‘to’, *pie* ‘at’, *no* ‘from’.

Usually prepositions have not been omitted. However, there are some rare examples when prepositional phrases have been used without preposition (21) or instead of prepositional phrase the locative has been used (22) in the children’s speech, for example:

- (21) Child (2;5): *plīst glīdas [uz grīdas]*
 burst.PRS.3 floor.GEN.SG
 ‘burst onto the floor’

- (22) Child (2;3): *brauc darbiņā* [uz darbiņu]
drive.PRS.3 work.LOC.SG
'drive to work'

Preposition *uz* 'to' are used to express movement towards (24, 25), prepositions *pie* 'at' (23, 26 and 27), *no* 'from' – static movement (28).

- (23) Child (2;6): *es pie tētīša iešu*
I.NOM to dad.GEN.SG go.FUT.1SG
'I will go to dad'

- (24) Child (2;3): *es neiešu uz dāzu* [dārzu]
I.NOM not_go.FUT.1SG to kindergarten.ACC.SG
'I'm not going to kindergarten'

- (25) Child (2;3): *viņš lac [lec] uz glīda* [grīdas]
he.NOM jump.PRS.3 on floor.GEN.SG
'he jumps on the floor'

- (26) Child (2;1): *pie tā loga nosala*
at that.GEN.SG window.GEN.SG frozen.PST.3
tā loka [roka]
that.NOM.SG hand.NOM.SG
'this hand was frozen at that window'

- (27) Mother: *kur tas ir?*
where it.NOM be.PRS.3
'where is it?'

- Child (2;1): *pie kakla*
at neck.GEN.SG
'at the neck'

- (28) Child (2;3): *tālu no mājas* (atkārto mammas teikto)
far from home.GEN.SG
'far away from home (repeats what mother said)'

3.4. Prefixal verbs

Around the age of two the children begin to use prefixal verbs in different syntactic environment (29):

- (29) Child (3;2): *ai es no-lecu*
oh I.NOM down-jump.PST.1SG
'oh, I jumped down'

Prefixal verb frequently is used together with adverb (30–32) or with prepositional phrase (33) expressing the same movement meaning:

- (30) Child (3;6): *tavu krūzi ie-likšu iekšā*
your.ACC.SG cup.ACC.SG in-put.FUT.1SG inside
'I will put your tea cup inside'

- (31) Child (2;3): *Lauma* *no-vilks* *zeķes* *nost*
 Lauma.NOM.SG off-put.FUT.3SG sock.ACC.PL off
 ‘Lauma will put off the socks’
- (32) Child (3;0): *pele* *jau* *iz-bēga* *no*
 mouse.NOM.SG already off-get.PST.3 from
tovela [tovera] *āļā* [ārā]
 tub.GEN.SG outside
 ‘the mouse already escaped from the tub’
- (33) Child (3;0): *no* *priksta* [pirksta] *no-līpa*
 from finger.GEN.SG off-take.PRS.3
 ‘took off from the finger’

It would be interesting to investigate in what way the prefixal verbs are combined with adverbs, locative and prepositional constructions to express the local meaning.

Conclusion

There are some forms that emerge first (around two years of age: 1;10–2;1) and that indicate either static location (locative, adverbs) or movement towards a location (preposition + nouns in accusative, dative or genitive).

Prepositional phrases are used quite accurately – with the correct ending and with the preposition. Just some rare examples show that prepositions might be omitted from the prepositional phrases.

Locative is mainly used to express the local meaning, but not meaning of time.

Around the age of two the children begin to use prefixal verbs in their speech, but the lack of examples does not allow us to draw general conclusions.

Acknowledgements

The research project „Latvian language in monolingual and bilingual acquisition: tools, theories and applications” leading to these results has received funding from the Norwegian Financial Mechanism 2009–2014 under Project Contract No NFI/R/2014/053.

Source

Morfoloģiski marķēts longitudināls bērnu runas korpus (Annotated longitudinal children’s speech corpus), available: lambda.korpus.lv

Abbreviations

- 1 1st person
 2 2nd person
 3 3rd person

ACC	accusative
AUX	auxiliary
GEN	genitive
FUT	future
IMP	imperative
INF	infinitive
LOC	locative
NEG	negative
NOM	nominative
PRF	perfect
PL	plural
PRS	present
PST	past
PTCP	participle
SG	singular

References

1. Auziņa, Ilze, Levāne-Petrova, Kristīne, Rābante-Buša, Guna, Dargis, Roberts, Fabregas, Antonio. 2016. Designing an annotated Longitudinal Latvian Children's Speech Corpus. *Proceedings of the Seventh International Conference Baltic HLT 2016. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 289. IOS Press, 46–50.
2. Crystal, David. 1997. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Haase, Martin. 2001. *Local deixis. Language Typology and Language Universals: An International Handbook*. Volume 1. Haspelmath, Martin (ed.). Berlin, New York: De Gruyter.
4. Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.
5. Lust, Barbara C. 2006. *Child Language: Acquisition and Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Matthews, Peter H. 2007. *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
7. Peters, Ann M. 1977. Language learning strategies: does the whole equal the sum of the parts? *Language*. 53, 560–573.
8. Piaget, Jean. 1952. *Origins of intelligence in the child*. New York: International Universities Press, Inc.
9. Rūķe-Draviņa, Velta. 1982. *No pieciem mēnešiem līdz pieciem gadiem*. Stockholm: Baltiska institutet.
10. Rūķe-Draviņa, Velta. 1993. *Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu*. Rīga: Dio Nordik.
11. Tomasello, Michael. 2009. The usage-based theory of language acquisition. *The Cambridge Handbook of Child Language*. Bavin, Edith (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 69–98.

Kopsavilkums

Rakstā analizēts, kā 18–42 mēnešus vecu bērnu runā tiek izteikta vietas nozīme. Pētījuma pamatā ir dati no LU MII veidotā *Morfoloģiski marķēta longitudināla bērnu runas korpusa*, kurā ievietoti ortogrāfiski transkribēti 17–42 mēnešus vecu bērnu runas ieraksti, kas tapuši 18 mēnešus ilgā laikā. Vispirms aprakstīts, kā kopumā šajā posmā attīstās bērnu runa – cik plašs ir vārdu krājums, kāda nozīme ir intonācijai, kādas gramatiskās kategorijas tiek lietotas vispirms u. tml. Tālāk analizēts, kādā vecumā parādās kādi vietas izteikšanas līdzekļi, kā tie tiek savstarpēji kombinēti, kādas ir atkāpes no normas, kādā sintaktiskajā apkaimē un cik patstāvīgi tie tiek lietoti. Sākot no diviem gadiem, tiek lietoti vispārīgas nozīmes adverbi (*te, tur*), vēlāk tiek izmantoti arī lietvārdi lokatīvā un prepozicionālas konstrukcijas. Kopumā līdzekļi vietas nozīmes izteikšanai tiek izvēlēti samērā precīzi, arī prepozicionālās konstrukcijās tiek izmantoti atbilstošie prievārdi un nomenu locījumi.

Place names and places in Latvia

Vietvārdi un vietas Latvijā

Ojārs Bušs¹

LU Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukumā 1, Rīga, LV-1050

Laimute Balode

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

LU Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukumā 1, Rīga LV-1050

Helsinki Universitāte
Unioninkatu 40 B, Helsinki

E-mail: laimute.balode@lu.lv, laimute.balode@helsinki.fi

The first part of this article is devoted to the Latvian lexeme *vieta* ‘place’, which is a rather rare place name – approximately 200 such toponyms (mostly microtoponyms) occur in the card index of Latvian place names of the Latvian Language Institute (University of Latvia). This is a peculiar generic lexeme, used as the second of what is referred to as an independent component of compound names or collocations, to some extent semantically empty so that without prior knowledge, it is not obvious what type of geographic object is being named. However, it cannot be claimed that the toponymic component *vieta* has no meaning, as its most common meaning is ‘the place, where some object or phenomenon has existed earlier’ (*Šķūņa vieta*, *Cepļa vieta*), reflecting memories of the past. A rarer alternative is the type of names that are associated with an object that exists at present. Even fewer toponyms with the second component *vieta* are related to some person (expressing possessive meaning), to some processes, associations, etc. Furthermore, it is surprising that a massive concentration of those *vieta*-names are found in Eastern Latvia or Latgale. The second part of the article introduces the study of Latvian place names that indicate a location regarding another place name. These are compound names and collocations that have as their first component *Augš-* ‘upper-’, *Apakš-* ‘below’, *Virš-* ‘over, above’, *Starp-* ‘between’, *Zem-* ‘under-’, etc. Place names with *Kalna-/Kaln-* ‘hill-, upper- and *Lejas-/Lej-* ‘valley-, lower-’ are very often used as toponymic antonyms (*Lejasteteri* – *Kalnteteri*). The most prevalent prefixes, which help to navigate regarding other topo-objects, are *Aiz-*, *Pa-*, *Pār-*; only a few examples have been recorded with the formants *Starp-*, *Iekš-*, *Priekš-*. For this latter type of toponym, another place name or nomenclature word usual serve as an etymon.

Key-words: onomastics; place; toponym; microtoponym; derivation of place names; location.

¹ The first part of the article is based on the paper by Ojārs Bušs “Latvian place names having the component *vieta* ‘place’” that has been presented at the International scientific conference entitled “The Baltic languages and white nights. Local meaning in language”, Rīga, June 20–21, 2016. Ojārs Bušs passed away on 3 January, 2017. The main features of his presentation have been preserved.

1. Latvian place names with the component *vieta* ‘place’

A place name is the proper name for any place or geographical entity (UN 1974, 68). The main function of a proper name is to separate or distinguish one specific item from other similar items. Thus, the primary function of a place name is to separate or distinguish one specific place from other places. The relatively unspecified lexical meaning of the Latvian common noun *vieta* ‘place’ seems not to be highly appropriate for distinguishing places, and thus is used as a place name or a part of a place name.

However, the card index of the Latvian place names of the Latvian Language Institute (University of Latvia) contains approximately 200 names (predominantly compound microtoponyms) that have *vieta*² ‘place’ as the second component.

Of these names, 85% constitute collocations that have the noun *vieta* as the last, independent component. This means that this lexeme – *vieta* – functions as a generic term in these names, namely, as a highly unspecified, generic term, leaving the burden of distinguishing to the dependent, most onomastic, part of the compound place name or collocation. For example, the following occur: *Šķūņa vieta*³ (Latv. *šķūnis* ‘shed, barn’ + *vieta* ‘place’) and *Šķūņa pļava* (Latv. *šķūnis* ‘shed, barn’ + *pļava* ‘meadow’); from the last of those place names – *Šķūņa pļava* – we can understand clearly that this is a name of a meadow (although there used to be some exceptions, and *Šķūņa pļava* can occasionally be an exception, such as a pasture), while, if we do not have previous knowledge, it is not obvious what type of geographic object *Šķūņa vieta* is. Thus, usually the generic part of a compound microtoponym incorporates the generalizing part of the meaning of this name. Even so, this is not the case for microtoponyms that have *vieta* as the second component.

Nevertheless, we cannot assert that in toponyms, the highly specific generic term *vieta* is devoid of meaning. Instead, this meaning is reflected by the typical etymological semantics or motivation of the place names with the component *vieta*, and the semantics are the following:

² The first two meanings of Latv. noun *vieta* ‘1. an area, place, territory in which there is, happens to be, was, will be, or could happen something’; ‘2. space of the room, the area, part of the space intended for a specific purpose’ (after *Tēzaurus*).

The etymology of the word Latv./Lith. *vieta* is compared with Church Slavonic *bumamu*, Russ. verb *bumamb* ‘to live, reside’ etc. and comes from Ide. root **uei* with the meaning ‘to bent, to turn’ + *-t* > ancient Baltic **ueit* > **ueitā* > *vieta*. From Ide. **ueit* derived also substantives with the meaning ‘which is bent, pliable’ → ‘pliable twig’ → ‘twig, branch’ (cf. Russ. *ветвь* ‘twig, branch’). Perhaps this can explain primary meaning of Latv. substantive *vieta* ‘area fenced or marked with potted or braided twigs’, cf. Latv. *dārza vieta* ‘fenced garden area’, Latv. *mājas vieta* ‘the building with the surrounding fenced area’ (Endzelīns DI II, 1974, 343; Karulis II, 1992, 526–527).

³ The examples in this article are from the card-index of Latvian Language Institute (*Latviešu valodas institūta Vietvārdu kartotēka*), from published volumes of the *Dictionary of Latvian place names* (Lvī I–II, Lvī III–VI), as well as from *Geographical Names database of Latvian Geospatial Information Agency* (*Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze*) /https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt?p_mode=1/, and other publications, e.g., *Latvijas ciemi* (http://map.lgia.gov.lv/index.php?lang=0&cPath=3&txt_id=137&0&ap=59).

1. A place where some object or phenomenon has existed earlier, such as *Pļavas vieta* ‘a boscaje, where a meadow has been’, as this is connected to some former object or feature and it is the most typical motivation for the place names with the component *vieta*. At least 70% (and probably even more) of all *vieta*-place names have had this type of motivation. This conclusion is based on the informants’ comments on the cards in the card index at the Latvian Language Institute. Examples of this are *Ustobeņis vīta* (dial. form from Latv. *istaba* ‘room’, also obs. ‘house in the countryside’ + *vieta* ‘place’) – name of a field in the Aizkalne civil parish⁴: „Šinī tīrumā kādreiz bijusi neliela istabiņa, mājiņa uzcelta ‘A small room, cottage was built in this field’”. Additional analogical examples are: *Kaudžu vieta* (Latv. *kaudze* ‘pile, heap; haystack’) – a meadow-name in the Vecpils civil parish: „Tā sauc pļavu pakalnā [...] kur muižas ļaudis krāvuši sienu stirnām ‘The meadow on the hillock [...] where manor people stacked the hay for roe deer’”; *Rejys vīta* (dial. form from Latv. *rija* ‘threshing barn’ + *vieta* ‘place’) – name of the field in the Dviete civil parish: „Tīrums mežmalā: te senāk atradusies muižas rija ‘Field on the edge of a forest: a threshing barn of the manor used to be located here’”. However, although a majority of names containing the component *vieta* have not been commented on in the card index, it seems that they are also motivated.

Place names in this subgroup most often reflect memories related to objects, phenomena, or features that are not highly familiar to a modern city-dweller, such as some former lime kiln or brick kiln (Latv. *ceplis*) located in a particular place: *Cepļa vieta* – a hill in the Kalupe civil parish (the card index contains eleven names of such topo-objects). In our context, the second most popular former object that is highly familiar both in cities or in towns or the country-side, is a tavern or pub (Latv. *kruogs*, East. Latv. *krūgs*), and there are eight place names *Krūga vīta* or *Kroga vieta* in all of Latvia. The third most popular toponym of this type is clearly Latgalian, as it reflects memories of a former farmstead called *sāta* (cf. Latv. *sāta* 1) ‘der Zaun (fence, hedge)’; 2) ‘das Bauernhaus, das Bauerngesinde, der Bauernhof (peasant house, a family house)’; 3) ‘der Hof (yard, court)’ ME III 833), there are six place names *Sātys vīta* in the eastern part of Latvia. An additional object that is remembered and mentioned relatively frequently is the above-mentioned shed or barn (Latv. *šķūnis*) – there are five recorded toponyms of the form *Šķūņa vieta*, and an additional one with the East. Latv. dial. lexeme *piuneite* [*pūnīte*] (cf. Latv. *pūne*, also *pūnis* ‘eine Scheune (shed, barn), ein Anbau [...] zum Heuaufbewahren (wing for hay storage)’ (ME III 447), although the memories in the last case – dial. toponym *Pyun’eišu vīta* – a swamp and a forest in the Malta civil parish – are dissolved, the informant has stated: „Nekādas pyun’es nabeja ‘There was no shed at all’”. Sometimes it is difficult to determine whether the real object originally associated with the motivation of the place name has been forgotten (as *Pyun’eišu vīta*) or some fictional or even mythological motivation has been created. For example, *Cepļa vīta* – a field in the Malta civil parish, was commented on by an informant in dialectal speech as „Valnc cepļi būviejs ‘Devil has built a kiln’”.

⁴ The location of toponyms in the first part of this article is provide according to the administrative division of Latvia into civil parishes before World War II (which was used by Jānis Endzelīns in the *Dictionary of Latvian Place names* (Lvv I–II)).

The most typical memorial motivation for place names that have *vieta* as the second component is connected to some former, now extinct, building. Some buildings are recorded only once in the place names of this type, such as *Kambara vieta* (Latv. archaic lexeme *kambaris* ‘separate (usually small) room; dwelling house; separate room or house for optional activities’ (Tēzauris)), *Majaka vīta* (Latv. dial. lexeme *majaks* ‘outlook tower, lighthouse’ (Tēzauris) – a word of Slavonic origin), *Smēdes vieta* and *Kaļvis vīta* (lexeme of Latvian standard language *smēde* ‘forge, smithy’, and East. Latvian form from lexeme *kalve* ‘forge, smithy’). Some of the mentioned buildings do not reflect real memories, but instead express a testimony on legends, such as *Baznīcas vieta* (Latv. *baznīca* ‘church’) – a hill in the Ērgļi civil parish, where they – as in the legend – had begun to build a church, however each night someone had torn down the parts of the building erected during the day (thus, we can conclude that this was not the best site for the church). Nonetheless, the hill is still referred to as *Baznīcas vieta*. Some other former objects are also remembered and mentioned in *vieta*-place names, such as East. Latv. *dzerauņa* ‘village’: *Dzerauņas vieta* – a place in the Malta civil parish; *ceļš* ‘road’: *Reigys ceļa vīta* (Latv. *Rīgas ceļš* ‘road to Rīga’) – a toponym in the Nautrēni civil parish; *tilts* ‘bridge’: *Tilta vieta* – place name in the Birzgale civil parish (there was a bridge cross the River Daugava, used during WWII for a very short time), etc.

All other motivations of the *vieta*-place names are far less frequent, even sporadic:

1. Occasionally, although less frequently than anyone would expect before conducting an analysis of real recorded toponyms, a place of an existing object at the time being is called *vieta*: *Baraviku vieta* (Latv. *baravika* ‘penny bun cap’) – a name of a forest; *Ozolvieta* (Latv. *ozols* ‘oak’) – a name of a forest, *Omūta vīta* (East. Latv. dial. *omuts* < Russian *омут* ‘whirlpool’) – a fishing place.
2. When a place belongs to some person, this can be referred to as *vieta*, that is, one can see a possessive meaning: *Laurina vieta* – a name of the field that has belonged to a man named *Laurins*.
3. A place that is connected in some other way to some person can also be called *vieta*: *Pītera vieta* (cf. East. Latv. anthroponym *Pīters*) – a name of a hill.
4. Sometimes a place that is located close to an object is called *vieta*: *Bērza vieta* (Latv. *bērzs* ‘birch’) – a deep place in the River *Vārtāja* where a large birch grows.
5. A place where some processes use or used to take place: *Smeļamā vieta* (Latv. verb *smelt* ‘to draw water’ – a name of the whirlpool in the river from which the water is taken when the well is dry), *Pieguļas vieta* (Latv. *pieguļa* ‘night-watch’) – a name of a meadow.
6. A place associated with some fictional personage, such as *Raganu vieta* (Latv. *ragana* ‘witch’).
7. A place connected with some real event: *Uguņvieta* (Latv. *uguns* ‘fire’) ‘a burned out place’.
8. A place associated with some associations, that is, a metaphorically constructed toponym: *Zača vīta* (East. Latv. form from *zaķis* ‘hare’) – a farmstead and a small piece of land in the forest, so small that only a hare could live there.

9. A place that is characterized by some specific features or peculiarities, which is expressed by an adjective: *Vecā vieta* (Latv. *vecs* ‘old’) – a name of the place where a village that now has been transferred but has existed here before), *Tumšā vieta* (Latv. *tumšs* ‘dark’) – a name of a forest.

As mentioned earlier, a nomenclature word, *vieta*, as a component of a place name is a peculiar generic lexeme, which to some extent is semantically empty. Of course, to quote a Latvian proverb *zārks jau nevar palikt tukšā* ‘the coffin can’t stay empty for a long time’, and this *vieta* obtains a lot of meanings, as there are many types of topographical objects named by *vieta*-place names. Most frequently *vieta* – as a component of a place name – is a field (49 of approximately 180 analysed place names), 18 × *vieta*-place names are names of meadows, 9 × are names of hills and 6 × are names of forests. Only seven *vieta*-place names are described as names of what is referred to as uninhabited places, which seems to be a feature most suitable to be called *vieta*. Some more very suitable features are former, more or less destroyed farmsteads and ruins.

Thus, a place name that contains the common noun *vieta* is predominantly motivated by some reference to a bygone era and only occasionally these types of place names reflect an existing situation. The most impressive reminiscences are connected to both a lime-kiln or a brick-kiln and a tavern or pub. For examples, *Cepļa vīta* as a field in the Malta civil parish, and *Krūga vīta* as a field in the Brigi civil parish can probably be mentioned once again as some of the most prototypical among those place names.

When analysing these toponyms from an areal aspect, it appears *a priori* that Latv. *vieta* is an exceedingly common word that belongs to the core of the Latvian lexis, and *vieta*-place names should not exhibit peculiarities of their location. However, they do. We have an extremely high concentration of those names (one can say in the Eastern dialect: *vīta*-names) occurring in Eastern Latvia or Latgale, a relatively respectable number of *vieta*-place names in Western Latvia or Kurzeme, and only some sporadic names of this type in Northern Latvia or Vidzeme.

How do we account for this situation? This remains enigmatic to onomasticians, and this means that we fortunately have the opportunity to continue the research of Latvian place names (they still incorporate many enigmas).

2. Place name regarding another place

It is a self-evident truth or axiom that each place name (the name of the geographical location) refers to a place. We live in a world of functional dependencies (Malik 2008; Šķilters, Raita 2015), and the derivation of the place names also fulfil the same regularities and rules. This study has focussed solely on place names, indicating the location with respect to another place name in Latvia. The following place names are under review – compound names and collocations – that contain the first component:

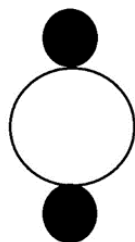
Augš- ‘upper-’ / *Virs-* ‘over, above’ / *Kalna-/Kaln-* ‘hill-, upper-’;

Apakš- ‘below-, ‘under-’ / *Zem-* ‘under-’ / *Lejas-/Lej-* ‘valley-, lower-’;

Vidus-/Vidējais- ‘middle-’ / *Starp-* ‘between?’.

The location of the geographical object can be illustrated graphically by geometrical relations as follows (see Figure 1 and 2):

Augš-, Virs-, Kalna-/Kaln-

(= toponym or geographical appellative //
nomenclature word in the middle)

Apakš-, Zem-, Lejas-/Lej-

Figure 1.

**Vidus-/Vidējais-
Starp-**

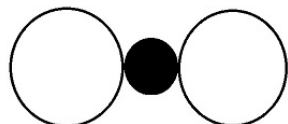

Figure 2.

Augš- ‘upper-’ – a fair number of these examples have been recorded, with approximately 25 toponyms occurring in all Latvia. Examples of these are: the farmstead *Augšbriņķi* in Ogresgals⁵ – cf. farmstead *Briņķi* in the same civil parish; the farmstead *Augšjaunzemi* in Tome – cf. farmstead *Jaunzemi*; the village *Augšlīgatne* – cf. town and river *Līgatne*; village *Augštūja* – cf. an inhabited place *Tūja*; part of the village *Augšmukti* in Rožkalni – cf. *Mukti*, the River *Augšdedze* in Rožkalni.

Virs- ‘over, above’ – semantically close to the toponyms with *Augš-* (see Figure 1), but very few examples have been reported in Latvia: *Virskalne* – a farmstead in Galgauska, *Virskalni* – two farmsteads in Jērcēni and Pilskalne.

***Apakš-** ‘below-, ‘under-’ – although theoretically could be Latvian place names containing this component (as an antonym to the toponyms with *Augš-* or *Virs-*), but no such place names are currently used in Latvia.

It seems that the most common in this category of Latvian toponyms are the toponymical derivatives with the first component **Kalna-/Kaln-** ‘hill-, upper-’ – approximately 870 place names occur, as well as **Lejas-/Lej-** ‘valley-, lower-’ – which account for approximately 440 place names. These can be considered as toponymic antonyms. Often toponyms that have the first component *Kalna-/Kaln-* / or *Augš-* and *Lejas-/Lej-* are used in pairs like antonyms, cf. the farmsteads *Lejas Pēterēni* – *Kalna Pēterēni* in Līgatne; the farmsteads *Lejas Bites* – *Kalna Bites*

⁵ In the second part of this article, the location of toponyms is given according to the administrative division of Latvia into civil-parishes nowadays (after 2008).

in Launkalne; the farmsteads *Lejasteteri* – *Kalnteteri* in Limbaži; the farmsteads *Lejasvirlapi* – *Kalnvirlapi* in Liepupe; the villages *Lejas Sloboda* – *Kalna Sloboda* in Sakstagals; the lakes *Lejas Bužezers* – *Kalna Bužezers* in Vireši, etc.

To a great extent, the semantics of the toponyms that contain *Vidus-* and *Starp-* are similar:

Vidus-/Vidējais ‘middle-’ (see Figure 2) – this component does not commonly occur in place names (approx. 60 recordings), and it is used more often in official toponymy (in documents) than in colloquial language, such as the farmstead *Vidus Aščuki* – cf. villages *Aščuki* in Višķi and Dubna; the farmstead *Vidus Bebri* in Cesvaine – cf. the farmstead *Bebri*; the farmstead *Vidus Bākšāni* in Sarkaņi civil parish – cf. the farmstead *Bākšāni*; the lake *Vidējais Garezers* in Carnikava – cf. lakes *Ziemeļu Garzezers* and *Dienvidu Garezers* in the same place, *Vidējais ezers* in Ņukši – cf. *ezers* ‘lake’; the lake *Vidus ezers* in Svete – cf. *ezers* ‘lake’; the river *Vidusupe* in Ģibuļi – cf. *upe* ‘river’.

Starp- ‘between’ – with rather close semantics to *Vidus/Vidējais-*; only one toponymical example is known in Latvia: the lake *Starpezers* in Prauliena (cf. *ezers* ‘lake’). However, not one toponym with the formant *starp-* coined from another place name has been attested.

Some rather rare toponymic examples recorded in Latvia with the formants/ former prepositions *Priekš-* and *Iekš-* are:

Priekš- ‘in front’ (see Figure 3) – only five place names (compound names) are used: *Priekšāres* – the farmstead in Viesīte (cf. farmstead *Āres*); *Priekškājas* – the farmstead in Salaspils (cf. farmsteads *Lielkājas* and *Mazkājas* in the neighbouring civil parish of Stopiņi); *Priekšosta* – the aquatorium of the Liepāja Port (cf. *osta* ‘port’); *Priekšpiltene* – part of the town of Piltene; *Priekšsalas* – the farmstead in Mārkalne (cf. *Salas* in the neighbouring civil parish of Zeltiņi or Latv. common noun *sala* ‘island’).

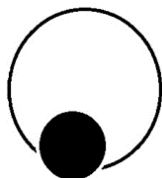

Figure 3.

Iekš- ‘within, inside’ – an extremely rare component in Latvian toponyms, with only two examples: *Iekšandrini* – a farmstead in Kārķi (cf. farmstead *Andriņi* < personal name *Andriņš*, *Andris*); *Iekšezers* – the bay of the lake in Alūksne (cf. the nomenclature word *ezers* ‘lake’).

In this connection, it is important to mention prefixal derivatives (etymologically they proceeded from prepositional collocations) with the following prefixes/prepositions:

Aiz- ‘behind, across’ (see Figure 4) – this is a very widespread formant in Latvian toponymy.

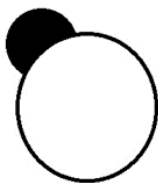

Figure 4.

It seems that *Aiz-* is the most common formant among the prefixal derivatives (approx. 655 toponyms). Examples of these are the following: *Aizazari* / *Aizezeri* (11 ×) < *aiz-* + *ezers* ‘lake’; *Aizkalni* (44 ×), *Aizkalniņi* < *aiz-* + *kalns* ‘hill’; *Aizmeži* (15 ×) < *aiz-* + *mežs* ‘forest’; *Aizgārša* < *aiz-* + *gārša* ‘rich deciduous forest’; *Aizsili* / *Aizsiles* < *aiz-* + *sils* ‘pine forest’; *Aizpļavas* < *aiz-* + *pļava* ‘meadow’; *Aizpori* / *Aizpuri* / *Aizpurvi* (81 ×) < *aiz-* + *purvs* ‘swamp’; *Aizupi* / *Aizupji* / *Aizupes* (124 ×) < *aiz-* + *upe*, dial. *ups*, *upis* ‘river; brook’; *Aizvalki* < *aiz-* + dial. *valks* ‘brook’ – for all these toponyms the etymon is the nomenclature word, such as a generic noun that indicates the category of the named object. Other common nouns (sometimes also considered as nomenclature words) can be seen in the following place names that are not widespread: *Aizalkšņi* (2 ×), *Aizalkne* (2 ×) < *aiz-* + *alksnis* ‘alder-tree’, *Aizbirži* (1 ×) < *aiz-* + *birzs*, *birze* ‘grove’, *Aizpriedītes* (1 ×) < *aiz-* + *priede* ‘pine-tree’, *Aizcirtums* (1 ×) < *aiz-* + *cirtums* ‘cleared space’, *Aiztilte* (3 ×) < *aiz-* + *tilts* ‘bridge’, *Aizpilskalni* (1 ×) < *aiz-* + *pilskalns* ‘castle mound’. At the same time many examples have been recorded, the etymon of them is another place name: the farmstead *Aizdriksnas* – cf. the lake *Driksnis* in Ļaudona, the farmstead *Aizdaugavas* – cf. the River *Daugava* in Laucesa, inhabited place, contemporary town *Aizkraukle* – cf. the river *Kraukle*, the farmstead *Aizpērses* in Koknese – cf. the river *Pērse*. Nevertheless, in all examples – which have been coined from a nomenclature word (generic noun) or from some other toponym – the formant/prefix shows the precise location regarding the etymon.

Ap- ‘around’ (or the far rarer preposition *Apkārt-* with the same meaning ‘around’) (see Figure 5) rarely occur in Latvian toponymy, for example, the farmstead *Apkalni* (5 ×) < *ap-* + *kalns* ‘hill’; the river *Apkārtupe* (< *apkārt* + *upe* ‘river’) in Litene; the meadow of *Apkārttecis* (< *apkārt* + verb *tecēt* ‘to flow, to stream’) in Kazdanga,

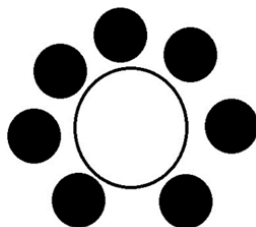

Figure 5.

Pa- with an ancient semantics ‘under’, synonymous to the prefix *zem-*, the meaning of the derivatives ‘a place under or lower some other thing’ (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 218). Examples of this are: a pasture *Paezere* in Rucava <

pa- + *ezers* ‘lake’; the forest name *Papriede* in Sāviena < *pa-* + *priede* ‘pine-tree’; farmstead *Padambji* (9 ×) < *pa-* + *dambis* ‘dike, dam’, even though mostly toponyms with this prefix have been coined from prefixal appellatives, such as the road name *Pagrāve* in Odziena < *pagrāve* ‘edge of the ditch’; different types of topographical objects, such as *Pakalne*, *Pakalnes*, *Pakalni* < *pakalne* ‘slope; bottom of the hill’; *Paliēna*, *Paliēnes* < *paliēne* ‘flood-lands; alluvial lands’; *Pasiekse* < *pasiekste* ‘place under the roots in a river’; *Patilte* < *patilte* ‘place under the bridge’. There are also some examples derived from other toponyms with the help of this prefix, for instance: the inhabited place *Pastende* < town *Stende*; the farmstead *Pabeži* < farmstead *Beiži* in Bebrene, etc.

Pār- ‘across’ (see Figure 6), these are predominantly names of the topographical objects located on the other bank of the river, such as: part of the city *Pārdaugava* (< *pār-* + *River Daugava*) – part of the city of Rīga; *Pārgauja* (< *pār-* + *River Gauja*) – part of the city of Valmiera; *Pārventa* (< *pār-* + *River Venta*) – part of the city of Ventspils; *Pārabava* (< *pār-* + *River Abava*) – part of the town of Sabile; *Pārlielupe* (< *pār-* + *River Lielupe*) – part of the city of Jelgava; *Pārogre* (< *pār-* + *River Ogre*) – part of the town of Ogre; *Pārolaine* (< *pār-* + *River Olaine*) – part of the town of Olaine, etc. There are many examples of the etymon of which the generic noun is *upe* ‘river’: *Pārupe*, *Pārupes*, *Pārupītes*, *Pārupji* (37 objects), etc.

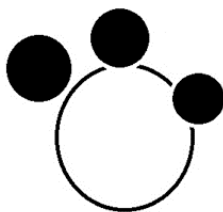

Figure 6.

Pie- ‘near, by, close to’ (see Figure 7), toponyms are coined from appellatives as well as from other place names, such as: several farmstead names: *Piekalni* (11 ×) < *pie-* + *kalns* ‘hill’; the village *Piebalgas* < the *River Balga*; the farmstead *Piedaugavas* (2 ×) < *pie-* + *River Daugava*, village *Piedruja* < the *River Druja* (Belorussian Дрыўка) and small town of *Druja* (Belorussian Друя) in the Vitebsk Region (Belarussia).

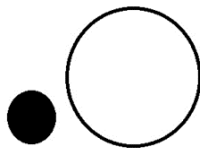

Figure 7.

Zem- ‘under’ (see Figure 8): it is difficult to determine the semantics of the derivatives coined with formant/component *zem-*, such as the farmstead of *Zemkalni* < *zem kalna* ‘under a hill’ or < *zemie kalni* ‘low hills’ (in this case,

the first component is the root of the Latv. adjective *zems* ‘low’); the farmstead of *Zemozoli* < *zem ozola* ‘under an oak’ or *zemie ozoli* ‘low oaks’. There is no recorded example of an etymon occurring as another toponym.

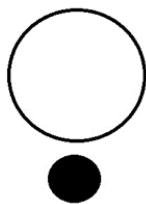

Figure 8.

In addition, when citing examples of this group under review, it is important to mention place names that have the following as their first component: *Upes-* / *Up-* ‘river-’, *Ezera-/Ezer-* ‘lake’, *Meža-/Mež-* ‘forest-’, *Lauka-/Lauk-* ‘field-’, *Purva-/Purv-* ‘swamp, bog’ + *-gals* ‘end; side, edge’, *-mala* ‘end; side, edge’, for example, farmstead names *Upmaļi*, *Mežmaļi*, *Laukmaļi*, *Purmaļi*; *Ezergali*, *Laugaļi*, *Mežgaļi*, *Silgali*, *Purgaļi*, and *Ciemgali*.

This article presents a brief glimpse into the place name world of Latvia and demonstrates that with the help of grammatical resources (prefixes and prepositions), place names can indicate the precise location of the geographical objects. The most common formant among the prefixal derivatives is the prefix *aiz-* ‘behind’, with very few examples having been coined using *starp-*, *iekš*, *priekš-*. According to Austrian onomastician Peter Jordan (2009, 1), one of the functions of place names is to enable a search for places: without place names this would not be possible.

Sources and references

1. Endzelīns, Jānis, DI. – Endzelīns, Jānis. 1974. *Darbu Izlase*. II. Rīga: Zinātne.
2. Jordan, Peter. 2009. Some considerations on the function of place names on maps. Available: http://icaci.org/files/documents/ICC_proceedings/ICC2009/html/nonref/12_2.pdf [Date of access 10.02.2017].
3. Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga: Avots.
4. *Latviešu valodas institūta Vietvārdu kartotēka* (Card-index of Toponyms at the Latvian Language Institute).
5. *Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze* (Geographical Names database of Latvian Geospatial Information Agency). Available: https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt?p_mode=1 [Date of access 10.02.2017].
6. *Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums*. Rīga: LĢIA, 2007. Available: http://map.lgia.gov.lv/index.php?lang=0&cPath=3&txt_id=137&0&ap=59 [Date of access 10.02.2017].
7. Lvv I–II – Endzelīns, Jānis. 1959–1961. *Latvijas PSR vietvārdi*, 1.–2. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
8. Lvv III–VI – *Latvijas vietvārdu vārdnīca*. Bušs, Ojārs (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 2003, 2006, 2009, 2013.

9. Malik, Zaki. 2008. *Functional Dependencies*. Available: <https://courses.cs.vt.edu/~cs4604/Fall08/lectures/lecture10.pdf> [Date of access 21.01.2017].
10. ME – K. Mühlenbachs *Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von Jan Endzelin. Rīga: Lettisches Bildungsministerium, 1923–1932. Available: <http://tezaurs.lv/mev/> [Date of access 06.10.2016].
11. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
12. Šķilters, Jurgis, Raita, Līva. 2015. Functional Dependencies in spatial cognition: A study of some spatial configurations as represented in Latvian. Abstract/Paper in *Conference „Infrastructure research network. Language and Perception”*, May 2015, Trondheim. Available: <https://www.ntnu.edu/documents/1535402/1263598966/Trondheim+abstract+final.pdf/e43fe5e6-658d-4462-a8d0-1208604c29d9> [Date of access 11.02.2017].
13. Tēzaurs – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1972–2010. Available: <http://tezaurs.lv/lv/v/> [Date of access 06.11.2016].
14. UN 1974 – *United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names*, London, 10–31 May 1972. 1974. New York: United Nations. Dept. of Economic and Social Affairs. Available: http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/UNGEGN%20tech%20ref%20manual_m87_combined.pdf [Date of access 11.02.2017].

Kopsavilkums

Raksta pirmajā daļā tiek apskatīta leksēma *vieta*, kas nav visai bieži sastopama kā otrais toponīmu komponents – Latviešu valodas institūta Vietvārdu kartotēkā ir apmēram 200 šādu toponīmu, galvenokārt tie ir mikrotoponīmi. Leksēma *vieta* ir ļoti vispārīgs, nekonkrēts, gandrīz semantiski tukšs nomenklatūras vārds – bez iepriekšējām zināšanām nav iespējams noteikt šāda ģeogrāfiskā objekta veidu. Tomēr nevar apgalvot, ka vietvārds šim komponentam nepiemīt nekāda pirmatnējā nozīme. Visizplatītākā no tām – ‘vieta, kur agrāk ir bijis kāds objekts vai parādība’ (*Šķūņa vieta, Cepļa vieta*), resp., atspoguļo pagājušo laiku. Ievērojami retāk šāda veida nosaukumi saistīti ar objektu, kas eksistē mūsdienās. Vēl mazāk vārdkopu/saliekteņu ar otro komponentu *vieta* saistīti ar piederību kādai personai, darbības procesu, asociācijām u. c.

Raksta otrā daļa ir veltīta vietvārdiem, kas norāda lokalizāciju attiecībā pret citu vietvārdu, resp., tādiem saliekteņiem un vārdkopām, kuru pirmais komponents: *Augš-, Apakš-, Kalna-/Kaln-, Lejas-/Lej-, Zem-, Vidus-, Starp-* u. c. Ļoti bieži vietvārdi ar *Kaln-* un *Lej-* tiek lietoti kā toponīmiskie antonīmi (*Lejasteteri – Kalnteteri*). Visizplatītākie prefiksi, kas palīdz orientēties attiecībā pret citu topoobjektu, ir *Aiz-, Pa-, Pār-*; tikai daži piemēri reģistrēti ar formantiem *Starp-, Iekš-* un *Priekš-*. Nav reģistrēts neviens toponīms, darināts ar formantu *Apakš-*. Parasti šāda veida toponīmu etimons ir kāds cits vietvārds vai arī nomenklatūras vārds.

Pārdaugava – part of the city of Rīga. (Photo from https://www.inyourpocket.com/riga/The-Left-Bank-Pārdaugava_70355f#&gid=1&pid=1)

**Atrašanās vietas un darbības virziena izteikšana
latviešu, lībiešu un igauņu valodā**
*Encoding of location and direction of motion in
Latvian, Livonian and Estonian*

Valts Ernštreits

Tartu Universitāte
Jakobi 2, 51014, Tartu

Līvõ Kultūr sidām
E-pasts: valts@ut.ee

Kertu Kibbermane (Kerttu Kibbermann), Gunta Kļava

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša iela 35–5, Rīga, LV-1011

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: kerttukibbermann@gmail.com, gunta.klava@valoda.lv

Rakstā sniegts ieskats, kā latviešu, lībiešu un igauņu valodā tiek izteiktas dažas no telpiskajām attiecībām valodā – atrašanās kādā vietā (konkrēti – iekšā vai kaut kam virspusē) un atrašanās vietas jeb lokācijas maiņa, kā arī darbības virziens. Ierosme šim nelielajam pētījumam radās, veidojot lībiešu-igauņu-latviešu un igauņu-latviešu vārdnīcu, kur valodas materiāls rādīja kopīgus un atšķirīgus vietas maiņas un darbības virziena izteikšanas paņēmienus. Igauņu un lībiešu valodā ir somugru valodām raksturīgie daudzie vietas locījumi, kurus izmanto dažādu telpisko attiecību izteikšanai, taču šajās valodās dažādu vietas nozīmju izteikšanai tiek izmantotas arī adpozīcijas (postpozīcijas). Savukārt latviešu valodā, tāpat kā daudzās citās indoeiropiešu valodās, visbiežāk virziena izteikšanai tiek izmantotas prepozīcijas, tomēr darbības virziena izteikšanai latviešu valodā tiek izmantots arī lokatīvs. Protams, telpisko attiecību pazīmju izsacītāji visās trijās valodās ir arī apstākļa vārdi, bet tie šajā rakstā nav aplūkoti. Salīdzinot visu triju valodu datus, rakstā mēģināts apkopot gadījumus, kādos latviešu, lībiešu un igauņu valodā lieto adpozīcijas vai vietas locījumu, kas, iespējams, norādīs uz kaut ko kopīgu vai atšķirīgu šajās valodās, kuras vēsturiski atradušās ciešā saskarē un kuru attīstībā vēsturiskie un arī sociolingvistiskie apstākļi ir bijuši visai līdzīgi. Tāpat autori cer, ka šis nelielais ieskats ir sākums plašākam pētījumam un ka tas turpmāk vairo interesi un pētījumus gan kopumā par baltu un somugru valodu savstarpējiem sakariem, gan arī konkrēti telpas izpratnes un attiecību pētniecībā plašāk. Valodas piemēri, kas izmantoti rakstā, lielākoties ir ņemti no elektroniski pieejamās „Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīcas” (LEL 2016) un „Igauņu-latviešu vārdnīcas” (2015), kā arī no citiem avotiem.

Atslēgvārdi: adpozīcijas; darbības virziens; lokatīvs; telpiskās attiecības; vietas locījumi.

Ievads

Telpiskās attieksmes ir cilvēka eksistencei būtisks raksturlielums, mums ir nepieciešama spēja lokalizēt objektus telpā, saprast un izteikt savstarpējās attieksmes starp dažādiem objektiem. Jebkura telpiskā attieksme tiek izpausta valodā, un tam tiek izmantoti dažādi lingvistiskie līdzekļi, kas var būt līdzīgi un atšķirīgi dažādās valodās, piem., prepozīcijas, postpozīcijas, partikulas, locījumi u. c. (Bloom, Garrett et al. 1999, 562).

Telpiskās attieksmes ir ļoti daudzveidīgas, un to izteikšanai nepieciešami dažādi valodas līdzekļi atbilstoši dažādajām nozīmēm. Samērā visaptveroši šīs attieksmes varētu iedalīt, ņemot vērā trīs aspektus – kāda objekta atrašanās, objektu savstarpējais novietojums un šīs atrašanās vai novietojuma maiņa jeb virzība (Zee, Slack 2003, 2). Pēdējais aspekts, resp., kā valodā tiek izteikta fiziska pārvietošanās ar noteiktu orientāciju uz kādu noteiktu objektu, šajā rakstā analizējamo valodu kontekstā šķiet īpaši interesants, ņemot vērā šo valodu ģenealoģisko atšķirību, kas ir pamatā arī dažādajām vietas nozīmju izteikšanas stratēģijām, un arī valodu vēsturisko attīstību, atrodoties regulārā savstarpējā kontaktsituācijā. Šī raksta mērķis ir sniegt ieskatu, ar kādiem līdzekļiem latviešu, lībiešu un igauņu valodā tiek izteikta atrašanās kaut kur (resp., iekšā vai kaut kam virspusē; citas vietas nozīmes, piem., zem kaut kā, aiz kaut kā, pie kaut kā u. c., šajā rakstā netiks apskatītas) un kustības virziens uz kaut kuriem, vai ir iespējami šo nozīmju izteikšanas varianti, kā arī iezīmēt iespējamās savstarpējās ietekmes, kas var būt papildu stimulds dažādām gramatiskām un semantiskām pārmaiņām valodā. Iepriekš teiktā ilustrācijai sniegti piemēri visās trijās valodās.

(1) latv.	<i>es esmu pļavā</i>	līb.	<i>ma</i>	<i>um</i>	<i>nītsō</i>
			es.NOM	būt.PRS.3SG	pļava.INE.SG
	<i>es eju uz pļavu</i>		<i>ma</i>	<i>lāb</i>	<i>nītō</i>
			es.NOM	iet.PRS.1SG	pļava.ILL.SG
ig.	<i>ma</i>	<i>olen</i>	<i>niidul</i>		
	es.NOM	būt.PRS.3SG	pļava.ADE.SG		
	<i>ma</i>	<i>lāhen</i>	<i>niidule</i>		
	es.NOM	iet.PRS.1SG	pļava.ALL.SG		

1. Atrašanās vietas izteikšanas paņēmieni

Priekšmeta vai dzīvas būtnes atrašanās vieta (statiska, un nenotiek kustība) ir viena no telpisko attieksmju nozīmēm, kuras izteikšanai dažādās valodās tiek izmantoti atšķirīgi lingvistiskie līdzekļi, lai nošķirtu to no citām telpiskajām nozīmēm (1).

Latviešu valodā, lai norādītu kāda priekšmeta, būtnes vai parādības atrašanās vietu, tiek izmantots lokatīvs, kuram ir arī, piem., veida, ierobežojuma, nolūka, cēļoņa, laika u. c. nozīmes (Smiltnece 2013, 354). Lībiešu un igauņu valodā šajā funkcijā ir inesīvs – t. s. iekšvietas locījums, tas izsaka atrašanos kaut kur iekšā. Īpaši eksistenciālos teikumos šeit vērojama konsekvence šo locījumu lietošanā.

- (2) latv. *Istabā* (LOC) *ir* *sviluma* *smaka*.
 līb. *Tubās* *um* *kuorbōn* *kard*.
 istaba.INE.SG būt.PRS.3SG piededzis.GEN.SG smaka.NOM.SG
 ig. *Toas* *on* *kōrbehais*.
 istaba.INE.SG būt.PRS.3SG svilums_smaka.NOM.SG (LEL)
- (3) latv. *Miķeļu* *gadatirgus* *Sasmakā* (LOC)
 līb. *Mikīļ* *tōrg* *Sasmagās*
 Miķelis.GEN.SG tīrgus.NOM.SG Sasmaka.INE.SG
 ig. *mihklipāeva* *laat* *Sasmagas*
 Miķeļdiena.GEN.SG gadatirgus.NOM.SG Sasmaka.INE.SG (LEL)
- (4) latv. *Gobu* *mūsu* *ciemā* (LOC) *nav*.
 līb. *Pūomō* *mād* *kilās* *āb* *ūo*.
 goba.PTV.SG mēs.GEN.PL ciems.INE.SG ne.NEG.PRS.3SG būt.CNG
 ig. *Jalakat* *meie* *kūlas* *ei* *ole*.
 goba.PTV.SG mēs.GEN.PL ciems.INE.SG ne.NEG būt.PRS.3SG (LEL)
- (5) latv. *Mēs* *dzīvojam* *jūrmalā* (LOC).
 līb. *Mēg* *jelām* *rāndas*.
 mēs.NOM dzīvot.PRS.1PL krasts.INE.SG
 ig. *Me* *elame* *rannas*.
 mēs.NOM dzīvot.PRS.1PL krasts.INE.SG (LEL)

Lai izteiktu vietas nozīmi ar niansi ‘atrašanās virs kaut kā’, igauņu valodā tiek izmantots arī t. s. ārvietais locījums – adesīvs (ADE), bet lībiešu valodā ārvietais locījumi lielākoties ir gandrīz zuduši, visticamāk ietekmējoties no latviešu valodas, kurā nav sastopams iekšvietais un ārvietais locījumu šķērums un šo nozīmju atšķirības izpratne (Ernstreits, Kļava 2013, 20). Šie locījumi lībiešu valodā ir saglabājušies rudimentāri nedaudzos lietvārdos, apstākļa vārdos un vietvārdos, un to lietojuma biežums ir atkarīgs no izloksnes (piem., Sīkragā, Vaidē, Mazirbē) (Viitso 2008, 341), tomēr arī šajos gadījumos adesīvs un allatīvs lielākoties ir pilnībā saplūdis, un abiem locījumiem nav formālu atšķirību, piem.:

- (6) līb. *Ta* *jelāb* *Irēl*.
 viņš.NOM.SG dzīvot.PRS.3SG Mazirbe.ADE/ALL.SG
 ig. *Ta* *elab* *Irēl*.
 viņš. NOM.SG dzīvot.PRS.3SG Mazirbe.ADE.SG
 latv. *Viņš dzīvo Mazirbē* (LOC). (LEL)

- (7) līb. *Ne* *lekštā* *neļškiņ* ***Irēl.***
 viņi.NOM.PL iet.PST.3PL četratā Mazirbe.ADE/ALL.SG
- ig. *Nad* *lāksid* *neljakesi* ***Irēle.***
 viņi.NOM.PL iet.PST.3PL četratā Mazirbe.ALL.SG

latv. *Viņi četratā gāja uz Mazirbi.* (LEL)

Tātad atrašanās vietas un arī specifiskās atrašanās kaut kam virsū apzīmēšanai igauņu valodā lieto arī ārvietais locījums adesīvu. Latviešu valodā šajā gadījumā tiek lietots lokatīvs, vai gadījumā, ja atrašanās vieta ir kaut kam virsū, resp., ārpusē, nevis kaut kur iekšā (piem., Rīgā, pilsētā, ciemā) izmanto prievārdu *uz*, kurš izteic virzības (saistoties ar akuzatīvu) un virsēja novietojuma attieksmes (saistoties ar ģenitīvu), resp., atrašanās vietas kaut kam virsū izteikšanai tiek izmantots prievārds *uz* ar ģenitīvu (Nītiņa 2013, 626). Lībiešu valodā līdzās ar iekšvietais locījumiem saplūdušajam adesīvam/allatīvam, lai aizvietotu ārvietais locījumus gadījumos, kad nepieciešams izteikt atrašanos kaut kam virsū vai ārvietais atrašanos, tiek izmantota postpozīcija *pāl* 'uz'. Lai mēģinātu izprast šo ārvietais atrašanos, varam izmantot (8) piemērā minēto latviešu valodas teikumu, ievietojot tajā konstrukciju ar prievārdu *uz*, kas latviešu valodas runātājam būs saprotama: *šodien ***uz tirgus*** bija maz zemnieku.

- (8) ig. ***Turul*** *oli* *tāna* *vāhe* *maarahvast.*
 tirgus.ADE.SG būt.PST.3PL šodien maz zemnieks.PTV.PL
- līb. ***Tōrg*** ***pāl*** *tāmpō* *vōļ* *veitō*
 tirgus.GEN.SG. uz.POST šodien būt.PST.3SG maz
mōrovšti
 zemnieks.PTV.PL

latv. *Šodien **tīrgū** (LOC) bija maz zemnieku.* (EL)

- (9) ig. ***pōrandal*** *istuda*
 grīda.ADE.SG sēdēt.INF
- līb. ***pōrandōl*** *istō*
 grīda.ADE.SG sēdēt.INF

latv. *sēdēt **uz grīdas*** (LEL)

- (10) ig. ***Laual*** *on* *palju* *asju.*
 galds.ADE.SG būt.PRS.3SG daudz lieta.PTV.PL
- līb. ***Lōda*** ***pāl*** *um* *pāgiņ* *aždi.*
 galds.GEN.SG uz.POST būt.PRS.3SG daudz lieta.PTV.PL

latv. ***Uz galda** ir daudz priekšmetu.* (LEL)

Arī igauņu valodā tiek lietota postpozīcija *peal* 'uz' (adesīva galotne *-l*), apzīmējot atrašanos kaut kam virspusē (11). Šīs postpozīcijas un adesīva lietojums ir visai līdzīgs un var būt arī sinonīmisks, tomēr postpozīcija tiek izmantota, jo tā

semantiski ir specifiskāka nekā locījums. Postpozīcija tiek izmantota konkrētāku attieksmju gadījumos (attiecīgi locījums – abstraktu attieksmju gadījumos) un gadījumos, kur lieta vai priekšmets (piem., krēsls, galds), nevis kāda vieta (piem., tirgus, jūra) ir t. s. orientieris (angl. *Landmark*) telpā (Klavan, Keskūla, Ojava 2011, 129).

(11) ig. *Rohulehe* *peal* *võib* *kastet* *olla*.
zāle_lapa.GEN.SG uz.POST var.PRS.3SG rasa.PTV.SG būt.INF

līb. *Āinalēd* *pāl* *võib* *kastūgt* *vōlda*.
zāle_lapa.GEN.SG uz.POST var.PRS.3SG rasa.PTV.SG būt.INF

latv. *Uz zāles lapas var būt rasa.* (LEL)

(12) ig. *rinnuli* *laua* *peal*
uz_krūtīm.ADV galds.GEN.SG uz.POST

līb. *rīndadōks* *lōda* *pāl*
krūtīs.INS.PL galds.GEN.SG uz.POST

latv. *ar krūtīm uz galda* (LEL)

Kā rāda dati, lielāku nozīmju nianse noteiktu atšķirību adpozīcijas vai locījuma lietojumam iepriekš minētajos gadījumos rāda igauņu un latviešu valodas piemēri (piem., (8), (9), (10)), kur visbiežāk tiek šķirtas būtiskās nozīmes nianse – atrasties iekšā (tātad kaut kas, kas aptver fiziski) un atrasties kaut kam virspusē, pirmo izsakot ar lokatīvu un otro – ar prievārdu. Kā rāda igauņu valodas piemēri, ir gadījumi, kad atrašanās vietas virspusē norādīšanai var izmantot gan locījumu, gan prievārdu (piem., (10), (12)), kur latviešu un lībiešu valodā šī nozīmes nianse locījumam nav tik izteikta un konkrētāka norāde ir, izmantojot prievārdu. Savukārt lībiešu valodas piemēri rāda, ka atrašanās vietas izteikšanai lieto gan postpozīciju, gan ārvieta locījumu, gan arī iekšvieta locījumu, kas varētu liecināt, ka runātāju apziņā ir zudusi šī atšķirība starp ārvieta un iekšvieta locījumu izteikto nozīmi, ko, ņemot vērā lībiešu valodas runātāju latviešu valodas prasmī, pastiprinājušas gan latviešu valodā vienā lokatīva locījumā ietvertās nozīmes, gan vēl arī iespēja izteikt šīs nozīmes ar adpozīciju. Resp., lībiešu valodā iespējams lietot iekšvieta locījumu gadījumos, kad igauņu valodā tiek lietots iekšvieta locījums un latviešu valodā lokatīvs ar specifisku nozīmi – atrasties, dzīvot, būt utt. kaut kur iekšā (13) vai tādā vietā, kas aptver un tīri fiziski ir plašāka, un iekšvieta locījumu var lietot gadījumos, kad igauņu valodā tiek lietots ārvieta locījums (14), kā arī dažos gadījumos šādās pozīcijās konstrukciju ar prievārdu vai iekšvieta locījumu iespējams lietot sinonīmiski (15).

(13) līb. *Sōvvō* *lebbō* *pigā* *jegās*
vasara.GEN.SG cauru.POST gandrīz katrs.INE.SG

līvō *kōprands* *jelīzt* *zīdōd*.
lībiešu.GEN.SG sēta.INE.SG dzīvot.PST.3PL ebrejs.NOM.PL

ig.	<i>Suve</i>	<i>lābi</i>	<i>pea</i>	<i>igas</i>
	vasara.GEN.SG	cauru.POST	gandrīz	katrs.INE.SG
	<i>liivi</i>	<i>talus</i>	<i>elasid</i>	<i>juudid.</i>
	lībiešu.INDECL	sēta.INE.SG	dzīvot.PST.3PL	ebrejs.NOM.PL

latv. *Cauru vasaru gandrīz katrā lībiešu **mājā** (LOC) dzīvoja ebreji. (LEL)*

(14) līb.	<i>Rōv</i>	<i>um</i>	<i>piški,</i>	<i>kōrand</i>
	mauriņš.NOM.SG	būt.PRS.3SG	mazs.NOM.SG	sēta.GEN.SG
	<i>sidāmōs.</i>			
	vidus.INE.SG			

ig.	<i>Muru</i>	<i>on</i>	<i>vāike,</i>	<i>talū</i>
	mauriņš.NOM.SG	būt.PRS.3SG	mazs.NOM.SG	sēta.GEN.SG
	<i>ōuel.</i>			
	pagalms.ADE.SG			

latv. *Mauriņš ir mazs, sētas **pagalmā** (LOC). (LEL)*

(15) līb.	<i>Ta</i>	<i>vōstīz</i>	<i>tōrg</i>	<i>pāl /</i>
	viņš.NOM.SG	pirkt.PST.3SG	tīrgus.GEN.SG	uz.POST/
	<i>tōrgs</i>	<i>naggiři.</i>		
	tīrgus.INE.SG	kartupelis.PTV.PL		

ig.	<i>Ta</i>	<i>ostis</i>	<i>turul</i>	<i>kartuleid.</i>
	viņš.NOM.SG	pirkt.PST.3SG	tīrgus.ADE.SG	kartupelis.PTV.PL

latv. *Viņš nopirka **tīrgū** (LOC) kartupeļus. (EL)*

Skaidra atšķirība starp locījuma un prievārda lietojumu visās trijās valodās parādās (14) piemērā, kur būtiskā pazīme, kas noteikusi locījuma vai prievārda lietojumu, ir precizitāte – atrašanās kaut kam virsū un atrašanās iekšā. Latviešu valodā tiek lietots lokatīvs, apzīmējot atrašanos ūdenī, un prepozīcija *uz*, apzīmējot atrašanos uz ūdens virsmas, igauņu valodā attiecīgi – iekšvietas locījums *inesīvs* un postpozīcija *peal*, lībiešu valodā abos gadījumos tiek lietotas postpozīcijas, kur papildu uzsvaram un iepriekš teiktā pretsatam tiek lietota postpozīcija *sizāl* ‘iekšā, iekšpusē’, aizvietojot *inesīvu*.

(16) līb.	<i>Kikīd</i>	<i>at</i>	<i>seļi</i>	<i>nemē</i>
	ūdensroze.NOM.PL	ir.COP.PRS	tāds.NOM.SG	kā.CONJ
	<i>piv,</i>	<i>vāldad;</i>	<i>līedōd</i>	<i>kazābōd</i>
	plauksta.NOM.SG	balts.NOM.PL	lapa.NOM.PL	augt.PRS.3PL
	<i>vied</i>	<i>pāl,</i>	<i>ja</i>	<i>ne</i>
	ūdens.GEN.SG	uz.POST	un	tas.NOM.PL
	<i>kazābōd</i>	<i>vied</i>	<i>pāl</i>	<i>īž,</i>
	augt.PRS.3PL	ūdens.GEN.SG	uz.POST	pat
	<i>jūr</i>	<i>um</i>	<i>vied</i>	<i>sizāl.</i>
	sakne.NOM.SG	būt.PRS.3SG	ūdens.GEN.SG	iekšā.POST

ig.	<i>Vesiroosid</i>	<i>on</i>	<i>sellised</i>	<i>nagu</i>	<i>pihk,</i>
	ūdensroze.NOM.PL	ir.COP.PRS	tāds.NOM.PL	kā.CONJ	plauksta.NOM.SG
	<i>valged;</i>	<i>lehed</i>	<i>kasvavad</i>	<i>vee</i>	<i>peal</i>
	balts.NOM.PL	lapa.NOM.PL	augt.PRS.3PL	ūdens.GEN.SG	uz.POST.
	<i>ja</i>	<i>need</i>	<i>ōied</i>	<i>kasvavad</i>	<i>vee</i>
	un	tas.NOM.PL	zieds.NOM.PL	augt.PRS.3PL	ūdens.GEN.SG
	<i>peal</i>	<i>samuti,</i>	<i>see</i>	<i>juur</i>	<i>on</i>
	uz.POST	arī	tas.NOM.SG	sakne.NOM.SG	būt.PRS.3SG
					ūdens.INE.SG

latv. *Ūdensrozes ir tādas kā plauksta, baltas; lapas aug uz ūdens, un tie ziedi arī aug uz ūdens, tā sakne ir ūdenī* (LOC). (LEL)

Locījuma vai prievārda izvēlē lokatīvās nozīmes izteikšanai šeit analizētajos piemēros būtiska var būt konteksta noteikta nozīmes nianse noteiktā izteikumā un vārdu leksiskajā nozīmē ietvertās pazīmes, un ir iespējams gan sinonīmisks, gan atšķirīgs locījuma vai prievārda lietojums atrašanās vietas izteikšanai. Piemēros telpisko attieksmju izteikšanā iezīmējas dažas būtiskas pazīmes, kas var noteikt locījuma vai adpozīcijas lietojumu, – abstraktas vai konkrētas attieksmes, atrašanās iekšā vai virspusē, arī atvērta vai slēgta telpa vai vieta. Savukārt šīs dažādās pazīmes kombinējas sarežģītās savstarpējās attieksmēs, kas nosaka konkrētā lingvistiskā līdzekļa izmantojumu, kur iespējams arī sinonīmisks dažādu līdzekļu lietojums, un locījumu vai adpozīciju atrašanās vietas izteikšanai lietojums ir atšķirīgs dažādos kontekstos (Creissels 2006, 21).

2. Darbības virziena izteikšanas līdzekļi

Atšķirības starp atrašanos kādā vietā jeb statisku telpisku attieksmi un darbības virzienu vai stāvokļa maiņu, kur notiek kustība, un tās izpausmei valodās var tikt izmantotas dažādas stratēģijas, un to analīze rāda, ka dažās valodās pastāv atšķirīgi lingvistiskie līdzekļi statiska stāvokļa un kustības izteikšanai, citās šie līdzekļi ir polisēmiski (Creissels 2006, 19). Atšķirībā no statiskas atrašanās darbības virziena izteikšanas paņēmieni ir saistīti vispirms ar kādu kustības verbu un tā valenci. Šeit nozīmīgs jautājums ir par to, vai šajā rakstā analizētajās valodās ir kādas plašākas atšķirīgas vai kopīgas locījumu un adpozīciju sistēmas īpašības, ņemot vērā arī šo valodu savstarpējo ietekmi (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001, 727).

Tāpat kā atrašanās vietas, arī darbības virziena izteikšanai latviešu valodā izmanto gan locījumu – lokatīvu –, gan prievārdu *uz* (ar akuzatīvu, izsakot virzību kaut kur, un ar ģenitīvu, izsakot virzību kaut kam virsū) (Endzelīns 1951, 586, 589, 690; Nītiņa 2013, 354, 626). Igauņu valodā ir vietas locījumi – iekšvietas (ILL) un ārvietas (ALL), kas norāda uz virzību, kā arī iespējams lietot postpozīciju *peale* ‘virsū, uz’ ar virziena nozīmi. Lībiešu valodā virziena izteikšanai izmanto iekšvietas locījumu (ILL), un ļoti reti arī ārvietas locījumu (ALL), jo ārvietas locījumu lietojums ir rudimentārs, kā arī postpozīju *pālō* ‘uz’ ar virziena nozīmi.

(17) līb. *Ma vīb nānt tōrgō.*
 es.NOM vest.PRS.1SG tas.GEN.PL tirgus.ILL.SG

ig. *Ma viin neid turule.*
 es.NOM vest.PRS.1SG tas.PTV.PL tirgus.ALL.SG

latv. *Es aizvedīšu tās uz tirgu.* (LEL)

(18) līb. *Vōi se riek lāb Dūonigō?*
 vai šis.NOM.SG ceļš.NOM.SG vest.PRS.3SG Dundaga.ILL.SG?

ig. *Kas see tee lāheb Dundagasse?*
 vai šis.NOM.SG ceļš.NOM.SG vest.PRS.3SG Dundaga.ILL.SG?

latv. *Vai šis ceļš ved uz Dundagu?* (LEL)

(19) līb. *Ta panāb rovdōn lōda pālō*
 Viņš.NOM.SG likt.PRS.3.SG ļaudis.DAT.PL galds.GEN.SG uz.POST
sīedō jeddō.
 ēst.INF priekšā

ig. *Ta paneb inimestele laua peale*
 Viņš.NOM.SG likt.PRS.3.SG ļaudis.ALL.PL galds.GEN.SG uz.POST
sīiia ette.
 ēst.INF priekšā

latv. *Viņš liek cilvēkiem priekšā ēdienu uz galda.* (LEL)

Lībiešu valodā darbības virziena izteikšanai tiek lietots illatīvs, resp., iekšvietas locījums, vai postpozīcija, un tādos izteikumos, kur igauņu valodā tiek izmantots ārvieta locījums, novērojams abu iespējamo līdzekļu izmantojums (retos gadījumos arī ārvieta locījums, piem., *Ta tuļ Sīkrōgōl* (ALL) *jelām*. ‘Viņš atnāca dzīvot uz Sīkragu.’). Latviešu valodā parasti tiek lietota prepozīcija – gan izsakot virzienu līdz kādam mērķim vai galapunktam (18), gan virzienu kaut kam virsū (19) (abos gadījumos lieto prepozīciju *uz* ar akuzatīvu) (Endzelīns 1951, 692, 693; Nītiņa 2013, 625).

Latviešu valodā, lai norādītu specifiskāku nozīmi – papildu galamērķim kustību kaut kur iekšā, iespējams arī lokatīva lietojums ar virziena nozīmi, turklāt ir iespējami gadījumi, kad locījumam un prepozīcijai ir sinonīmisks lietojums (20), (21) (Nītiņa 2013, 629), un, arī mainot darbības vārdus, kas var noteikt locījuma vai prievārda lietojumu, iespējams lietot abus variantus. Arī (19) piemērā latviešu valodā iespējams lietot lokatīva formu.

(20) līb. *Ne tulbōd kuodāj.*
 viņš.NOM.PL nākt.PRS.3.SG mājas.ADV

ig. *Nad tulevad koju.*
 viņš.NOM.PL nākt.PRS.3.SG māja.ILL.SG

latv. *Viņi nāk mājās* (LOC). (LEL)

(21) līb.	<i>Amād</i>	<i>lekštā</i>	<i>kuodāj.</i>
	VISS.NOM.PL	iet.PST.3PL	mājas.ADV
ig.	<i>Kōik</i>	<i>lāksid</i>	<i>koju.</i>
	VISS.NOM.PL	iet.PST.3PL	mājas.ILL.SG

latv. *Vīsi gāja uz mājām.* (LEL)

Tādi gadījumi kā piemēros ar vārdu *mājas* ‘mājvieta, dzīves vieta’, arī ar pilsētām vai apdzīvotām vietām, ko var uzskatīt par prototipiskām vietām, kā arī dažos biežāk lietotajos vietas izteikumos, kur, šķiet, līdzās galamērķim kā semantiski būtiskam komponentam ir nozīmīga arī šī iekšvietas nozīme, atklāj locījuma un prievārda semantiku un lietojumu (Luraghi 2011, 212). Latviešu valodā līdzās (20) un (21) piemēriem galvenokārt senākos tekstos vēl sastopami gadījumi (piem., *braukt uz Rīgu, braukt Rīgā*), kur prievārda un lokatīva lietojumam ir grūti saskatāma nozīmes atšķirība. Šo iekšvietas virzības nozīmi, kas piemīt latviešu valodas lokatīva locījumam, palīdz izprast vēsturiski latviešu valodā eksistējušās illatīva nozīmē lietotās formas (ar *-n*), kas ir fiksētas vecākajos latviešu rakstos un kuras tika lietotas tieši virziena nozīmē, kas arī ir illatīva pamatnozīme (Endzelīns 1951, 460; Vanags 1992, 57). Latviešu valodā illatīva nozīmi un inesīva (atrašanās kaut kur) nozīmi var izteikt ar vienu lokatīva locījumu (Rosinas 1987, 153), vai arī šo virziena nozīmi izsaka prievārds. Šī atšķirība saglabājusies lietuviešu valodā, kur izloksnēs vēl tiek lietotas illatīva formas, kā arī vēsturiski ir bijis gan illatīva un inesīva šķīrums, gan arī ārvieta locījumu – allatīva un adesīva šķīrums un plašāks lietojums (Vanags 1992, 60; Rosinas 2000, 173). Lībiešu valodas piemēros (20, 21) uz šiem senāk pastāvošajiem specifiskajiem vietas locījumiem norāda izmantotais adverbs ar latīva locījuma galotni *-j* (Vītso 2016, 153, 155), un šī galotne lībiešu valodā vairs sastopama tikai dažos vietas un laika apstākļa vārdos.

Jāpiebilst, ka igauņu un lībiešu valodā ir divi pārvietošanās verbi ar nozīmi ‘iet’: līb. *kādō* ‘iet (staigāt, apmeklēt)’ un *lādō* ‘iet (doties)’ un ig. *kāima* ‘iet (staigāt, apmeklēt)’ un *minema* ‘iet (doties)’. Izsakot darbības virzienu, ig. *kāima* vienmēr tiek lietots nevis ar allatīvu, kurš izsaka atrašanās vietas maiņu un darbības virzienu, bet gan ar ārvieta locījumu adesīvu vai inesīvu illatīva vietā, kurš izsaka atrašanos kaut kur, uz kaut kā u. tml., un tā nozīme neietver pārvietošanos. Savukārt lībiešu valodā, ņemot vērā, ka ārvieta locījumi vairs netiek lietoti, šajās pozīcijās ar darbības vārdu *kādō* tiek lietots iekšvietas locījums inesīvs, kas nozīmē atrašanos kaut kur iekšā (22). Latviešu valodā iespējams lietot gan prievārdu, gan lokatīvu, ar pēdējo uzsverot ne tikai galamērķi, bet arī virzību kaut kur iekšā (23). Savukārt ar pārējiem pārvietošanās verbiem igauņu valodā tiek lietots illatīvs, allatīvs vai postpozīcija, lībiešu valodā – illatīvs vai postpozīcija. Turklāt lībiešu valodā šīs ārvieta/iekšvietas atšķirības trūkuma dēļ iespējams lietot sinonīmiski locījumu vai postpozīciju (24).

(22) līb.	<i>Mēg</i>	<i>izāks</i>	<i>keimō</i>	<i>miersō.</i>
	mēs.NOM	tēvs.INS.SG	iet.PST.3PL	jūra.INE.SG
ig.	<i>Me</i>	<i>isaga</i>	<i>kāisime</i>	<i>merel.</i>
	mēs.NOM	tēvs.COM.SG	iet.PST.3PL	jūra.ADE.SG

latv. *Mēs ar tēvu gājām jūrā* (LOC). (LEL)

- (23) līb. *Ūoņdžōl* *āmārs* *lābōd* *mierrō.*
 no_rīta.ADV mijkrēslis.INE.SG iet.PRS.3PL jūra.ILL.SG
- ig. *Homnikul* *hāmaras* *minnakse* *merele.*
 rīts.ADE.SG mijkrēslis.INE.SG iet.IMPRS jūra.ALL.SG
- latv. *Rīta mijkrēslī iet jūrā* (LOC) / *uz jūru.* (LEL)
- (24) līb. *Jegā* *pūolpāvan* *ma* *lāb*
 katrs.GEN.SG sestdiena.DAT.SG es.NOM iet.PRS.1SG
tōrg *pāl /* *tōrgō.*
 tirgus.GEN.SG uz.POST / tirgus.ILL.SG
- ig. *Kāin* *iga* *laupāev* *turul.*
 iet.PRS.1SG katrs.NOM.SG sestdiena.NOM.SG tirgus.ADE.SG
- latv. *Katru sestdienu eju uz tirgu.* (LEL)
- (25) līb. *Aimrovzt* *lekštō* *tōrg* *pāl.*
 saimes_ļaudis.NOM.PL iet.PST.3PL tirgus.GEN.SG uz.POST
- ig. *Pererahvas* *lāks* *turule.*
 saimes_ļaudis.NOM.PL iet.PST.3PL tirgus.ALL.SG
- latv. *Saimes ļaudis devās uz tirgu.* (LEL)

Turklāt, kā rāda (24) un (25) piemērs, lībiešu valodā var novērot iekšvietas un ārvieta sistēmas saplūdumu arī atrašanās un virziena nozīmes postpozīcijas lietojumā ar pārvietošanās vārdiem, kur tiek lietota postpozīcija *pāl* ‘uz (atrašanās vieta)’, nevis *pālō* ‘uz (virziens)’ (sal. ar (19)). Tātad pats pārvietošanās vārds jau sniedz pietiekamu darbības virziena nozīmi, un pēc līdzības ar iekšvietas un ārvieta locījumu saplūšanu netiek šķirta šo postpozīciju gramatisko funkciju atšķirība.

Viena vai otra darbības virziena rādītāja lietojumā lībiešu, igauņu un latviešu valodā var saskatīt dominējošo paraugu atkarībā no tā, vai konkrētā pārvietošanās darbībā ietverts galamērķis (27) vai virzība kaut kur iekšā vai kaut kam virspusē, vai arī norādot virzienu (26). Taču tas nenozīmē, ka nav iespējams arī otra varianta lietojums vai abu variantu sinonīmisks lietojums atsevišķos kādu citu būtisku pazīmju ietekmētos izteikumos. Ja darbībā ir ietvertas vairākas pazīmes, tad iespējams lietot gan locījumu, gan prievārdu. Uzskatāmāk tas ir redzams lībiešu valodas piemēros, kur ārvieta virzību iespējams izteikt ar iekšvietas locījuma palīdzību un/vai postpozīciju (24).

- (26) līb. *Kalāmīed* *sōidabōd* *aigō.*
 zvejnieks.NOM.PL airēt.PRS.3PL mala.ILL.SG
- ig. *Kalurid* *sōuavad* *randa.*
 zvejnieks.NOM.PL airēt.PRS.3PL krasts.ILL.SG
- latv. *Zvejnieki airē uz malu.* (LEL)

(27) līb.	<i>Mudā</i> jūras_mēsli.NOM.SG <i>tūldkōks.</i> vējš.INS.PL	<i>tulāb</i> nākt.PRS.3SG	<i>aigō</i> mala.ILL.SG	<i>mierlimizt</i> jūras.GEN.PL
ig.	<i>Adru</i> jūras_mēsli.NOM.SG <i>tuultega.</i> vējš.COM.PL	<i>tuleb</i> nākt.PRS.3SG	<i>randa</i> krasts.ILL.SG	<i>merepoolsete</i> jūras_puse.GEN.PL

latv. *Jūras mēsli nāk malā* (LOC) *ar jūras vējiem.* (LEL)

Atšķirības locījuma vai adpozīcijas lietojumā virziena izteikšanai ne vienmēr ir nosakāmas. Latviešu valodā šo lokatīva lietojumu ar illatīva nozīmi palīdz izprast gadījumi, kad, piem., lietuviešu valodā tiek izmantoti attiecīgie prievārdi, piem., latv. iepriekš minētais novecojis un atsevišķos gadījumos lietotais *es braucu Rīgā* (LOC), liet. *aš važiuoju į Rygą*, bet līb. *ma broutšōb Rīgō* (ILL), ig. *ma sōidan Rīiga* (ILL); vai latv. *krist zemē* (LOC), liet. *kristi ant žemēs*, bet līb. *mōzō saddō* (ILL), ig. *maha kukkuma* (ILL). Šeit ir gan iekšvietas virzības pirmajā piemērā, gan virzības virsū otrajā piemērā nozīme, ko latviešu valodā var izteikt abējādi – gan prievārdu, gan ar lokatīvu. Latviešu valodas lokatīva lietojumā, ietverot arī allatīva nozīmes (virzība uz kādu atvērtu vietu, piem., *braukt jūrā*) – līdzīgi kā illatīva un allatīva funkciju saplūšana lībiešu valodā –, saskatāma līdzība ar Baltijas jūras somu valodu vietas locījumu semantiku. Savukārt, ja telpa konkrētā kontekstā ir kaut kādā mērā slēgta un notiek samērā tieša iekšvietas virzība, nepieciešams lokatīvs (28). Šo tiešo iekšvietas nozīmi rāda lībiešu valodas ekvivalents, kur lielākai precizitātei tiek izmantota cita postpozīcija *sizzōl* ‘iekšā’, kā arī igauņu valodas izmantotais illatīvs ar *-sse*.

(28) līb.	<i>Kōva</i> rakt.IMP.2SG	<i>kidūd</i> ķidas.NOM.PL	<i>mō</i> zeme.GEN.SG	<i>sizzōl!</i> iekšā.POST
ig.	<i>Kaeva</i> rakt.IMP.2SG	<i>kala</i> zivs.GEN.SG	<i>sisikonnad</i> ķidas.NOM.PL	<i>maasse!</i> zeme.ILL.SG

latv. *Aproc zivju ķidas zemē* (LOC)! (LEL)

Savukārt prepozīcija latviešu valodā tiek izmantota gadījumos, kad ir tieša virzība kaut kam virspusē, piem., *likt / krist / kāpt uz grīdas*, kur atbilstoši lībiešu valodā izmantota postpozīcija *pālō* ‘uz’, bet igauņu valodā ārvieta locījums allatīvs *pōrandale* ‘uz grīdas’; vai arī tādos gadījumos, kad nav būtiska ne virzība iekšā, ne arī virspusē, bet gan nozīmīga ir tikai galamērķa norāde (29).

(29) līb.	<i>Ta</i> viņš.NOM.SG	<i>lāb</i> iet.PRS.3SG	<i>jarrō.</i> ezers.ILL.SG
ig.	<i>Ta</i> viņš.NOM.SG	<i>lāheb</i> iet.PRS.3SG	<i>jārvele.</i> ezers.ALL.SG

latv. *Viņš iet uz ezeru.* (LEL)

Taču, kā rāda citi piemēri, ja kontekstuāli šis virziens tieši virsū vai iekšā ir saistīts ar citām nozīmes niansēm (piem., galamērķa sasniegšanu) vai ar darbības vārda nozīmes niansēm, latviešu valodā tiek lietots gan lokatīvs, gan prievārds, un lībiešu valodā notiek ārvieta virziena locījuma aizvietošana ar iekšvieta locījumu illatīvu vai postpozīciju.

Secinājumi

Telpisko attieksmju, konkrēti – atrašanās un virzības, izteikšanā rakstā apskatītajās valodās tiek izmantotas alternatīvas stratēģijas atkarībā no konteksta, un skaidrs ir tas, ka valodās statistiska atrašanās un virzība jeb kustība, ņemot vērā konceptuālo atšķirību, tiek kodētas, izmantojot dažādus līdzekļus (DeLancey 2003, 60; Creissels 2006, 19). Iepriekš aprakstītie piemēri statistiskas un kustīgas atrašanās izteikšanā lībiešu, latviešu un igauņu valodā liecina, ka tā ir komplicēta un dažādu faktoru noteikta, piem., vai runa ir par atvērtu vai slēgtu telpu u. c.

Gan statistisku atrašanos, gan virzību igauņu valodā iespējams izteikt ar vienu no sešiem vieta locījumiem, kas norāda atšķirību starp dažādajām nozīmēm, konkrētas nozīmes izteikšanai var tikt izmantotas arī atbilstošās postpozīcijas, lībiešu valodā savukārt, visdrīzāk latviešu valodas ietekmē, ir zuduši ārvieta locījumi, un abas nozīmes var izteikt ar iekšvieta locījumiem, kā arī ar postpozīcijām, bet latviešu valodā šajās pozīcijās tiek izmantots gan lokatīvs, gan prievārds, taču ne vienmēr tos var izmantot nozīmes ziņā paralēli. Salīdzinot visu triju valodu piemērus, interesanti novērot lībiešu un latviešu valodas līdzīgu stratēģiju izvēli, un secināms, ka igauņu valodā līdz ar pilnīgo vieta locījumu sistēmu statistiskas atrašanās un virzības izteikšana ir visai regulāra, kur katrā locījumā ir ietverta noteikta nozīmes nianse, kā arī postpozīcijas lietojums visbiežāk ir balstīts tieši konkrētākas un precīzākas nozīmes nianse izteikšanai, piem., atrašanās vai virzība kaut kam virsū vai kaut kur iekšā. Šķiet, ka atrašanās vieta un virzības izteikšanā papildu būtiska nozīme ir tieši tam, vai šī atrašanās vai tās maiņa notiek kaut kam virsū vai kaut kur iekšā. To parāda gan igauņu valodas iekšvieta un ārvieta locījumi, gan arī atšķirīgas stratēģijas latviešu valodā, kur atrašanās un arī virzība kaut kam virsū parasti tiek izteikta ar prievārdu *uz*, bet atrašanās vai virzība kaut kur iekšā – ar lokatīvu. Daži apskatītie latviešu valodas piemēri, kur virzību iespējams izteikt ar lokatīvu ((20), (27)), liek uzdot jautājumus par lokatīva locījuma ietvertajām nozīmēm un to cilmi – jo lokatīvs tiek lietots ne tikai inesīva, bet arī illatīva nozīmē. Tas ir viens no jautājumiem, kas būtu jāpēta plašāk, salīdzinot visas trīs šajā rakstā apskatītās valodas. Savukārt lībiešu valodas piemēri rāda gan somugru valodām raksturīgās iekšvieta locījumu nozīmes, gan arī jaunākas pārmaiņas, visdrīzāk, latviešu valodas ietekmē: lībiešu valodas runātāja apziņā ir zaudēta izpratne par atšķirību starp iekšvieta un ārvieta locījumu nozīmēm, tāpēc biežāk tiek izmantota postpozīcija *pāl* gadījumos, kad latviešu valodā ir prievārds *uz*, vai arī iekšvieta locījumi.

Dažādās vieta nozīmju izteikšanas iespējas rāda šo attieksmju komplicēto dabu, un ir iespējams noteikt dažus faktorus, kas nosaka locījuma vai adpozīcijas lietojumu vēlamās semantikas izteikšanai, taču valodas attīstības gaitā valodas vienības var iegūt vairākas nozīmes un tās var tikt lietotas līdzīgi citām valodas vienībām. Nosacījumi adpozīciju lietojumā visās trijās valodās ir samērā skaidri.

Atrašanās vietas izteikšanā tās var tikt lietotas konkrētāku attieksmju gadījumos un tad, ja orientieris telpā ir konkrēts priekšmets vai lieta, tiek norādīta atrašanās kaut kam virsū un nozīmīga šķiet arī atšķirība starp atvērtu un slēgtu telpu. Arī darbības virzības izteikšanā adpozīcijas tiek lietotas konkrētākās nozīmēs. Tomēr, kā rāda rakstā apskatītie piemēri, kaut arī gan atbilstošajam prievārdam, gan locījumam piemīt līdzīga funkcija un nozīme, tos nevar lietot sinonīmiski visos gadījumos, un reizēm tas varētu būt atkarīgs no izteikuma konteksta un izmantotā darbības vārda nozīmes.

Rakstā apskatītie piemēri ļauj izdarīt arī vispārīgus secinājumus par procesiem valodās. Samērā regulārie locījumi nenozīmē, ka arī to semantika un lietojums ir tikpat regulārs un ka tas nevar mainīties, kā to rāda lībiešu valodas situācija ārvietais locījumu zaudēšanā, bet arī latviešu valodā kādreiz eksistējušās locījumu formas, kas tika izmantotas illatīva nozīmē (Endzelīns 1951, 460; Rosīnas 1987, 152). Tas var notikt gan savstarpējo valodu kontaktu rezultātā, gan arī valodas iekšēju faktoru dēļ, piem., paralēlu izteiksmes līdzekļu lietojuma iespaidā – pastāv citas adpozīcijas, apstākļa vārdi u. c., lai telpiskās attieksmes izteiktu precīzāk, ja tas ir nepieciešams.

Saisinājumi

1	1. persona
2	2. persona
3	3. persona
ADE	adesīvs
ADV	apstākļa vārds
ALL	allatīvs
CNG	konnegatīvs
COM	komitatīvs
COP	saitiņa
DAT	datīvs
GEN	ģenitīvs
ILL	illatīvs
IMP	imperatīvs
IMPRS	bezpersonas darbības vārds
INDECL	nelokāms
INE	inesīvs
INF	nenoteiksme
INS	instrumentālis
IPF	imperfekts
LOC	lokātīvs
NEG	noliegums
NOM	nominatīvs
PL	daudzskaitlis
POST	postpozīcija

PRS	tagadne
PST	pagātne
PTV	partitīvs
SG	vienskaitlis

Avoti

1. LEL – Līvōkīel-ēstikīel-leḗkīel sōnārōntōz. Liivi-eesti-lāti sōnaraamat. Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca. <http://lingua.livones.net/lv>
2. Igauņu-latviešu vārdnīca. Eesti-lāti sōnaraamat. <http://www.ee-lv.lv/lv/vardnica>

Literatūra

1. Bloom, Paul, Garrett, Merrill F. et al. 1999. Space and language. *Language and Space*. Bloom, Paul, Peterson, Marry A. et al. (eds). Cambridge, MA: The MIT Press, 553–578.
2. Creissels, Denis. 2006. Encoding the distinction between location, source and direction: a typological study. *Space in Languages: Linguistic Systems and Cognitive Categories*. Hickmann, Maya, Stéphane, Robert (eds). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 19–28.
3. DeLancey, Scott. 2003. Location and direction in Klamath. *Motion, Direction and Location in Languages: In Honor of Zygmunt Frajzngier*. Shay, Erin, Seibert, Uwe (eds). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 59–90.
4. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
5. Ernštreits, Valts, Kļava, Gunta. 2013. Dažas gramatiskas pārmaiņas lībiešu valodā latviešu valodas ietekmē. *Valoda: nozīme un forma 3. Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–18.
6. Klavan, Jane, Kesküla, Kaisa, Ojava, Laura. 2011. The division of labour between synonymous locative cases and adpositions: The Estonian adessive and the adpositions *peal* ‘on’. *Case, animacy and semantic roles. Typological Studies in Language*. Kittilä, Seppo, Västi, Katja, Ylikoski, Jussi (eds). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 113–134.
7. Koptjevskaja-Tamm, Maria, Wälchli, Bernhard. 2001. The Circum-Baltic languages: An areal-typological approach. *Circum-Baltic Languages. 2. Grammar and Typology*. Koptjevskaja-Tamm, Maria, Dahl, Östen (eds). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 615–750.
8. Luraghi, Sylvia. 2011. The coding of spatial relations with human landmarks: From Latin to Romance. *Case, animacy and semantic roles. Typological Studies in Language*. Kittilä, Seppo, Västi, Katja, Ylikoski, Jussi (eds). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 209–235.
9. Nītiņa, Daina. 2013. Prievards (prepozīcija). *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris, Nītiņa, Daina (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 619–640.
10. Rosinas, Albertas. 1987. Latvių kalbos lokatyvo evoliucija ir jos vidinė motyvacija. *BALTISTICA. XXIII (2)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 152–155.

11. Rosinas, Albertas. 2000. Inesyvo ir adesyvo formų kilmės ir raidos klausimu. *BALTISTICA*. XXXIV (2). Vilnius: Vilniaus universitetas, 173–183.
12. Smiltneice, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris, Nītiņa, Daina (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 324–369.
13. Vanags, Pēteris. 1992. „Lokatīvs” un „illatīvs” visvecākajos latviešu rakstos. *Valodas aktualitātes – 1991. Akad. J. Endzelīna 118. dzimšanas dienai veltītā zinātniskā konference. VI Valodas nedēļa*. Skujiņa, Valentīna (sast.). Rīga: Zinātne, 56–66.
14. Viitso, Tiit-Rein. 2008. *Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud*. Tartu; Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
15. Viitso, Tiit-Rein. 2016. The essive in Livonian. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 7, 1. Special issue „Studies on Livonian II”. Tartu: University of Tartu Press, 145–175.
16. Zee, Emile van der, Slack, Paul. 2003. The Representation of Direction in Language and Space. *Representing Direction in Language and Space*. Zee, Emile van der, Slack, Paul (eds). New York: Oxford University Press, 1–17.

Summary

This paper studies one of the notions of spatial relations, i.e. the direction of motion as a change of location, and its coding in Latvian, Livonian and Estonian. More specifically, it looks into the indication of movement towards, to or into something. Estonian and Livonian (Finnic languages) have quite a large number of cases that indicate different states of location, including the denoting of direction, nevertheless adpositions (postpositions) can be used as well to code different spatial relations. As other Indo-European languages, Latvian commonly uses prepositions to denote the direction. Direction and motion to a location could also be expressed by the Locative case in Latvian. In this comparative study we examine instances of the use of adpositions or cases and the conditions for varying between them. We look at factors that influence the expression of direction in order to study which factors influence the choice between adpositions and cases, or the alternative usage of both, which is also sometimes possible. The comparison of three geographically closely situated languages allows us to see similarities and differences in choosing between adposition and cases, and to look for parameters determining their use. The data used for the paper has mostly been taken from the examples given in the “Livonian-Estonian-Latvian dictionary” (2013) and “Estonian-Latvian dictionary” (2015).

**Vertikālā virzība *ἀνά* ‘augšup’ un *κατά* ‘lejup’ –
prefiksi salikteņos ar grieķu verbu *λαμβάνω* ‘ņemt’
*The vertical direction ἀνά ‘up’ and κατά ‘down’:
the case of the prefixed Greek verb λαμβάνω ‘take’***

Ieva Fībiga

Rīgas Stradiņa universitāte, Valodu centrs
Dzirnciema iela 16, Rīga, LV-1007
E-pasts: *Ieva.Fibiga@rsu.lv*

Ilze Rūmniece

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Klasiskās filoloģijas katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: *ilze.rumniece@lu.lv*

Rakstā analizēts ar prepozīcijām *ἀνά* ‘augšup’ un *κατά* ‘lejup’ saliktais grieķu verbs *λαμβάνω* ‘ņemt, tvert, iegūt’ un tā potenciālā vertikālās virzības kustības semantika. Verbs *λαμβάνω* ar abām prepozīcijām ir plaši izmantots gan sengrieķu, gan jaungrieķu valodā, tā nozīme vertikālajā kustībā vērojama gan tiešā, gan mainītā un pārnestā nozīmē, tādēļ iespējami arī valodas diahronijas procesos balsīti vērojumi. Pētītais materiāls skatīts salīdzinoši, sastatot *ἀνά* un *κατά* salikto verbu nozīmes un to attīstības galvenās iezīmes. Secināts, ka prepozīciju semantikas pārstāvētā vietas/virzības dimensija saliktajos verbos nereti pārtop laika dimensijā, norādot vai nu uz uzsākamu jeb atkārtotu (*ἀνά-*) vai nobeigtu, perfektīvu darbību (*κατά*). Abas prepozīcijas salikumā ar dažādiem verbiem var izteikt arī darbības izcēlumu, pastiprinājumu, tomēr salikteņos ar *λαμβάνω* šāda funkcija pamatā piemīt tikai *κατά* elementam.

Atslēgvārdi: grieķu verbs *λαμβάνω*; prepozīcijas ‘augšup’/‘lejup’; vertikālā kustība; nozīmes maiņa.

Grieķu valodas prepozīciju pamatfunkcija ir adverbiāla – precizēt verba izteikto darbību. Šī funkcija nodrošina arī salikteņu rašanos; salikteņos ar prepozīcijas pirmo elementu prepozīcijas iegūst prefiksa lomu (Smyth 1920, 365–366).

Šajā lomā, īpaši kompozītajos verbos, prepozīciju sākotnējā nozīme bieži mainās, kopā ar attiecīgo verbu veidojot jaunas nozīmes, kurās pašas prepozīcijas semantika jaušama pastarpināti un nosacīti.

Šai ziņā, koncentrējoties uz vietas jēdzienu un tā izteikšanu valodā, rakstā kā izpētes objekts izvēlēts viens konkrēts verbs, plaša nozīmju spektra pārstāvis – *λαμβάνω* (‘ņemt, dabūt, iegūt’)¹ un salīdzinājumā apskata tā salikteņus ar

¹ Rakstā šeit un turpmāk izmantots vārdnīcu un sengrieķu tekstu digitālo resursu materiāls: Liddell, Scott. 1968, 2007; Babiniotis 2012; *Thesaurus Linguae Graecae, A Digital Library of Greek Literature*.

semantiski opozītiem vertikālu virzību izsakošiem elementiem *ἀνά-* un *κατά-* ('augšup', 'lejup'; atbilstošie adverbi – *ἄνω* / *κάτω* – 'augšā/lejā').

Grieķu valodas kā Eiropā senākās rakstiski fiksētās valodas materiāls ļauj izmantot kā senāko (sengrieķu) slāņu piemērus, tā arī mūsdienu grieķu valodas lietojuma analogus, novērojot nozīmes maiņas diahroniskā griezumā.

Vispirms par prepozīcijām kā patstāvīgām valodas vienībām. Ja sengrieķu valodas materiālā tās sastopamas bagātīgi un arī vienlīdz produktīvas salikteņu (gan nomenu, gan verbu) darināšanā, tad mūsdienu grieķu valodā *ανά/κατά* tikai atsevišķos gadījumos darbojas kā prepozīcijas; kā salikteņu elementi – izteikti bieži.²

Joprojām autoritatīvajā sengrieķu valodas gramatikā (Smyth 1920, 373, 380) sadaļā par prepozīcijām, kuras iesaistās salikto verbu darināšanā, minētas šādas nozīmes:

- 1) *ἀνά* – 'augšup (up), atpakaļ (back), atkal/vēlreiz (again)'
- 2) *κατά* – 'lejup (down from above), atpakaļ (back), pret/preī (against, adversely), pilnībā/galīgi (completely)' – darbības nobeigtība, notikušā neatgriezeniskums.

Minēto prepozīciju semantika ieskicē faktu, ka bez pamatidejas par pretnostatījumu *augšup/lejup* tās kā salikteņelementi var izteikt arī nosacīto horizontālo virzību (atpakaļ, pretī), ja laika ritumu un notikumus iedomājamos horizontālā plaknē.

Par prepozīciju *ανά/κατά* semantisko lomu sengrieķu saliktajos verbos vārdnīcu materiāls fiksē vēl kādu iespēju: tās abas var izteikt vārda pamatnozīmes akcentējumu, izcēlumu, uzsvērumu (Liddell, Scott 1968, 98, 883). Turpmāk par to, kādā mērā šie vispārīgie konstatējumi attiecināmi arī uz verba *λαμβάνω* salikteņiem senajā un jaungrieķu valodā, un kā un ciktāl vietas/virzības nozīme tajos pastāv. Nepretendējot uz izsmeļošu visu verbu nozīmju analīzi, rakstā tiks atrādītas *λαμβάνω* salikteņu grupas, kas uzrāda līdzīgas un arī nosacīti pretējas nozīmes, kā arī izvērtēta prepozīciju vietas un virzības nozīmes transformācija noteiktos verbos un sengrieķu / jaungrieķu materiāla salīdzinājumā.

Līdzīgas nozīmes verbu pāri (sastopami gan sengrieķu, gan jaungrieķu valodā):

<i>ἀναλαμβάνω</i>	<i>καταλαμβάνω</i>
- saņemt, pieņemt, ņemt savās rokās	- pieņemt, (pa-)turēt; iegūt, glabāt
- pārņemt (no cita); uzņemt/-ies, uzsākt	- pārņemt (visā apjomā), ieņemt (vietu)
- gūt virsroku (no augšas), pārvarēt	- panākt, pārsteigt, notvert, pieķert
	- nosodīt, notiesāt

1. tabula.

² Prepozicionālie prefiksi (Holton, Mackridge, Philippaki-Warburton 2004, 244–245).

No 1. tabulā pārstāvētā verbu nozīmju kopsavilkuma redzams, ka

- *ανα-/κατα-* (pretēji telpiskie virzieni) spēj kalpot vienai un tai pašai nozīmei – ņemt no augšas un turēt apakšā (zem subjekta), kaut ko ņemt/dabūt un noturēt.
- *ανα-*nozīmes, izsakot ņemšanu, gūšanu, turēšanu, ir neitrālākas, kamēr *κατα-* – „agresīvākas” (ko mazāk spēj izteikt atsevišķa verba tulkojums, labāk – avotvalodas konteksts).

Šai ziņā semantiskais *ανά-/κατά-* salikteņu pretnostatījums *pieņemt / sagrābt* (neitrāli/agresīvi) visuzskatāmāk atklājas kontekstos, kuros iespējams izvērtēt abu verbu nozīmi, piem.:

Γαν πρᾶτᾶ, γαν κριετνυμᾶ παστᾶνοσᾶις ιρ πᾶρᾶκς παρ νῆιβυ ιν ιζμᾶιγᾶμ; τομῆρ ᾶινας, κυρας νο τᾶ νοκορῆ ιυτεκλισκᾶις ιν κῆρμενισκᾶις, ᾶργυμεντι, ιεσπαϊδι, λῆδζῆβας, [κο τας] ιυημετ (ᾶναλαμβᾶνει), νεπαλιεκ μῆζῆγι κᾶ νοσπιδυμι βασκᾶ, βετ τᾶς [ᾶινας] πᾶρῆμετ (καταλαμβᾶνει) νεσακᾶρτοταις ιν σατραυκοσᾶις.³

Jo nozīme abstraktāka, tālāka no konkrētas „ņemšanas” darbības, jo tā izteiktāk konteksta nosacīta, piem.: *likums, mūs atbrīvojot no vainas, nosoda* (burt. *notver* – καταλαμβᾶνει) *nogalinātāju*.⁴

Pretējas nozīmes verbu pāri:

<i>ἀναλαμβάνω</i>	<i>καταλαμβάνω</i>
- atkārtot/darīt atkal; atgūt/-ties jaungrieķu: <i>επ+ανα-λαμβάνω</i>	- apturēt, apstādināt (pieķert), saturēt, apvaldīt
- atkārtot turēt/piecelt, atbalstīt	- nosodīt (gremdēt uz leju)

2. tabula.

No tabulā pārstāvētā verbu nozīmju kopsavilkuma izriet:

- paralēlie piemēri rāda, ka pretējas nozīmes salikteņiem ar *λαμβάνω* veidojas laika orientācijā⁵: ‘atkārtot’ ir kā ‘atkal, vēlreiz ņemt’, savukārt ‘apturēt’ – kā ‘neļaut atkārtoties, turpināties’, proti, neņemt vēlreiz;
- prepozīciju sākotnējā telpiskā/virziena nozīme attiecīgajos saliktajos verbos pāraug laika nozīmē (darbība tiek uzsākta vai atkārtota/darbība tiek apturēta).

³ τὸ γὰρ ὄν καὶ νοητὸν καὶ ἀγαθὸν φθορᾶς καὶ μεταβολῆς κρείττον ἔστιν ἅς δ’ ἀπ’ αὐτοῦ τὸ αἰσθητὸν καὶ σωματικὸν εἰκόνας ἐκμάττεται, καὶ λόγους καὶ εἶδη καὶ ὁμοιότητας ἀναλαμβάνει, καθάπερ ἐν κηρῷ σφραγίδες οὐκ αἰεὶ διαμένουσιν, ἀλλὰ καταλαμβάνει τὸ ἄτακτον αὐτὰς καὶ παραχῶδες... (Plutarchus, *De Iside*, 54)

⁴ ... ὁ νόμος ἀπολύων ἡμᾶς τῆς αἰτίας τὸν ἀποκτείναντα καταλαμβάνει. (Antiphon, *Tetralogia II*, 3,4,10)

⁵ Izmantota E. Soidas terminoloģija (Soida 2009, 233–235)

Jāpiebilst, ka gan sengrieķu, gan jaungrieķu valodā vairākās minētajās nozīmēs aktīvi ir *κατα-* salikteņi ar citiem vārdiem kā pamatkomponentiem, kā arī citi sinonīmi, piem., *κατα-δικάζω, κατα-κρίνω* ‘nosodu’, *κατ-έχω* ‘ieņemu (vietu)’; *παίρνω* ‘ņemu’, *σηκώνω* ‘paceļu’, *κυριαρχώ* ‘iegūstu valdījumā’, *παύω* ‘apturu, pārtraucu’.

Semantiski salikteņelementa prepozīcijas *κατα-* izteiktā virzība lejup sasauca ar darbības pabeigšanas nozīmi (līdz lejam – līdz atdurei, galīgi, neatgriezeniski). Savukārt prepozīcija *ανα-* izsaka kustību augšup un arī atpakaļ⁶, tādēļ „iespējama” darbības atkārtošana (caur virzību atpakaļ), piem.:

... *νίηη μᾶσυ Μαριαμενι δζῖνες γαλς σατβερ (καταλαβάνει) ἔτρδρδςμῖτ γαδυ νευεμᾶ.*⁷

*πῆκῆηι πᾶρῆεμ νακτς; uznāk liela vētra, pᾶρῆεμ dziļš miegs.*⁸

... *νεῆδᾶηιεμ σλῖμνῖεκῖεμ κᾶδς πῖεδᾶνᾶτς αυγλῖς ατηαυνο (ατκαλ πῖεῆκῖρ – ἄναλαμβάνει) ἔστγρῖβυ.*⁹

... *νῖηῆς ατκαλ ατςᾶκ (ῆεμ ατκαλ, ῆεμας καυτ κο δαρῖτ – πᾶλῖν ἄναλαμβάνει) Δραυδζῖβας Ζεαμ νελτῖτᾶς λῖγῆςανας σακαηᾶ αρ τῆνυ λῖκυμῖεμ.*¹⁰

Saistībā ar telpas/virziena un laika (pabeigtības) semantiku līdzīgs nozīmju preparējums atklājas, izvērtējot arī izteikti pārnestās nozīmes attiecīgajos verba *λαμβάνω* salikteņos. Uzskatāmāk tās pārstāv salikteņi ar *κατα-*: atsevišķi kontekstpiemēri sengrieķu valodā, bet stabili jaungrieķu valodas materiālā uzrāda verba *καταλαμβάνω* nozīmi ‘saprast, aptvert, pieņemt, piekrist’. Atsevišķi gan jāiemīn par verbformas izmaiņām jaungrieķu valodā (turpmāk). Tomēr, izvērtējot prepozīcijas *κατά* semantisko lomu minēto pārnesto nozīmju formēšanā salikumā ar verbu *λαμβάνω*, jādomā par to, ka satvert cita starpā nozīmē ‘nospiest no augšas uz leju’; arī ‘satvert ar domu/prātā nozīmē fiksēt – aptvert, uztvert, saprast/pieņemt’. Zīmīgi, ka latviešu analogi šim verbam arī saistās ar ņemšanu, tveršanu savienojumā ar dažādiem prefiksiem (*uztvert, aptvert, pieņemt viedokli*).

Te iederīgs komentārs par verbu *λαμβάνω* un tā salikteņiem mūsdienu grieķu valodā: verbam *λαμβάνω* gadsimtu gaitā ir izveidojusies senā aorista celmā *λαβ-βαλστῖτα* paralēlforma *λαβαίνω*. Salikumā ar prepozīciju *ἀνα-* sastopama verbforma *λαβαίνω*. Savienojumā ar *κατα-* veidojas nozīmes šķītrums: verbs *καταλαμβάνω* – ‘ieņemu, gūstu virsroku’, verbs *καταλαβαίνω* – ‘uztveru, saprotu, izprotu’ (Babinotis 2012, 857). Pēdējais norāda uz sa-tveršanu/sa-ņemšanu mentālā nozīmē, kam pamatā prepozīcijas *κατά* semantiskā virzība uz leju – izteicot nofiksēšanu, kas saistāms ar ieņemšanu/pieņemšanu prātā, domās. Jāpiezīmē, ka verbs *καταλαμβάνω*

⁶ Attiecībā uz salikteņiem norāde uz analogu latīņu valodā ar *re-, retro-* (Liddell, Scott 2007, 46–47).

⁷ *τῖην ἄδελφῖην αὐτοῦ Μαρῖᾶμῖην τελεντῖ τοῦ βῖου καταλαμβάνει τεσσαρακοστὸν ἔτος πεπληρωκυῖαν* (Flavius Josephus, *Antiquitates Judaicae*, 4, 78)

⁸ *εὐθὺς ἠ νδῆ καταλαμβάνει* (Strabo, *Geography*, 3,1); *καταλαμβάνει χειμὸν πολὺς* (Plutarchus, *Lucullus*, 13); *ὑπνος βαθὺς καταλαμβάνει* (Longus, *Daphnis et Chloe*, 2, 23)

⁹ ... *τοῖς ἀποσίτοις τῶν ἀρρώστων ὀπώρας τῖ προσενεχθῆν ἄναλαμβάνει τῖην ὄρεζῖν* (Plutarchus, *Quaestiones convivales*, 2,2)

¹⁰ ... *πᾶλῖν ἔς Φῖλῖου Δῖοδς τᾶς εὐχᾶς ἄναλαμβάνει κατᾶ τᾶ πάτρηα.* (Julianus, *Misopogon*, 346c)

tādējādi mūsdienu valodā zaudējis vairumu semantiski niansēto pozīciju, kādas tam bijušas sengrieķu valodā.

Attiecībā uz verbu *ἀναλαμβάνω/λαμβάνω* mūsdienu grieķu valodā: tas saglabājis iepriekš rakstā 1. un 2. tabulā uzrādītās nozīmes, kādas fiksējamas vēl sengrieķu materiālā, pie kam nozīmes ziņā bez īpaša šķīruma tiek izmantots gan salikteņa pamatelements *λαμβάνω*, gan *λαμβάνω*; pirmais izteiktāk literārās valodas kontekstā (Babiniotis 2012, 161).

Zīmīgi, ka pacelšanas augšup/atkal atgūšanas nozīme iemanto interesantu morfoloģisko noformējumu jaungrieķu valodā ar salikteni *επαναλαμβάνω* – ‘daru kaut ko otrreiz, atkārtēju (to pašu; zināmo, apgūto)’.

Šajā nozīmē verbs *λαμβάνω* darbojas ar diviem saistītiem prefiksiem resp. prepozīcijām – *επι* + *ανα* (burtiski: ‘pie/uz + augšup / atkal’), kas – ārēji tautoloģisks veidojums, laiku gaitā izveidojies paliekošs valodas lietojumā – norāda uz nozīmes papildu pastiprinājumu.

Tāds dubultprefiksējums ar *ἀνα-* kā vienu no elementiem jaungrieķu valodā izveidojis adverbu *ζανά* ‘no jauna, vēlreiz, atkal’, kurā saplūdušas prepozīcijas *εκ/εξ*¹¹ ‘no-, iz-’ un jau pieminētā *ανά*. Līdzīgs salikums latviešu valodā, piem.: *atkal no jauna kaut ko darīt*. Elements *ζανά* ir pirmais komponents visai daudzskaitlīgai salikteņverbu grupai jaungrieķu valodā, piem.: *ζανα-κάνω* ‘daru atkal, vēlreiz’, *ζανα-λέω* ‘saku atkārtoti, vēlreiz’, *ζανα-γράφω* ‘rakstu atkal, no jauna, pārrakstu’, *ζαν-αρχίζω* ‘sāku vēlreiz, no jauna’ u. c.

Šādi piemēri uz valodas vēsturiskās attīstības fona varētu norādīt, ka prepozīcija *ἀνα-* (virziens augšup, atkārtota darbība) uztverama kā semantiski vājāka, tai valodas arsenālā atsevišķos salikteņos ar *λαμβάνω* radušies pastiprinoši elementi (*επι*, *ζανα*), kamēr prepozīcija *κατά-*, izsakot virzienu uz leju un līdz ar to zināmu nobeigību, ir semantiski spēcīgāka, izteic darbības neatgriezeniskumu. Lai arī abas minētās prepozīcijas salikteņos var izcelt darbības intensitāti, salikumā ar verbu *λαμβάνω* formantam *κατά-* šī iezīme piemīt izteiktāk: paņemt, iegūt pilnībā, galīgi (salīdzinājumā ar *ἀνα-* gadījumiem – ‘pie-ņemt, uz-ņemt’).

Kopumā izvērtējot rakstā izklāstīto materiālu, jāuzsver, ka

- pretēji telpiskie virzieni *ανα-/κατα-* salikteņos ar *λαμβάνω* var izteikt ne vien pretējas, bet arī savstarpēji sinonīmiskas nozīmes – fakts, kas vairāk saistāms ar pamatverba nozīmi ‘ņemt’, nekā ar pretējas nozīmes prepozīciju komponentiem salikteņu sastāvā; šie komponenti izteiks nozīmes nianšu gradāciju kontekstā;
- vieta / virziens (uz augšu/uz leju ņemt, likt) pārtop laika orientācijā: uzsākt vai atkārtot darbību vai arī ‘no-lik’ un nostabilizēt nemainīgi. Apskatīto salikteņu nozīmes pārnēsumi izriet no šī procesa.

¹¹ Prepozīcijas *εκ* variants pozīcijā pirms komponenta, kurš sākas ar patskani.

Literatūra un avoti

1. Adams F. A. 1885. *The Greek Prepositions studied from their original meanings as designations of space*. New York: D. Appleton and Company.
2. Babiniotis, Georgios. 2012. *Modern Greek Dictionary*. / Γ. Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
3. Bortone, Pietro. 2010. *Greek Prepositions: From Antiquity to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
4. Giannakis, Georgios K. (ed.) 2013. *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Online Edition: First Last. BrillOnline Reference Works. Pieejams: <http://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopedia-of-ancient-greek-language-and-linguistics>. [Skatīts: 27.07.2017.]
5. Holton, David, Mackridge, Peter, Philippaki-Warbuton, Irene. 2004. *Greek. An Essential Grammar of the Modern Language*. London and New York: Routledge.
6. Liddell, Henry G., Scott, Robert (compiled, revised and augmented). 1968. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
7. *Liddell and Scott's Greek-English Lexicon Abridged: The Little Liddell*. Typeset in 2007 in larger type from the original, for easy reading and copied from the edition of 1909. Simon Wallenberg Press, 2007.
8. Luraghi, Silvia. 2003. *On the Meaning of Prepositions and Cases: The Expression of Semantic Roles in Ancient Greek*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
9. Smyth, Herbert Weir. 1920. *A Greek Grammar for Colleges*. American Book Company.
10. Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
11. *Thesaurus Linguae Graecae. A Digital Library of Greek Literature*. Pieejams: <http://stephanus.tlg.uci.edu/>

Summary

This article focuses on the analysis of the Greek verb *λαμβάνω* ‘take, capture, gain’ and its semantics of potential vertical movement through the prepositions *ἀνά* ‘up’ and *κατά* ‘down’. The verb *λαμβάνω* with the two prepositions is widely used in both Ancient and Modern Greek. Its meaning for the vertical movement can be observed both in the direct and modified and figurative sense, therefore observations based on language diachrony may also be possible. The investigated material is considered comparatively, by juxtaposing the meanings and developmental features of the compound verbs with *ἀνά* and *κατά*. It is concluded that the dimension of position/direction as represented by the semantics of the prepositions in composite verbs often turn into a time dimension, indicating either an initiated or repetitive (*ἀνά*), or a finite, completed action (*κατά*). Both prepositions in combination with different verbs can also express an emphasis or amplification of the action; however, in compounds with *λαμβάνω*, only the *κατά* element generally performs such a function.

Spatial deixis in Lithuanian: demonstrative pronouns

Telpiskās attieksmes lietuviešu valodā: norādāmie vietniekvārdi

Gintarė Judžentytė

Vilnius University, Faculty of Philology
The Department of Lithuanian Language
Universiteto St. 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania
E-mail: gintare.judzentyte@gmail.com

This article deals with spatial deixis in Lithuanian (the issue of demonstratives). Spatial deixis is lexicalized by different parts of speech in different languages: by adverbs of place (e.g., *here* and *there*), verbs (*come* and *go*) and demonstratives. The demonstratives *this* and *that* are usually considered to be spatial deictics in their basic use. For instance, *this house* and *that house* indicate closeness to and distance from the speaker. *This* is called a proximal deictic and *that* – a distal deictic. Some languages have demonstratives with 3 and 4 way distinctions on the proximal-distal dimension. According to some Lithuanian authors, the Lithuanian language is among them and has a ternary system of demonstratives (deictic pronouns): *šis* is a proximal deictic, *anas* – distal, however *tas* can be used to indicate both – a proximal (‘near the speaker’) and distal (‘not near the speaker’) object in Lithuanian. The aim of this research is to verify whether the Lithuanian system of demonstratives is ternary as it is stated or whether it has changed. This paper deals with two problematic cases. Therefore, first, psychological distance is considered in spoken Lithuanian and, second, frequency of usage of the pronoun *tas* in face-to-face communication to indicate an object that is not close to the speaker instead of *anas* is evaluated.

Keywords: binary system; exophoric demonstratives; experiment; Lithuanian; spatial deixis; spatial opposition; ternary system.

1. Introduction

According to „Lietuvių kalbos gramatika” (*A Grammar of Lithuanian*) (Ulvydas 1965), the demonstrative pronouns *šis* ‘this’, *tas* ‘that’ and *anas* ‘that’ refer to known things in the speaker’s respect. The demonstrative pronoun *tas* ‘that’ distinguishes a more or less distant known object (Ulvydas 1965, 678–679), e.g.:

- (1) *Tie* *grūdai,* *kuriuos* *tėvas* *uždirbo*
that.NOM.PL.M grain.NOM.PL.M that.INSTR.PL.M father.NOM.M earn.PST.3
vasarą *kasdamas* *griovius,* *pasibaigė.*
summer.ACC.F dig.PTCP.M ditch.ACC.PL.M end.PST.3
‘Those grains, that the father earned by digging ditches during the summer, are used up.’

The demonstrative pronouns *šis*, *šitas* ‘this’ distinguish a very close object to the speaker in perspective of space and time (Ulvydas 1965, 679), e.g.:

- (2) *Išgerk, išgerk, broleli, šitą, ipils,*
 drink.IMP.2 drink.IMP.2 brother.VOC.M. this.ACC. pour.FUT.3
ipils seselė kitą.
 pour.FUT.3 sister.NOM.F. another.ACC
 ‘Drink, drink, the little brother, **this** one, the little sister will pour, will pour another one.’

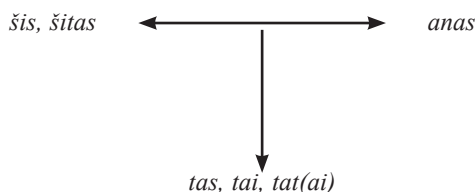
The demonstrative pronoun *anas* ‘that’ distinguishes the most distant thing (from the speaker) in perspective of space and time (Ulvydas 1965, 679), e.g.:

- (3) *Atameni anąjį berniuką, kuriam buvo*
 remember.PRS.2 that.ACC.M boy.ACC.M who.DAT.M be.PST.3
žadėję po diržą rėžti už
 promise.PTCP.3 following belt.ACC.M strike.INF for
kiekvieną netinkamą atsakymą?
 every.ACC.M wrong.ACC.M answer.ACC.M
 ‘Do you remember **that** boy who has been promised to be belted for each wrong answer?’

As *šitas*, *šis* and *anas* indicate the most distant things from each other in perspective of space and time, they are usually opposed in different contexts (Ulvydas 1965, 679), e.g.:

- (4) *Duok man aną, šito nenoriu.*
 give.IMP.2 me.DAT that.ACC this.GEN NEG.want.PRS.2
 ‘Give me **that one**, I do not want **this one**.’

According to Albertas Rosinas (1988, 50–51; 1996, 57–59), the Lithuanian system of demonstratives (deictic pronouns) is ternary (see Scheme 1):

Scheme 1. The Lithuanian system of demonstratives according to Rosinas.

He states that the pronoun *šis* is a proximal deictic, *anas* – distal, however *tas* can be used to indicate both – a proximal (‘near the speaker’) and distal (‘not near the speaker’) object in Lithuanian (Rosinas 1996, 58–59), e.g.:

- (5) *Rimdžius (...)* *kratė* *viską* *tiesiai* *turgaus*
 Rimdžius.NOM.M shake.PST.3 everything.ACC right market.GEN.M
vidury *ir* *aiškino,* *kad (...),* *kad*
 middle.LOC.M and explain.PST.3 that that
šitas *štai* *įtaisymas* *gerai* *ima*
 this.NOM.M here equipment.NOM.M good take.PRS.3
šeškus, *o* *šitas* – *žebenkštis,* *nuo*
 ferret.ACC.PL.M and this.NOM.M weasel.ACC.PL.F from
šito *štai* *neišsisuks* *kiaunė.* *O*
 this.GEN.M here NEG.turn.FUT.3 marten.NOM.F. and
štai *tas* *paims* *ir* *lūšį,*
 there that.NOM.M grip.FUT.3 and bobcat.ACC.F
ir *patį* *tigrą.*
 and itself.ACC.M tiger.ACC.M

‘Rimdžius (...) shook out everything right in the middle of the market and explained that (...), that **this** equipment is good for ferrets, and **this** – for weasels, and a marten won’t escape from **this one**. Meanwhile **that one** will grip a bobcat and a tiger itself.’

- (6) *Kunigaikštis sako, rodydamas į vaikus.*

Ši *mano* *žmona,* *o* *tie* *jo*
 this.NOM.F my.GEN wife.NOM.F and that.NOM.PL.M he.GEN.M
broliai.
 brother.NOM.PL.M

‘The Duke says while pointing at the children. **This** is my wife, and **those** are his brothers.’

In the example (5) the pronoun *tas* is used as a synonym for the pronoun *šitas*, while in the example (6) the proximal-distal opposition is maintained.

After researching the semantic structure of pronouns *šis*, *tas* and *anas*, Rosinas concludes that all three Lithuanian pronouns can be described as follows:

šis: ‘deictic’, ‘unemphatic’, ‘identical’, ‘demonstrative’, ‘direct’, ‘distant’, ‘proximate’.

tas: ‘deictic’, ‘unemphatic’, ‘identical’, ‘demonstrative’, ‘direct’, ‘non-distant’;

anas: ‘deictic’, ‘unemphatic’, ‘identical’, ‘demonstrative’, ‘direct’, ‘distant’, ‘non-proximate (far)’.

Thus, the pronoun *tas* is a ‘non-distant’ demonstrative according to the listed semantic features. Literally it means that *tas* does not indicate neither a close nor distant referent. The electronic dictionary „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas” (*Dictionary of Modern Lithuanian*) (Keinys 2011) gives precisely the same explanation: ‘1. Points at the object which is discussed’. Examples do not show distance either (Keinys 2011):

- (7) *Prašyk* *tõ* *žmogaus*.
ask.IMP.2 that.GEN.M man.GEN.M
'Ask **that** man.'
- (8) *Tasaĩ* *medis* *gerai* *auga*.
that.NOM.M tree.NOM.M good grow.PRS.3
'**That** tree grows well.'
- (9) *Kaip* *tau* *tõji* *mergina* *patinka?*
how you.DAT that.NOM.F girl.NOM.F like.PRS.3
'How do you find **that** girl?'

According to „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika” (*A Grammar of Modern Lithuanian*) (Ambrazas 2006), demonstrative pronouns usually refer to a definite thing (person, phenomenon): *tas, ta* ‘this’, ‘that’, *šis, ši, šitas, šitą/šita* ‘this (one here)’, *anas, ana* ‘that (one)’ (Ambrazas 2006, 262). They exhibit/express contrast between the ‘near’ (*šis, ši, šitas, šitą/šita*) and ‘distant’ (*anas, ana*) reference (Ambrazas 2006, 263). *Tas, ta* are the neutral members of the near-distant opposition: they can be contrasted both to *šis, ši, šitas, šita/šita* and *anas, ana*. They are also used when no contrast between the near and distant reference is implied.

Concluding everything that has been said, several issues should be discussed. Firstly, the data reveals the ternary system of demonstratives in Lithuanian. However, the system is treated differently. According to „Lietuvių kalbos gramatika” it consists of three members: ‘near the speaker’ (*šis, šitas*), ‘not near the speaker’ (*tas*), ‘not near the speaker, at the longest distance from the speaker’ (*anas*). According to Rosinas and „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika”, the system consists of the opposition ‘near the speaker’ (*šis, šitas; tas*) / ‘not near the speaker’ (*anas; tas*).

These differences inspired the aim of the current research, which is, by means of experiment, to determine the meaning of the pronoun *tas* in current spoken Lithuanian and to verify whether the Lithuanian system of demonstratives is ternary. An affirmative answer would lead to the next step, which is to review, how the spoken Lithuanian system of demonstratives has changed.

The paper consists of several parts. First, a brief overview of the theoretical background is presented. Next, the analysis and results are discussed. Finally, conclusions are drawn.

2. Theoretical Background

Spatial deixis. Spatial/space deixis or place deixis is one of the main kinds of deixis, when the lexical means refers to a place or places in respect of participants of actual speech act (Huang 2006, 132). Demonstratives are used to encode deictic information in a language. English demonstratives *this* and *that* are usually considered to be spatial deictics in their basic use. For instance, *this house* and *that house* indicate closeness and distance from the speaker. Other tools in languages

are adverbs of place (like English *here* and *there*). In some languages, such as English, German or Italian, it can also be expressed by deictic verbs (like English *come* and *go*, German *gehen* and *kommen*, Italian *andare* and *venire*).

Charles Fillmore describes spatial deixis as ‘that aspect of deixis which involves referring to the locations in space of the communication act participants; it is that part of spatial semantics which takes the bodies of the communication act participants as significant reference objects for spatial specification’ (Fillmore 1982, 7).

Deictic words which indicate location can be classified in various ways. The most common way is to group them according to the distance from the deictic centre – the speaker.¹ Following this, deictic structures are classified into proximal and distal (*physical distance*). The first one indicates referents near to the speaker, the second one – not near/far away from the speaker (Yule 1996, 9–10). On this basis, the world’s languages are classified into single-member, binary, and trinary systems of demonstratives (as referred in the beginning of this paper, the Lithuanian language belongs to the group of languages that have a three-membered system of demonstratives).

Classification of demonstratives within a ternary system. From the point of view of the deictic centre (in this paper – the speaker) systems of demonstratives can be binary or ternary. Some languages have demonstratives with 4 and 5 way distinctions on the proximal-distal dimension (Huang 2006, 154–156). A binary system consists of proximal and distal pronouns, e.g.: English *this* (close to the speaker) and *that* (at a distance from the speaker). A ternary system has a proximal member, a medial member and a distal member. In this system the medial member locates a place, related to the deictic centre (mostly the speaker) (Huang 2006, 152–154). For example, according to John Lyons, the Turkish ternary system has these members: *bu* ‘close to the speaker’, *şu* ‘not close to the speaker’, *o* ‘at a distance from the speaker and from the listener’ (Lyons 1977, 669) (see Figure 1).

¹ In the Anglo-American tradition (Fricke 2007, 17–53) the speaker considers himself as a deictic spatiotemporal *zero-point* (Lyons 1977, 638) in the moment of utterance and relates everything to his viewpoint: ‘The canonical situation-of- utterance is egocentric in the sense that the speaker, by virtue of being the speaker, casts himself in the role of ego and relates everything to his viewpoint. He is at the zero-point of the spatiotemporal coordinates of what we will refer as the deictic context’. The European tradition, in the line of Karl Bühler (1934), defines deixis as *origo* dependency and considers deictic expressions as obligatory *origo*-relative (Fricke 2007, 17–53). Conceptually it is understood as the origin of a coordinate system of subjective orientation (Bühler, 1934/1982a, 102), which is used to organize the personal, spatial, and temporal structure of utterances. Bühler (1990, 117) assumes one single *origo* for all dimensions, a mutual coordinate starting point for personal, local, and temporal deixis.

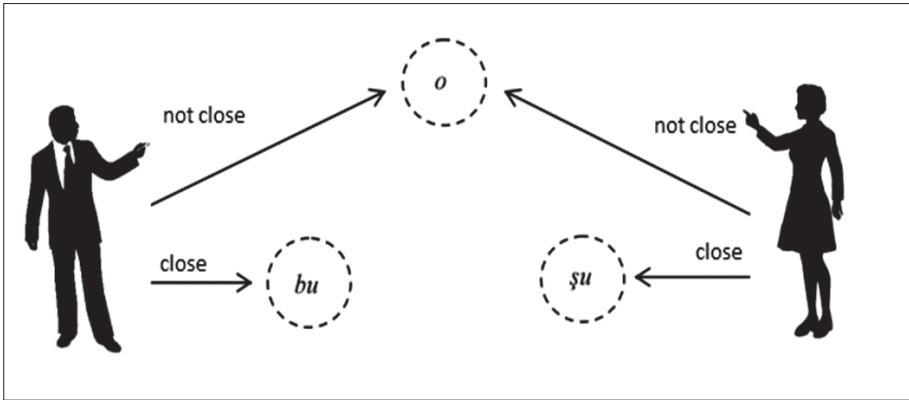

Figure 1. The Turkish ternary system of demonstratives.²

As it was already mentioned (see 1. Introduction), the Lithuanian pronoun *tas* is ‘deictic’, ‘unemphatic’, ‘identical’, ‘demonstrative’, ‘direct’, but ‘non-distant’. From this point of view, the demonstrative *tas* has a neutral meaning in respect of distance. There are some languages across the world where demonstratives can also be distance-neutral (Churchward 1953, 150–152). In the case of distance-neutral demonstratives, the distance of the referent from the speaker is expressed by adding demonstrative adverbs to the neutral form. For instance, in German, demonstrative adverbs *hier* ‘here’ and *da* ‘there’ are added to the neutral forms *dieser* and stressed *der*, *das*, *die* (Diessel 2005):

- (10) *Das Bild hier gefällt mir*
 this.NOM.N picture.NOM.N here like.PRS.3 I.DAT
besser als das da.
 better than that.NOM there
 ‘I like this picture better than that one (over there).’

Exophoric and endophoric use. The use of demonstratives can be divided into exophoric (situational) and endophoric (textual) (Halliday and Hasan 1976). A demonstrative is used exophorically when the speaker refers directly to something that is physically evident in his surroundings. A demonstrative is used endophorically when it refers to a referent that exists in the ongoing discourse (in written text or spoken language).

Gestural deixis. The combination of language and gesture is especially characteristic of the exophoric use, in which demonstratives refer to specific entities in the surrounding situation (cf. Levinson 2004). Different methods of research classify gestures differently; however, four main types of gestures can be distinguished: *iconic gestures*, *metaphoric gestures*, *deictic gestures*, *beats gestures*

² Drawn by Darius Stanevičius.

(McNeill 1992, 78–81). The prototypical deictic gesture is an extended ‘index’ finger, but almost any extensible body part or held object can be used (e.g. hand, eyes, head, chin, etc.). Indeed, some cultures prescribe deixis with the lips (Enfield 2001). Deixis entails locating objects, subjects and actions in space vis-à-vis a reference point, which Bühler called the *origo*, and Lyons *zero-point* (McNeill 1992, 78–81). Namely, deictic gestures specify meanings of demonstratives.

Distinction based on psychological distance. According to George Yule, the truly pragmatic basis of spatial deixis may actually be psychological distance. Psychically close objects will tend to be treated by the speaker as psychologically close. Something that is psychically distant will generally be treated as psychologically distant. However, the speaker may also wish to mark something that is psychically close as psychologically distant (Yule 1996, 13). For instance, the utterance *tas namas* ‘that house’ instead of *šis namas* ‘this house’ could express the speaker’s opinion upon the object of discussion.

Hypotheses. Summarising all the insights, it is possible to raise three hypotheses:

1. The Lithuanian pronoun *anas* as an exophoric demonstrative is the marked member of the Lithuanian system of demonstratives. In the exophoric usage it is replaced by the Lithuanian pronoun *tas*.
2. If the Lithuanian pronoun *anas* in the exophoric usage is the marked member and is replaced by the pronoun *tas*, the Lithuanian system of pronouns tends to be binary rather than ternary: it should follow that the pronoun *šis* ‘this’ contrasts with the pronoun *tas* ‘that’ (*šis* ‘proximal’/*tas* ‘distal’ rather than *šis* ‘proximal’/*anas* ‘distal’; whereas the pronoun *tas* has a neutral meaning).
3. The third hypothesis of this paper is that the choice of demonstratives is not only affected by the location of the referent, but also by visual accessibility of the referent and the need for contrast. Psychological aspects are important here as well.

3. Methods

3.1 Combined methods

The data on the usage of exophoric demonstratives in ongoing interactive situations was collected via an experimental method. This approach adopted and merged the perspective of physical distance (Coventry et al. 2008) and psychological distance (Yule 1996, 13). The role play perspective (Piwek, 2008) was combined with the (free style) dialogue (Niebaum, Macha 2006, 11–50; Löffler 2003, 40–52). In addition, gestural deixis was examined. Broadly speaking, gestural deixis refers to deictic expressions whose comprehension requires some sort of audio-visual information. A simple example is an object which is pointed at and referred to as ‘this’ or ‘that’. However, the category can include other types of information than pointing, such as direction of gaze, tone of voice, and so on.

3.2 A dialogue game

According to Piwek, Beun, Cremers (2008), who researched deictic demonstratives in Dutch, one of the methods to examine the differences in use between distal and proximal demonstratives is a *dialogue game*. They have proposed to define such dialogue game in terms of four components/parameters (Piwek, Beun, Cremers 2008, 11). A dialogue game consists of:

1. A set of participants;
2. An initial state of play;
3. A joint public goal state, which the participants are supposed to achieve;
4. A role function, which assigns to each of the participants its entitlements, prohibitions and abilities to access.

In the present paper this method was applied as follows:

1. The set of participants consists of two subjects.
2. In the initial state all the participants (pairs) are separated and located in different places. They are facing the same referents to be located. One of the participants is located closer to the objects or subjects to describe, the other one is located further. The participants have been informed about their tasks in the pre-test briefing and have been given oral instructions ensuring the possibility to ask questions if necessary.
3. The goal state is achieved when all the subjects and objects around the pair are located and these locations are understood correctly.
4. One of the participants is assigned the role of an interviewer (the first speaker, further referred to as S1). The other participant is assigned the role of an interviewee (the second speaker, further referred to as S2). Both S1 and S2 can point at and observe all objects and subjects present on the researched location. They are allowed to talk with each other by using gestures.

3.3 Participants and material

In total, 11 participants (1 man, 10 women), all native Lithuanian speakers aged 20–22 took part in the experiment. All the participants were students. They were asked to talk in standard Lithuanian. One instructor explained the process and asked students to answer the questions using Lithuanian demonstratives when describing objects and persons. Students were grouped in pairs and exchanged roles. At first, one person of the pair was an interviewer, while the second one was an interviewee; then they exchanged roles. The experiment was carried out in the Cathedral Square, Vilnius, where two situations were staged: 1) the interviewer asked to localize objects seen in the Cathedral Square or around it; 2) the interviewer asked to describe all the people who were passing by or doing something in the Cathedral Square. In total 33 video films were recorded, each 1-2 minutes long (in total about 50 minutes of video material). All participants gave their consent to participate and be video-recorded.

3.4 The method of data analysis

At first unsuitable material was rejected. Videos in which participants tried to artificially use all three Lithuanian demonstratives (*šis*, *tas* and *anas*) even though it was enough to use two (*šis* and *tas*), were considered to be inappropriate material³. The collected data was decoded, transcribed and analysed. Attention has been paid to the use of demonstratives *šis*, *tas* and *anas*, the current physical place of participants, gesture use and descriptions of localization. The use of demonstratives was analysed and divided into two groups: a) demonstratives which locate objects and subjects in space (physical distance); and b) demonstratives which express the speakers' opinion upon objects and subjects.

4. The Lithuanian System of Demonstratives

4.1 Results: Physical Proximity and Distance

Physical proximity. In the majority of cases, the Lithuanian pronoun *šis* as a 'proximal' and *tas* as a 'distal' to express physical distance were used. Physical proximity was expressed in both games (locating objects and identifying people), e.g.:

- (11) *Čia* *tiek* *daug* *žmonių.*
Pavyzdžiui, *šitas* *vaikas* *atrodo* *toks*
 for example this.NOM.M child.NOM.M seem.PRS.3 such.NOM.M
džiaugsmingas.
 joyful.NOM.M
 'There are so many people here. For example, **this** child seems so joyful.'

In the example (11) S1 points with a head gesture at an approaching child, who is relatively close in comparison with people standing or moving further. Therefore, physical proximity is lexicalized with the Lithuanian pronoun *šis*.

- (12) *Bet* *kokia* *graži* *ši* *pora!*
 but what.NOM.F beautiful.NOM.F this.NOM.F couple.NOM.F
 'How beautiful **this** couple is!'

In the example (12) S1 uses body movement and eye contact (see Figure 2) to locate the referent (which is an approaching beautiful couple) in this statement. Physical proximity is also expressed with the lexeme *šis*. This combination of a pronoun and a gesture helps participants to locate the subject and to share information.

³ E.g. S2 while referring to a distal subject/object chooses the demonstrative pronoun *tas*, but in a moment changes it to *anas*. Such cases were not included into the research as unclear ones.

Figure 2. Physical proximity expressed by the pronoun *šis* and a body gesture.

Physical distance. In almost all cases (except one, which will be explained further) physical distance was lexicalized with the Lithuanian pronoun *tas* and specified by different gestures.

- (13) S1: *O* *kaip* *tau* ***tas*** *bokštas?*
 and how you.DAT that.NOM.M tower.NOM.M
 ‘And how do you find **that** tower?’
- S2: ***Tas*** *bokštas* *tikrai* *atkreipia*
 that.NOM.M tower.NOM.M certainly attract.PRS.3
dėmesį.
 attention.ACC.M
 ‘**That** tower certainly attracts attention.’

In the given example participants are talking about the tower of the Cathedral Square, which is quite a distance from them. They are both using the pronoun *tas* which is followed by a hand gesture pointing to the tower to locate the object.

In the next examples (14), (15) the same hand gestures are used. In the example (14) a hand gesture is used in combination with the distal Lithuanian pronoun *tas*: S1 uses a hand gesture pointing at a bookstore (a different referent); S2 does not use any gesture as the location of the bookstore is clear after the question is asked. In the example (15) (see Figure 3) the pronoun *tas* in a combination with a hand gesture was used in the answer; the hand gesture points at the Amberton hotel and helps S1 comprehend the situation:

(14) S1: *O tas? O tas knygyņas?*
 and that.NOM.M and that.NOM.M bookstore.NOM.M
 ‘And **that**? **That** bookstore?’

S2: *Manau, kad to knygyno vaizda
 think.PRS.1 that that.GEN.M bookstore.GEN.M view.ACC.M
 labai gadina plakatas.
 very spoil.PRS.3 poster.NOM.M*
 ‘I think that the view of **that** bookstore is spoiled by a poster’

(15) S1: *Kokiamė pastate labiausiai norėtum apsilankyti?*
 ‘Which building would you like to visit?’

S2: *Labiausiai norėčiau apsilankyti tame viešbutyje,
 mostly want.CON.1 visit.INF that.LOC.M hotel.LOC.M
 nes ten yra labai gražu
 because there be.PRS.3 very beautiful.NOM.N
 ir ten daug žvaigždžių lankosi, kiek
 and there many celebrity.GEN.PL.F visit.PRS.3 as
 aš žinau.
 I.NOM know.PRS.1*

‘I would like to visit **that** hotel, because it is very beautiful inside and, as far as I know, lots of celebrities visit it.’

Figure 3. Physical distance expressed by the pronoun *tas* and a hand gesture.

Sometimes the distal Lithuanian pronoun *tas* is specified by a head movement pointing at the referent, e.g. in the example (16), where S1 asks his question and turns his head to show S2 the subject of discussion:

- (16) S1: *O* *kaip* *manai,* *ką* *daro* ***tas***
 and how think.PRS.2 what.ACC do.PRS.3 that.NOM.M
vyras *su* *žaliu* *maišu?*
 man.NOM.M with green.INSTR.M bag.INSTR.M
 ‘And what do you think, **that** man with a green bag is doing?’
 S2: *Fotografuoja skulptūrą.*
 ‘He is taking a picture of a sculpture.’

A binary opposition of physical proximity and distance is evident when S1 and S2 are locating different subjects in the same conversation. In the current case different Lithuanian pronouns (*šis* ‘proximal’ and *tas* ‘distal’) are chosen. After examining the next dialogue (example (17)), it is quite clear, that the choice of demonstratives is affected not only by the location of the referents (the bell tower and the building), by visual accessibility of the referents, but most importantly, by the need for contrast to perceive location of referents correctly, e.g.:

- (17) S1: *O* ***tas*** *baltas?*
 and that.NOM.M white.NOM.M
 ‘And what about **that** white one?’
 S2: ***Tas*** *man* *patinka.* *Bet* *dėmesį*
 that.NOM.M I.DAT like.PRS.3 however attention. ACC.M
vis tiek *labiausiai* *atkreipčiau* *į* ***šią***
 still mostly pay.CON.2 to this.ACC.F
varpinę. *Ir* *į* ***tą*** *pastatą.*
 bell tower.ACC.F and to that.ACC.M building.ACC.F
 ‘I like **that** one. However, I would pay attention mostly to **this** bell tower. And to **that** building.’

As bell tower was located closer to S2 and the other building was at a distance from S2, he selects this opposition of the corresponding Lithuanian pronouns and shows contrast to S1.

Changing physical distance. The results of the current research also confirmed that the choice of demonstratives is affected by visual accessibility of the referents. The analysis showed that in some cases during the ongoing conversation the same referent is pointed at by a different pronoun. For example, when referring to an object or subject, S1 chooses the proximal pronoun *šis*, while S2 chooses the distal pronoun *tas*. Several reasons can determine the choice: 1) the choice depends on the location of the speakers (example (18)): S1 is standing closer to the referent; S2 is standing further from the referent; 2) the referent is moving at the moment of the actual dialogue (examples (19), (20)).

In the example (18) S1 and S2 are identifying the same referent which is a woman they both see. S1 stands closer to the referent and selects the proximal

Lithuanian pronoun *šita* (see Figure 4: S2 stands behind the camera, further from the referent; S1 stands in front of S2, closer to the referent). As S1 does not use any gesture, she describes the referent and uses a description *su ilga kasa* ‘with a long braid’. S2 wants to be sure about the referent, thus she tries to specify the information (uses a description *su raudonu šaliku?* ‘wearing a red scarf?’), but instead of the proximal pronoun *šita*, she uses the distal pronoun *ta*. The choice was influenced by the location of S2 – she stands at a distance from the referent in comparison with S1.

- (18) S1: *Įdomu, kurgi eina šita*
 interesting.NOM.N where go.PRS.3 this.NOM.F
moteris, su ilga kasa.
 woman.NOM.F with long.INSTR.F braid.INSTR.F
 ‘I wonder where **this** woman is going, the one with a long braid.’
- S2: *Ta moteris, su raudonu šaliku?*
 this.NOM.F woman.NOM.F with red.INSTR.M scarf-M.INSTR
 ‘**That** woman, wearing a red scarf?’

Figure 4. The referent (people) is closer to the participants.⁴

In the examples (19) and (20) the referents are moving, hence attention is paid to the movement, not to the position of the participants. In the example (19) the participants identify the same referent, which is a group of people they both see (see Figures 5 and 6). The situation is complicated due to the group changing its location (moving), and the participants want to be clear about the referent. S1 asks a question and tries to identify the location of the group by using the proximal pronoun *šiuos*. S2 answers the question and specifies her answer by moving her body to point at the referent. However, S2 chooses to use the distal Lithuanian

⁴ No pictures, where both speakers are seen, were made. These pictures are snap shots made when the video was paused. S1 and S2 change their roles which results in just one of them being seen on the screen: in case S1 is seen, S2 stands behind the camera and vice versa. This performance was taken into consideration while analysing different contexts, e.g. if S1 stands in front of S2, it means S1 stands closer to the referent, and S2 is further from the referent. The position was taken into consideration when it was needed.

pronouns *tą*, *tiedu* and *tas*, because the referent (the group) has changed its position during the actual conversation and moved forward. This example is opposite to the example (18), while according to the positions of the speakers different pronouns should be used in the example (19): S1 should have used the distal pronoun and S2 should have selected the proximal Lithuanian pronoun. The choice was influenced by the evident change of the referent's location.

(19) S1: *Kotryna, ką manai apie šiuos žmones?*
 Kotryna.VOC.F what.ACC think.PRS.2 of this.ACC.PL
 people.ACC.PL

‘Kotryna, what do you think of **these** people?’

S2: *Apie tą merginą juodu paltu? Graži. Bet tiedu, kur eina šalia, na, nežinau. Tas kažkoks suglebęs.*
 about that.ACC.F girl.ACC.F black.INSTR.M coat.INSTR.M
 beautiful.NOM.F but those two.NOM.DU that go.PRS.3
 side by side well NEG.KNOW.PRS.2 that.NOM.M guy.NOM.M
 some.NOM.M flabby.PTCP.NOM.M

‘About **that** girl in a black coat? Beautiful. But the two **that** are walking side by side, well, I do not know. **That** guy seems flabby.’

Figure 5. The referent (people) is closer to the participants.

Figure 6. The referent (people) is further comparing to the previous figure.

A very similar dialogue was recorded, where a location of a different referent was identified. In the example (20) localization is also complicated due to the referent (a man) changing his location (moving): when S1 utters a sentence, the referent is approaching S1 and S2, and when S2 starts her sentence, he is moving away from the participants.

- (20) S1: *Šitas* *vyras* *į* *mus* *žiūrėjo,*
 this.NOM.M man.NOM.M to we.ACC look.PST.3
 nes mes atrodome labai keistai.
 because we.NOM look.PRS.PL.1 very weird
 ‘This man looked at us, because we look very weird.’
- S2: *Aš tikiu, kad mes atrodome keistai.*
Tu *turėjai* *omeny* *tą* *vyrą?*
 you. NOM have.PST.2 mind.LOC.M. that.NOM.M man.NOM.M
 ‘I do agree that we look weird. You are talking about **that** man?’

The pronoun *anas*. According to Rosinas, the Lithuanian pronoun *anas* belongs to the system of direct pointing pronouns (demonstratives). It belongs to a space (spatial) deixis and enters the ternary system of demonstratives in standard Lithuanian. *Anas* is a ‘distal’ pronoun and performs as a deictic. In addition, *anas* is a member of the opposition ‘proximal’ (*šis, šitas*) / ‘distal’ (*anas*) (Rosinas 1996, 58–59).

In this experiment only one dialogue with the Lithuanian pronoun *anas* was recorded (see example (21)).

- (21) S1: *O už katedros, yra kalnas.*
 ‘And behind the cathedral, there is a hill.’
- S2: *Kuris kalnas?*
 ‘Which hill?’
- S1: *Va,* *anas.* *Tai* *ten* *yra*
 over there that.NOM.M it there be.PRS.3
Gedimino *pilis* *viršuje.*
 Gediminas.GEN.M castle.NOM.F top.LOC.M
 ‘Over there, **that one**. There is Gediminas Castle on the top of it.’

The only case when a participant, S1, has chosen the so-called distal pronoun *anas*, was due S2 question. This dialogue shows that S2 has not identified the object as there were two hills in front of them. To be specific, S2 asks to repeat which hill is the object of discussions. Only then S1 uses the distal pronoun *anas* together with a hand gesture to point. The purpose of this usage is to draw attention, to define, to explain correctly.

Summary. To sum up, it is necessary to pay attention to the so-called distal Lithuanian pronoun *anas*. It is quite clear that in spoken Lithuanian the proximal/distal opposition is maintained by different pronouns. To lexicalize proximity native Lithuanian speakers choose the pronoun *šis, šita*. However, the first choice

to express distance in Lithuanian is the pronoun *tas*, *ta*, not *anas* as it was stated in previous studies. Second, as the choice of demonstratives also depends on the need for contrast: in some cases participants interpret themselves as one reference point in face-to-face communication.

4.2 Results: Psychological Proximity and Distance

Yule suggests classifying deictic structures on the basis of psychological distance. According to this classification, deictic words are classified into psychologically close and psychologically distant. He explains this classification as follows: a place from the speaker's perspective may be determined both physically and psychologically. Physically close objects are usually perceived as psychologically close; something that is physically distant is generally considered as psychologically distant, for example, *tas žmogus ten* 'that man over there'. However, there may be a reverse option, when the speaker is physically close to the object, but he expresses it as if it was psychologically distant, e.g. the speaker utters *man nepatinka tos kriaušės* 'I do not like those pears' while eating these pears (Yule 1996, 12–13).

Psychological proximity. The results of this study show that the participants of the experiment usually felt psychologically close to the location where action took place (the Cathedral Square). This might be the main reason why examples of psychological distance were absent in the researched material. In the example (22) S1 and S2 try to identify the buildings they see around, both of them describing the buildings at a distance by using the Lithuanian proximal pronoun *ši*, *šie* (plural) and a hand gesture (see Figure 7):

- (22) S1: *Vilte, kas visi šie pastatai*
 viltė.VOC.F what all.NOM.PL.M this.NOM.PL.M building.NOM.PL.M
aplink mus, ir ką manai
 around we.ACC and what think.PRS.2
apie šią aukštą varpinę?
 about this.ACC.F high.ACC.F bell tower.ACC.F
 'Viltė, what are all **these** buildings around us, and what do you think about **this** high bell tower?'
- S2: *Ši varpinė jau yra kiek*
 this.NOM.F bell tower.NOM.F already be.PRS.3 bit
apgriuvusi, tačiau ši varpinė
 collapse.PTCP.NOM.F but this.NOM.F bell tower.NOM.F
yra Vilniaus simbolis. Pats gražiausias.
 be.PRS.3 Vilnius.GEN.M symbol.NOM.M
 'This bell tower is already a bit aged, but **this** bell tower is a symbol of Vilnius. The most beautiful one.'

Figure 7. The referent at a distance is identified by the pronoun *ši*.

In the example (23) S1 and S2 are talking about the public toilet in a distant hotel and S2 also uses the proximal Lithuanian pronoun *šitam*. As in the example (15), a hand gesture clarifies the meaning.

(23) S1: *Kur aš galėčiau rasti viešąjį tualetą?*

‘Where could I find a public toilet?’

S2: *Iš tikrųjų pasakysiu paslaptį – va šitam
in fact tell.PRS.2 secret.ACC.F here this.LOC.M
viešbutyje.
hotel.LOC.M*

‘I will reveal you a secret – over here in **this** hotel.’

In the example (24) S1 and S2 are describing a bell tower, which is also at a distance comparing to their location. A hand gesture in combination with the proximal pronoun *šitas* points at the referent (see Figure 8). One of the reasons of this usage is psychological proximity, the other is a need for contrast. As the speakers perceive the location of the bell tower in comparison with other buildings behind, they might be drawing this contrast in their minds and using proximal pronouns.

(24) S1: *Kas yra šitas pastatas?*
what.NOM be.PRS.3 this.NOM.M building.NOM.M

‘What is **this** building?’

S2: *Šitas pastatas, kiek aš žinau,
this.NOM.M building.NOM.M as I.NOM know.PRS.2
yra varpinė.
be.PRS.3 bell tower.NOM.F*

‘**This** building, as far as I know, is a bell tower.’

Figure 8. S2 points at a distant referent and uses the proximal pronoun *šitas*.

Summary. It is evident that psychological proximity is dominating in dialogues in comparison with psychological distance. There might be several reasons for that: 1) the participants felt psychologically close to the location where action took place, even to the city where the Cathedral Square is located (Vilnius); 2) they did not feel any negative emotions about the people and buildings they were discussing. When the demonstrative pronoun *tas, ta* gets the meaning of proximity from a psychological perspective, it becomes equal to the proximal pronoun *šis, ši* (see Table 1).

Demonstrative + gesture	Meaning
<i>Šis, ši</i>	‘proximal, distal’
<i>Tas, ta</i>	‘distal’
<i>Anas, ana</i>	‘distal’

Table 1. The meanings of demonstrative Lithuanian pronouns.

5. Conclusion

The present research aimed to verify by means of experiment whether the Lithuanian system of demonstratives is ternary as it is stated or whether it has changed. This study dealt with two problematic issues. First, frequency of usage of the pronoun *tas* in face-to-face communication to indicate an object that is not close to the speaker instead of *anas* was evaluated, and second, psychological distance was considered in spoken Lithuanian.

The research of demonstratives *šis*, *tas* and *anas* has shown that the choice of pronouns is more complex than was expected. The experiment has shown that spatial opposition does have an effect on the choice of Lithuanian demonstrative pronouns and the native Lithuanian participants try to maintain this opposition even when the distance is changing. However, distance might not be the only aspect that influences the choice of demonstratives. Psychological aspects play a very important role here as well. The occurrence of the pronoun *anas* ‘other’ just once during experiment suggests that there is no need to use it, while the pronoun *tas* in spoken Lithuanian functions as the main distal pronoun. That leads us to the raised hypotheses of this paper.

1. This study confirmed that the pronoun *anas* is very rare in face-to-face communication; as an exophoric demonstrative it is the marked member of the Lithuanian system of demonstratives. The pronoun *anas* loses its position to refer to distal objects/subjects (the meaning ‘non-proximate (far)’) and starts to get a new meaning in spoken Lithuanian which is ‘specifying’.
2. This study confirms the second hypothesis that the Lithuanian system of pronouns tends to be binary rather than ternary (see Scheme 2). The proximal pronoun *šis* is opposite to the distal pronoun *tas*, not the distal pronoun *anas*.

Scheme 2. The current system of Lithuanian demonstrative pronouns.

3. The third hypothesis was confirmed: the choice of demonstratives is affected not only by the location of the referent, visual accessibility of the referent or the need for contrast. The psychological aspect is also very important:
 - 3.1 From a psychical perspective the distal Lithuanian pronoun *tas* is neutralized by the distal pronoun *anas*. Both of them have the meaning of ‘distal’.
 - 3.2 From a psychological perspective the proximal pronoun *šis* can be neutralized by the distal pronoun *tas*. Both of them gain the meaning of ‘proximal’.

Abbreviations

ACC	accusative
COND	conditional mood
DAT	dative
DU	dual
F	feminine
FUT	future
GEN	genitive

IMP	imperative
INF	infinitive
INSTR	instrumental
LOC	locative
M	masculine
N	neutrum
NEG	negation
NOM	nominative
PL	plural
PRS	present
PTCP	participle
PST	past
VOC	vocative

References

1. Ambrazas, Vytautas (ed.). 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. The fourth revised edition. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Bühler, Karl. (1934/1982). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart & New York: Fischer.
3. Bühler, Karl. 1990. *Theory of language. The representational function of language*. Translated by Goodwin, Donald Fraser. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
4. Churchward, Maxwell C. 1953. *Tongan Grammar*. London: Oxford University Press.
5. Coventry, Kenny R. et al. 2008. Language within your reach: near-far perceptual space and spatial demonstratives. *Cognition*. 108 (3), 889–895.
6. Diessel, Holger. 2005. Distance contrasts in demonstratives. *World atlas of language structures*. Haspelmath, Martin, Dryer, Matthew, Gil, David and Bernard Comrie (eds). Oxford: Oxford University Press, 170–173. Available: <http://www.personal.uni-jena.de/~x4diho/Distance%20contrasts.pdf> [Date of access 18.09.2016.].
7. Enfield, Nick J. 2001. ‘Lip-pointing’: A discussion of form and function with reference to data from Laos. *Gesture*. 1, 185–21.
8. Fillmore, Charles J. 1982. Towards a descriptive framework for spatial deixis. *Speech, place and action: Studies in deixis and related topics*. Jarvella, Robert J., Klein, Wolfgang (eds). London: Wiley, 31–59.
9. Fricke, Ellen. 2007. *Origo, Geste und Raum. Lokaldeixis im Deutschen*. Berlin, New York: De Gruyter.
10. Halliday, M. A. K, Ruqaiya, Hasan. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
11. Huang, Yan. 2006, *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
12. Keinys, Stasys (eds.). 2011. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. The sixth (the third electronic) edition. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006. Available: <http://dz.lki.lt/>.
13. Levinson, Stephen C. 2004. Deixis. *Handbook of pragmatics*. Horn, Laurence R., Ward, Gregory (eds). Oxford: Blackwell, 97–121.
14. Löffler, Heinrich. 2003. *Dialektologie: Eine Einführung*. Tübingen: Narr.

15. Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. McNeill, David. 1992. *Hand and Mind: What Gestures Reveal About Thought*. Chicago: University of Chicago Press.
17. Niebaum, Hermann, Macha, Jürgen. 2006. *Einführung in die Dialektologie des Deutschen*. Tübingen: Niemeyer (= Germanistische Arbeitshefte 37).
18. Piwek, Paul et al. 2008. 'Proximal' and 'distal' in language and cognition: evidence from deictic demonstratives in Dutch. *Pragmatics*. 40(4), 694–718.
19. Rosinas, Albertas. 1988. *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslo.
20. Rosinas, Albertas. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
21. Ulvydas, Kazimieras (ed.). 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. 1. Vilnius: Mintis.
22. Yule, George. 1996. *Pragmatics*. New York: Oxford University Press.

Kopsavilkums

Raksts veltīts vietas deiksam lietuviešu valodā (norādāmo vietniekvārdu gadījumam). Vietas deikss dažādās valodās tiek leksikalizēts ar dažādām vārdsķirām: vietas apstākļa vārdiem (angl. *here* 'šeit' un *there* 'tur'), darbības vārdiem (angl. *go* 'iet' un *come* 'nākt'), kā arī norādāmajiem vietniekvārdiem (angl. *this* 'šis' un *that* 'tas'). Norādāmos vietniekvārdus *šis* 'šis' un *tas* 'tas' parasti uzskata par deiktiskiem. Piem., *šis namas* 'šis nams' un *tas namas* 'tas nams' norāda tuvumu un tālumu no runātāja. *Šis* sauc par proksimālo deiksu, bet *tas* – par distālo. Dažādās valodās ir 3 vai 4 norādāmo vietniekvārdu atšķirību veidi (pēc proksimālās-distālās dimensijas). Vairāki Lietuvas autori norāda, ka lietuviešu valoda ir starp tām, kurās ir trīsdaļīgas norādāmo vietniekvārdu sistēmas: *šis* ir proksimāls deikss, *anas* – distāls, bet *tas* tiek izmantots, lai norādītu gan proksimālo (*pie runātāja*), gan distālo (*tālu no runātāja*) objektu. Šī pētījuma mērķis ir, pamatojoties uz eksperimentāliem datiem, pārbaudīt, vai lietuviešu valodas norādāmo vietniekvārdu sistēma ir trīsdaļīga, vai tā tiek mainīta. Šajā rakstā pievērsta uzmanība diviem problemātiskiem gadījumiem. Pirmkārt, pārbaudīta vietniekvārdu *tas* un *anas* izmantošana tiešā saziņā un, otrkārt, novērtēts psiholoģiskais attālums. Pētījums apstiprina, ka vietniekvārds *anas* tiešā komunikācijā ir sastopams ļoti reti, tas sāk iegūt jaunu nozīmi lietuviešu valodā. Lietuviešu valodas norādāmo vietniekvārdu sistēma ir bināra, nevis trīsdaļīga: proksimālais vietniekvārds *šis* tiek pretstatīts distālajam vietniekvārdam *tas*, nevis *anas*. Norādāmo vietniekvārdu izvēli ietekmē arī psiholoģiskais aspekts ne tikai referenta atrašanās vieta, referenta vizuālā pieejamība un kontrasta nepieciešamība.

Kur tev sāp? – Where does it hurt?
Location and impersonal predicates referring
to body parts in Finnish and Latvian
Kur tev sāp? – Ķermeņa daļas, vieta un bezpersonas
predikāti somu un latviešu valodā

Marja Leinonen

University of Helsinki

E-mail: *marja.leinonen@kolumbus.fi*

This article describes the non-canonical syntactic constructions of NPs and third person singular verb forms that express physical sensations, typically pain, in a certain body part. The starting point is Finnish, where impersonal constructions with NPs in the partitive or local cases form the centre of this semantic field. The test sentences, stemming from typological research material, are compared to their equivalents in Latvian. The results show that in Latvian, the nominative predominates, although locatives are used as well. Of the immediate linguistic neighbours of Latvian, Estonian follows the same strategy, while Lithuanian verbs of pain, which have received much attention, resort mostly to accusatives and locatives. In the broader Finnic field, the cognate languages express this using partitive NPs, while Russian employs a great deal of body parts in the locative and accusative, but also in the nominative. If an outside influence on Latvian and Estonian is considered, German seems to be the likeliest candidate, though there as well, locatives are a natural means for expressing sensations deep within the body.

Keywords: body-part location; impersonal constructions; areal typology; Finnish; Latvian; Baltic language area.

1. Introduction

Typological research on verbs expressing pain evolved during the 2000s and now covers a considerable number of languages. One of them is Finnish, for which Russian linguists collected data in the form of extensive questionnaires that were filled by two Finnish linguists, Ahti Nikunlassi and myself. One result of this work is an article by the former (Nikunlassi 2013). For Latvian, no comparable study has been conducted thus far. The aim of this paper is to fill the gap for the part of constructions resorting to impersonal predicate verbs. In both Finnish and Latvian, impersonal (third person singular) verb forms are used to signify physical and mental sensations or states that are located in specific organs of the human body. Most of the sensations concerned are indeed so-called pain verbs, but less unpleasant sensations can be coded this way as well. The Finnish corpus contained over forty verbs of the former type, while the latter, e.g. ‘ears tickling’, ‘eyes being dazzled’, ‘skin being chafed’, were not included at the time (Leinonen, MS). In this paper, the semantics and syntax of the relevant structures in these languages will be compared. The theoretical basis is the framework of the above-mentioned research, prior research in Finnish linguistics, and subsequent research

on Lithuanian, with one exception: defining the semantic role of the body part as stimulus (Reznikova et al. 2012; Holvoet 2016, 104) does not feel intuitively convincing, at least when it is non-nominative. The empirical basis is our data (AN & ML) along with additional data from Finnish websites, a Latvian electronic corpus (*The Balanced Corpus of Modern Latvian (Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas korpuss*, available at www.korpuss.lv)), and a questionnaire presented to native Latvian speakers residing in Finland. In addition, the constructions are compared with the languages of the Baltic region: Latvian, other Finnic languages, Lithuanian, Russian, and German.

2. The constructions for expressing verbs of pain

In the typology of semantic case frames (Reznikova et al. 2012, 444–446), the constructions of verbs of pain consist of:

1. a body part, which can be expressed as:
 - a) a locative phrase: (German) *Es saust mir in den Ohren* ‘my ears buzz’, *Es beisst mir in den Augen* ‘My eyes smart’, (Russian) *Kol'nulo v boku* ‘There was a twinge in my side’;
 - b) the theme, or subject of an intransitive verb: (German) *Mir schmerzt der Kopf* ‘My head aches’, (Russian) *U menja bolit golova* ‘My head aches’, *Vchera u menja ochen' bok kolol* ‘Yesterday my side smarted a lot’, (Estonian) *Mul pea valutab* ‘ibid.’;
 - c) a stimulus, or initiator of the pain situation, the subject of a transitive verb: (Serbian) *Boli me ruka* (hurt.PRS.3SG I.ACC arm.NOM) ‘My hand hurts me’.
2. an experiencer, which can be expressed:
 - a) in the dative: (German) *Mir schmerzt der Kopf* ‘I have a headache’;
 - b) by a possessor – an oblique object or a possessive pronoun, or a possessive construction (Russian, Estonian, above);
 - c) as a patient – direct object: (Serbian, above).
3. a reason, conceptualized as a causer or source:
 - a) causer of the sensation, expressed as a subject: (French) *La lumière me fait mal aux yeux* ‘The light gives me pain in the eyes’;
 - b) source, as an oblique object, or a prepositional group: (Russian) *Golova bolit ot stressa* ‘My head aches from stress’.

3. Finnish impersonals with body parts

In Finnish grammar, the class of so-called impersonal verbs include, among other types, *tuntekusverbit* – verbs of sensation – which are separated from *tunnekausatiivit*, causatives of feeling, although some verbs can be used in both functions. The verbs of sensation cover both those verbs of pain that have been objects of recent research, and less serious states and processes of the organism, – though they are mostly more unpleasant than not. In the following, I shall discuss both verbs of pain and verbs of other physical sensations.

The Finnish verbs of sensation to be discussed collocate with animate nouns, which co-occur with body parts of inalienable possession. The animate noun has

the form of the possessor of the body part (adessive, partitive or genitive), and when omitted, it refers to the speaker or the implied author of the discourse. The body part is either in the partitive, which is one of the object cases in Finnish, or in a locative case (inessive, illative, elative); thus, the verb is always in the incongruent third person singular (Iso suomen kielioppi 2004, 458). The unmarked word order in Finnish clauses is theme-initial. If only the body part is expressed, it is the theme:

- (1) *Pää-tä* *huima-a / särke-e.*
 head-PART feel-PRS.3SG / hurt-PRS.3SG
 'I feel dizzy / My head hurts.'
- (2) *Jalka-a* *kuti-tta-a.*
 leg-PART tickle-CAUS-PRS.3SG
 'My leg tickles/itches.'

If the experiencer-possessor is expressed, it is the natural topic and occurs clause-initially. It commonly occurs in the adessive:

- (3) *Minu-lla* *särke-e* *pää-tä.*
 I-ADE hurt-PRS.3SG head-PART
 'My head hurts.'

Genitive experiencers, however, are quite rare:

- (4) *Voi olla, että minu-n koske-e pää-hän, koska en syö lihaa.*
 can be that I-GEN hurt-PRS.3SG head-ILL because I.NEG eat meat.
 'It may be that my head hurts, because I do not eat meat.'
 (keskustelu.suomi24.fi>Ruoka ja juoma>Vegaaniruoka, 9.7.2016)

The genitive is in such cases called „dative-genitive”, since it appears in other impersonal constructions of non-controlled states as well, cf. *minun/minulla on kylmä* (I.GEN/ADE is cold.NOM) 'I am cold'.

Partitive experiencers are fairly common:

- (5) *Minu-a* *pistä-ä* *vasempa-an* *kylke-en.* ' '
 I-PART stab-PRS.3SG left-ILL side-ILL
 'I have a stitch in my left side.' (Nikunlassi 2013, 265)

The verbs with partitive body parts cannot be used with experiencer partitives, as intuitions do not allow two partitive arguments in the same predication: **Minua* (PART) *särkee päätä* (PART).

Use of the local cases is dictated by the valency of the verb:

Illative:

- (6) *Minu-n* *koske-e* *silmi-in.*
 I-GEN hurt-PRS.3SG eyes-ILL
 'My eyes hurt.'

(quizlet.com; a study set for translating from Finnish into Russian = *u menja boljat glaza* 'at me hurt eyes'; 9.7.2016)

- (7) *Koske-e-ko* *sinu-lla* *jalkoi-hin?*
 hurt-PRS.3SG-Q you-ADE feet-ILL

‘Do your legs hurt?’

(quizlet.com; same as above, = *u tebja boljat nogi?* ‘at you hurt legs?’)

- (8) *Pää-hän/vatsa-an* *koske-e/sattu-u.*

head-ILL /stomach-ILL hurt-PRS.3SG

‘My head / stomach hurts.’

Kylke-en *pistä-ä.*

side-ILL sting-PRS.3SG

‘I have a stitch in the side.’

Inessive:

- (9) *Jos* *korv-i-ssa* *soi,* *joku* *ajattelee* *sinua.*

if ear-PL-INE ring.PRS.3SG someone thinks of you

‘If your ears ring, someone is thinking about you.’

(mtv.fi/lifestyle/tunteet/artikkeli/...meilta-ja.../3195408, 9.7.2016)

- (10) *Silm-i-ssä* *mustene-e.*

eye-PL-INE blacken-PRS.3SG

‘It becomes black in my eyes.’

Elicative:

- (11) *Sydäme-stä* *otta-a.*

heart-ELA take-PRS.3SG

‘There is a pain in my chest.’

The case of the body part is determined by the original valence of the verb or of the specific verb construction. Some are homonyms of concrete meanings of „touching” (*koskea, sattua, pistää* + illatives), while those with partitives are mostly homonyms or metaphorical extensions of transitives (*särkeä* ‘to break’) or causatives (*kuti-tta-a* ‘to tickle’ < *kutiaa* ‘itches’ (PRS.3SG), no infinitive). In most cases, a nominative of stimulus/causer may be added, in which case the construction is close to an active sentence with a subject:

- (12) (*Metsä on täynnä elämää, välistä oikein*)

wood is full life-PART, sometimes really

korv-i-a *särke-e* *kaikki* *se* *meteli* *ja* *riekkuminen.*

ear-PL-PART hurt-PRS.3SG all that noise.NOM and hullabaloo.NOM.

‘The wood is full of life, sometimes my ears ache from all that noise and hullabaloo.’

(tiinanpatikointi.blogspot.com/... tossua-toisen-eteen-rengon-pääjärv... 9.7.2016)

Less often, the stimulus is in the elative:

- (13) *Jalko-j-a alko-i särke-ä paljo-sta seisomise-sta.*
 leg-PL-PART begin-PRS.3SG hurt-INF much-ELA standing-ELA
 ‘My legs began to ache from much standing.’
 (www.suomisanakirja.fi, s.v. *särkeä*)

A three-fold valence is possible for some of these verbs; with an impersonal usage (14), a „normal” transitive construction with a partitive object (15), and an intransitive usage with a nominative subject (16):

- (14) *Jalko-j-a-ni arista-a.*
 leg-PL-PART-POSS.1SG be-sore-PRS.3SG
 ‘My legs feel sore.’
- (15) *Hän arist-i olkapää-tä-än.*
 s/he feel-sore-PRS.3SG shoulder-PART-POSS.3
 ‘He was very careful with his shoulder’. (because it was sore)
 (www.sanakirja.org, s.v. *aristaa*)
- (16) *Haava arista-a.*
 wound-NOM feel-sore-PRS.3SG
 ‘The wound feels sore.’

Stating that most of the verbs of pain in Finnish are impersonal Nikunlassi (2013, 257) classified them into basic and derived verbs. The basic verbs are not associated in native speakers’ intuitions with a metaphorical transfer from other verbs – although for some, such a connection is evident. Such basic verbs include: *särkeä* (‘hurt’, < ‘break’), *pakottaa* (‘ache’, < ‘force’), *kolottaa*, *jomottaa*, *kivistää* (‘ache’), *vihloa* (‘stinging ache’) + partitive; and *sattua*, *koskea* (‘hurt’, < ‘touch’), *ottaa* (‘hurt’, < ‘take’) + illative, the latter occurring also with elative. These meanings also allow a nominative subject-causer (see above example (12)). The derived verbs are metaphorical extensions of verbs signifying destruction or deformation, including burning, pressure, and loud noise (ibid. 265).

Certain verbs collocate with only certain body parts, e.g., *kolottaa* (about the bones, back), *kivistää* (about the head, heart), *jomottaa* (about the head), *vihloa* (about a tooth), whereas the most general verbs *koskea*, *särkeä*, *sattua* signify a pain anywhere in the body (Nikunlassi 2013).

There is a great variety of metaphorically based derived pain verbs. For example, for the heart: *sydäntä* (PART) *ahdistaa*, *jäytää*, *kalvaa*, *pusertaa*, *raastaa*, *riipoo* (all signify various degrees and kinds of continuing pain), *kouristaa*, *riipaisee*, *viiltää* (signify a stronger sudden pain), *kylmää*, *jätää*, *hyytää* (signify degrees of a freezing sensation). Unpleasant sensations in the stomach are a multitude as well: *vatsaa/vatsassa* (PART or INE) *kiertää*, *korventaa*, *kouraisee*, *kouristaa*, *korventaa*, *kääntää*, *myllertää*, *pistelee*, *polttaa*, *vääntää*... (twist, grab, wring, scorch, turn, churn, prick, burn, wrench...) (Leinonen MS).

3.1. Nominative vs. non-nominative body parts

In Finnish, the nominative can be used for the body part with some of these verbs in the meaning of bodily sensation: *korvat soivat* ‘ears-NOM ring-PRS.3PL’; *luut kolottavat* ‘bones-NOM ache-PRS.3PL’; *hammas vihloo* ‘tooth-NOM cut-PRS.3SG’. Nikunlassi (2013, 270) states that only the verbs *särkeä*, *pakottaa*, *jomottaa* and *kivistää* (various ways of aching) are always impersonal. However, the situation is not stable. For example, an online dictionary gives the following example:

- (17) *Jala-t* *alka-vat* *särke-ä*
 leg-PL.NOM begin-PRS.3PL hurt-INF
 ‘(My) legs begin to ache’ (www.suomisanakirja.fi, s.v. *särkeä*)

According to my intuitions, there should be a partitive: *jalkoja alkaa särkeä*. However, the example clearly shows that the original transitive meaning of the verb is entirely lost, since the predicate verb here agrees with ‘the legs’, a subject that hardly can be thought of as an agent. Nikunlassi (2013, 271) finds such a use colloquial, and mentions only an occasional use of nominative body-part for the verb *vihloa*:

- (18) *Viisaudenhammas* *vihloo* *taas.*
 wisdom_tooth.NOM ache.PRS.3SG again
 ‘The wisdom tooth is aching again.’

The question remains as to what this nominative should be called semantically. In the article cited at the beginning, it was called stimulus, source of the pain. To me, it seems that such a usage would simply confuse the issue, as there is also a reason/cause, usually well separate from the body part. Why not call it theme, as it would then be comparable to other non-volitional nominatives?

If the verb allows a nominative alongside the oblique case, as with *soida* ‘to ring’, the subject nominative seems to be preferred in atemporal sentences, e.g., in the definition of tinnitus:

- (19) *Jokaise-n* *korva-t soi-vat* *joskus.*
 everyone-GEN ears-NOM ring-PRS.3PL sometimes
 ‘Everyone’s ears ring sometimes.’ (www.tinnitusyhdistys.fi/3)

The non-nominative rather refers to a concrete sensation in a certain situation – this is apparently the case with all impersonal predicates in a minimal context.

4. Latvian

In Latvian, comparable studies have not been conducted. The grammatical form of the body part co-occurring with third person singular has been treated in one study (Freimane 2008). Physical and mental processes and sensations or states are expressed using the possessive dative construction, the third person form (Latvian does not differentiate between third person singular and plural), and the

body part either in the nominative (as in 20) or, in a few instances, in the locative case (as in (20) and (21)):

(20) *Man tumst ac-is.*
 I.DAT darken.PRS.3 eyes-NOM.PL
 ‘My eyes go black.’

(20’) *Man tumst ac-īs.*
 I.DAT darken.PRS.3 eyes-LOC.PL
 ‘My eyes go black.’

(21) *Zēn-am sāp sird-ī.*
 Boy-DAT hurt.PRS.3 heart-LOC
 ‘The boy has a pain in his heart.’

According to Freimane (2008,127, 134), the nominative defines the location of the sensation exactly, whereas with the locative, the place of the sensation is less extensive or concretely defined: *sāp kakls, mugura – kaklā, mugurā* ‘hurts throat. NOM, back.NOM’ – ‘hurts throat.LOC, back.LOC’. Apparently, the author finds that the stimulus/cause is present in the context implicitly, or it is an indefinite ‘something’.

In order to investigate the usage, a questionnaire with Finnish impersonal constructions was presented for translation to three native Latvian speakers. In their answers, the nominative predominates. Support for the choices was sought in the Latvian electronic corpus in the *The Balanced Corpus of Modern Latvian*. Below, the results of the corpus are exemplified, if they differ from the answers of the informants:

Nominatives:

(22) *Silmi-ā kirvelee, hāikāisee. = Ac-is grauž, žilbst.*
 eyes-PART smart are-dazzled eyes-NOM.PL smart.PRS.3 be_dazzled.PRS.3
 ‘Eyes smart, are dazzled.’

(23) *Kāsi-ā paleltaa. = Rok-as salst.*
 hands-PART is-cold hands-NOM.PL cold.PRS.3
 ‘Hands are cold.’

(24) *Hammas-ta sārkee. = Zob-s sāp.*
 tooth-PART aches tooth-NOM ache.PRS.3
 ‘Tooth aches.’

(25) *Kurkku-a kuristaa. = Kakl-s žņaudz-as.*
 throat-PART chokes throat-NOM choke.PRS.3.REFL
 ‘Throat is tight (chokes).’

(26) *Poski-a polttaa. = Vaig-i deg/svilst.*
 cheeks-PART burn cheeks-NOM.PL burn/flare.PRS.3
 ‘Cheeks are burning/flaming.’

The constructions with nominatives were used for ‘eyes going dark’, ‘mouth getting dry’, ‘feet tickling’, ‘face feeling hot’, ‘head aching’.

Locatives:

Apparently, locatives in Latvian are used for sensations that are felt within the body, as opposed to on the surface:

(27) *Korva-an, kylke-en pistāā.* = *Aus-ī dur, sān-ā/sān-os dur-as/dur.*
 ear-ILL side-ILL stings ear-LOC sting, side-LOC/LOC.PL sting-(REFL-)PRS.3
 ‘X stings in my ear, I have a stitch in the side.’

(28) *Rinta-a pakottaa.* = *Krūt-īs spiež/žņaudz.*
 chest-PART aches chest-LOC.PL press.PRS.3
 ‘My chest aches (feels pressed).’
 (dictionary La-Ru s.v. *spiest*: *Man pakrūtē spiež.*)

(29) *Nenā-ān pistelee.* = *Degun-ā durst-ās/kņudina/kņud.*
 nose-ILL prickles nose-LOC prick-(REFL-) PRS.3
 ‘My nose prickles /itches.’

Several Latvian constructions were given for the following inner body sensations; the locative refers specifically to a sensation inside the body part:

(30) *Sydāmeštā ottaa.* = *Sird-ī dur.*
 heart-ELA takes heart-LOC stab.PRS.3
 ‘I have a pain in my chest.’

(31) *Korvi-ssa soi.* = *Aus-is/aus-īs džinkst/zvana.*
 ears-INE ring ears-NOM/LOC.PL tingle/ring.PRS.3
 ‘My ears tingle/ring.’

(32) *Vatsa-a turvottaa, vāntāā, kouristaa* =
 stomach-PART swells, turns, gripes
Vēder-s piepūties, griež.
 ‘stomach-NOM is swollen, x turns my stomach’
 ‘My stomach is swollen / x turns my stomach.’

(33) *Vatsaa korventaa, kiertāā.* = *Vēder-ā dedzina/griež-as.*
 stomach-PART burns/turns stomach-LOC burn/turn-PRS.3.REFL
 ‘I have stomach cramps.’

(34) *Kurkku-a kutittaa.* = *Kakl-s/kakl-ā niez.*
 throat-PART tickles throat-NOM/throat-LOC tickle.PRS.3
 ‘My throat tickles.’

A further impersonal use was found in the bonito corpus for the verb *smelgt* ‘to smart, to ache’, with a locative:

(35) *Viņam varbūt nedaudz smeldza pakrūt-ē par*
 he.DAT maybe a_bit smart.PST.3 belly-LOC PREP
pamestaj-iem bērniem.
 abandoned-DAT.PL child-DAT.PL
 ‘He had a bit of a bellyache because of the abandoned children.’
 (Jānis Kalve. *Skrīviņu sakraments* 2005; www.korpuss.lv)

An example with *pulsēt* ‘throb’:

- (36) (... *drēbes un āda ir vienādi pelēkas,*) *deniņ-os* *pulsē.*
 clothes and skin are equally pale, temple-LOC.PL throb.PRS.3
 ‘The clothes and the skin are equally pale, the temples throb.’
 (Inga Ābele. *Sniega laika piezīmes* 2004; www.korpuss.lv)

And for the verb *kutēt* ‘to tickle’ (cf. example (2)) above):

- (37) [*ceļš...*] *jau sašūpoja mašīnu, viegli pameta gaisā tā,*
 road already rocked the car, lifted lightly into the air so
ka Kic-ei nokutēj.a vēder-ā, tad...
 that Kice-DAT tickle.PST.3 stomach-LOC then
 ‘The road already rocked the car, lifted it lightly into the air, so that it tickled
 in Kice’s stomach, then...’
 (Inga Ābele. *Akas māja* 1999; www.korpuss.lv)

Accusatives:

There were a few metaphorical impersonals with transitive valency (ACC) retained:

- (38) *Henke-ā salpaa.* = *Elp-u aizsit.*
 breath-PART closes breath-ACC close.PRS.3
 ‘My breath is stopping, choking.’
- (39) *Luita kolottaa.* = *Kaul-us lauž.*
 bones-PL.PART aches bone-ACC.PL break.PRS.3
 ‘My bones ache.’
- (40) *Kurkkua ärsyttää.* = *Kairina kakt-u.*
 Throat-PART irritates irritate.PRS.3 throat-ACC
 ‘My throat is irritated.’

In *The Balanced Corpus of Modern Latvian*, there are no accusative body parts with these verbs, except *kaulus laužt*, which seems to be common:

- (41) *Man bez tām viņas drēbēm uzreiz bezmiegs*
 I.DAT except those.DAT her.GEN clothes.DAT.PL suddenly insomnia.NOM
un kaul-us lauž.
 and bone-ACC.PL break.PRS.3
 ‘Without those clothes of hers I get suddenly insomnia and my bones ache.’
 (Pēteris Pūrītis. *Jansona istaba* 2006; www.korpuss.lv)

However, an example cited in an article by Holvoet (2016, 99), does show an accusative:

- (42) *Izmeklējumi taču jāveic, jo*
 Examinations however must-make for
nabadziņam galv-u plēš pušu.
 poor-man.DAT head-ACC tears apart
 ‘An examination is needed, for the poor devil’s head is torn apart.’

Holvoet (ibid. 98–99) calls the phenomenon „demoted agent”.

Impersonal sentences without the body part are used with these transitive verbs, often with a qualifying adverb:

- (43) *Citas sievietes atkal pēc operācijas saka – vai, kā sāp! Es pat*
 other women again after operation say oh how hurt.PRS.3 I.NOM even
rok-as nevaru pacel-t, kā man spiež un sāp.
 hands-ACC.PL not_can.PRS.1SG lift-INF how I.DAT press.PRS.3 and hurt.PRS.3
 ‘Some women again after operation say: Oh, how it hurts, I cannot even lift
 my hand, how it presses me and hurts.’
 (Zane Nikodemusa. *Vai esam silikona paaudze*; www.korpuss.lv)

5. Verbs of sensation, without body part

Somewhere between body-part sensations and feelings are the constructions of experiencer + sensation. In Finnish, causative verbs in 3SG and partitive experiencers (animate, topic) replicate the productive construction of causatives of feeling, which have been the subject of research: Siirainen (2001) has studied the derivational processes of verbs of emotions, e.g. *suuttua – suuttuttaa* ‘to get angry’ – ‘to anger someone’. The causative with the suffix *-tta-* is used in the construction NP-PART + V-TTA-3SG, e.g. *minua suuttuttaa* ‘I feel angry’, which determines its meaning as a non-controlled feeling, attributed to the speaker (or the subject of discourse, from whose point of view the narrative develops) (Siirainen 2001, 168). This extremely productive means of impersonalization can base its correlation on verbs, nouns and adjectives as well. Similarly in our case, the verbs of physiological sensations are correlated with (if not directly derived from) verbs or nouns of the same root:

- (44) *Minu-a nuku-tta-a.*
 I-PART sleep-CAUS-PRS.3
 ‘I feel sleepy.’ (< *nukkua* ‘to sleep’, *nuku-tta-a* ‘put to sleep’)

The model also applies to such physiological sensations as ‘yawning’ (*haukotella – haukotuttaa/haukottaa*), ‘hiccupping’ (*nikotella – nikottaa*), ‘laughing’ (*nauraa – naurattaa*), ‘crying’ (*itkeä – itkettää*), ‘being thirsty’ (< *jano* ‘thirst’) *janottaa*, ‘being hungry’ (< *nälkä* ‘hunger’) *nälättää*, ‘being nauseous’ *oksentaa – oksettaa*, etc.

There are other verbs for sensations for which a derivational relationship is harder to find, such as *hiukoa/hiukaista* ‘to feel hungry’, *huimata* ‘to feel dizzy’, *yököttää, ällöttää, kuvottaa* ‘to feel nauseous’, etc.

In Latvian, the choices for constructions with the corresponding verbs of sensations are a dative-possessor either with the third person and a deverbal noun, or with an impersonal reflexive verb and the infinitive:

- (45) *Man nāk miegs. Man grib-as gulē-t.*
 I.DAT come.PRS.3 sleep.NOM I.DAT want-PRS.3.REFL sleep-INF
 ‘I am sleepy.’

Further answers of my informants to the above constructions resorted to deverbal nouns, often *plurale tantum*, cf. above:

- (46) *Man nāk smiekl-i, vēmien-s, žāv-as,*
 I.DAT come.PRS.3 laughter-NOM.PL vomiting-NOM yawning-NOM.PL
drebuļ-i, žag-as.
 shudders-NOM.PL hiccups-NOM.PL
 ‘I feel like laughing, vomiting, yawning, shuddering, hickuping.’

For a few basic sensations, there are specific impersonal verbs:

- (47) *Man salst, slāp-st.*
 I.DAT freeze.PRS.3 thirst-PRS.3
 ‘I am cold, thirsty.’

Both physical and psychological conditions are expressed using impersonal verbs with experiencer datives, but the causer/stimulus is in the nominative: *riebties* ‘to loathe’, *dergties* ‘to be disgusted with sth’, *sāpēt* ‘to ache’, *smelgt* ‘to smart’, *šķīst* ‘to seem’, *veikties* ‘to succeed, to have luck’, *patikt* ‘to please’, *rūpēt* ‘to be worried about sth’, *gribēties* ‘to feel like doing sth.’, etc.

The experiencer dative is also used with the copular verbs *būt* ‘to be’, *tikt* ‘to become’, *tapt* ‘to become’, *kļūt* ‘to become’ and adverbs: *bērnā ir bail* ‘the child is afraid’, *slimniekam kļūst labāk* ‘the patient is getting better’, *klausītājiem bija interesanti* ‘it was interesting for the listeners’.

6. Neighbouring languages

6.1. Baltic: Lithuanian

Unlike the corresponding constructions in Latvian, constructions with verbs of pain in Lithuanian have drawn the attention of several linguists. The obvious reason is the present heightened interest in oblique participants.

The Finnish PART + V construction appears to be similar to the Lithuanian construction. The possessor-dative is used in Lithuanian to encode the animate experiencer of the sensation. The verb is monopersonal third person, and the body part is usually in the accusative, or in some dialects in the nominative (Bjarnadóttir 2014, 9–10).

Standard Lithuanian:

- (48) *Man skauda galv-q.*
 I.DAT ache-PRS.3 head-ACC
 ‘I have a headache.’

Modern Lithuanian dialect:

- (49) *Sopa gi vis-i gal-ai.*
 hurt.PRS.3 PARTICLE all-NOM.PL end-NOM.PL
 ‘It hurts everywhere.’

In Old Lithuanian texts, the nominative is the main case used:

- (50) *Sopa* *galwa[...]* *skaūst* *ingstai*.
 hurt.PRS.3 head-NOM hurt.PRS.3 kidney-NOM.PL
 ‘Head is hurting [...] kidneys are hurting.’

A locative or prepositional phrase is also possible (Seržant 2013, 190):

- (51) *Man* *skauda* *šon-e*.
 I.DAT ache.PRS.3 side-LOC
 ‘It hurts in my side.’

The case frame dative – accusative is unique in Lithuanian for this semantic group of verbs, comprising two types of verbs. First, there are pain-specific verbs, which can be used without naming the body part. The dative denoting the affected person is licensed by the verb itself.

- (52) *Ligoniui* *skauda*.
 patient.DAT hurt.PRS.3
 ‘The patient is in pain.’

The second group is called derived pain constructions. The number of such verbs denoting pain is high. For ‘aching’, Bjarnadóttir lists 45 verbs (with derived senses, covering the various complaints given above for Finnish – no doubt closer scrutiny would produce just as much in Finnish dialects), and 4 verbs for ‘itching’. Some are rare, dialectal or archaic. Obviously, this semantic field is important, and the pattern is productive. The common factor is „physiological inconvenience”.

The sources of the derived pain verbs denote pricking, butting, poking, sticking, planting, digging down, biting, cutting, cleaving, splitting, slicing, peeling, tearing, gnawing, eating, prodding, hulling, shelling, burning, squeezing, pinching, screwing, breaking, hitting, and dragging. The characterizations for the Finnish verbs, „destruction, deformation, pressure”, would no doubt cover most of them. Metaphorization, and conceptualization of the construction as a state or a condition are probably applied universally. For this purpose, the pain-specific verbs are suitable, whereas the derived pain verbs may be better suited to denoting a pain that occurs once and then passes (Bjarnadóttir 2014, 13).

Lately, three other linguists have turned their attention to the pain verb constructions of Lithuanian, with varying theoretical descriptions and opinions on which construction is the original one. As Bjarnadóttir (2014) explained, Holvoet (2013) refers to the Obliqueness Hierarchy: accusative marking on the body part is due to an obliqueness adjustment, as an intransitive subject next to a dative argument (with certain subject properties) creates a mismatch, which is resolved by introducing the accusative. Seržant (2013) explains the accusative in terms of a more general drift from a non-canonical nominative object towards a canonical accusative-marked object. The drift is supported by the impact of the originally causal pain verb type (e.g., *durti* ‘sting’). Piccini (2008) argues that the accusative marking of body parts is the original case, and that the nominative is an innovation – the dative is not an experiencer but an external possessor, and the body part is the

experiencer and subject in the construction. She compares the construction with accusative experiencers in other constructions.

Bjarnadóttir (2014, 7–8) argues that the correct approach is Construction Grammar, where we find a lexicon-syntax continuum in which every part is treated as a construction. It is a symbolic unit, an association of structure and meaning. Since there is variation between nominative and accusative body parts in dialects and Old Lithuanian, Bjarnadóttir finds that the derived, originally transitive verbs serve with their accusative objects as a source construction for extension, thus retaining the accusative in the new meaning as well. The accusative, which Bjarnadóttir calls subject, may even be extended to the sphere of pain-specific verbs, which originally collocated with nominative subjects. Thus, the solution is similar to that of Seržant's, though sidestepping the idea of canonical forms. Extension, metaphorization, and productivity of language are the key concepts here. Besides, more general suggestions fail to explain why this extension concerns only verbs of pain and not other semantic fields.

6.2. Finnic and Finno-Ugric languages

The **Finnish** constructions have a possessor-adessive (less frequently genitive) to whom the inalienable body part belongs, while the body part is marked either with the partitive – the prototypical object case of durative processes, – or locative case with the case frame having been inherited from the original concrete verb. The causer-reason, if present, occurs in the nominative or the elative. In closely related Finnic languages, the situation varies somewhat.

Estonian does not fully resort to the impersonal frame, although partitive experiencers and causatives of feeling belong to the basic experiencer sentence models. Thus, the body part occurs in the nominative: *Mul pea valutab* I.ADE head.NOM hurt.PRS.3SG ‘My head aches.’ The causer is a normal source (elative) or subject (nominative): *pea valutab suurest lärmist* (head.NOM hurts big.ELA noise.ELA) ‘My head aches from the big noise’, or *suur lärm paneb pea valutama* (big.NOM noise.NOM makes head.ACC hurt.INF) ‘The big noise gives me a headache’ (Helle Metslang, p.c.). However, locative cases are also used, just as in Finnish and in Latvian. Rätsep (1978, 78, 107) lists the sentence models of Estonian, and in the group LOC + V, in addition to meteorological verbs, there is the only case of ‘physiological inconvenience’ *süda iiveldab* or *iiveldab* (heart.NOM sickens / sickens) ‘I feel sick, like vomiting’. In the group (N-NOM) + V there are the examples *südame all pööratab* (heart.GEN below dizzies) ‘I feel dizzy’; *rinnus pistab* (chest.INE stabs) ‘There is a stabbing in my heart’; *kõrvus kumiseb* (ear.INE hums) ‘My ears are humming’. The dictionary shows such examples as *ihus pistis* (skin.INE prickled) ‘My skin prickled’, *kõris pitsitab* (throat.INE constricts) ‘My throat is constricted’, *südame alt pigistab* (heart.GEN below tightens) ‘It tightens below my heart’ (SVSSK 2003 s.v. *pistää, pistellä, kuristaa, ahdistaa*).

In **North-East Estonian dialects**, which have had contacts with the more eastern Finnic languages, e.g., Votic and Finnish, the body part appears in the partitive: *pääd kivistä* (head.PART aches) ‘I have a headache’ (cf. Finnish *päätä kivistää*, *ibid.*), *sütand valutata* (heart.PART hurts) *ibid.* (Must 1987, 288; Lindström 2012, 33).

Votic employs the partitive body part with adessive experiencer: *Mill vajvęttaB vattsa* (I.ADE hurts stomach.PART) ‘My stomach hurts’ (Markus, Rožanskij 2011, 222).

Vepsian has taken the transitive model to the utmost, with the body part in the genitive, the case of the total object: *hibjan sibatav* (skin.GEN itches) ‘My skin itches’, *minei kohtun kibištav* (I.ADE stomach.GEN hurts) ‘My stomach hurts’ (Grünthal 2015, 67, 255, 262: ‘cognitive-somatological verbs of feeling’; a usage first noted in Kettunen 1943, 240–241).

Karelian shows both partitive and genitive for body parts: *suonda vedelöv* (vein.PART draws) ‘I have a cramp’, *peän huimoav* (head.GEN feels-dizzy) ‘My head feels dizzy’, *hengen ahistav* (breath.GEN presses) ‘I am short of breath’ (Ahtia 1938, 3, 11 /kaino.kotus.fi.digitointi/pdf/Ahtian_lauseoppi.pdf).

The impersonal use of verbs of pain extends even to the eastern relatives of these languages, e.g., Komi (Luchina 2011).

Livonian: The two examples in the extinct Salaca Livonian written down by J. A. Sjögren in 1846 show a nominative body part with an agreeing verb: *min pää kienslu-b* (ich-Genetiv-Akkusativ Kopf lärmern-PRS) ‘I feel dizzy’, *ame-d podu-b* (Zahn-PL schmerzen-PRS) ‘(My) teeth ache’ (Salis-Livisch 2016, 223, 348). Thus, Livonian has followed the model presented by Latvian and Estonian.

6.3. Superstrate languages

Lindström (2012, 32) assumes that the modern Estonian nominative body-part construction may be due to an influence from the surrounding languages – i.e. Russian, German, and Latvian, – and that the partitive construction represents an older stage. As for the causatives of feeling, which in Finnish employ the impersonal construction with partitive experiencers, e.g. *Minua pelottaa* (I.PART frightens) ‘I am afraid’, the use of the corresponding constructions in Estonian without a stimulus, e.g. *Mind hirmutab* (I.PART frightens) ‘ibid.’, feels incomplete; the stimulus here is an obligatory argument, which may have its model in Russian or German as well.

In **Russian**, the constructions with both the nominative and accusative or locative + V.3SG are used to express pain in a body part: *spina/spinu lomit* (back.NOM/ACC hurts) ‘My back hurts’, *kol’nulo v boku* (stabbed PREP side.LOC) ‘There was a twinge in my side’, *u menja bolit golova* (PREP I.GEN aches head.NOM) ‘I have a headache’, *Vchera u menja ochen’ bok kolol* (yesterday PREP I.GEN very side.NOM hurt) ‘Yesterday my side hurt a lot’. However, locatives for certain phenomena are fairly common, e.g. *v grudi davit* (PREP chest.LOC presses) ‘There is a pressure in my heart’, *v gorle sadnit, peresohlo* (PREP throat.LOC smarts, got dry) ‘My throat smarts, has got dry’, *v glazah temneet* (PREP eyes darkens) ‘My eyes become dark’, *v viskah stuchit* (PREP temples pounds) ‘My temples pound’, *v noge sverbit* (PREP leg.LOC itches) ‘My leg itches’. There are different degrees of acceptability for different verbs (Reznikova et al. 2012, 456). In the conceptualization of their project, Bonč-Osmolovskaja, Rahilina and Reznikova (2007) state that typically, the Russian verbs of pain are used in constructions with unexpressed or non-nominative subjects. Apparently, much the same situation is found in other Slavic

languages (Bricyn et al. 2009; cf. the articles on Ukrainian, Polish, Serbian, Croatian).

For sensations of the experiencer without the body part, the constructions of accusative + V and dative + predicative adverb, and dative + reflexive V are commonly used: *ego korchit* (he.ACC convulse) ‘He feels convulsions’, *menja toshnit* (I.GEN feels-sick) and *mne toshno* (I.DAT sickening) both mean ‘I feel like vomiting’, *mne chihaetsja, zhevaetsja* ‘I feel like sneezing, yawning’.

As another candidate for the source of influence, **German** has also been proposed. In this language, both nominative and locative (PREP + N) body parts are found: (with the formal subject *es*) *es kratzt im Hals* (it scratches PREP throat) ‘My throat itches’, *mir schmerzt der Kopf* (I.DAT hurts head.NOM) ‘I have a headache’, *meine Augen beissen* (my eyes.NOM bite) ‘My eyes smart’ (Reznikova et al. 2012, 430, 445, 450; Reznikova 2009). If a model for the nominative body part use is required, it is rather German than Russian.

7. Conclusion

Finnish and Latvian apply possessive constructions of *esse* for the experiencer-possessor which is often left implicit. The body part represents inalienable possession, and the verb is of low semantic transitivity. A third argument, cause can be present. In Finnish, the body part in partitive, an object case, is very common and productive for metaphorical expressions of pain or lesser sensations. In Latvian, nominative for the body part predominates, and the locative is used for sensations within the body – as in Finnish as well. The accusative seems to be used in very few cases for body parts. It may be assumed that in all the languages discussed, locatives can be used in subjectless constructions.

In Latvian, there is no specific productive morphological means of creating verbs of sensation, or constructions of physical sensations. Reflexive verbs with dative experiencers often correspond to Finnish causatives. Physical sensations, without body parts but with dative experiencers, are expressed using a specific construction with *nākt* ‘to come’ and a deverbal noun.

Finnish and Lithuanian show similar strategies that deviate from the prototypical SAE Subject-Verb-Object type. In Finnish, no general verb of pain, comparable to Latvian *sāpēt*, Russian *bolet*, English *ache*, or German *schmerzen* has developed a personal usage, if we do not count the few examples with nominative subjects which can be found on the net for the verbs *särkeä*, *kolottaa*, *vihloa* and *aristaa*, possibly others as well.

In Lithuanian, the accusative plays the same role as the partitive in Finnish, when it refers to the body part with verbs of pain, and the usage appears to be just as productive.

Latvian deviates conspicuously from its Baltic neighbour by preferring the nominative, though the material is insufficient to justify any further conclusions. Is there a tendency towards canonical forms with a nominative subject in Latvian; a tendency towards one form – one meaning that is also apparent in the extension of accusative objects and nominative subjects into the sphere of former genitives with negation? Whether there was an original construction of pain verbs with accusative

at some earlier stage is not clear, though derived transitive verbs should naturally serve as a basis for metaphorization.

Locatives for body parts without subject nominatives are used in Finnish, Latvian, Lithuanian, Estonian, Russian, German, and probably in all the rest of the Finnic and Slavic languages.

In areal typology, Latvian has been grouped together with Estonian, as they seem to have experienced certain changes that are not found in their neighbours. Stolz (2001, 604), who studied the instrumentals and comitatives in Circum-Baltic languages, states that the similarity of Estonian and Latvian constructions must be due to Germanicization, as Latvian and Estonian have shared the same Germanic superstrate for several centuries. That is, these neighbouring languages have *not* influenced each other.

Abbreviations

ACC	accusative
ADE	adessive
CAUS	causative
DAT	dative
ELA	elative
GEN	genitive
ILL	illative
INE	inessive
INF	infinitive
N	noun
NEG	negative
NOM	nominative
PART	partitive
PL	plural
POSS	possessive
PREP	preposition
PRS	present
PST	past
Q	question particle
REFL	reflexive
SG	singular
V	verb

Sources of examples

1. Ahtia, Edvard G. 1938. *Karjalan kielioppi III (Lauseoppi)*. kaino.kotus.fi.digitointi/pdf/Ahtian_laueoppi.pdf.
2. *Angļu–latviešu vārdnīca / English–Latvian Dictionary*. 2002. Rīga: Avots.
3. Bricyn, Viktor M. et al. (eds). 2009. *Koncept bol' v tipologicheskom osveshchenii*. Kiev: Vidavničij Dim Dmitra Burago.

4. Grünthal, Riho. 2015. Vepsän kielioppi. *Hilfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen*. XVII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
5. Hurme, Raija, Malin, Riita-Leena, Syväoja, Olli. 1984. *Uusi suomi-englanti-suursanakirja*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY. Available: www.ilmainensanakirja.fi/sanakirja_suomi-englanti.
6. Kettunen, Lauri. 1943. Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia*. LXXXVII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
7. *Latviešu-krievu vārdnīca. Latyšsko-russkij slovar'*. 2002. Rīga: Avots.
8. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas korpuss (The Balanced Corpus of Modern Latvian)*. Available: www.korpuss.lv.
9. Leinonen, Marja (MS). *Metaphorical pain verbs and their use for emotional reactions*.
10. Markus, Elena B., Rožanskij, Filip I. 2011. *Sovremennyj vodskij jazyk*. II. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija.
11. Must, Mari. 1987. *Kirderannikumurre. Hääliline ja grammatiline ülevaade*. Tallinn: Valgus.
12. Reznikova, Tatiana I. 2009. Predikativy boli v nemeckom jazyke. *Koncept bol' v tipologičeskom osveshčenii*. Bricyn, Viktor M. et al. (eds). Kiev: Vidavničij Dim Dmitra Burago, 154–198.
13. Rätsep, Huno. 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. *Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Emakeele seltsi toimetised*. 12. Tallinn: Valgus.
14. *Salisch-Livisch*. 1. J. A. Sjögrens Manuskript. *Festschrift für Jens Peter Laut zum 60. Geburtstag*, Winkler, Eberhard, Pajusalu, Karl (eds). 2016. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. 87. Wiesbaden: Harrassowitz.
15. *Suomen kielen perussanakirja*. I–III. 2001. *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja*. 55. Helsinki: Edita, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Available: www.suomisanakirja.fi
16. *SVSSK = Suomi-viro-suursanakirja – Soome-eesti suursõnaraamat*. I–II. 2003. Tallinn–Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Eesti Keele Instituut.
17. Vahros, Igor', Ščerbakov, Antti. 1975. *Finsko-russkij slovar*. Moskva: Russkij jazyk.
18. Veisbergs, Andrejs (red.). 2003. *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca / The New Latvian–English Dictionary*. Rīga: EKLK.

References

1. Bjarnadóttir, Valgerður 2014. Emergence and spread of accusative marking of body parts in Lithuanian construction grammar account. *Baltu filologija*. XXIII (1), 5–28.
2. Bonč-Osmolovskaja, Anastasija A., Rahilina, Ekaterina V., Reznikova, Tatiana I. 2007. *Konceptualizacija boli v russkom jazyke: tipologičeskaja perspektiva*. Available: www.dialog-21.ru/digests/dialog2007/materials/html/12.htm.
3. Freimane, Inta. 2008. *Trešā persona latviešu verbu sistēmā*. LU Akadēmiskais apgāds.
4. Holvoet, Axel. 2013. Obliqueness, quasi-subjects and transitivity in Baltic and Slavonic. *The Diachronic Typology of Non-Canonical Subjects*, Seržant, Ilja A.,

- Kulikov, Leonid (eds). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 257–282.
5. Holvoet, Axel. 2016. Argument marking in Baltic and Slavonic pain-verb constructions. *Argument Realization in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 83–106.
 6. Lindström, Liina. 2012. Tundekausatiivikonstruktsioon eesti moodi. *Keel ja Kirjandus*. 1, 30–47.
 7. Luchina, Elena. S. 2011. Konceptualizacija boli v muzhevskom govore komi-zyrjanskogo jazyka. *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy Instituta lingvisticeskij issledovanij RAN*. VII, 3. Kazansky, Nikolai N. (ed.). Sankt-Peterburg: Nauka, 122–128.
 8. Nikunlassi, Ahti. 2013. Bolevye predikaty v finskom jazyke. *Lingvisticheskij bespredel – 2. Sbornik nauchnyh trudov k jubileju A. I. Kuznecovoj*. Agranat, Tatiana et al. (eds). Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 255–273.
 9. Piccini, Silvia. 2015. Transimpersonal construction in Lithuanian. Towards the emergence of split intransitivity. *Baltistica*. 2(1), 19–55.
 10. Reznikova, Tatiana et al. 2012. Towards a typology of pain predicates. *Linguistics*. 50, 3, 421–465.
 11. Seržant, Ilja A. 2013. Rise of canonical objecthood by the Lithuanian verbs of pain. *Baltic Linguistics*. 4, 187–211.
 12. Siirainen, Mari. 2001. Kuka pelkää, ketä pelottaa. Nykysuomen tunneverbien kielioppia ja semantiikkaa. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia*. 844. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
 13. Stolz, Thomas. 2001. On Circum-Baltic instrumentals and comitatives: To and fro coherence. *The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact. 2. Grammar and Typology*. Studies in Language Companion Series. Dahl, Östen, Koptjevskaja-Tamm, Maria (eds). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 591–612.

Kopsavilkums

Somugru valodās vērojama teikuma galvenā aktanta nekanoniska realizācija (ne-nominatīvs) ar trešās personas verbiem, kas lietojami personas fizioloģisko procesu un stāvokļa nozīmē. Personiskas piederības adesīvs nosauc cilvēku, savukārt partitīvs vai vietas locījumi nosauc vietu, ķermeņa daļu, orgānu, kur cilvēks jūt sāpes vai ko citu fizioloģisku. Šī pētījuma mērķis ir locījumu izvēle nolieguma teikumos somu un latviešu valodā, kā arī salīdzinājums ar citām Baltijas areāla valodām. Rakstā galvenā uzmanība veltīta latviešu valodas ķermeņa daļu nosaukumu locījumiem. Tiek izmantoti autentiski piemēri no latviešu valodas korpusa (daļlīteratūras) un tulkojumiem no somu valodas, ko veikusi neliela grupa Somijā dzīvojošu latviešu. Rezultāti parāda, ka latviešu valodā fizioloģisko procesu, sāpju vietas izteikšanā dominē nominatīvs, taču trešās personas verbs var būt lietots arī ar lokatīvu un akuzatīvu. Lietuviešu valodā konstrukcija (*man skauda galvą*, DAT + verbs + ACC) līdzīga somu valodai. Starp Baltijas jūras somugru valodām partitīvu (vai citu objekta locījumu, ģenitīvu) lieto valodas, kas atrodas uz austrumiem no igauņu valodas, kur situācija līdzinās latviešu konstrukcijām. Šajā nozīmē latviešu un igauņu valoda pieder pie vienas valodu grupas.

Requests, questions and space: evidence from Estonian, Latvian, Lithuanian, Finnish and Russian

Lūgumi, jautājumi un vietas nozīme igauņu, latviešu, lietuviešu, somu un krievu valodā

Renate Pajusalu, Birute Klaas-Lang, Karl Pajusalu

Institute of Estonian and General Linguistics

Faculty of Arts and Humanities

University of Tartu

Jakobi 2, 51014, Tartu

E-mail: *renate.pajusalu@ut.ee*, *birute.klaas-lang@ut.ee*,
karl.pajusalu@ut.ee

Andra Kalnača, Ilze Lokmane

Department of Latvian and General Linguistics

Faculty of Humanities

University of Latvia

Visvalža street 4a, Rīga, LV-1050

E-mail: *kalnaca@latnet.lv*, *ilokmane@latnet.lv*

This study is trying to answer the question of how does requesting differ in Estonian, Latvian, Lithuanian, Finnish and Russian. The data is elicited by written discourse completion tasks (DCT) in which native speakers of Estonian, Finnish, Latvian, Lithuanian and Russian were asked to complete the situations described by filling in appropriate requests or questions. Head acts of the sequences have been coded for relevant grammatical categories: syntactic type of the clause, morphological form of the verb (especially considering mood and tense), negation of the main verb, modal constructions and address form. In our data, the most typical head act of request in all studied languages is an interrogative clause containing a modal verb in the conditional mood. The aim of the study is to identify the main politeness strategies which are used in the studied languages to perform a question about location or request to move somewhere. Typical questions, however, have less conditional forms. In addition, in this article we compare these languages with respect to expressing motion events.

Keywords: politeness; requests; questions; modality; conditional mood.

1. Introduction

This study takes a crosslinguistic approach to two basic phenomena in human interaction – directive speech acts and spatial categorization – seeking similarities and differences in these domains in five languages from the Baltic Sea area, namely: Estonian, Finnish, Latvian, Lithuanian and Russian. We have undertaken

to investigate speakers' mental representations of (idealised) request scenarios, including spatial expressions, in each of these languages¹.

Requests and questions have been widely studied as basic and linguistically significant speech acts (e.g. Searle 1969; Ervin-Tripp 1976; Blum-Kulka, House & Kasper 1989; Taleghi-Nikazm 2006; Curl and Drew 2008; Ogiermann 2009; Kendrick & Drew 2014). This speech act is characterised by the intention of the speaker to get his/her interlocutor to do something. Questions can be distinguished from other directives through the intention to make the partner answer, while requests are connected with the intention to make the partner do something non-verbal. Requesting is a linguistic and cultural phenomenon, which constitutes a set of linguistic behaviour and is prone to contact influences.

Requesting and asking questions is closely connected with the field of (im) politeness (Brown & Levinson 1987; Mills 2003; Watts 2003; Curl and Drew 2008). From previous studies, it appears that the main grammatical inventory for formal requesting is the same for the five languages, and includes the use of: interrogatives, the honorific V-form, conditional mood, negation, mitigation, modal verbs and and/or expressions of politeness (e.g. 'please') and apology (e.g. Metslang 2004; Keevallik 2004 on Estonian; VISK 2008, §1661; Tanner 2012 on Finnish; Nītiņa, Grigorjevs 2013 on Latvian; Hilbig 2009; Čepaitienė 2007 on Lithuanian and Ogiermann 2009; Larina 2009 on Russian). However, these lexical and grammatical categories are not used in the same way across all five languages.

Conceptualization of space and motion is fundamental to human communication, and is widely studied, especially in cognitive linguistics (e.g. Talmy 2007). Languages vary in their expression of these categories, and we could assume that this means also their different categorization. The Thinking for Speaking hypothesis (Slobin 1996a) focuses on mental processes that occur during the act of formulating an utterance. This approach needs evidence of the ways in which speakers of different languages depict the same events in words. In this paper we compare spatial categories as expressed in requests and questions in the five languages.

2. Data and method

This study involves an analysis of a written discourse completion task (DCT), in which native speakers of Estonian, Finnish, Latvian, Lithuanian and Russian were asked to complete the situations described by filling in appropriate requests or questions. In this way we compiled a collection of typical requests and questions comparable across these five languages. Several studies have compared requests elicited by DCT's crosslinguistically (e.g. the classic CCSARP project in Blum-Kulka, House and Kasper 1989, but also recent studies comparing Russian and English in Larina 2009; English and Lithuanian in Hilbig 2009; English, German, Polish and Russian in Ogiermann 2009), but these languages of the Baltic Sea

¹ In a previous study (Pajusalu et al. in press), more detailed analysis of Estonian, Finnish, Lithuanian and Russian requests is presented and compared with French data. In this paper, Latvian data is added, as well as the analysis of spatial categories.

Region have not previously been compared in this way (except the part of the data published in Pajusalu et al. *in press*).

A questionnaire was designed to elicit data from native speakers (see Pajusalu et al. *in press* for a more detailed description of the method). The questionnaire consists of 10 scenario prompts. Respondents were asked to write down what they thought they might say in the situation described. The appendix presents the full questionnaire.

The scenarios were chosen to represent different levels of formality and imposition, including communication among friends (4, 6, 8), with strangers who are not obliged to react (3, 7) and with strangers who are obliged by their position to fulfil the request (2, 5, 9, 10). The survey includes scenarios which entail requests in a broader or narrower sense (1, 2, 3, 4, 5, 6, 10), and those which require questions (7, 8, 9). Some scenarios are written (1, 8, 10), including one text message, but mostly the scenarios as described would elicit oral communication (2, 3, 4, 5, 6, 7, 9).

Twenty native speakers each of Estonian, Finnish, Latvian, Lithuanian and Russian filled out the questionnaires. The Estonian and Russian respondents are students of the University of Tartu; Finnish speakers are students of the University of Helsinki, Latvians are students of the University of Latvia (Rīga), Lithuanians are students of the University of Vytautas Magnus (Kaunas)². Altogether, 200 written sequences were returned for each language. All of the respondents were humanities students, between 20 and 30 years of age. About 80% of the students in each group were female. Thus, the groups were comparable.

We coded the head acts expressing requests and questions (following the definitions of Blum-Kulka, House & Kasper 1989, 275–276) for sentence type, main verb type (modal / lexical), use of conditional mood, the negative particle and other relevant factors. For longer texts with several sentences, we coded the strongest request as the main one, assuming that pre-requests (e.g. *Would you have some time?* or *I have a problem*) are not main request sentences if there is a „real request” (*Could you check my translation?*) in the text as well. In some cases, the pre-request was coded as a main request sentence, but only if the text contained no stronger requests.

For the analysis of spatial categories, we chose scenarios 2 (Library), 3 (Airport) and 7 (Bus Station). All these scenarios have a motion event in their proposition: asking for a book in a library involves the intention to procure the book, asking for a lift to an airport involves the intention to move to the airport, and, similarly, asking for the location of a bus station involves the intention to go there. We therefore use texts from DCT-s as a parallel corpus of texts created for the same purpose. This kind of data should more clearly present differences in „thinking for speaking” than, for example, parallel corpora of translated texts. Methodologically, our approach resembles studies which compare the expression of spatial categories in picture-elicited narratives in different languages (e.g. Slobin 1996b; Pool, Pajusalu 2012), the main difference lying in the situational prompt, and the interactional nature of the elicited target.

² We would like to thank Pire Teras, Ineta Dabašinskienė, Reda Šmitaitė, Oksana Palikova, for help with the questionnaires, as well as all the respondents!

3. Results

3.1 Head act sentence type

The head requests in the responses included imperative, interrogative and declarative sentences. Table 1 shows the sentence types used in head speech acts, by language. Taken broadly, the responses are fairly uniform, as interrogatives are the prevailing sentence type in each of the languages. Some differences between the languages are evident in the use of imperatives: as reported in earlier studies, the proportion of imperatives used in requests increases in Europe from west to east (Ogiermann 2009). In our data, the Russian material has the highest proportion of imperatives, and the lowest is in the Finnish material. Hence, this is not a purely geographical phenomenon, but includes a cultural dimension. Finland may share the same east-west longitude as Estonia, Latvia and Lithuania, but its closest cultural connections, especially over the twentieth century, have been with Scandinavia, hence Finland's alignment as more „westward” in the request data should not be surprising.

Language	Interrogative		Imperative	Declarative	Total
	polar question	WH-question			
Estonian	117	36	27	20	200
Latvian	119	36	21	24	200
Lithuanian	108	39	21	32	200
Finnish	117	46	9	28	200
Russian	107	36	36	21	200

Table 1. Head acts according to sentence type, by language.

As interrogatives and the grammatical expressions they contain are discussed more thoroughly in the subsequent discussion (see examples 3, 4, 5, 6 below), here we present examples of imperatives (1) and declaratives (2) used with the aim of making a request.

(1) a. Estonian

Palun võta see raamat endaga kaasa. (Sc. 4)
 please take.IMP.2SG this book REFL.COM with
 ‘Please bring the book along with you.’

b. Latvian

Paņem, lūdzu, man to grāmatu. (Sc. 4)
 take.IMP.2SG please I.DAT this.ACC book.ACC
 ‘Please bring the book along with you.’

c. Lithuanian

Prašau, peržiūrėk mano siųstą dokumentą. (Sc. 6)
 Please look_through.IMP.2SG I.GEN send.ACC document.ACC
 ‘Please look through the document I sent.’

d. Finnish

Ota se kirja mukaan. (Sc. 4)
 take.IMP this book with
 ‘Take the book along.’

e. Russian

Voz'mi, požalujsta, zavtra s soboj knigu. (Sc. 4)
 take.IMP.2SG please tomorrow with REFL.INS book
 ‘Please bring the book with you tomorrow.’

Estonian, Latvian, Lithuanian and Russian each have expressions for making polite requests (*palun* (Est), *lūdzu* (Lat), *prašau* (Lith), *požalujsta* (Rus) ‘please’), which can be employed to make an imperative request suitable for various situations. Nevertheless, the imperative construction was not overly frequent in the responses in any of the languages in our study. Finnish does not have a truly analogous expression.

Declaratives were used to formulate requests slightly more often than imperatives. As shown in (2), declarative sentences were usually used semantically for expressing a need and were grammatically mitigated with the conditional mood.

(2) a. Estonian

Mul oleks vaja üht raamatut. (Sc. 2)
 I.SG.ADE be.COND need one.PRTV book.PRTV
 ‘I would need a book.’

b. Latvian

Es vēlētos nopirkt šos trīs vistas stilbiņus. (Sc. 5)
 I.NOM want.COND buy.INF this.ACC.PL three chicken.GEN leg.ACC.PL
 ‘I would like to buy these three chicken legs.’

c. Lithuanian

Norėčiau trijų keptų vištos šlaunelių. (Sc. 5)
 want.COND.1SG three.GEN.PL grilled.GEN.PL chicken.GEN leg.GEN.PL
 ‘I would like three grilled chicken legs.’

d. Finnish

Tarvitsisin tätä kirjaa. (Sc. 2)
 need.COND.1SG this.PRTV book.PRTV
 ‘I would need a book.’

e. Russian

Ja [...] hotela by polučit' spravku
 I.NOM want.PST COND get.PFV confirmation.ACC
o tom, .. (Sc. 10)
 about that
 ‘I would like to get written confirmation of ..’

According to previous studies, the clause type used in the head act is one of the most important grammatical features of requests. This is connected to the assumption that indirectness is relevant to the formulation of requests throughout Europe, and hence requests make use of interrogatives often more than imperatives. (see, e.g. Kerbrat-Orecchioni 2001; Metslang 2004; Čepaitienė 2007; Hilbig 2009; Ogiermann 2009; Larina 2009; Keevallik 2012; Tanner 2012).

Another important crosslinguistic difference is the extent to which the use of an interrogative on its own can mitigate a request. The languages included in the study at hand seem to all share the need for „supplementary” features in addition to interrogative clauses; Ogiermann (2009) calls them syntactic downgraders (tense, modal verb, negation). In the next section we analyse these.

3.2 Means for mitigation in the head act

Our material shows very diverse means used for the mitigation of requests and questions, including lexical means (modal verbs and other modal constructions, requesting and thanking particles, modal particles and others), morphological means (such as the conditional verb form) and negation. We may also tentatively count the plural form of address as a mitigator.

The results are more suggestive if we remove scenario 5 (Supermarket), as it may be considered a routine institutional request. Scenarios 7–9 (Bus station, Title and Engraving) can be distinguished pragmatically from the others, as they all involve a request for information, and hence elicit questions rather than canonical requests. The other six scenarios (1, 2, 3, 4, 6, 10) elicited more or less creative requests from the respondents, in the sense that they are unlikely to prompt a formulaic, ready-made request. These six scenarios are henceforth called creative request scenarios.

3.2.1 Conditional

While interrogatives are a typical feature of requests in all five languages, the conditional mood shows somewhat more varied usage. The conditional mood and modal verbs are considered to be markers of politeness in the linguistic tradition of all the languages included (for Estonian, see Metslang 1999; Pajusalu & Pajusalu 2004; for Finnish, Kauppinen 1999; for French, Kerbrat-Orecchioni 2005; for Lithuanian, Hilbig 2009; for Latvian, Nītiņa, Grigorjevs 2013; for Russian, Larina 2009; Ogiermann 2009).

As expected, the conditional verb form appears in the data from all the languages in the study as a mitigator of requests and questions. In Estonian, Finnish, Latvian and Lithuanian, the present conditional is a synthetic verb form, with a conditional affix added to the verb root or stem (*tee-ksi-n* (do-COND-1SG, Estonian), *tek-isi-n* (do-COND-1SG, Finnish), *darī-tu* (do-COND, Latvian), *norė-čiau* (want-COND.1SG, Lithuanian)). In Russian, the conditional is an analytic construction, formed with the particle *by*. Table 2 presents the numbers of head acts containing a conditional, by language and by scenario. We count each response once, regardless of how many conditionals it contains. We have also tallied conditionals in the scenarios eliciting creative requests separately, as these contain a proportionally greater number.

Amount of conditional verb forms	Creative requests (sc. 1, 2, 3, 4, 6, 10, total 120)	Questions (sc. 7, 8, 9, total 60)	Routine institutional request (sc. 5, total 20)	Total (200)
Estonian	74 (62%)	8 (13%)	3 (15%)	87 (44%)
Latvian	60 (50%)	17 (28%)	2 (13%)	79 (40%)
Lithuanian	88 (73%)	17 (28%)	8 (40%)	113 (57%)
Finnish	108 (90%)	13 (22%)	13 (65%)	134 (67%)
Russian	45 (38%)	3 (5%)	0	48 (24%)

Table 2. Numbers of requests with conditional mood in either the head act or the superordinate clause.

The main differences between languages can be seen in (a) the frequency of conditional forms overall, (b) which scenarios contain conditionals, and (c) whether the conditional appears only with modals or also with lexical verbs. The Finnish data contains the greatest number of conditionals, and the Russian data has the least. All the languages have more examples of conditionals in the creative request scenarios than in questions and routine requests. However, Russian and Latvian data reveal the lowest proportions (38% and 50% respectively) of conditional mood in creative requests, while Finnish has conditional mode in 90% of them. The Latvian and Estonian data are similar to the Russian data in very rare usage of conditional mood in the Supermarket scenario (5); Latvian and Lithuanian data share a relatively high percentage (28%) in questions (Sc. 7, 8 and 9).

The conditional forms were used primarily in modal constructions in all the languages under investigation. The examples in (3a-e) show interrogative sentences expressing requests with modal verbs in conditional form; these constitute the most frequent request type in each of the five languages.

(3) Interrogative sentences with conditional modal verbs:

a. Estonian

Kas te saaksite mind aidata? (Sc. 3)
 Q 2PL can.COND.2PL 1SG.PRTV help.INF
 ‘Could you help me?’

b. Latvian

Vai Jūs varētu aizvest mani līdz lidostai?
 Q you.NOM.SG can.COND drive.INF I.ACC to airport.DAT
 ‘Could you take me to the airport?’

c. Lithuanian

Gal galėtumėt mane nuvežti į oro uostą? (Sc. 3)
 Q.MOD can.COND.2PL I.ACC drive.INF into airport.ACC
 ‘Could you take me to the airport?’

d. Finnish

Voisitkohan mitenkään viedä minut lentokentälle? (Sc. 3)
 can.COND.2SG.Q.PRTCL somehow bring.INF I.ACC airport.ALL
 ‘Could you somehow take me to the airport?’

e. Russian

Ne mogli by vy menja otvezti? (Sc. 3)

NEG can.PST COND you.NOM.PL I.ACC ride.PFV.INF

‘You couldn’t take me to the airport, could you?’

3.2.2 Modal constructions

Modal verbs are regularly used as mitigators of requests presented in interrogative sentences in all five languages included in our study (see examples in 3). We have included both modal verbs and some semantically and pragmatically similar constructions in this count (e.g. ‘be possible’: *olla vöimalik* (Est), *olla mahdollista* (Fin), *byt’vozmožnym* (Rus), *būtu iespējams* (Lat), *būtu galima* (Lith)). Constructions expressing availability in terms of time and a broader disponibility, in terms of willingness, have also been considered modal constructions, as they often appear in the same positions and contexts.

Table 3 shows the numbers of modal constructions in interrogative sentences by language. Here we can see that a rather high proportion of interrogative requests in all five languages also involve a modal construction, Estonian, Finnish and Lithuanian having slightly more (75-78%) and Russian and Latvian slightly fewer (57-61%) modal constructions.

	Estonian	Latvian	Lithuanian	Finnish	Russian
Interrogative sentences	153	155	147	163	143
Modal constructions	120 (78%)	95 (61%)	112 (76%)	122 (75%)	82 (57%)

Table 3. Modal verbs and other modal constructions in interrogative requests and questions.

3.2.3 Past and future tense in the superordinate clause

One request mitigator used in the languages in our study is the past tense of the verb in the main clause preceding the request (e.g. *I wanted to ask...*). Here, tense is not used to signal the timing of the event, but rather attempts to create distance between the request itself and the presentation of it (example 4). The speaker seems to be showing that she or he has already considered the situation and is not making a request at the spur of the moment. Table 4 gives an overview of the use of the mitigating past tense in the main clause. None of the respondents used the past tense frequently, as the use of superordinate main clauses themselves is not frequent. The Lithuanian data nevertheless contain a considerable number of past-tense, speaker-oriented preceding main clauses.

	Estonian	Latvian	Lithuanian	Finnish	Russian
Past tense in pre-clause	5	2	22	2	2

Table 4. Past tense in preceding clauses.

(4) Past tense in pre-clause:

a. Estonian

Tahtsin küsida, et kas te graveerite ka. (Sc. 9)
 want.PST ask.INF COMP Q 2PL engrave too
 ‘I wanted to ask whether you engrave as well.’

b. Latvian

Gribēju jautāt, vai būtu iespēja eksāmenu nokārtot citu dienu. (Sc. 1)
 want.PST.1SG ask.INF Q be.COND possibility.NOM
 exam.ACC pass.INF another.ACC day.ACC
 ‘I wanted to ask whether would it be possible totake the exam another day.’

c. Lithuanian

Norėjau paklausti, ar jūs parduotuvėje kartais negraviruoja daiktų? (Sc. 9)
 want.PST.1SG ask.INF Q you.GEN.PL shop.LOC
 sometimes not_engrave.PRS.3 thing.GEN.PL
 ‘I wanted to ask whether one doesn’t engrave things..?’

d. Finnish

Ajattelin, että voisit-ko mitenkään heittää mua kentälle. (Sc. 3)
 I.PRTV airport.ALL
 ‘I wondered, could you somehow take me to the airport.’

e. Russian

Ja hotela sprosit’, v kakom zale možno naiti knigu. (Sc. 2)
 I.NOM want.PST.F ask.PFV.INF prep which room
 may find book.ACC
 ‘I wanted to ask which room one can find the book in.’

The Latvian data also has 10 uses of future tense in a pre-clause of request (example 5). In our data, this seems to be a special Latvian mitigation device, as there were no pre-clauses of this type in Lithuanian, where they would also be grammatically possible. In Estonian and Finnish there is no future expression of this kind at all, and in Russian the same function could be observed in perfective aspect, which we are not studying here.

(5) Latvian

Vai jūs pateiksiet, kur ir autobusa pietura? (Sc. 7)
 Q you.NOM.SG say.FUT.2PL where be.PRS.3
 bus.GEN stop.NOM
 ‘Would you say where is the bus stop?’

3.2.4 Negation

The status of negative polarity varies in the languages under consideration. The total amount of negatives used across all the material is given in Table 5. Finnish respondents did not use negative constructions at all. Estonian and Lithuanian respondents only used the negative in a few instances (see 6a and 6c). Negative polarity can be seen to be important in request formation in Russian, where, in addition to typical requests, respondents used negative constructions in Scenario 7 (Bus station, see 6d), which involved a question to a stranger. The Latvian data has more negative requests than in Estonian and Lithuanian, but much less than the Russian data.

Negative mitigation of requests and questions occurs primarily in interaction among strangers (cf. Mills 1992, 68). A large proportion of the negative constructions in the Russian data occurs in the most typical request construction, *ne mogli by vy* (given above, 3e), but negatives also occur in indicative clauses (as in 6e).

(6) Negative:

a. Estonian

<i>Ega</i>	<i>teiega</i>	<i>ei</i>	<i>oleks</i>	<i>võimalik</i>
Q.NEG	you.PL.COM	NEG	be.COND	POSSIBLE
<i>autoga lennujaama</i>		<i>saada?</i> (Sc. 3)		
car.COM	airport.ILL	get.INF		

‘It wouldn’t be possible to get to the airport by car with you, would it?’

b. Latvian

<i>Vai</i>	<i>jūs,</i>	<i>lūdzu,</i>	<i>mani</i>	<i>neaizvestu</i>
Q	you.NOM.PL	please	I.ACC	not_drive.COND
<i>uz lidostu?</i> (Sc. 3)				
to airport.ACC				

‘Couldn’t you drive off me to the airport?’

c. Lithuanian

<i>Ar</i>	<i>nerastum</i>	<i>man</i>	<i>minutės</i>
Q	not_find.COND.2SG	I.DAT	minute.GEN
<i>peržiūrėti</i>		<i>tezes ... ?</i> (Sc. 6)	
check.INF	abstract.GEN		

‘Couldn’t you find some time to check the abstract?’

d. Russian

<i>Izvinite,</i>	<i>vy</i>	<i>ne</i>	<i>podskāžete</i>	<i>gde</i>	<i>nahoditsja</i>
excuse	you.NOM.PL	NEG	tell.PFV.2PL	where	be_situated
<i>avtobusnaja stancija?</i> (Sc. 7)					
bus.ADJ	station				

‘Excuse me, you couldn’t tell me where the bus station is, could you?’

e. Russian

Ne *možeš'* *mne* *eë* *zavtra* *prinesti?* (Sc. 4)
 NEG can.2SG I.DAT this.ACC tomorrow bring.PFV.INF
 'Can't you bring it to me tomorrow?'

	Estonian	Latvian	Lithuanian	Finnish	Russian
Negation in head acts	5	22	4	0	72

Table 5. Negation in head acts.

3.2.5 Address form

Forms of address have been previously studied using various methods in Estonian, Finnish, Latvian and Russian (e.g. Keevallik 1999, Estonian; Pajusalu et al. 2010, Estonian and Russian; Nyblom 2006; Lappalainen 2006, 2015; Paunonen 2010; Peterson 2010, Finnish; Paegle 2003; Kalnača 2012; Nītiņa & Grigorjevs 2013).

The option of addressing an interlocutor with the formal, honorific V-form (2PL) exists in each of the languages in our study, but the actual use of formal address in our data varies by language. In this subsection we include the entire response, rather than just the head act. It is not possible to detect the form of address for all the answers in the data, as it is sometimes not expressed in the response text – indeed, direct second-person pronouns may be avoided in the service of politeness. Results are shown in Table 6. The V-form was most frequent in Russian (114), and less frequent in Finnish (50)³. Estonian (91), Latvian (90) and Lithuanian (100) are positioned in between. In scenarios 7 (Bus Station) and 9 (Engraving), no T-form was used in any language, but probably for different reasons: in 7, the distance between interlocutors is the greatest; in 9, the plural form is probably determined by the „collective” addressee (the whole personnel of the shop).

The amount of informal T-forms is not greatly variable, though Finnish includes the most of these, even in situations which elicited no T-forms in the other languages (e.g. Scenarios 1, 'Exam', 2, 'Library', and 10, 'Insurance'). Moreover, Finnish, Estonian and Latvian respondents gave more responses with no overt addressee at all⁴. Russian included the fewest responses with no form of address. It is clear that Estonian, Latvian, Lithuanian and Russian respondents are fairly uniform regarding the use of T or V-forms, with the exception of Scenario 3, in which a neighbor is addressed. In Finnish, however, we find the greatest differences between respondents, which seems to indicate greater variability regarding which form of address to use.

³ For comparison of Estonian and Finnish address forms see Jalli, Pajusalu (2015).

⁴ Lindström (2010) presents an overview of the common politeness device of avoiding personal reference in Estonian.

Sc.	Estonian			Finnish			Latvian			Lithuanian			Russian		
	T	V	NI	T	V	NI	T	V	NI	T	V	NI	T	V	NI
1.	0	6	14	1	0	19	6	2	12	0	15	5	0	14	6
2.	0	18	2	4	4	12	0	19	1	0	18	2	0	19	1
3.	6	14	0	18	1	1	3	17	0	8	12	0	6	14	0
4.	20	0	0	20	0	0	20	0	0	20	0	0	20	0	0
5.	0	1	19	0	0	20	0	3	17	0	9	11	0	14	6
6.	20	0	0	20	0	0	20	0	0	20	0	0	20	0	0
7.	0	20	0	0	19	1	0	20	0	0	18	2	0	20	0
8.	11	0	9	2	0	18	5	0	15	13	0	7	14	0	6
9.	0	18	2	0	17	3	0	17	3	0	16	4	0	18	2
10.	0	14	6	4	9	7	0	12	8	0	12	8	0	15	5
Total	57	91	52	69	50	81	54	90	56	61	100	39	60	114	26

Table 6. Forms of address, T (singular/informal), V (plural/formal), NI (not indicated).

4. Spatial categories in requests

For spatial categories we analyzed scenarios 2 (Library), 3 (Airport) and 7 (Bus station).

In scenarios 2 and 7, the respondent has the task of finding a book in a library or a bus station in an unfamiliar city. From the point of view of a motion event, the aim is different: in the library, it is the book which moves, and the motion of the person is not relevant, whereas in the case of the bus station, the person needs to get there. People expressed their need for finding a book or a bus station in various ways in DCT-s, but we can find some repeating patterns in the scenarios.

In scenario 2, the dominant pattern contains the verbs ‘find’ and ‘help’, accompanied by mitigating devices (usually a conditional modal verb, as shown in 7). This kind of head act was found in at least half of the responses in every language, but it was especially frequent in Lithuanian (18 times) and Estonian (16 times).

(7) Estonian (16) *Kas saaksite aidata leida see raamat?*
 Q can.COND.2PL help find this book
 ‘Could you help me find the book?’

Latvian (11) *Vai Jūs varētu, lūdzu, palīdzēt atrast grāmatu?*
 Q you.NOM.PL can.COND please help.INF
 find.INF book.ACC
 ‘Could you help me find the book?’

Lithuanian (18) *Gal galite padėti surasti man knygą?*
 Q can.COND.2PL help.INF find.INF I.DAT book.ACC
 ‘Could you help me find the book?’

Finnish (10) *Tarvitsisin vähän apua, en löydä
need.COND.1SG some help.PRT NEG.1SG find
etsimääni kirjaa.
seek.POSS.1SG book.PRT
'I need some help, couldn't find the book I'm looking for'*

Russian (13) *Ne mogli by vy mne pomoch' naiti
NEG can COND you.NOM I.DAT help find
knigu?
book.ACC
'Could you help me find a book?'*

Scenario 7 revealed two frequent patterns: asking for the location of the bus station (frequent in Estonian, Latvian, Lithuanian and Finnish, as in 8) and asking how to go there (frequent in Russian, as shown in 9). Both patterns lack direct reference to the speaker and are usually preceded by a pre-clause meaning 'Could you tell...?'

(8) Where is the bus station?

Estonian (12) *Kus asub bussi-jaam?
where be_located.3SG bus-station*

Latvian (12) *Kur ir / kur atrodas autobusa
where be.PRS.3 / where be_located.PRS.3 bus.GEN.M
pietura?
station.NOM.F*

Lithuanian (11) *Kur yra autobusų stotis?
where be.PRS.3 bus.GEN.PL station. NOM*

Finnish (18) *Missä on bussi-asema?
where be.3SG bus-station*

Russian (6) *gde nahoditsja avtobusnaja stancija?
where be_located.PRS.3SG bus.ADJ station*

(9) How to go to the bus station?

Estonian (3) *Kuidas saab bussi-jaama?
how get.3SG bus-station.ILL*

Latvian (3) *Kā nokļūt līdz autobusa pieturai?
how get.INF to bus.GEN station.DAT*

Lithuanian (3) *Kaip nueiti iki autobusų stoties?
How get.INF to bus.GEN.PL station.GEN*

Finnish (1) *Miten pääsee bussi-asemalle?
how get.3SG bus-station.ALL*

Russian (12)	<i>Kak</i>	<i>doiti</i>	<i>do</i>	<i>avtobusnoi</i>	<i>stancii?</i>
	how	get	to	bus.ADJ.GEN	station.GEN

Scenario 3 (Airport) was one of the most complicated for respondents. Some even wrote that they would never ask a neighbour to give them a lift to the airport, if they didn't know the neighbour personally. The responses to this scenario were the longest and the explanations were more diverse than in other scenarios. From the viewpoint of a planned motion event (getting to the airport), we found some differences between respondents in a) mentioning the Airport explicitly or implicitly; b) lexical means (plane or flight) and c) verb-based constructions (*get* or *bring* or *drive*).

While mentioning the airport explicitly or implicitly does not reveal differences between languages, the choice of lexical means to indicate the goal and the action may indicate some important tendencies regarding Thinking-for-Speaking in the languages under investigation.

In the repertoire of constructions used, there seem to be no syntactic patterns common for only some of the languages and infrequent for others. We do nevertheless find some tendencies which may be important in looking for prototypical expressions of motion events in the languages. The clearest difference was between Finnish and the other languages: in Finnish one is late for a flight (*lento*), in the other languages for a plane (Est. *lennukile*, Lat. *lidmašīnu*, Lit. *į lėktuvą*, Rus. *na samolet*). Languages also differed in expressing the GOAL of the planned journey: in Finnish and Estonian only one construction is used (Fin. *lentokentälle* lit. 'onto the airport', Est. *lennujaama* lit. 'into the airport'), while the other languages included two competing constructions: 'on' and 'up to' (Russian *v aeroport* 'to airport', *do aeroporta* 'up to airport', Latvian *uz lidostu* 'to airport', *līdz lidostai* lit. 'up to airport', Lithuanian *į oro uostą* 'to airport' and *iki oro uosto* 'up to airport'). To investigate whether this is coincidental or reflects real differences in processing GOAL-expressions in the five languages, other methods of analysis should be used.

5. Conclusion

Some conclusions can be drawn from the data presented above regarding the stereotypical form of making requests in the five languages included in our study. Across all the languages, a typical request would involve an interrogative form and the conditional.

In Estonian, approximately 50% of stereotypical requests involve interrogative sentences (especially with the question particle *kas*) with the modal verb *saama* 'can, get' in conditional form. Negation and past tense forms are very rarely used to minimise imposition in Estonian.

In Finnish, the stereotypical request contains the question particle *-ko* and the conditional form of the modal verb *voida* 'can'. Negation was not used and past tense forms are rare in our Finnish data.

In Latvian, the typical request contains the question particle *vai* and the conditional form of the modal verb *varēt* 'can' + infinitive; the modal verb can

be negated (*ne-varēt*). A special Latvian device of mitigation is future tense in the pre-clause of the request.

In Lithuanian, the typical request again involves the question particle *ar* or the modal verb *galėti*, formed using the question particle *gal*. Conditional and modal constructions are often used to mitigate the request. Lithuanian uses noticeably more past-tense forms in superordinate clauses, and there are very few instances of negation as a mitigating device.

In Russian, the stereotypical requests are interrogative sentences with the conditional particle *by* and the negative particle *ne*. This construction is not as frequent in Russian as the prototypical request construction described above for other languages, but seems to be the most formal („polite”) type of requests in Russian.

Spatial expressions are expressed in DCT-s in a rather uniform way across the data of studied languages. The most prominent differences are the use of the lexeme *lento* ‘flight’ in Finnish instead of ‘plane’, as in the other four languages, and the different means of asking for the location of the bus station in Russian. Once again, our study shows similarities among Estonian, Latvian and Lithuanian, with slight differences in the Finnish and Russian data.

The effects of language contacts can be seen most clearly in the „intermediate” positioning of Estonian, Latvian and Lithuanian between Finnish and Russian, along many of the parameters investigated. Estonian, Latvian and Lithuanian were influenced by Western European languages earlier, and by Russian during the Soviet period, and influences from both periods can be seen in the response patterns in our data. The low frequency of formal, plural (V) address forms in the Finnish data, on the other hand, is a clear indicator of the influence of Scandinavian patterns of address on Finnish in particular.

Abbreviations

1	1st person
2	2nd person
3	3rd person
ACC	accusative
ADE	adessive
ADJ	adjective
ALL	allative
COM	comitative
COMP	complementizer
COND	conditional
DCT	discourse completion task
Est	Estonian
F	feminine
Fin	Finnish
GEN	genitive
IMP	imperative
INF	infinitive

INS	instrumental
IPFV	imperfective
Lith	Lithuanian
LOC	locative
M	masculine
MOD	modal
NEG	negation
OBJ	object
PFV	perfective
PL	plural
POSS	possessive
PREP	preposition
PRTV	partitive
PST	past
PTCL	particle
Q	question marker
Rus	Russian
Sc.	scenario
SG	singular

References

1. Blum-Kulka, Shosana, House, Juliana, Kasper, Gabriele (eds). 1989. *Cross-cultural pragmatics: requests and apologies*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
2. Blum-Kulka, Shosana. 1989. Playing it safe: the role of conventionality in indirectness. *Cross-cultural pragmatics: requests and apologies*. Blum-Kulka, Shosana, House, Juliana, Kasper, Gabriele (eds). Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation, 37–70.
3. Brown, Penelope, Levinson, Stephen C. 1987. Politeness. Some universals in language usage. *Studies in Interactional Sociolinguistics*. 4. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Curl, Traci S., Drew, Paul. 2008. Contingency and Action: A Comparison of two forms of requesting. *Research on Language and Social Interaction*. 41, 1–25.
5. Čepaitienė, Giedrė. 2007. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
6. Ervin-Tripp, Susan. 1976. Is Sybil there? The Structure of Some American English Directives. *Language in Society*. 5, 25–66.
7. Hilbig, Inga. 2009. *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilnius University.
8. Jalli, Ninni, Pajusalu, Renate. 2015. Puhuttelu Virossa. *Saako sinutella vai täytykö teitillä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Lappalainen, Hanna, Isosävi, Johanna (eds). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 105–134.
9. Kalnača, Andra. 2010. Personas formu semantika latviešu valodā. *Valoda–2010. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XX. Daugavpils: Saule, 199–208.

10. Kauppinen, Anneli. 1999. *Puhekuviot: tilanteen ja rakenteen liitto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
11. Keevallik, Leelo. 1999. The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. *International Journal of the Sociology of Language*. 139, 125–144.
12. Keevallik, Leelo. 2004. Politeness in Estonia: As a matter of fact style. *Politeness in Europe*. Hickey, Leo, Stewart, Miranda (eds). Clevedon: Multilingual matters Ltd., 203–217.
13. Keevallik, Leelo. 2012. Pragmatics of the Estonian heritage speakers in Sweden. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*. 35, 1–22.
14. Kendrick, Kobin H., Drew, Paul. 2014. The putative preference of offers over requests. *Requesting in Social Interaction*. Drew, Paul, Couper-Kuhlen, Elisabeth (eds). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 87–114.
15. Lappalainen, Hanna. 2006. Mie vai mää, sinä vai te. Virkailijoiden kielelliset valinnat itseen ja vastaanottajaan viitattaessa. *Arjen asiointia. Keskusteluja Kelan tiskin äärellä*. Sorjonen, Marja-Leena, Raevaara, Liisa (eds). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 241–284.
16. Lappalainen, Hanna. 2015. *Sinä vai te vai sekä että. Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Lappalainen, Hanna, Isosävi Johanna (eds). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 72–104.
17. Larina, Tatjana V. 2009. *Kategorija vežlivosti i stil'kommunikacii*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur.
18. Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Lindström, Liina. 2010. Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles. *Emakeele Seltsi aastaraamat*. 55, 88–118.
20. Metslang, Helle. 1999. Is the Estonian and Finnish conditional actually a conditional? *Estonian Typological Studies*. III. Erelt, Mati (ed.). Tartu: University of Tartu, 97–127.
21. Metslang, Helle. 2004. Imperative and related matters in everyday Estonian. *Linguistica Uralica*. 4, 243–256.
22. Mills, Margaret H. 1992. Conventionalized politeness in Russian requests: A pragmatic view of indirectness. *Russian Linguistics*. 16, 65–78.
23. Mills, Sara. 2003. *Gender and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
24. Nītiņa, Daina & Juris Grigorjevs (eds). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
25. Nyblom, Heidi. 2006. The use of address pronouns among Finnish and Finland-Swedish students. *Australian Review of Applied Linguistics*. 29, 2, 19.1–19.12. Available: <http://www.nla.gov.au/openpublish/index.php/ara/article/viewFile/1927/2310> (27.06.15)
26. Ogiermann, Eva. 2009. Politeness and in-directness across cultures: A comparison of English, German, Polish and Russian requests. *Journal of Politeness Research: Language, Behavior, Culture*. 5(2), 189–216.
27. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
28. Pajusalu, Renate, Pajusalu, Karl. 2004. The conditional in everyday Estonian: its form and functions. *Linguistica Uralica*. 40(4), 257–269.

29. Pool, Raili, Pajusalu, Renate. 2012. Liikumissündmused eesti keele õppijate kirjalikes narratiivides. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 3–2, 153–182.
30. Pajusalu, Renate, Vihman, Virve, Klaas, Birute, Pajusalu, Karl. 2010. Forms of address across languages: Formal and informal second person pronoun usage among Estonia's linguistic communities. *Intercultural Pragmatics*. 7(1), 75–101.
31. Pajusalu, Renate, Kaska, Maret, Klaas-Lang Birute, Pajusalu, Karl, Treikelder, Anu, Vihman Virve-Anneli. Requesting in five languages: Characteristics of request formulation in Estonian, Finnish, French, Lithuanian and Russian. *Language Typology and Universals* (STUF). (in press)
32. Paunonen, Heikki. 2010. Kun Suomi siirtyi sinutteluun. Suomalaisten puhuttelutapojen murroksesta 1970-luvulla. *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Lappalainen, Hanna, Sorjonen, Marja-Leena, Vilkuna, Maria (eds). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 325–368.
33. Peterson, Elizabet. 2010. Perspective and politeness in Finnish requests. *Pragmatics*. 20(3), 401–423.
34. Schegloff, Emanuel A. 1988. Presequences and indirection: Applying speech act theory to ordinary conversation. *Journal of Pragmatics*. 12(1), 55–62.
35. Searle, John. 1969. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
36. Slobin, Dan I. 1996a. From „thought and language” to „thinking for speaking”. *Rethinking Linguistic Relativity*. Gumperz, John J. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 70–96.
37. Slobin, Dan I. 1996b. Two ways to travel: verbs of motion in English and Spanish. *Grammatical Constructions. Their Form and Meaning*. Shibatani, Masayoshi, Thompson, Sandra A. (eds). Oxford: Clarendon Press, 195–219.
38. Sorjonen, Marja-Liisa, Raevaara, Liisa, Lappalainen, Hanna. 2009. Mä otan tän. Käynnin syyn esittämisen tavat R-kioskillä. *Kieli kioskillä. Tutkimuksia kioskiasiainnoin rutiineista*. Lappalainen, Hanna, Raevaara, Liisa (eds). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 90–119.
39. Taleghani-Nikazm, Carmen. 2006. *Request Sequences: The Intersection of Grammar, Interaction and Social Context*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
40. Talmy, Leonard. 2007. Lexical typologies. *Language Typology and Syntactic Description. Second Edition*. Volume III. *Grammatical Categories and the Lexicon*. Shopen, Timothy (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 66–168.
41. Tanner, Johanna. 2012. *Rakenne, tilanne ja kohteliaisuus. Pyyntö S2 oppikirjoissa ja autenttisissa keskusteluissa*. (Linguistic structures, situations and politeness: requests in Finnish as second language textbooks and in authentic service encounters). PhD dissertation. Helsinki: University of Helsinki. Available: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/32474/rakennet.pdf?sequence=1> [Date of access 27.06.2015].
42. VISK 2008 – Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta, Alho, Irja. 2004. *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoaversio. Available: <http://scripta.kotus.fi/visk> [Date of access 11.11.2015].
43. Watts, Richard J. 2003. *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā atšķiras lūguma izteikšana igauņu, latviešu, lietuviešu, somu un krievu valodā. Valodas materiāls iegūts, rakstiski ar īpašu diskursa uzdevumu (*discourse completion tasks*) palīdzību aptaujājot igauņu, somu, latviešu, lietuviešu un krievu dzimtās valodas runātājus. Uzdevumos pēc noteikta parauga tika lūgts aprakstīt dažādas lūguma vai jautājuma situācijas. Atbildēs sniegto lūgumu galvenā daļa klasificēta pēc vairākām gramatiskām pazīmēm – teikuma sintaktiskais tips, verba morfoloģiskā forma (t. sk. laiks un izteiksme), izteicēja noliegums, modālo konstrukciju esamība un tips, uzrunas forma. Visās aplūkotajās valodās lūguma galvenā daļa ir jautājuma teikums ar modālu verbu vēlējuma izteiksmē.

Otrs pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā tiek izteikti pārvietošanas/-ās lūgumi, kādas pieklājības stratēģijas tiek izmantotas, lai izveidotu jautājumu saistībā ar vietu vai nonākšanu kādā vietā.

Appendix

Data elicitation questionnaire: English translation of the questionnaire with each scenario, as presented to participants in the Discourse Completion Task

Dear respondent! Below you will find some everyday situations. Try to imagine these and write what you would say/write in such a situation. Your answers are needed for a contrastive linguistic study.

Age: Male/female:

1. You overslept on exam day. Still you hope that the teacher will allow you to take the exam at another time. You write the teacher an e-mail. How do you express your wish?
2. You cannot find the book you need at the library. You go to the desk where the librarian is sitting and typing something at the computer. How do you ask the librarian to help you?
3. You are late for your flight. You cannot get a taxi. Your neighbour has a car and you just saw from your window that (s)he came home. You get an idea that (s)he could give you a lift to the airport. You do not know your neighbour well, you have only exchanged greetings, but (s)he is young and seems very kind. You go next door and ring the doorbell. The neighbour opens the door. What do you say?
4. You would like to read a book that your friend has. You will meet with your friend the next day anyway. You call your friend and ask him/her to bring the book. What do you say?
5. You want to buy three grilled chicken legs from the store. What do you say to the shop assistant behind the counter?
6. You need to send an abstract of your paper to a graduate conference. The deadline is tonight, the abstract should be in English. You doubt your language skills and want to ask a good friend who speaks English well to check your

abstract. But you know that your friend has an important test tomorrow and is probably very busy. You call your friend anyway. What do you say?

7. You are lost in a strange city. You want to ask the first person you meet where the bus station is. You see an older woman approaching. How do you ask her for information?
8. You talked with your friend about a book earlier today. Somehow you have forgotten the title of the book. You send your friend an SMS to ask her/him to remind you what the title was. What will you write?
9. You need to have a name engraved on a spoon you bought for someone's birthday. There is a watchmaker's shop nearby but you do not know whether they provide this service or not. You decide to stop by and ask. What will you say?
10. You need to get a document from your insurance company for the bank to prove that your apartment is insured (everything is in order and the apartment is indeed insured but the bank is worried about loan security). You find the name and e-mail address of your insurance company's employee on the internet. What will you write?

Estonian equivalents of the Latvian verb prefix *aiz-* *Latviešu darbības vārda priedēkļa aiz- atbilstme igauņu valodā*

Ilze Tālberga

College of Foreign Languages and Cultures

University of Tartu

Lossi 3, Tartu 51003, Estonia

E-mail: *ilze.talberga@ut.ee*

This article discusses the equivalents of the Latvian verb prefix *aiz-* in Estonian. The main purpose of verb prefixes in Latvian is to make imperfective verbs into perfective ones, but they also add some additional (i.e. spatial, quantitative, qualitative) meaning to the basic verb. Estonian lacks verb prefixes and perfectivity/imperfectivity is expressed rather differently from Latvian, for example by direct object case and/or verb particles and other means. These differences may be difficult to comprehend for language learners of both Latvian and Estonian, and therefore it is important to identify the means of expressing the Latvian verb prefixes in Estonian. This article focuses on the Latvian prefix *aiz-* as used with verbs of motion, leaving its other meaning variations (quantitative, qualitative) for further research. The analysis is done using a contrastive method, comparing examples from six Latvian literary works and their translations into Estonian.

Keywords: verb prefix *aiz-*; motion verbs; verb particles; Latvian; Estonian.

Introduction

The use of Latvian verb prefixes is known to be complicated for Estonian native speakers who study Latvian. On the one hand this can be explained by the fact that there are no verb prefixes in Estonian, but on the other hand language learners face a constant struggle to understand which verb prefix should be used with what kind of verb in which particular situation. This results in two tendencies: learners of Latvian either use the wrong prefix or do not use a prefix at all (Zagorska 2016, 235). Also, the lack of proper study material that would present or at least cover the basic means of expressing the Latvian verb prefixes in Estonian is the reason why this topic should be discussed and researched. It would be valuable not only for Estonians who study Latvian, but also for Latvians who study Estonian.

According to Vaba (2010, 226), the Estonian counterparts of Latvian prefixed verbs typically take the form of particle verbs (verb + adverb particle). In Zagorska (2016), which examined the Estonian expressions corresponding to the Latvian verb prefix *ie-*, it was concluded that in Estonian the meaning of this prefix can be expressed by numerous means: in addition to the aforementioned particle verbs, it may also be done by direct object case variation, postpositional phrases, the construction *non-finite verb + verb*, verb suffixes, or it may not be expressed at all (ibid, 238–244). Consequently, there may be several ways of expressing the

Latvian verb prefix functions in Estonian, very much depending on the semantics of the verb prefix, the verb itself, on the context etc.

The goal of the current article is to discuss the equivalents of the Latvian verb prefix *aiz-*, particularly with motion verbs, thus continuing the research on the expression of Latvian verb prefixes in Estonian.

The data for this research has been gathered using six Latvian literary (fiction) texts and their translations into Estonian (see Sources). The method used in the study is contrastive analysis, i.e. sentences with the verbs with prefix *aiz-* were selected from the data and their translations contrasted.

This article is divided into 4 chapters. Chapter 1 gives a general overview of the Latvian verb prefixes and the meanings of the verb prefix *aiz-* with motion verbs, in chapter 2 the method and material for the empirical study is introduced, in chapter 3 the results of the empirical analysis are provided, and finally in chapter 4 the conclusions of the study are presented.

1. Theoretical background

The Latvian verb prefix *aiz-* is one of the 11 verb prefixes (*aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-*), whose basic function is to change an imperfective (unprefixed) verb into a perfective (prefixed) verb (Ahero et al. 1959, 565; Mathiassen 1997, 116; Paegle 2003, 132; Kalnača 2013, 533; Kalnača 2014, 91–92), for example: *lasīt* ‘to read’ (imperf.) vs. *izlasīt* ‘to read through’ (perf.). The second function of a verb prefix is to modify the lexical meaning of the verb, adding some additional meaning, for example, expressing direction of movement (*aizbraukt* ‘to drive away’ vs. *braukt* ‘to drive’), the beginning of the action (*iedegt* ‘to light up’ vs. *degt* ‘to burn’), or quantity (*pagulēt* ‘to sleep a bit’ vs. *gulēt* ‘to sleep’) (Ahero et al. 1959, 567; Soida 2009, 228; Kalnača 2013, 534; Kalnača 2014, 93–94).

The verb prefix *aiz-*, like six other verb prefixes (*ap-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *uz-*), has a corresponding preposition (*aiz*, *ap*, *no*, *pa*, *pār*; *pie*, *uz*) (Mathiassen 1997, 159; Soida 2009, 228), which may be used together with the prefixed verb, for example *uzkāpt uz krēsla* ‘to step on the chair’. Namely, the preposition specifies the spatial meaning of the verb prefix (Vulāne 2013b, 147).

All of the 11 verb prefixes have a corresponding spatial adverbial meaning, for example *ie-* = *iekšā* ‘in’, *pār-* = *pāri* ‘over’, which is complemented by case marking (with or without the preposition) (Soida 2009, 236; Vulāne 2013a, 279), for example *ieskriet istabā* ‘to run into the room’ (the prefix has the adverbial meaning *iekšā* ‘in’), or *pārbaukt pāri tiltam* ‘to drive over the bridge’ (the prefix has the adverbial meaning *pāri* ‘over’) etc.

Prefixed verbs are often polysemous, therefore the same prefix may have different meanings with different verbs, and different prefixes with different verbs may obtain the same meaning, hence the context is needed to reveal the specific meaning (Vulāne 2013a, 278).

Based on the classification of the functions of the verb prefix *aiz-* by Ahero et al. (1959, 345–346), Soida (2009, 237–238) and Vulāne (2013a, 279–280), the

meanings that the prefix *aiz-* adds to motion verbs can be generally divided into four basic categories.

Firstly, the verb prefix *aiz-* corresponds to the preposition *aiz* ‘behind’ to mark that something is placed behind something or somebody is moving behind something, for example, *grāmata aizkrita aiz skapja* ‘the book fell behind the closet’.

Secondly, the verb prefix *aiz-* can be synonymous with the adverb *prom* ‘away’, expressing movement away from the speaker, moving to a certain goal, or destination, e.g. *viņš aizbrauca prom* ‘he drove away’.

Thirdly, the verb prefix *aiz-* can be synonymous with the adverb *ciet* ‘closed’, i.e. there is some kind of an overlap, overflow, something is filled with something or there is some kind of an obstacle, e.g.: *ezers aizaug ar meldriem* ‘the lake overgrows with rushes’, *aizslēgt vārtus* ‘to lock the gate’.

Fourthly, the verb prefix *aiz-* can be synonymous with the adverb *priekšā* ‘in front’, for example, *aizkārt priekšā aizkaru* ‘to hang curtains in front’.

The purpose of the empirical analysis herein is to explore the various means of expressing these distinct meanings of the verb prefix *aiz-* in Estonian.

2. Material and method

The material used for the data analysis comes from six Latvian fiction works (see Sources). Since there is still no official Latvian-Estonian text corpus publicly available, the corpus of the literary works was compiled by the author of this article.

There are two important issues that should be taken into account regarding the material.

First of all, the text corpus provides a limited amount of examples, i.e. it very much depends on the authors, how many and which of the prefixed verbs they have used in their works; for example, there may be over a hundred examples with the prefixed verb *aiziet* ‘to go away’, but only one example with the prefixed verb *aizlikt* ‘to put away’. However, even one example can provide a decent correspondence. At the same time, because of the limited amount of examples, in the case of prefixed verbs that might have two or more meanings (according to the context), and if the author(s) of the literary texts have used a certain prefixed verb in one concrete meaning, it cannot be concluded that the proper Estonian equivalent would be only that one particular option chosen by the translator in the given instance.

Second of all, in the text corpus there are cases when translator(s) may have provided a translation that was not suitable for the analysis, for example, using verbs that are semantically different from the Latvian verb. Besides, in some cases the translator(s) have not translated the part of the sentence, or even the whole sentence, where the prefixed verb is used. In these cases, the examples were not added to the empirical analysis.

Considering the aforementioned issues, the goal of this research is not to present quantitative results, but rather to give an overview of the different means available for rendering the meaning of the verb prefix *aiz-* in Estonian.

The method used for the research was the contrastive method – looking up the clauses where the verbs with the prefix *aiz-* are used and their corresponding translation into Estonian. In this research only the motion verbs were chosen to be analysed. Where possible, the results are presented with both transitive and intransitive verbs.

The selection of the prefixed verbs to analyse was based on the examples of the prefixed verbs given by Ahero et al. (1959, 345–346), Soida (2009, 237–238) and Vulāne (2013a, 279–280). Consequently, in the text corpus 62 motion verbs with the prefix *aiz-* were found. To ensure the comparability of the examples used, the sample has been restricted to examples of the prefixed verbs in finite forms, in simple tenses (present, past, future) and in the indicative mood.

3. Empirical analysis

The results of the empirical analysis are presented in subsections, according to the basic categories of the meanings of the verb prefix *aiz-* (with motion verbs) as follows:

- 1) Latvian verb prefix *aiz-* with the preposition *aiz* ‘behind’ (3.1.)
- 2) Latvian verb prefix *aiz-* with the meaning of the adverb *prom* ‘away’ (3.2.)
- 3) Latvian verb prefix *aiz-* with the meaning of the adverb *ciet* ‘closed’ (3.3.)
- 4) Latvian verb prefix *aiz-* with the meaning of the adverb *priekšā* ‘in front’ (3.4.)

3.1. Latvian verb prefix *aiz-* and the preposition *aiz* ‘behind’

In example (1a), the Latvian intransitive verb *lidot* ‘to fly’ is prefixed by *aiz-* expressing both perfectivity and direction and complemented by a prepositional phrase (the preposition *aiz* ‘behind’ + substantive). According to the translation, this action is expressed in Estonian (example (1b)) by the same basic verb *lendama* ‘to fly’, which is complemented by a postpositional phrase (substantive + postposition *taha* ‘behind’).

As previously mentioned, in Latvian, the perfective/imperfective opposition is expressed by verb prefixes. However, in Estonian, one of the basic means of expressing the perfective/imperfective opposition is the case marking of the direct object – in genitive singular or nominative plural (perfective, total object), or in the partitive in either singular or plural (imperfective, partial object) (Erelt, Kasik, Metslang et al. 1993, 25; Erelt 2003, 104; Erelt, Erelt, Ross 2007, 472). Therefore, it is important to distinguish examples by whether the verb is transitive or intransitive, as the perfective meaning of *aiz-* with transitive verbs can be expressed in Estonian via object case, but for intransitive verbs, this option is not available.

In the case of a transitive verb in Latvian (example (2a)), perfectivity and direction is also expressed by the verb prefix, which is complemented by a prepositional phrase (preposition *aiz* ‘behind’ + substantive). In Estonian (example (2b)), because this is a transitive verb, the perfectivity of the action is expressed by the direct object *käsi* ‘hand’ in the nominative plural (total object),

but the direction is indicated by a postpositional phrase (substantive + postposition *taha* ‘behind’).

It should be stressed that, if the Latvian verb prefix were absent in examples (1a) and (2a), the action would be interpreted as imperfective (continuous). In the Estonian example (2b) it would be possible to construct an imperfective form of the action, by using the partitive plural form for the direct object. However, in example (1b) this comparison would not be possible – the Estonian equivalent *verb* + *postpositional phrase* could be understood as ambiguous – perfective or imperfective, therefore, in this case, the perfectivity of the Latvian verb prefix is not separately marked in Estonian.

- (1) a. *Dienu gausums un valodu gramatikas aiz-lidoja aiz eglītēm*
 PREF-fly.PST.3behind spruce.DAT.PL
sniegā kā mazais Kļava. (Rozītis, 163)
- b. *Pāevade aeglus ja keelte grammatika lendasid kuuskede taha*
 fly.PST.3PL spruce.PL.GEN behind.ILL
lumme nagu väike Kļava. (Rozītis, 104)
 ‘The Slowness of the days and language grammars flew behind the little spruces into the snow like little Kļava.’¹
- (2) a. *Vienkārši aiz-lika rokas aiz pakauša.* (Ezera 1, 152)
 just PREF-place.PST.3 hand.ACC.PL behind nape.GEN
- b. *Pani ainult kāed kukla taha.* (Ezera 1, 115)
 place.PST.3SG just hand.PL.NOM nape.GEN behind.ILL
 ‘[he] Just placed his hands behind the nape of his neck.’

3.2. Latvian verb prefix *aiz-* with the meaning of the adverb *prom* ‘away’

When the verb prefix *aiz-* expresses a movement away from the speaker, the means of expressing it in Estonian can be distinguished by whether the destination of the motion is mentioned or not. If the destination is not mentioned, then the verb prefix *aiz-* is translated into Estonian by the verb particle *minema* ‘away’ or *ära* ‘away’. However, if the destination is mentioned (by additional markers like the prepositions *uz* ‘to’, *līdz* ‘till’ etc.), then the verb particle is not used; instead there is a corresponding verb and postpositional phrase or substantive case.

In Estonian, perfectivity, location or direction can be expressed by particle verbs (*verb* + *adverb particle*) (Erelt 2003, 101), which among others include particles that express mainly perfectivity and direction, like *minema* ‘away’ and *ära* ‘away’ (Erelt, Kasik, Metslang et al. 1993, 20–21; Metslang 2001, 445–446).

• Estonian verb particle *minema* ‘away’

In the Latvian example (3a), the intransitive verb *skriet* ‘to run’ is prefixed by *aiz-*, expressing both perfectivity and direction *away*, synonymously to the adverb

¹ The English translation given under the examples is the translation of the Latvian sentence.

prom ‘away’. In Estonian (example (3b)) the perfectivity and direction is expressed by a particle verb, i.e. *jooksma* ‘to run’ + the verb particle *minema* ‘away’.

In the case of the Latvian transitive verb *sviest* ‘to throw’ (example (4a)), the verb prefix *aiz-* again expresses both perfectivity and direction away (like the adverb *prom* ‘away’). In Estonian (example (4b)), just as in example (3b), the direction of the action is expressed by a particle verb (verb *viskama* ‘to throw’ + verb particle *minema* ‘away’), but since this is a transitive verb, the perfectivity is expressed by the direct object in the genitive singular (total object).

- (3) a. *Meitene aiz-skrēja, gaišajām bizītēm noplīvojoj.* (Ezera 1, 11)
 girl.NOM PREF-run.PST.3 light.DAT.PL braid.DAT.PL wave.PTCP
- b. *Tūdruk jooksis minema, nii et heledad patsid lehvisid.* (Ezera 1, 9)
 girl.NOM run.PST.3SG away so that light.PL.NOM braid.PL.NOM
 wave.PST.3PL
 ‘The girl ran away, light braids waving in the air.’
- (4) a. *Un itin bieži kāds kareivis, sviezdams smago māla piku, aiz-svieda līdz arī lāpstu.* (Bels, 144)
 and quite often some.NOM soldier.NOM throw.PTCP heavy.ACC
 clay.GEN clump.ACC PREF-throw.PST.3 along also shovel.ACC
- b. *Ja ūsna tihti viskas mōni sōdur koos savikamakaga minema ka labida.* (Bels, 100)
 and quite often throw.PST.3SG some.NOM soldier.NOM with
 clay_clump.COM away also shovel.GEN
 ‘And quite often a soldier, while throwing the heavy clay clump, also threw away the shovel.’

• Estonian verb particle *ära* ‘away’

The other equivalent of the Latvian verb prefix *aiz-*, with a meaning synonymous to the adverb *prom* ‘away’, is the Estonian particle *ära* ‘away’. The Latvian intransitive verb *aizbraukt* ‘to drive’ in (example (5a)), is rendered in Estonian by a particle verb (*minema* ‘to go’ + the verb particle *ära* ‘away’) (example (5b)).

In Latvian, in the case of the transitive verb *vest* ‘to take’ (example (6a)), the verb prefix *aiz-* expresses both perfectivity and direction *away* (like the adverb *prom* ‘away’), and in Estonian (example (6b)) the direction is expressed by a particle verb (*viima* ‘to take’ + the verb particle *ära* ‘away’). However, in example (6b) the direct object is in the partitive case. This is because Estonian personal pronouns as objects may appear in the partitive even when the action is perfective (Erelt, Erelt, Ross 2007, 479); the genitive (total object) form is also possible here.

- (5) a. *Sen aiz-brauca?* (Ezera 2, 117)
 long_ago PREF-drive.PST.3
- b. *Ammu läks ära?* (Ezera 2, 97)
 long_ago go.PST.3SG away
 ‘Did [he] drive away a long time ago?’

- (6) a. *Bija gan runāts, ka
mani pa ceļam aizvedīs mežniecības vilītis.* (Ezera 1, 166)
I.ACC along_the_way PREF-take.FUT.3 forestry.GEN Willys.NOM
- b. *Oli küll kokku lepitud, et
mind viib ära metskonna villis.* (Ezera 1, 124);
I.PART PREF-take.PRS.3SG away forestry.GEN Willys.NOM
'It was arranged that the forestry Willys would take me along the way.'

• **Estonian verb without particle**

As seen from the previous examples, when the destination is not mentioned in the Latvian sentence, the Estonian equivalent of the verb prefixed with *aiz-* is a particle verb. However, when the destination/goal is mentioned, the Estonian equivalent is a simple verb with no particle. The so-called destination in Latvian is expressed by a prepositional phrase, as in example (7a), where the verb *braukt* 'to drive' with the prefix *aiz-* (expressing perfectivity and direction away) is complemented by the preposition *uz* 'to'. The Estonian translation in (7b) simply uses the verb *sõitma* 'to drive' with no particle, but the destination is expressed by a substantive in the illative. Here too it is possible to create the perfective/imperfective opposition in Latvian – an unprefix verb in example (7a) would express imperfective (continuous) action – but in Estonian, the sentence is ambiguous with respect to perfectivity.

Also, in the case of the transitive verb *vest* 'to take' (example (8a)), the so-called destination in Latvian is expressed by a prepositional phrase, where the prefixed verb (expressing perfectivity and direction away) is complemented by the preposition *uz* 'to'. In the Estonian translation (8b), the verb *vedama* 'to take' has no accompanying particle and the destination is expressed by a substantive in the illative; besides, the perfectivity is expressed by the direct object *kipsmudel* 'gypsum model' in the genitive singular (total object) form.

- (7) a. *Trijās līnijdroškās visi aiz-brauca uz mežu.* (Skujiņš, 46)
three.LOC line_carriage.LOC.PL all.NOM.PL PREF-drive.PST.3 to forest.ACC
- b. *Kolme troskaga sõitsid kõik metsa.* (Skujiņš, 36)
three.GEN carriage.COM drive.PST.3SG all.NOM forest.ILL
'They drove to the forest in three line carriages.'
- (8) a. *Gipša modeli aiz-veda uz bronzas lietuvi.* (Skujiņš, 416)
gypsum.GEN model.ACC PREF-take.PST.3 to bronze.GEN foundry.ACC
- b. *Kipsmudeli vedas ta pronksi valukotta.* (Skujiņš, 297)
gypsum_model.GEN take.PST.3SG he bronze.GEN foundry.ILL
'[He] took the gypsum model to the bronze foundry.'

The research material also includes examples where besides the prepositional phrase *uz* 'to', the destination was marked by the prepositions *pie* 'to' (example (9a)) and *līdz* 'till' (example (10a)), and by a substantive in the dative case (example (11a)). In these examples as well, the Estonian translation uses a verb with no

particle, but with a postpositional phrase or case-marked substantive expressing the destination – the postposition *juurde* ‘to’ (example (9b)), terminative case (example (10b)), or allative case (example (11b)).

- (9) a. *Viņa aiz-veda mani pie kāda veca kuģīša.* (Ikstena, 105)
 she.NOM PREF-take.PST.3 I.ACC to one.GEN old.GEN boat.GEN
 b. *Viis ta mind ühe vana laeva juurde.* (Ikstena, 97)
 take.PST.3SG she.NOM I.PART one.GEN old.GEN boat.GEN to
 ‘She took me to an old boat.’
- (10) a. *Vilis lēnām aiz-soļoja līdz vārtiņiem.* (Ezera 2, 162)
 Vilis.NOM slowly PREF-walk.PST.3 till gate.DAT.PL
 b. *Vilis sammus pikkamisi vāravani.* (Ezera 2, 133)
 Vilis.NOM step.PST.3SG lento gate.TERM
 ‘Vilis slowly walked up to the gate.’
- (11) a. *Inspektors aiz-rakstīja Kaspara Krūkļa tēvam.* (Rožītis, 191)
 inspector.NOM PREF-write.PST.3 Kaspars.GEN Krūklis.GEN father.DAT
 b. *Inspektor kirjutas Kaspars Krūklise isale.* (Rožītis, 123)
 inspector.NOM write.PST.3SG Kaspars.NOM Krūklis.GEN father.ALL
 ‘The inspector wrote to Kaspars Krūklis’ father.’

3.4. Latvian verb prefix *aiz-* with the meaning of the adverb *ciet* ‘closed’

• Estonian verb particle *kinni* ‘closed’

When the Latvian verb prefix *aiz-* has the meaning of the adverb *ciet* ‘closed’ (example (12a)), the Estonian equivalent (example (12b)) of the Latvian prefixed verb is a particle verb: *langema* ‘to fall’ + the verb particle *kinni* ‘closed’. Hence, Estonian has the same adverbial meaning.

For transitive verbs (Latvian example (13a)), Estonian again uses the particle *kinni* ‘closed’ (example (13b)), while perfectivity is expressed via object case, here with direct object *hing* ‘breath’ in genitive (total object).

- (12) a. *Plakstiņš atkal aiz-krita /.../* (Ezera 1, 229)
 eyelid.NOM again PREF-drop.PST.3
 b. *Laug langes jälle kinni /.../* (Ezera 1, 169)
 eyelid.NOM drop.PST.3SG again close
 ‘The eyelid closed again /.../’
- (13) a. *Viņa aiz-turēja elpu.* (Ikstena, 35)
 she.NOM PREF-hold.PST.3 breath.ACC
 b. *Ta hoidis hinge kinni.* (Ikstena, 33)
 she.NOM hold.PST.3SG breath.GEN close
 ‘She held her breath.’

- **Estonian verb**

When the Latvian verb prefix *aiz-* has the meaning of the adverb *ciet* ‘closed’ (example (14a)), it can also be rendered in Estonian by a verb with no particle (example (14b)). This is more specifically connected to the semantics of the particular verb in question, since the verb in example (14b) could be replaced by the particle verb *kinni panema* ‘to close’.

- (14) a. *Viņa aiz-vēra acis.* (Ikstena, 61)
 she.NOM PREF-shut.PST.3 eye.ACC.PL
- b. *Ta sulges silmad.* (Ikstena, 57);
 she.NOM shut.PST.3SG eye.PL.NOM
 ‘She closed her eyes.’

3.5. Latvian verb prefix *aiz-* with the meaning of the adverb *priekšā* ‘in front’

When the Latvian verb prefix *aiz-* has the adverbial meaning of *priekšā* ‘in front’, which is complemented by a substantive in the locative case (example (15a)), the corresponding expression in Estonian (example (15b)) is a particle verb, e.g. *astuma* ‘to step’ + the verb particle *ette* ‘in front’.

For transitive verbs as well, the Latvian verb prefix *aiz-* (example (16a)) with the adverbial meaning of *priekšā* ‘in front’ can be rendered in Estonian by a particle verb, as in example (16b) with the verb *tõmbama* ‘to pull’ + the verb particle *ette* ‘in front’. Besides, the perfectivity in Estonian is expressed by a direct object *eesriie* ‘curtain’ in the genitive singular (total object).

- (15) a. *Bet Gailis viņam aiz-stājās ceļā un kļiedza.* (Rozītis, 190)
 But Gailis.NOM he.DAT PREF-stand.PST.3 road.LOC and shout.PST.3
- b. *Kuid Gailis astus talle teele ette ja hüüdis.* (Rozītis, 122)
 But Gailis.NOM step.PST.3SG he.ALL road.ALL front and shout.PST.3SG
 ‘But Gailis stepped in front of him and shouted.’
- (16) a. *Viņš ieveda Mikaelu mazajā noliktavā un aiz-vilka aizkaru.* (Skujiņš, 234)
 PREF-pull.PST.3 curtain.ACC
- b. *Ta viīs Mikaeli väiksesse laoruumi ja tõmbas eesriide ette.* (Skujiņš, 169)
 pull.PST.3SG curtain.GEN front
 ‘He brought Mikael into the small warehouse and pulled the curtain.’

4. Conclusion

The goal of this article is to discuss the means of expressing the Latvian verb prefix *aiz-* in Estonian. The only verbs discussed are motion verbs. The data used for the analysis come from six Latvian literary works and their translations in Estonian.

There are several different ways of expressing the meaning of the Latvian verb prefix *aiz-* in Estonian, and their usage depends very much on the context and additional markers.

When the verb prefix *aiz-* is complemented by the preposition *aiz* ‘behind’, the Estonian translation features the same verb and a postpositional phrase with *taha* ‘behind’. The perfectivity of the verb prefix is expressed in Estonian only in the case of transitive verbs, where it is indicated by the case marking of the direct object.

When the verb prefix has the adverbial meaning of *prom* ‘away’, the Estonian equivalent of the Latvian prefixed verb is a particle verb with the particle *minema* ‘away’ or *ära* ‘away’. These Estonian verb particles are used when the destination is not mentioned. In Latvian, the destination is mentioned by an additional complement to the prefixed verb for example the preposition *uz* ‘to’, *pie* ‘to’, *līdz* ‘till’, or a substantive in the dative case. In Estonian, this is rendered by a verb with a substantive in the illative, terminative or allative.

When the Latvian verb prefix has the meaning of the adverb *ciet* ‘closed’, Estonian uses the synonymous verb particle *kinni* ‘closed’, or a verb with no particle if the semantics of the verb allow it. When the Latvian verb prefix has the meaning of the adverb *priekšā* ‘in front’, its Estonian equivalent is the verb particle *ette* ‘in front’. In the case of transitive verbs, the perfectivity of the action is expressed by the case marking of the direct object.

In conclusion, when the Latvian verb prefix *aiz-* has an adverbial meaning (with motion verbs), in Estonian this meaning is generally expressed by a verb particle. When the destination is mentioned (by additional markers), Estonian expresses it by means of a verb + a case-marked substantive, and when the basic preposition *aiz* is used, the equivalent Estonian expression features a verb + postpositional phrase.

Abbreviations

3	3rd person
ACC	accusative
ALL	allative
COM	comitative
DAT	dative
FUT	future
GEN	genitive
ILL	illative
LOC	locative
NOM	nominative

PART	partitive
PL	plural
PREF	prefix
PRS	present
PST	past
PTCP	participle
SG	singular
TERM	terminative

Sources

1. Bels, Alberts. 1977. *Poligons*. Rīga: Liesma.
2. Bels, Alberts. 1979. *Polügoon*. Tõlkinud Valli Helde. Tallinn: Eesti Raamat.
3. Ezera, Regīna (1). 1972. *Aka*. Rīga: Liesma.
4. Ezera, Regīna (1). 1990. *Kaev*. Tõlkinud Valli Helde. Tallinn: Eesti Raamat.
5. Ezera, Regīna (2). 1977. *Zemdegas*. Rīga: Liesma.
6. Ezera, Regīna (2). 1984. *Tuli tuha all*. Lāti keelest tõlkinud Valli Helde. Tallinn: Eesti Raamat.
7. Ikstena, Nora. 1998. *Dzīves svinēšana*. Rīga: Atēna.
8. Ikstena, Nora. 2003. *Elu pūhītsus*. Tõlkinud Ita Saks. Tallinn: Huma.
9. Rozītis, Pāvils. 1957. *Valmieras puikas*. Latvijas Valsts izdevniecība: Rīga.
10. Rozītis, Pāvils. 1984. *Valmiera poisid*. Lāti keelest tõlkinud Oskar Kuningas. Tallinn: Eesti Raamat.
11. Skujiņš, Zigmunds. 1984. *Gulta ar zelta kāju*. Rīga: Liesma.
12. Skujiņš, Zigmunds. 1989. *Kuldjalaga voodi*. Lāti keelest tõlkinud Oskar Kuningas. Tallinn: Eesti Raamat.

References

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienų latviešu literārās valodas gramatika*. I. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
2. Erelt, Mati, Kasik, Reet, Metslang, Helle et al. 1993. *Eesti keele grammatika*. II. *Süntaks*. *Lisa: Kiri*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
3. Erelt, Mati. 2003. *Estonian Language*. Tallinn: Estonian Academy Publishers.
4. Erelt, Mati, Erelt, Tiiu, Ross, Kristiina. 2007. *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
5. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–564
6. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.
7. Mathiassen, Terje. 1997. *A Short Grammar of Latvian*. Ohio: Slavica Publishers.
8. Metslang, Helle. 2001. On the developments of the Estonian aspect. The verbal particle *ära*. *The Circum-Baltic languages: typology and contact: grammar and typology*. *Studies in language companion series*. Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm (eds). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 443–479.

9. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
10. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
11. Vaba, Lembit. 2011. Kuidas lāti-eesti keelekontakt on mõjutanud eesti murdekeele grammatikat ja sõnamoodustust. Impact of Latvian-Estonian language contacts of the grammar and word-formation of Estonian dialects. *Emakeele Seltsi aastaraamat*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 204–246.
12. Vulāne, Anna. 2013a. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.
13. Vulāne, Anna. 2013b. Morfēmika. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 138–153.
14. Zagorska, Ilze. 2016. Expressing the Latvian verb prefix *ie-* in Estonian. *Valoda: nozīme un forma*. 7. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Horiguči, Daiki (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 235–247.

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir noskaidrot, kādas ir latviešu darbības vārda priedēkļa *aiz-* atbildsmes igauņu valodā. Galvenā uzmanība tiek pievērsta tieši priedēkļverbiem, kuri izsaka kustību (virzību). Latviešu valodā darbības vārdu priedēkļi tiek galvenokārt izmantoti darbības pabeigtības izteikšanai. Igauņu valodā nav verbu priedēkļu, tā vietā pabeigtu darbību izsaka ar papildinātāja (tiešā objekta) locījumu – vieskaitļa ģenitīvā/ daudzskaitļa nominatīvā, darbības vārda un apstākļa vārda konstrukciju (partikulu verbi) u.c.

Empīriskajai analīzei piemēri ņemti no sešiem latviešu literārajiem darbiem un to tulkojumiem igauņu valodā.

Pētījuma rezultātā noskaidrots, ka, pirmkārt, kad verba prefikss *aiz-* saskaņojas ar prievārdu *aiz* (*aizlidoja aiz eglītēm*), tad igauņu valodā atbilsme ir verbs un postpozīcijas frāze *taha* ‘*aiz*’ (*lendas kuuskede taha*). Otrkārt, ja prefiksam *aiz-* ir sinonīmā nozīme ‘prom’ un mērķis netiek nosaukts, tad igauņu valodā atbilsme ir konstrukcija *verbs + apstākļa vārds* (*minema* ‘prom’ vai *ära* ‘prom’). Ja mērķis tiek nosaukts (piem., ar prievārdu *uz* – *aizbrauca uz mežu*, prievārdu *līdz* – *aizsoļoja līdz vārtiņiem*, vai locījumu – *aizrakstīja tēvam*), tad igauņu valodā atbilsme ir vienkārši verbs un substantīva locījums (*sõitsid metsa; sammus vāravani; kirjutas isale*). Treškārt, kad prefiksam *aiz-* latviešu valodā ir adverba *ciet* nozīme (*plakstiņš aizkrita*), tad igauņu valodā atbilsme ir *verbs + apstākļa vārds kinni* ‘*ciet*’ (*laug langes kinni*). Ceturtkārt, ja prefiksam *aiz-* ir sinonīmā nozīme ‘priekšā’ (*aizstājās ceļā*), tad igauņu valodā atbilsme ir *verbs + apstākļa vārds ette* ‘priekšā’ (*astus teele ette*). Turklāt visos gadījumos jāņem vērā, vai verbs ir pārejošs vai nepārejošs. Pārejošo verbu gadījumā pabeigtību izsaka arī tiešais objekts, kas tiek lietots vienskaitļa ģenitīva vai daudzskaitļa nominatīva locījumā. Nepārejošo verbu gadījumā, igauņu valodā pabeigtība netiek atsevišķi attēlota, tā ir pamanāma tikai kontekstā.

On expressions for the otherworld in Baltic languages

Par viņsaules nosaukumiem baltu valodās

Nad'a Vaverová

Department of East-European Studies
Faculty of Arts, Charles University
Nám. Jana Palacha 2, Praha 1, 116 38, Czech Republic
E-mail: *VaverovaNada@centrum.cz*

The article analyses expressions for the otherworld in Baltic languages. Attention is given in particular to expressions containing the lexeme 'world' and to the lexeme's origin – literally 'a place under the sun' – is highlighted. Comparison with close languages (Slavic) and not only linguistic approach, but also some data from folkloristics and mythology research seem to be important. Based on the linguistic analysis, comparison and folkloristic data, up to three groups of placement could be found in the analysed expressions – first: 'beyond', 'behind', included in the Latvian prefix *aiz-*, Lithuanian *už-*. Second 'opposite to', 'across', 'on the other side', represented by the pronoun part *viņš* in Latvian compounds and *anas*, *kitas* the Lithuanian set phrases. There is also possibly a third: a location conveyed by a taboo-induced concealing term in the pronoun part of the expressions. Nevertheless, the main distinction which defines the 'otherworld' in Baltic languages seems to be the contrast to 'our world', 'the world upon which the sun is shining'.

Keywords: otherworld; localisation; world; Baltic languages; Slavic languages.

There are multiple ways of understanding the umbrella expression „otherworld”. In the narrow sense of the word „the otherworld” can be seen as a space primarily connected to the deceased. In a broader sense the otherworld may be any sphere with a local meaning that is out of living people's reach. The second interpretation will be used throughout this article. As there may be many formulations clearly expressing the space mentioned above, this article will focus on expressions with a primary meaning of the otherworld. Moreover, the topic will be specified lexically – the aim of this paper is to examine the meaning(s) of otherworld's expressions which contain lexemes denoting 'world'.

According to Kregždys' (2012, 17–19) methodology of mythologems examination, a combination of linguistic analysis together with a stress on the „cultural” aspect of linguistic data will be applied. Apart from a diachronic investigation which, due to the smaller amount of data from Baltic languages, is limited, a comparison with geographically close Slavic languages may prove useful. From the formal point of view the expressions may be divided into three groups: expressions with prefixes (*aiz-saule*), compounds (*viņ-saule*) and set phrases (*viņa saule*)¹. In

¹ It is obvious that some of the expressions are just at a different stage of word-formation process. Although our standpoint is without any doubt artificial, it will help us analyse the expressions more clearly.

each of the above-mentioned groups a different instrument for analysis seems more important, thus in the set phrases analysis primarily the semantic meaning will be considered, in the morphological analysis the diachronical point of view may bring some results and in the lexicological expressions the diachronical sources shall be (carefully) used.

Vaiškūnas (1991, 30) in his review on Beresnevičius' book claims that Beresnevičius has chosen a yet not so popular topic among the researchers. Similarly Muktupāvela (2006, 79), investigating the image of dead ancestors in traditional Latvian and Lithuanian culture, concludes that there has not been any exhaustive research devoted to ancestor worship neither in Latvia nor in Lithuania. The most important previous research on Latvian perception of the otherworld in traditional culture comes from Pakalns (1991, 60) who examined the topic in his dissertation „Concept of the World of the Dead in Latvian Burial Folksongs”. Pakalns researched the topic within the only genre of burial folksongs reasoning that each of the folklore genres has its own particularities and I cannot but agree that the plots and motifs in folktales, as can be seen, for example, in the Arne-Thompson classification systems, are usually highly international and „travelling”. In contrast to narrative folklore, the Latvian folksongs are very stable in their form and better represent the nation-specific outlook. As the dissertation consists of six articles written in the years 1986–1992², in the later articles the researcher specified some of his previous conclusions, e.g. division into horizontal and vertical axes on which, according to his research in the framework of Latvian folksongs, the localisation of the otherworld cannot be placed.

Among Lithuanian studies touching upon the topic of local meaning of the otherworld there is Vėlius' (1989, 19) monography about the worldview of the ancient Balts. Vėlius classifies space into oppositions of *low – high* and *west – east* based on burial customs, claiming these are the most constant of all the customs. Beresnevičius in the aforementioned work quotes Propp (1996, 287) expressing a conclusion one should not leave out that there is no nation whose image of the otherworld would be cohesive; these images are rather diverse and they often contradict one another. Subsequently Beresnevičius opposes the under-world space ‘požeminis’, the beyond-world space ‘užpasaulinis’ and the beyond-water space ‘už vandens’, which Vaiškūnas (1991, 31) criticises, saying beyond-world and beyond-water space coincide and the under-world space lies beyond the world as well. Beresnevičius (1990, 88–112), analysing Lithuanian tales referring to travels to the otherworld (*į aną pasaulį*) or to the hell (*pragaras*), thus differs from Pakalns and presents a model of the otherworld's placement on two – horizontal and vertical – axes.

Before conducting an analysis, yet another fact should be borne in mind. As the presence of dead people touches upon the expressions of the otherworld, linguistic phenomena such as taboo or euphemism may be met with.

² *On the problem of localization of the world of the dead in Latvian folksongs; The theme of way in Latvian burial songs in the context of family customs' poetics; The theme of way in Latvian burial folksongs; The World of the dead in the West – is it a myth on folksong mythology?; The word „dvēsele” (soul) in motives of „Latvju dainas”; On the „Dieva namdurvis” (the God's door) in the folksong mythology.*

1. Expressions with prefixes

In modern Latvian the word *aizsaule* exists. From the morphological point of view *aizsaule* consists of the prefix *aiz-*, the word stem *saul-* and the ending *-e*. According to Rudzīte (1964, 326) in the Curonian, in part of the Semigallian variety of Middle dialect and in Livonian dialect instead of *aiz-* the nominal-forming prefix *āz-* or *az-* is spoken. Rudzīte (1964, 108, 201)³ considers the prefix *aiz-* a result of < *āz-* which would be a younger form of < *az-*, saying that she continues in the opinion of Jānis Endzelīns, who gives examples of words in which the *az-* form is not perceived as a prefix any more, thus it was left in the word in its unchanged shape (*az-ote*). Endzelīns (1951, 635) also mentions the Upper dialect form *oz-*, e.g. *ozdors* (*aizdara*) ‘pigsty, fold’, which according to the regularities of sound change in Upper dialect shows the same pattern, i.e. the earlier *az-* form: *oz-* < **az-* (in the Upper dialect the phonetic change *a* > *o* is often seen, see Rudzīte 1964, 267). Endzelīns (1951, 635–6)⁴ also gives examples of geographic names such as ‘Aspurwe’ recorded in older sources with the preposition *az-*, but lately written with *aiz-* ‘Aispurre’.

Looking into the corpora of old Latvian language sources (*Latviešu valodas seno tekstu korpus*) trying to find the word *aizsaule*, there is no evidence of it. Even substituting the letters of the prefix by a sign for any arbitrary three letters (bearing in mind not only the German orthography and its letter *s* for a fricative *z* may play a crucial role), *aizsaule* is not to be found. Considering not *aiz-*, but *az-* or *āz-* should be the older form of the preposition, it would seem logical to find the word **azsaule*/**āzsaule* in the old sources, but even with instruments provided by the corpora there are no matches. However, both prefix’ forms can be found in this corpora.⁵ It has to be kept in mind that written sources in the Latvian language start only from the 16th century, nevertheless, such an important word for church writings as an expression for the model of the world – if it existed – would have very probably been recorded.

As Mīlenbahs (1923–25, 15) says, all meanings of this preposition are connected to a place standing for ‘beyond, behind’: „Alle Gebrauchsweisen der Präp. *aiz* gehen auf die räumliche Grundanschauung ‘hinter, jenseit’ zurück”. Taking out the prefix *aiz-* it is clearly seen that the root word *saule* ‘sun’ remains. At that point a pattern of the expression for the otherworld *aizsaule* could be made (Figure 1):

prefix meaning ‘beyond’, ‘behind’ + sun

Figure 1.

³ Endzelīns suggests the standart form *aiz-* has most probably emerged from fusion of *az* with *iz*.

⁴ Endzelīns speaks about the forms recorded in the 15th century when the usage of *az-/aiz-* in this parish still changes, today only the *aiz-* prefix in the names is being used.

⁵ For example „pehz galla^ as=ees, (*Das Haus=, Zucht= vnd Lehrbuch Jesus Syrachs*, written in 1685) for *az-* and „[...] kas aisleedš JEšū eššam to Krištu? „, or already written together for *aiz-* in the same year (Tas Jauns Testaments 1685).

Picking up semantic equivalents from close Baltic or Slavic languages with a similar structure, i.e. a one-word expression with the preposition for ‘beyond, behind’, the second part of the pattern can be extended to a lexeme meaning ‘world’ (Figure 2):

	prefix meaning ‘beyond’, ‘behind’	+	sun	/	world
Latvian	<u>aiž-</u>	+	<i>saule</i>		
Lithuanian	<u>už-</u>				<i>pasaulis -></i>
Polish	<u>už-</u> pa-	+	<i>saulis</i>		
	<u>za-</u> <i>poza-</i>	+			<i>światy</i> <i>grobowy świat</i> (adjective)
Czech	<u>zá-</u>	+			<i>světí</i>
Russian	<u>за-</u>	+			<i>гробный мир</i> (adjective)

Figure 2.

A Russian example *zagrobnyj mir* might seem to be the same in its form as a Polish adjective-based construction *pozagrobowy świat*, nevertheless, in the adjective *pozagrobowy*, not *po-* + *za-*, but *poza-* is a prefix. A meaning of these prefixes differs, *poza-* stands for ‘outside’, which should be mentioned for the purpose of understanding the localisation too. Thus, in Polish the designation *zaświaty* corresponds to the other expressions the best. Lithuanian has the word *užpasaulis*⁶, which might be seen as a derivative from *pasaulis* ‘a world’, but as will be seen in the next mythologem’s⁷ analysis, the word *pasaulis* can be understood as the result of a prefix *pa-* and **saulis*, or more precisely *saulė* ‘sun’ (Lithuanian ending *-ė* in ‘saulė’ corresponds to the Latvian ending ‘close’ *-e saule*).⁸ According to the Grammar of Modern Lithuanian almost all noun derivatives consisting of the prefix *už-* denote a place ‘behind, beyond’ the object that is expressed by the root word. Notably a less frequent meaning, still very close to the first one, stands for the object’s back or side end (Ambrasas 2005, 146). At that point the root word would be semantically, but also lexically, the same as Latvian *saule*. However, the prefix meaning ‘behind, beyond’ would be put in front of the younger word *pasaulis*, thus the spatial relevance of the prefix *už-* seems to hold a slightly more recent meaning.

To sum it up a pattern which illustrates a structure of expressions consisting of a preposition meaning ‘beyond’, ‘behind’ and a lexeme for ‘sun’ or for ‘world’ in Baltic and Slavic languages can be drawn (Figure 3):

⁶ *Lietuvių kalbos žodynas* show its use mostly in the 19th or at the beginning of the 20th century, same as for the adjective *užpasaulinis*, see entries ‘užpasaulis’, ‘užpasaulinis’.

⁷ A term is used according to Kregždys’ (2012, 47–49) methodology, meaning an object connected to a mythical image of the world.

⁸ Lithuanian compounds made of two individual stems change the ending of the second part of the word, usually into *-is* or *-ė*, and so may compounds made of a stem and ending (Ambrasas 2005, 191, 228).

prefix meaning ‘beyond’, + ‘behind’	sun / world ↑ ↑ Baltic languages Slavic languages
---	--

Figure 3.

Unlike the Latvian mythotoponym⁹ *aizsaule*, the word *viņpasaule* carries more morphological information. It also consists of a prefix and a lexeme for ‘sun’ – the prefix *pa-* and the lexeme *saule*, but additionally the pronoun *viņš* is placed in front of the prefix. Nevertheless, as can be seen on Figure 4, the prefix *pa-* has its semantic and also genetic equivalents within the close Baltic and Slavic languages.¹⁰ That may lead us to the conclusion that its presence here is not coincidental. Thus, it may show us a part of the direction the otherworld may be placed in, too.

prefix meaning	+ sun / world / Earth
‘under’, ‘below’	
Latvian <i>viņpa-</i>	+ saule
Lithuanian <i>po-</i>	+ <i>žeminis pasaulis</i>
Czech <i>pod-</i>	+ <i>světí</i>
Russian <i>pod-</i>	+ <i>zemnoe carstvo</i>

Figure 4.

Describing the *pa-* prefix in Latvian language Endzelīns states that first of all it means ‘under.’ Expressing this meaning the prefix *pa-* is, same as the Lithuanian *po-*, followed by a noun in instrumental case. Endzelīns brings attention to his examples having been taken in particular from folksongs and since the language in folklore usually changes more slowly (or better, one can say it is in the folklore texts that language relics are more likely to remain than in other language layers¹¹) it can be assumed that this use of the prefix *pa-* is no neologism. In Endzelīns’ (1951, 665) examples: *māmiņa pa zemīti* ‘mum under the ground’, *pagulsi pa zemīti* ‘you are going to lay under the ground’, *dzīvs pa zemi nevar palīst* ‘one cannot crawl under the ground being alive’ etc. there is even a tendency to connect with the deceased buried in the ground, which indicates that the surmise, that the prefix *pa-* has the possibility to express an outlook on the division of the world, is right.¹²

⁹ A term used by Kregždys (2012, 48), a geographical name of mythological characteristics.

¹⁰ According to Endzelīns (1951, 665–666), in Slavic languages for Baltic *pa-*, *po-* within the meaning ‘under’ substitutes a preposition *podъ* (even though Endzelīns speaks namely about a preposition, I assume this statement may be applicable to a prefix too).

¹¹ A danger of having all the examples from just one dialect might lead to an incorrect conclusion, but Endzelīns presents examples from various areas.

¹² This article is focused on expressions with the lexeme ‘world’. There are also some with lexeme ‘ground’ – Lithuanian combination of both the meanings *požeminis pasaulis* or Latvian compounds with *zeme* and prefixes *apakš* or *zem-*, but in this case these prefixes fulfil the same function as *pa-* (they point to space ‘under’).

A Lithuanian *pomirtinis pasaulis* and a Russian *potustaronnij mir* are not in the Figure 4, although the preposition *po-* is a part of these expressions. The reason is that in these examples the mentioned preposition has another function. In Lithuanian *pomirtinis pasaulis* not a spatial, but a time meaning is clearly seen.¹³ The Russian *potustaronnij mir*, however, expresses a spatial meaning, but this spatial meaning differs from the meaning in the chart. Since not many words with the preposition *potu-* exist, the Russian language grammar does not analyse such a preposition, but the root word *storonnij*, Czech *postranní* is apparent, or a noun Russian *storona*, Czech *strana*, Polish *strona*, Ukrainian *storinka* meaning a ‘side’, which are according to Vasmer (1958, 20) descendants of Proto-Slavic **storna*, a word associated with space. Most likely, the discussed adjective comes from an adverbial clause *po tu storonu* which might be found in contemporary Russian, too. Such examples from the Russian National Corpus (*Nacional’nyj korpus russkogo jazyka*) as *po tu stóronu ózera* (8)¹⁴ ‘on the other side of the lake’, *my popadáem po tu stóronu televizióнных reportážej* (9) ‘we are on the other side of the reportage’ or *ot vseh ostávshihsja po tu stóronu dvéri* (10) ‘from all who remained on the opposite side of the door’ do not point to the direction ‘under’, but ‘opposit to’, ‘across’, ‘on the other side’. Although Polish *pozagrobowy świat* may at first sight seem to fit the chart, the prefix in this word is *poza-*, not *po-*, meaning ‘outside’ the house (*pozadomowy*) and the like.

As was already mentioned, there is no evidence of the word *aizsaule* in the available old sources. Unlike *aizsaule*, the designation for ‘world’ *pasaule* occurs in the corpora rather often. It is only logical to have a word with such meaning recorded, but this shows us that it has been used in the current form at least since the end of 17th century, which means from this point the prefix *pa-* has not changed in Latvian, but both the forms *viņ-pa-saule* and *viņ-saule* exist. It is then quite obvious that the first form emerged in chronological order *pasaule* -> *viņpasaule*, thus *viņpasaule* seems to be perceived rather as a derivative from the ‘world’. Still, there is the other form *viņsaule* and as was already shown the prefix *pa-* has a meaning of ‘under’, ‘below’, the root word would have been *saule*. Mīlenbahs (1927–29, III, 94–95) explains the word *pasaule* as ‘space under the Sun’. This opinion is shared by Karulis (1992, II, 22) in etymology, saying ‘originally something under the Sun’ and pointing out there is a similar designation for the otherworld *viņa saule*, literally ‘that sun’, which stands in opposition to *šī saule*, literally ‘this sun’, meaning ‘this/our world’. The etymology of *pa-* ‘under’ and *saule* ‘sun’ is recognised also for Lithuanian *pa-saulis* by Buck (1949, 15).

Looking at the Slavic expressions for ‘world’ there are basically two different lexemes. Both of them are still vivid in Russian *mir* and *svet*, the first one occurs in denotations for otherworld together with an appropriate adjective, but the second

¹³ Even though the *po-* prefix in Lithuanian substantives, as it was already indicated by Endzelīns’ stated, means above all „under the object, down in the object”, it could be used for the time meaning (denotation of time that follows just after the root substantive) too (Ambrazas 2005, 148).

¹⁴ The numbers 8–10 stand for the examples found in *Russian National Corpus* for the entry ‘po tu storonu’, seen 2016/10/20.

one is more important for our purposes. For Russian *svet* there are cognates in the Ukrainian *svit*, Polish *świat*, Czech *svět*, Slovenian *svet* etc. But this common lexeme has yet another meaning – ‘light’. In some Slavic languages the form of the ‘light’ remains the same as for the ‘world’ (Russian *svet*), though in most of them it changes slightly: Ukrainian *svitlo*, Polish *światło*, Czech *svit*, *světlo*, Slovakian *svit*, *svetlo*. In Old Slavonic *svr̃st*” combines both the aforementioned meanings, ‘light’, ‘glare’, ‘brightness’ and the other meaning ‘world’, ‘life’.¹⁵ Derksen (2008, 476) reconstructs a common Balto-Slavic lexeme **śwoit-*. The connection of both the light and the world we live in can be seen in idiomatic variations with the set phrase *místo pod sluncem* ‘a place under the sun’, e.g. ‘najíť si (své) místo pod sluncem’ ‘to take one’s place in the sun’, in Polish the same meaning of the set phrase stands for *miejsce pod słońcem*. It is obvious that the set phrases in both languages certainly denote a place in ‘our world’, ‘this world’.

Polish etymological dictionary states that the term *świat* (the world) was initially an antonym to ‘darkness’, ‘night’ and denoted ‘shine’, ‘brightness’ (Długosz-Kurczabowa 2008, 646). Returning to the Lithuanian *pasaulis* there is a similar fragmentation of the meaning as in the Slavic languages. First of all, this word stands for 1. a ‘world’ today, but according to the Lithuanian dictionary it could also mean 2. ‘a place where the sun is shining’, e.g. *Atsisėsk pasaulyje* ‘Sit down on the place where the sun is shining’, or on the contrary 3. ‘a place where the sun is not shining’, e.g. *Pasauly sniegas kartais išsilaiko net iki Sekminių* ‘On the place where the sun is not shining snow lasts even until Pentecost’ (Naktinienė 2008, entry ‘pasaulis’). Taking into account that in Slavic languages the meaning is connected to light, the third meaning mentioned by Lithuanian dictionary would probably be just a reversal of the second. All three meanings are also distinguished by place of stress and intonation.

Thus the Lithuanian meaning of *pasauļe* is in agreement with Slavic data and it is possible to deduce that this expression for ‘world’ originally bears the meaning of ‘a place where the sun is shining’. Together with the Latvian material which – as well as in Lithuanian – could be considered a derivative from ‘sun’, the meaning of ‘world’ in Baltic languages might be understood as an opposition to the ‘sun’, expressing space ‘under the sun’:

‘sun’ Latv. <i>saule</i> , Lith. <i>saulė</i>	sun
	:
‘world’ Latv. <i>pasauļe</i> , Lith. <i>pasaulis</i>	a place on which the sun is shining

Figure 5.

On the whole, the Baltic expressions for the ‘world’ might be seen as a place on which the sun is shining, the place ‘under the sun’, the place we live in. Since there are no matches for other derivatives from *saule* in corpora of old

¹⁵ A Czech dictionary of Old Church Slavonic classifies the usage of *svr̃st*,: ‘light’, ‘glow’, ‘brightness’; ‘daylight’, ‘sunrise’; ‘this world’ or ‘this life’ (s⁴ sṽřt,,); ‘worldly’, ‘earthly’ (sego sṽřta); ‘that world’, ‘eternity’ (on,, sṽřt,,) (Hauptová 1997, IV, 35–36).

Latvian language texts, it may also be assumed that most likely among the one-word expressions there only used to be the opposition *saule* and *pasaule*, ‘sun’ and ‘under the sun’, or more precisely ‘sun’ and ‘the place on which the sun is shining’ in Latvian.

2. Compounds made of two stems

Since some of these compounds are not made from word stems only but from a prefix as well, they have been already touched upon in the previous analysis of prefix expressions. Then, since compounds originally used to be separate words, it can be anticipated that some of the possible compounds may still maintain the form of separate words, set phrases and there indeed are only a few world-related compounds in compound form in Baltic languages.

The most important compound is probably the already mentioned Latvian *viņsaule* or *viņpasaule*. The root word *saule* is supplemented by the pronoun *viņ(š)* or even by the analysed preposition *pa-*. Speaking about an inanimate object, it is considered incorrect to use this pronoun, traditionally designated as a personal pronoun, in modern Latvian, but there is a historical meaning for this use – its roots lie in the function of a demonstrative pronoun (Nītiņa 2015, 437–8). There exist quite a lot of compounds in Latvian starting with the stem *viņ-*. Those of them with a spatial meaning refer to an object always located elsewhere than the object named by the other stem, or an object further than the first one from the observer’s point of view (see the entries *viņšaudis*, *viņmājas*, *viņpagastnieks*, *viņpus*, *viņšētas*, *viņciems*, Benedikis 1996).

Similar constructions like in *viņsaule* or *viņpasaule* exist in other Indo-European, for instance Germanic, languages. German *Jenseits*, expressing space ‘on the other side, beyond’ (Kluge 1891, 159), is made of the demonstrative pronoun *jener* ‘that’¹⁶ and the noun *Seite* ‘side’. The English expression used in this paper, *otherworld*, consists of the semantically identical noun as the Latvian *viņ-pasaule*, i.e. ‘world’. The first component, ‘other’, might according to contemporary grammars be considered an adjective, but it should be kept in mind that these are only formal categories. Wedgwood puts cognates of the *other*: Goth. *anþar*, OFris. *ander*, *other*, ON. *annar*, Sanscr. *anya*, *antara*, Lat. *alius*, *alter* and Lithuanian *antras*, Latvian *otrs* (Wedgwood 1878, 612). In some of these cognates a hint of other grammatical categories such as numerals (Lith. *antras*, Latv. *otrs*) or pronouns (Lat. *alius* stands for a root word for indefinite pronouns *aliquis*, *aliquid*) can be recognised, thus the boundary between parts of speech, especially between adjectives, pronouns and numerals, might not be always so distinct. Therefore, to explain the component ‘other’ (or more precisely Latin *alius*) another similarity to Baltic expressions should be considered. The Lithuanian pronoun *kitas*, which could be translated into English as ‘other’ (also ‘another, second’), can also form a designation for the otherworld in the set phrase *kitas pasaulis*. As the English

¹⁶ In an English translation of Kluge’s Etymological Dictionary of German Language the entry ‘jener’ is tagged as a pronoun meaning ‘you, yonder, that, the former’, which indicates something distant and is – yon, yonder – genetically connected to German ‘jener’ (Wedgwood 1878, 900).

term is possibly a calque of Latin *orbis alius*, the origin of the English pronoun is obvious, but what is important for this article is the motivation for this structure.

The question about the origin of a pronoun in an expression that might be connected with dead ancestors arises. Chistov (1982, 111) draws attention to the phenomenon of taboo which occurs in connection with the deceased: „During the burial rites, the terms designating a deceased, grave, cemetery etc. are made taboo.” Because the otherworld is a place at least in part connected to the dead, this statement can be applied to expressions for the ‘otherworld’ too. As the fundamental function of pronouns is to substitute a noun and since the substitution has the ability to conceal, one may conclude that the taboo phenomenon is the motivation for the word stem ‘viņš’ to be present in this compound.

In Lithuanian, there is a compound *anapilis*, made of the demonstrative pronoun *anas* and noun stem *pilis* ‘castle’. Before analysing the individual parts of the word semantically, however, one should ask the question whether this expression really has been in use in Lithuanian. According to B. Savukynas *anapilis* is a loan word from Scandinavian folklore which was adopted by T. Narbutas in his History of Lithuanian Nation (1835) and in the work of J. Kraševskis (Savukynas 2000, 7–9, 17–19). Thus, as an artificially created word, relatively a neologism, it has no value for our research.

As can be seen, there are not many compounds made of two stems, for most of the expressions remained separate, in set phrases. Looking at the compounds in general, the following Figure could be drawn (Figure 6).

	pronoun	+	sun	/ world
Latvian	<i>viņš</i>	+	<i>saule</i>	/ <i>pasaule</i>
Lithuanian*				
Polish, Czech, Russian, Ukrainian				-> set phrases
*	a relative neologism, the loan word <i>anapilis</i>			

Figure 6.

3. Set phrases

As was said at the end of the compounds analysis, most of the expressions using the pattern of a pronoun and a lexeme for a ‘world’ or a ‘sun’ occur actually in the form of set phrases. Although the Latvian *viņšsaule* was mentioned as a compound, it can also be found in the form of the set phrase *viņa saule* (Milenbahs 1927–29, III, 773). In this instance the process of transition from a set phrase to a compound can be seen and the designation of the otherworld’s localisation is more obvious.

	pronoun	+	sun	/ world
Latvian	<i>viņa</i>		<i>saule</i>	
Lithuanian	<i>anas</i>	+		<i>pasaulis</i>
	<i>anapusinis</i>	+		<i>pasaulis</i>
	<i>kitas</i>	+		<i>pasaulis</i>
	<i>kitapusinis</i> (pronoun + adj.)			<i>pasaulis</i>
Polish	<i>tamtę</i>	+		<i>świat</i>
Czech	<i>onen</i>	+		<i>svět</i>
Russian	<i>tot</i>	+		<i>svet</i>
Ukrainian	<i>toj</i>	+		<i>svit</i>

Figure 7.

In Lithuanian more variations of set phrases can be found. Apart from *požeminiš pasaulis*, in which the already discussed preposition *po-* can be seen together with both the lexemes of ‘world’ and ‘ground’, set phrases with pronouns are present. No other compound composed of word stems than the neologism *anapilis* has been found, which is the opposite of the situation in Latvian compounds, but illustrates a general tendency of both languages – a stronger shortening of words and an inclination towards compounds rather than separate words in Latvian. The demonstrative pronoun *anas* refers to an object that lays at the farthest location from the speaker, it stands in opposition to *šis, šitas* (Ambrasas 2005, 263). In the function of the localisator, the English version of *Lithuanian Grammar* uses the following example: „Šioje pusėje pasistatė Vilkas, o anoj pusėj Stagaras” ‘Vilkas built on this side while Stagaras built *on the other*’ (Ambrasas 2006, 195), which shows us that the place is ‘opposite to’, or ‘across’ (e.g. if a house stands on the other side of a river).

Another Lithuanian first part of the set phrase (or in case of adjective of the compound), *kitas*, belongs to the pronouns. The *Lithuanian Grammar* classifies *kitas* as an indefinite pronoun indicating an unknown object or quality. At the same time *kitas* can have the function of a distributive pronoun defining an unknown (but differing from the others) specified object or quality and it can be used either as a noun, or as an adjective. As a noun *kitas* expresses the other of the two opposite objects (Ambrasas 2005, 268). A proximity in meaning to the abovementioned *anas* is suggested by the explanation in *Lithuanian Dictionary* (Naktinienė, entry ‘anas’). The ability to serve in the adjective function and the meaning of the set phrase *kitas pasaulis* makes it similar to Russian *мир иной* both formally and semantically. Slavic modifications of the pattern in which the noun ‘world’ is placed after the demonstrative pronoun ‘that’ are shown in the chart (Figure 7).

Conclusion

In this article, the expressions denoting the ‘otherworld’ in Baltic languages have been discussed. They occur as words in which the prefix carries the important meaning, as compounds made of two stems where the first part comes from a

pronoun and the second from a variation of the lexeme for the 'world' and, finally, as set phrases that are basically a previous stage of compounds. Unlike in Lithuanian, an inclination towards compounds instead of set phrases is obvious in Latvian. For the compounds equivalent constructions might be seen in other Indo-European languages. The question whether Baltic languages have adopted a system of discussed expressions from/via other languages might also arise, but a relatively late stronger influence would most probably mean „total” calques, which are not really present.¹⁷

As was quoted at the beginning of our article, the nations' images of the otherworld are usually not cohesive. In Baltic languages one can see such an image and a tendency to „balance”, to find another way to express this variability of directions, which might have given rise to relatively new expressions (*aizsaule*, *užpasaulinis*). Still, none of the analysed expressions illustrate those of the pure Christian terms as *čystis*, *rojus* / *paradīze*, *pragaras* etc., which might indicate that the expressions analysed in this article are not calques, at least not loan words from Christian terminology.

According to the research of Pakalns, Beresnevičius and Vēlius, folklore texts refer to more than just one direction of the place where the otherworld lies, thus the same situation depicted by language could be expected. Up to three groups of the placement can be possibly found:

1. 'beyond', 'behind', included in the Latvian prefix *aiz-*, Lithuanian *už-*. The expressions made of these prefixes seem to be of a bit later origin.
2. 'opposite to', 'across', 'on the other side' represented by the pronoun part *viņš* in Latvian compounds and the Lithuanian *anas*, *kitas*.
3. In the abovementioned pronouns a concealment because of taboo probably plays a role.

Based on the first parts of the expressions (prefixes and (former) pronouns), a different localisation of the otherworld might be seen. According to data from the language segment, the horizontal axis on which the localisation of the otherworld

¹⁷ In case of calques for Latvian the most presumable would be a mediation through the German language in which expressions like 'Anderswelt', 'Jenseits' or 'Unterwelt' stand for the 'otherworld'. A literal translation of 'Unterwelt' would be *pa-* + *pasauļe*, which does not exist, if for nothing else than for avoiding haplology. In Lithuanian, where German has a considerably smaller influence, but still played a certain role, such a calque would theoretically be possible, since in the place of the older Baltic *a* (persisted in Latvian *a*) a vocal *o* occurs (Zinkevičius 1987, 190), thus no haplology would emerge (*po-* + *pasaulis*). Latvian prefixes. *apakš-*, *zem-* could also certainly be mentioned, but there is still no fusion with *pasauļe*. For 'Jenseits' a direct translation *tajā/tanī pusē* is not used as a designation of the otherworld. The last of these examples, 'Anderswelt', corresponds genetically to the English designation 'otherworld', but neither does Mīlenbahs translate the expression *viņa pasauļe* as 'Anderswelt', nor does the word exist in the Grimms' (1854) dictionary. Probably the most important argument for refusing calque is the fact that there is no entry '*viņsaule*' in Mīlenbahs dictionary, thus, most likely at the beginning of the 20th century this compound was still in the form of a set phrase.

lies is rather clear. Although defined by the first group, it is represented by the relatively later expressions (with prefixes *aiz-*, *už-*), which might have risen from the inner nature of the language/culture system (also seen by comparison with Slavic languages). Since the second group ‘opposite to’, ‘across’, ‘on the other side’ also lies on the horizontal axis, it seems to be the strongest. Explaining the pronouns’ part of expressions, the function of pronoun – to substitute for a noun or noun phrase, making the noun or noun phrase a less definite, partially unknown, thus covering it – should be also considered. Together with the aforementioned taboo phenomenon that occurs in connection with the deceased, the third „placement” should be taken into consideration. Thus, a prohibited area for the „living” might be implied by pronouns in compounds and set phrases that are most probably carrying not only a particular placement, but a certain taboo function as well, so the question about the vertical axis remains unsolved.

In Baltic languages, similarly as in Slavic or other Indo-European languages, space is predominantly expressed by a lexeme meaning ‘world’. Nevertheless, according to the etymology of either Latvian or Lithuanian, one can see that the origin of the denotation for the ‘world’ comes from the lexeme ‘sun’ (Latv. *saule*, Lith. *saulė* -> Latv. *pasaule*, Lith. *pasaulis*). Since there are no matches in older sources for expressions similar to these used today, a conclusion could be made that the main opposition used to lie between the ‘sun’ and ‘the world under the sun’ (*pa-* ‘under’ + *saule* ‘sun’). Consequently, the difference between the ‘world’ and the ‘otherworld’ in Baltic languages could be understood as a difference between the place under the sun, or more precisely *a world on which the sun is shining*, and a place, where the sun (at least our sun) is not shining, an *unsunny world*. The unsunny world, in accordance with the direction indicating prefixes and pronouns, refers to some distant (or unknown) location, to a *strange world*, which in a certain way represents the opposition to *our world*. Thus, a pattern like this might be drawn:

$$\frac{\textit{our world}}{\textit{strange world}} : \frac{\textit{sunny world}}{\textit{unsunny world}}$$

To sum it up, in the framework of language expressions, the main distinction which defines the ‘otherworld’ in Baltic languages is most likely the contrast to ‘our world’, ‘the world upon which the sun is shining’.

References

1. Ambrazas, Vytautas (red.). 2005. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Ambrazas, Vytautas (red.). 2006. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
3. Benediks, Hermanis (red.). 1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca: 8 sējums*. VIII. Rīga: Zinātne.
4. Beresnevičius, Gintaras. 1990. *Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senoji lietuvių pasaulėžiūroje*. Vilnius: Taura.
5. Buck, Karl Darling. 1949. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

6. Derksen, Rick. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
7. Długosz-Kurczabowa, Krystyna. 2008. *Wielki słownik etymologiczno-historyczny*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
8. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
9. Grimm, Jacob, Grimm, Wilhelm. 1854. *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: Hirzel. Available: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>.
10. Hauptová, Zoe et al. 1997. *Slovník jazyka staroslověnského*. IV. Praha: Academia.
11. Chistov, Kirill Vasil'evich. 1982. Prichitanija u slavjanskikh i finno-ugorskikh narodov: Nekotorye itogi i problemy. *Obrjady i obrjadovij fol'klor*. Moskva: Nauka.
12. Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos*. Rīga: Avots.
13. Kluge, Friedrich. 1891. *An Etymological Dictionary of the German Language*. London: George Bell & sons, New York: MacMillan & com.
14. Kregždys, Rolandas. 2012. Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: *Kristburgo sutartis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
15. *Krišjāņa Barona Dainu skapis*. Available: www.dainuskapis.lv.
16. *Latviešu valodas seno tekstu korpus*. Available: www.korpus.lv/senie/.
17. Mīlenbahs, Kārlis, Endzelīns, Jānis. 1923–29. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Izglītības ministrija.
18. Muktupāvela, Rūta. 2006. Priekšstati par mirušajiem latviešu un lietuviešu tradicionālajā kultūrā. *Kentaurs*. XXI, 39.
19. *Nacional'nyj korpus russkogo jazyka*. Available: www.ruscorpora.ru.
20. Naktinienė, Gertrūda (red.). 2008. *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available: www.lkz.lt.
21. Nītiņa, Daina. 2015. Vietniekvārds (pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 428–455.
22. Pakalns, Guntis. 1986. Par aizkapa pasaules lokalizācijas problēmu latviešu tautasdziesmās. *ZA Vēstis*. 10. Rīga: Zinātņu Akadēmija, 89–98.
23. Pakalns, Guntis. 1988. Ceļa tēma latviešu bērnu tautasdziesmās. *Pasaules skatījuma poētiskā atveide folklorā*. Rīga: Zinātne, 91–144.
24. Pakalns, Guntis. 1991. Vārds dvēsele „Latvju dainu” motīvos. *ZA Vēstis*. 9. Rīga: Zinātņu Akadēmija, 52–64.
25. Pakalns, Guntis. 1992. Par Dieva namdurvīm tautasdziesmu mitoloģijā. *Latviešu folklorā. Tradicionālais un mainīgais*. Rīga: Zinātne, 92–121.
26. Pakalns, Guntis. 1991. Mirušo pasaule rietumos – vai mīts par tautasdziesmu mitoloģiju? *Grāmata*. 7./8. Rīga: Grāmata, 60–74.
27. Propp, Vladimir J. 1996. *Istoricheskie korni volshebnoj skazki*. Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta.
28. Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
29. Savukynas, Bronys. 2000. Mitologizuota pseudomitinių vardų vartosena: *Anapolis. Gimtoji kalba*. 7–9. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 17–19.

30. Vasmer, Max. 1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch*. III. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
31. Vėlius, Norbertas. 1989. *The World Outlook of the Ancient Balts*. Vilnius: Mintis.
32. Wedgwood, Hensleigh. 1878. *A Dictionary of English Etymology*. New York: MacMillan & com.
33. Zinkevičius, Zigmas. 1987. *Lietuvių kalbos istorija*. II. *Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslas.

Kopsavilkums

Rakstā aplūkoti dažādi viņsaules apzīmējumi baltu valodās. Uzmanība pievērsta galvenokārt tiem apzīmējumiem, kuros iekļauta leksēma ‘pasaule’, tāpēc analizēta arī šīs leksēmas izcelsme – burtiski ‘vieta pa/zem/apakš saules’. Atziņas ir svarīgi salīdzināt ar ģenētiski tuvajām valodām (īpaši ģeogrāfiski tuvajām slāvu valodām), kā arī izmantot folkloristikas un mitoloģijas pētījumu sniegtos rezultātus, kuri papildina valodniecisku analīzi. Tādējādi viņpasaules atrašanās vietu var iedalīt trijās grupās: pirmajā grupā viņsaule novietota ‘aiz’ kaut kā, kas semantiski ir ietverts latviešu priedēklī *aiz-*, lietuviešu *už-*. Otrajā grupā viņsaule atrodas ‘pretī’, ‘pāri’, ‘viņā pusē’, uz ko norāda vietniekvārdi *viņš* latviešu salikteņos un *anas, kitas* lietuviešu vārdkopās. Iespējams, ir vēl arī trešā grupa: tanī viņpasaules atrašanās vieta ir izteikta ar latentā formā izteiktu tabu, kas izpaužas ar vietniekvārda klātbūtni šajos salikteņos un vārdkopās. Taču, visticamāk, galvenā viņsaules īpašība baltu valodās ir viņsaules pretstats ‘mūsu pasaulei’, ‘pasaulei, kuru apspīd saule’.

VALODA: NOZĪME UN FORMA

Šo rakstu krājumu materiāli atbilst Publikāciju ētikas komitejas Uzvedības kodeksā un vadlīnijās noteiktajiem zinātnisko publikāciju ētikas standartiem attiecībā uz visām publikāciju veidošanā iesaistītajām pusēm – autoriem, redaktoriem, recenzentiem un izdevēju; sk. <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

IZDOŠANAS PRICIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkoto starptautisko konferenču un semināru materiāli. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u. c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.
2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek divkārt anonīmi recenzēti.
4. Raksta ieteicamais apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
 - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
 - b) raksta nosaukums latviski – vidū, Bold, 14;
 - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, kursīvā, Bold 14;
 - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, Bold, 12;
 - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
 - f) kopsavilkums latviešu valodā līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10;
 - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
 - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);

- i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
- j) citāti tekstā pēdiņās (nekursivēti).
6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums latviešu valodā (līdz 250 vārdiem).
7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami ar (1), (2), (3) utt.;
 - kursivējami un, ja iespējams, nošķirami jaunā rindkopā;
 - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdiņās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
 - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem
(<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u. c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru / redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsauces tekstā);
- b) grāmatas:**
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
- Gramatiku, vārdnīcu u. c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsauces pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; nosaukumu abreviatūras **nav izmantojamas**):
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Ja gramatikā u. tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:
- Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.
- c) raksti:**
- Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietiskie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.
- d) literatūra (arī teksti / piemēri / atsauces) kirilicā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>).

10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *Pdf* versiju.
12. Redakcijas adrese:

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža 4a
Rīga, LV-1050
LATVIJA
E-pasts: *kalnaca@latnet.lv*; *andra.kalnaca@lu.lv*
ilokmane@latnet.lv; *ilze.lokmane@lu.lv*

LANGUAGE: MEANING AND FORM

These conference proceedings follow best practices in the ethics of scholarly publishing stated in the COPE's (Committee on Publication Ethics) Code of Conduct and Guidelines for all parties involved: Authors, Editors, Reviewers, and the Publisher; see <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings „Language: Meaning and Form” are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume the various research results and theoretical developments that are presented each year at the international conferences and workshops organised by the Department of Latvian and General Linguistics of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: meaning and form* includes researchers, university lecturers, doctoral students and students at other stages of their training.
2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are double-blind peer-reviewed.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
 - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
 - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
 - c) Author's (authors') name and last name – centred, bold, 12pt.
 - d) Author's (authors') affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
 - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
 - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
 - g) Article's main text.
 - h) A summary of no more than 250 words in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.
 - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig

Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.

j) References.

6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
8. Language material in the text:
 - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
 - b) All examples are italicised.
 - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas ūpetajaks* 'became a teacher' (Estonian);
 - d) Examples from languages other than Latvian are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced if applicable.
10. Sources of language material etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only works mentioned in the text must be included in the references.

a) Books

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfolģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.

Grammars, dictionaries and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; book title abbreviations are to be avoided):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

In order to cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.

b) Articles

Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.

- c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).
11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in *Word*. An additional *Pdf* copy may be attached if necessary.
 12. Contact details of the editorial board:

The Department of Latvian and General Linguistics
Faculty of Humanities
University of Latvia
4a Visvalža Street
Riga, LV-1050
LATVIA

E-mail: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv
ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

**Valoda: nozīme un forma 8.
Gramatika un saziņa, 2017**

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīgā, LV-1050
Tāl. 67034635

ISSN 2255-9256
e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-18-270-9

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919